

พระนิพนธ์ประเภทสารคดีท่องเที่ยวของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

นางสาววรรณศิริ ตั้งพงศิทธิ

สถาบันวิทยบริการ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2544

ISBN 974-17-0239-6

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

THE TRAVELOGUES OF PRINCE DAMRONG RAJANUBHAB

Miss Wannasiri Tangpongthiti

สถาบันวิทยบริการ

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
for the Degree of Master of Arts in Thai

Department of Thai

Faculty of Arts

Chulalongkorn University

Academic Year 2001

ISBN 974-17-0239-6

วรรณศิริ ตั้งพงศศิริ : พระนิพนธ์ประเภทสารคดีท่องเที่ยวของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (THE TRAVELOGUES OF PRINCE DAMRONG RAJANUBHAB) อ. ที่ปรึกษา : อาจารย์ ดร. ไกล่รุ่ง อามระดิษ, 188 หน้า. ISBN 974-17-0239-6.

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มุ่งศึกษาพระนิพนธ์ประเภทสารคดีท่องเที่ยวของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพในด้านรูปแบบ เนื้อหา และการใช้ภาษา รวมทั้งพระประวัติที่สัมพันธ์กับการท่องเที่ยว

ผลการวิจัยสรุปว่า สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงโปรดการท่องเที่ยวมาตั้งแต่ทรงพระเยาว์ การเดินทางทั้งในและต่างประเทศตลอดพระชนม์ชีพของพระองค์ทำให้ทรงพระนิพนธ์งานเขียนประเภทสารคดีท่องเที่ยวมากถึง 14 เรื่อง พระองค์ทรงมีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมการท่องเที่ยว โดยเฉพาะอย่างยิ่งการให้ความรู้ในการท่องเที่ยวอย่างถูกต้องและเป็นประโยชน์ การจัดพิมพ์พระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวของพระองค์เองและของนักเขียนท่านอื่นๆ ส่งผลให้งานเขียนประเภทนี้กลายเป็นงานเขียนประเภทสำคัญประเภทหนึ่งในวงวรรณกรรมไทย

ในด้านรูปแบบ เนื้อหา และการใช้ภาษาในสารคดีท่องเที่ยวของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พบว่าพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวมีรูปแบบ 3 รูปแบบ คือ บันทึกประจำวัน จดหมาย และบทความ เนื้อหาของพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวเน้นไปที่การบันทึกการเดินทางและข้อมูลเกี่ยวกับสถานที่ การให้ความรู้ทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีของสถานที่ การเล่าเกร็ดเรื่องของการเดินทาง รวมทั้งการแนะนำสถานที่ท่องเที่ยวบางแห่งโดยเฉพาะ การใช้ภาษาในพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวเป็นการใช้คำ สำนวน และภาพพจน์ที่ก่อให้เกิดภาพและสื่อความหมายได้ชัดเจน มีการเรียบเรียงข้อความอย่างเป็นระบบระเบียบ และลำดับความคิดอย่างมีสัมพันธภาพ จัดเป็นงานเขียนที่มีคุณค่าสูงในด้านวรรณกรรม นอกจากนี้ พระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวยังมีคุณค่าในด้านประวัติศาสตร์และสังคม กล่าวคือเป็นการบันทึกประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของไทยและประวัติศาสตร์ของประเทศที่ยังไม่เป็นที่รู้จักของคนไทย รวมทั้งสะท้อนภาพสังคมท้องถิ่นและสังคมชนชั้นสูงของไทยในสมัยของพระองค์ด้วย

ภาควิชา ภาษาไทย

สาขาวิชา ภาษาไทย

ปีการศึกษา 2544

ลายมือชื่อนิสิต .....

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา.....

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาร่วม.....

4180179022: MAJOR THAI

KEY WORD : TRAVELOGUES / PRINCE DAMRONG RAJANUBHAB.

WANNASIRI TANGPONGTHITI : THE TRAVELOGUES OF PRINCE DAMRONG RAJANUBHAB.

THESIS ADVISOR : KLAIRUNG AMRATISHA, Ph.D. 188 pp. ISBN 974-17-0239-6.

This thesis aims at studying the travelogues of Prince Damrong Rajanubhab in terms of the forms, the contents, the style of writing as well as the biography of the author relating to his travels.

It can be concluded that Prince Damrong loved to travel since he was young. His travels both in Thailand and abroad for all his life resulted in 14 travelogues. Prince Damrong played an important role in promoting travel in Thailand, particularly in spreading knowledge of the proper and beneficial travel. The publication of his own travelogues and the works of other writers had made this kind of writing become one of the main genres in Thai literary world.

In terms of the forms, the contents and the style of writing, it is found that Prince Damrong's travelogues use the forms of diaries, letters, and articles. The contents of the travelogues focus on reporting the travels and providing information of places, giving historical and archaeological knowledge of places, recording anecdotes from the travels, and introducing some special travel sites. In his travelogues, Prince Damrong employs words, expressions, and figures of speech which create vivid imagery and clear meanings. The writings are systematically narrated, information and ideas being arranged in proper order. Apart from its literary values, the travelogues also contain historical and social values. They document Thai regional history and histories of foreign countries less known to the Thai people. The rural society of Thailand as well as the life of the high-class Thais during the time of Prince Damrong are also reflected in the travelogues.

Department Thai

Student's signature .....

Field of study Thai

Advisor's signature .....

Academic Year 2001

Co-advisor's signature .....

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงได้ด้วยความกรุณาของอาจารย์ ดร.โกศลรุ่ง อามระดิษ ผู้คอยชี้แนะ แก้ไขอย่างไม่เห็นแก่เหน็ดเหนื่อย ห่วงใย และให้กำลังใจแก่ผู้เขียนตลอดมา ศิษย์รู้สึกสำนึกในความกรุณาของครูและขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้

ผู้เขียนได้รับความกรุณาจากรองศาสตราจารย์ สุภัทญา สุจฉายา ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุธาศัย ยิ้มประเสริฐ และอาจารย์ ดร.เทพี จรัสจรุงเกียรติ ในการตรวจแก้วิทยานิพนธ์และให้คำแนะนำอันมีค่ายิ่งแก่การวิจัย และขอกราบขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ ดร.ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต ผู้สนับสนุนทุนการศึกษาบางส่วนแก่ผู้เขียน ตลอดจนครูบาอาจารย์ทุกท่านที่ได้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้และความรักในวิชาวรรณคดีไทยให้แก่ศิษย์เป็นลำดับมา ศิษย์ขอกราบขอบพระคุณครูเป็นอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้

ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่ในภาควิชาภาษาไทยทุกท่านที่ให้ความอนุเคราะห์ในด้านต่างๆ อย่างมีน้ำใจยิ่งตลอดระยะเวลาในการศึกษาวิจัย

ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่หอสมุดดำรงราชานุภาพที่เอื้อเฟื้อและอำนวยความสะดวกในการค้นหาข้อมูล

ขอขอบคุณพี่วางคนาผู้แนะนำโอกาสในการทำงานและปลุกปลอบใจในยามที่อ่อนแอ และเพื่อนๆ ทุกคนที่คอยเป็นกำลังใจ ห่วงใย ช่วยเหลือ และให้คำแนะนำอันมีประโยชน์ในการวิจัย

และขอกราบเท้าพ่อและแม่ผู้มีพระคุณ ผู้ให้โอกาสในการศึกษาของลูกอย่างสุดความสามารถและเป็นกำลังสำคัญในทุกๆ ด้านของลูก

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ	ฉ
สารบัญ	ช
บทที่	
1. บทนำ	1
ความเป็นมาของปัญหา	1
วัตถุประสงค์การวิจัย	3
สมมุติฐานการวิจัย	4
ขอบเขตการวิจัย	4
วิธีดำเนินการวิจัย	5
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	5
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	5
ข้อตกลงเบื้องต้น	7
2. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพกับการท่องเที่ยว	9
2.1 พระประวัติสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ อันเกี่ยวเนื่องกับการท่องเที่ยว	9
2.2 การท่องเที่ยวในพระทัศนะของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ	26
3. พระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ	40
3.1 พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ที่จัดได้ว่าเป็นสารคดีท่องเที่ยว	40
3.2 รูปแบบของพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยว	47
3.2.1 วันที่กรายวันหรืออนุทิน	47
3.2.2 จดหมาย	55

สารบัญ (ต่อ)

3.2.3	บทความ	62
3.3	เนื้อหาของพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยว	66
3.3.1	บันทึกการเดินทางและสถานที่	67
3.3.2	ประวัติศาสตร์และโบราณคดี	70
3.3.3	เกร็ดเรื่อง	77
3.3.4	คู่มือหรือหนังสือแนะนำเที่ยว	79
4.	คุณค่าของพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวในด้านวรรณกรรม	83
4.1	การใช้คำ สำนวน ภาพพจน์	83
4.1.1	การใช้คำ	84
4.1.1.1	คำนาม	84
4.1.1.2	คำกริยา	90
4.1.1.3	คำวิเศษณ์	91
4.1.1.4	คำบุพบท	97
4.1.1.5	คำเชื่อมบอกการเปรียบเทียบ	99
4.1.2	การใช้สำนวน	104
4.1.2.1	สำนวนที่มีความหมายตรงกับที่ใช้ในปัจจุบัน	104
4.1.2.2	สำนวนเฉพาะยุคสมัย	107
4.1.3	การใช้ภาพพจน์	108
4.1.3.1	อุปมา	109
4.1.3.2	สัทพจน์	112
4.1.3.3	อติพจน์	113
4.2	การซ้อนคำและการใช้กลุ่มคำเรียงกัน	114
4.2.1	การซ้อนคำ	115
4.2.1.1	การซ้อนคำนาม	115
4.2.1.2	การซ้อนคำกริยา	117
4.2.1.3	การซ้อนคำวิเศษณ์	119
4.2.2	การใช้กลุ่มคำเรียงกัน	121

สารบัญ (ต่อ)

4.3 การเรียบเรียงข้อความ	124
4.3.1 การเรียบเรียงข้อความเพื่อให้ข้อมูล	124
4.3.1.1 การให้ข้อมูลโดยการจำแนก.....	125
4.3.1.2 การให้ข้อมูลโดยการให้รายละเอียด	128
4.3.1.3 การให้ข้อมูลโดยการอธิบายวิธีการ	132
4.3.2 การเรียบเรียงข้อความเพื่อแสดงความคิดเห็น	134
4.3.2.1 การแสดงความคิดเห็นโดยการแสดงเหตุผล	135
4.3.2.2 การแสดงความคิดเห็นโดยการยกตัวอย่างเปรียบเทียบ	136
4.3.2.3 การแสดงความคิดเห็นโดยการอ้างบทสนทนา	137
5. คุณค่าของพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวในด้านประวัติศาสตร์และสังคม	142
5.1 คุณค่าของพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวในด้านประวัติศาสตร์	143
5.1.1 ประวัติศาสตร์ไทย.....	143
5.1.2 ประวัติศาสตร์ต่างประเทศ	151
5.2 คุณค่าของพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวในด้านสังคม	160
5.2.1 การสะท้อนภาพสังคมท้องถิ่น.....	160
5.2.2 การสะท้อนภาพสังคมชนชั้นสูงของไทย.....	167
6. บทสรุปและข้อเสนอแนะ	180
รายการอ้างอิง.....	184
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์	188

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาของปัญหา

เรื่องราวเกี่ยวกับการเดินทางเป็นเนื้อหาในงานประพันธ์ของกวีไทยมาแต่ครั้งโบราณ ดังปรากฏในรูปแบบของวรรณคดีนิราศ กวีผู้ประพันธ์นิราศจะพรรณนาถึงสถานที่และธรรมชาติที่พบเห็นระหว่างการเดินทาง ควบคู่กับการพรรณนาคำครวญถึงหญิงอันเป็นที่รักที่ได้จากมา นิราศส่วนใหญ่มุ่งพรรณนาความรักความอาลัยของกวีที่มีต่อคนรัก โดยมุ่งระบายอารมณ์สะท้อนใจของตนเป็นประการสำคัญ และใช้จินตนาการในการสร้างฉากเพื่อชมธรรมชาติตามที่คิดฝัน หรือเพื่อให้สัมพันธ์กับหญิงคนรักที่ได้จากมา นิราศจึงมีแก่นเรื่องความรักมากกว่าที่จะมุ่งบันทึกเรื่องราวการเดินทางตามความเป็นจริงที่ได้อพบเห็น

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว งานประพันธ์ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการเดินทางปรากฏรูปแบบใหม่เป็นความเรียงร้อยแก้ว ซึ่งมุ่งบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับสถานที่และการเดินทางตามความเป็นจริง งานวิจัยของสรตี ใจสอาด (2542) ได้จัดให้พระราชนิพนธ์จดหมายเหตุรายวัน 4 เรื่องในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้แก่ **จดหมายเหตุรายวันระยะทางเสด็จประพาสไทรโยค จ.ศ.1239** **จดหมายเหตุรายวันระยะทางเสด็จพระราชดำเนินประพาสทางบก ทางเรือรอบแหลมมลายู ร.ศ.109** **จดหมายเหตุรายวันระยะทางเที่ยวชวากว่าสองเดือน** และ**จดหมายเหตุรายวันระยะทางเสด็จประพาสชวครั่งหลัง** เป็น “ต้นเค้าของการเขียนสารคดีท่องเที่ยวในประเทศไทย” จึงกล่าวได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นผู้ริเริ่มงานเขียนประเภทสารคดีท่องเที่ยวขึ้น และด้วยการริเริ่มนี้ทำให้พระบรมวงศานุวงศ์อีกหลายพระองค์ได้ทรงพระนิพนธ์หรือทรงบันทึกเรื่องราวการเดินทาง ท่องเที่ยว เมื่อได้เสด็จประพาสหรือตรวจราชการทั้งในประเทศและต่างประเทศในรูปแบบความเรียงร้อยแก้ว พระบรมวงศานุวงศ์พระองค์หนึ่งที่ทรงพระนิพนธ์เรื่องการเดินทางท่องเที่ยวไว้เป็นจำนวนมากคือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ดังที่เสาวรส เปล่งแสงศรี (2530 :25) กล่าวไว้ในงานวิจัยว่า

เจ้านายอีกพระองค์หนึ่ง ซึ่งทรงนิพนธ์หนังสือท่องเที่ยวไว้เป็นจำนวนมากได้แก่ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระองค์ทรงมีพระนิสัยโปรดการท่องเที่ยวมาตั้งแต่ทรงพระเยาว์ ทั้งนี้เพราะได้ติดตามสมเด็จพระราชบิดาในการเสด็จประพาสที่ต่างๆ อยู่เสมอ ตั้งแต่พระชันษา 5 ปี ต่อมาเมื่อทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ก็ได้เสด็จไปตรวจราชการตามหัวเมืองต่างๆ หลายแห่งด้วย พระอุปนิสัยโปรดการศึกษาค้นคว้า และเผยแพร่ความรู้ให้ผู้อื่นทราบ จึงทรงพระนิพนธ์เรื่องท่องเที่ยวต่างๆ ขึ้น เช่น **เสด็จประพาสต้นในรัชกาลที่ 5** อธิบายระยะทางล่องลำน้ำพิงตั้งแต่เมืองเชียงใหม่ถึงปากน้ำโพ

พระนิพนธ์ประเภทบันทึกการเดินทางท่องเที่ยว ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเท่าที่ผู้วิจัยสามารถสืบค้นและรวบรวมได้ในขณะนี้ มีทั้งหมด 14 เรื่อง นักวิชาการส่วนใหญ่จัดให้พระนิพนธ์เหล่านี้เป็นสารคดีท่องเที่ยวเต็มรูป และยกเป็นตัวอย่างงานเขียนขึ้นเด่นๆ ของสารคดีท่องเที่ยวไทยยุคแรก ม.ล.ดุษฎี ชุมสาย (2527 : 21) ได้ยกให้พระนิพนธ์เรื่องจดหมายเหตุประพาสต้น “เป็นหนังสือนำขบวน travelogue ในประเทศไทยอย่างแท้จริง” ส่วนถวัลย์ มาศจรัส (2538 : 15-16) กล่าวว่า “สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพนิพนธ์สารคดีไว้เป็นจำนวนมาก เป็นต้นว่า เสด็จประพาสต้นในรัชกาลที่ 5 นิทานโบราณคดี ฯลฯ” และในการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเนื้อหาหนังสือท่องเที่ยวเมืองไทย ของ กาญจนา อัจฉรงค์ (2522: 29) ได้ยกตัวอย่างหนังสือท่องเที่ยวไทยไว้ 3 เรื่อง คือ จดหมายเหตุระยะทางเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เสด็จตรวจราชการหัวเมืองใน ร.ศ.117, 119 เที่ยวเมืองเพชรบูรณ์ และอธิบายระยะทางล่องลำน้ำโขงตั้งแต่เมืองเชียงใหม่ถึงปากน้ำโพ ว่าเป็นหนังสือท่องเที่ยวเมืองไทยในยุคต้น

พระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ นอกจากจะมีความสำคัญในฐานะสารคดีท่องเที่ยวในยุคบุกเบิกแล้ว พระนิพนธ์ของท่านยังได้รับการยกย่องจากนักวิชาการว่ามีความดีเด่นในด้านต่างๆ หลายด้าน คือ มีความละเอียดในด้านเนื้อหา การใช้ภาษาที่สละสลวย อ่านเข้าใจง่าย และองค์ผู้ทรงนิพนธ์ทรงเล่าเรื่องต่างๆ ที่พบเห็นหรือบรรยายเหตุการณ์ต่างๆ ได้อย่างละเอียด เป็นไปตามลำดับก่อนหลัง (เอมอร เจริญรัฐ, 2511:65)

ในการศึกษาพระประวัติและพระกรณียกิจของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ วิมลวรรณ ทองปรีชา (2507:369) ได้กล่าวถึงพระนิพนธ์ของพระองค์ไว้ว่า

พระองค์ท่านโปรดใช้ภาษาที่ง่ายๆ สั้น ๆ แต่สละสลวย และได้ใจความชัดเจน ภาษาที่ทรงใช้ในพระนิพนธ์ต่างๆ จึงไม่เยิ่นเย้อ ไม่โปรดใช้ศัพท์ยากๆ ข้อความก็กะทัดรัด และไม่มีปัญหาในการตีความ อนึ่งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีความสามารถและมีศิลปะในการเล่าเรื่องทุกชนิด ไม่ว่าจะเป็นเรื่องวิชาการหรือเป็นนิทาน ทรงบรรยายไว้อย่างเหมาะสมกับประเภทหนังสือ และในการบรรยายนั้นมักทรงบรรยายอย่างละเอียดก่อให้เกิดภาพพจน์อันกระจ่างชัด..... หนังสือพระนิพนธ์ของพระองค์ท่านแทบทุกชนิดจึงมีคุณค่าทางวรรณคดีแทรกอยู่ด้วย ซึ่งยังผลให้เป็นหนังสือที่น่าอ่านและน่าสนใจ แม้แต่เด็กและชาวบ้านทั่วไปที่ไม่ได้รับการศึกษาสูงๆ ก็พอจะสามารถอ่านพระนิพนธ์ของพระองค์ท่านเข้าใจได้ ตัวอย่างของหนังสือที่มีคุณค่าทางวรรณคดีเล่มสำคัญที่ควรยกขึ้นมาอ้างคือนิทานโบราณคดี สารสนสมเด็จ เที่ยวยุโรปครั้งที่ 2 และนิราศนครวัด เป็นต้น

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเริ่มพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวตั้งแต่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2435) และทรงพระนิพนธ์อย่างต่อเนื่องจนถึงช่วงท้ายของพระชนม์ชีพ (พ.ศ.2478) ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล พระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวเหล่านี้ยังไม่

ผู้ใดนำมาศึกษาวิเคราะห์อย่างละเอียด ในหนังสือหรือผลงานวิจัยที่กล่าวถึงมักกล่าวถึงผลงานพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวของท่านอย่างฉิวเฉียด และกล่าวถึงในฐานะสารคดีท่องเที่ยวในยุคแรกเท่านั้น

จากการสำรวจข้อมูลเบื้องต้นผู้วิจัยเห็นว่า สารคดีท่องเที่ยวของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพมีลักษณะที่น่าสนใจ ทั้งในด้านรูปแบบ เนื้อหา และการใช้ภาษา สมควรนำมาวิเคราะห์อย่างละเอียดลึกซึ้ง เพื่อแสดงคุณค่าของพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวในด้านต่างๆ รวมทั้งประโยชน์ที่มีต่อวงวรรณกรรม ประวัติศาสตร์ และสังคมให้ปรากฏ นอกจากนี้ผู้วิจัยยังสนใจศึกษาพระประวัติและพระทัศนะเกี่ยวกับการท่องเที่ยวของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญที่จะช่วยอธิบายลักษณะเด่นในด้านเนื้อหาของงานพระนิพนธ์ รวมทั้งจะช่วยอธิบายบทบาทของพระองค์ในการสร้างวัฒนธรรมการท่องเที่ยวขึ้นในประเทศไทย

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. ศึกษาวิเคราะห์รูปแบบ เนื้อหา กลวิธีการประพันธ์ และการใช้ภาษาของพระนิพนธ์ประเภทสารคดีท่องเที่ยว ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
2. ศึกษาวิเคราะห์พระประวัติของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพที่มีความสัมพันธ์กับงานสารคดีท่องเที่ยว
3. ศึกษาวิเคราะห์คุณค่าของพระนิพนธ์ประเภทสารคดีท่องเที่ยว ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

สมมุติฐานของการวิจัย

พระนิพนธ์ประเภทสารคดีท่องเที่ยว ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพมีคุณค่าทั้งในด้านวรรณกรรม ประวัติศาสตร์ และสังคม

ขอบเขตของการวิจัย

ผู้วิจัยจะศึกษาจากพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ จำนวน 14 เรื่อง ดังต่อไปนี้

1. โดยสารเรือเมล์ไปยุโรป (พ.ศ.2435)*
2. ไปลังกาวิปี (พ.ศ.2435)

---

* พ.ศ. หลังชื่อพระนิพนธ์เป็นปีที่ทรงพระนิพนธ์

3. เทียวเมืองเดอริก (พ.ศ.2435)
4. เทียวมณฑลเพชรบูรณ์ (พ.ศ.2447)
5. เสด็จประพาสต้น (พ.ศ.2448)
6. เทียวมณฑลนครราชสีมา มณฑลอุดร และมณฑลร้อยเอ็จ (พ.ศ.2461)
7. เทียวตามทางรถไฟ (พ.ศ.2463)
8. นิราศนครวัด (พ.ศ.2467)
9. อธิบายระยะทางล่องน้ำพิงตั้งแต่เมืองเชียงใหม่จนถึงปากน้ำโพธิ์ (พ.ศ.2470)
10. เสด็จยุโรปครั้งที่ 2 (พ.ศ.2473)
11. ถึงหญิงใหญ่ (พ.ศ.2573)
12. เล่าเรื่องไปสู่มาตรา (พ.ศ.2476)
13. เล่าเรื่องไปชวาครั้งที่ 3 (พ.ศ.2477)
14. เทียวเมืองพม่า (พ.ศ.2478)

วิธีดำเนินการวิจัย

1. ค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับพระนิพนธ์ประเภทสารคดีท่องเที่ยว และพระประวัติของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
2. ศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลทั้งหมดอย่างละเอียด
3. สรุปและเสนอผลการวิจัย

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. เข้าใจลักษณะพระนิพนธ์ประเภทสารคดีท่องเที่ยว ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
2. ตระหนักถึงคุณค่าของเนื้อหาสาระในพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยว ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี วัฒนธรรม และสภาพความเป็นอยู่ของประชาชน

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพระนิพนธ์ประเภทสารคดีท่องเที่ยว ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ สามารถแบ่งได้เป็น 2 หัวข้อ ดังนี้

1. งานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับสารคดีท่องเที่ยว มีดังต่อไปนี้
 วิทยานิพนธ์เรื่องจดหมายเหตุรายวัน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว :
 ต้นเค้าการเขียนสารคดีท่องเที่ยวยุคแรกของไทย ของ สรตี ใจสะอาด (2542) งานวิจัยเรื่องนี้มุ่งศึกษา
 ลักษณะการเขียนและวิเคราะห์ลักษณะเฉพาะของจดหมายเหตุรายวัน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระ

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้วิจัยพบว่าพระราชนิพนธ์จดหมายเหตุรายวันชุดนี้มีลักษณะเฉพาะได้แก่ การใช้ข้อมูลจริง ประกอบการให้ความรู้ด้านสถานที่ บ้านเมือง เหตุการณ์ประวัติศาสตร์ วิถีชีวิต และวัฒนธรรม ทรงแทรก ตำนาน นิทาน สารความรู้ ความเชื่อ ค่านิยม และทรงใช้ภาษาง่าย ชัดเจน อีกทั้งทรงแทรกคำประพันธ์ อารมณ์ขัน ช่วยก่อให้เกิดความเพลิดเพลิน และมีรูปถ่ายประกอบสถานที่ด้วย

ลักษณะเฉพาะทั้งหมดนี้สอดคล้องกับสารคดีท่องเที่ยวในปัจจุบัน และจดหมายเหตุเรื่อง แรกที่เขียน คือ จดหมายเหตุรายวันระยะทางเสด็จประพาสไทรโยค จ.ศ. 1239 (พ.ศ. 2420) อีกทั้งมีการนำภาพพิมพ์เผยแพร่ภายหลัง จึงทำให้มีงานลักษณะนี้ของนักเขียนคนอื่นๆ ต่อมา เช่น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เป็นต้น ผู้วิจัยเห็นว่า พระราชนิพนธ์จดหมายเหตุรายวัน ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อาจถือได้ว่าเป็นต้นเค้าการเขียนสารคดีท่องเที่ยวยุคแรกของไทย

วิทยานิพนธ์เรื่องหนังสือท่องเที่ยวเมืองไทยที่จัดพิมพ์ระหว่าง พ.ศ. 2521-2530 ของ เสาวรส เปล่งแสงศรี (2530) งานวิจัยเรื่องนี้มุ่งสำรวจและวิเคราะห์หนังสือท่องเที่ยวเมืองไทยที่จัดพิมพ์ในช่วง พ.ศ. 2521-2530 ในด้านผู้จัดพิมพ์ ผู้เขียน เนื้อหา วิธีการเขียน ภาพประกอบและลักษณะรูปแบบ ในส่วนของประวัติ หนังสือท่องเที่ยวเมืองไทยผู้วิจัยกล่าวไว้ว่า ประวัติความเป็นมาของหนังสือท่องเที่ยวมีมานานแล้วตั้งแต่สมัยกรีก คือ ไฮเดสซี ของไฮเมอร์ สำหรับหนังสือท่องเที่ยวของไทยก็เป็นในรูปแบบของนิราศ หนังสือท่องเที่ยวที่เป็นร้อยแก้วเริ่มในรัชกาลที่ 5 งานเขียนนี้แพร่หลายอยู่ในวงแคบคือ ในระดับราชวงศ์และขุนนาง งานวิจัยนี้ได้ให้ค่านิยามและลักษณะของ การท่องเที่ยว หนังสือท่องเที่ยว ประเภท และการประเมินคุณค่า ซึ่งจะนำมาเป็นแนวทางในการศึกษาสารคดีท่องเที่ยวไว้ด้วย

วิทยานิพนธ์เรื่องการศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาหนังสือท่องเที่ยวไทย ของ กาญจนา อาจองค์ (2522) งานวิจัยเรื่องนี้มุ่งศึกษาเนื้อหาของหนังสือท่องเที่ยวที่จัดพิมพ์มาจนถึงปี พ.ศ.2520 ว่า มีเนื้อหาทางด้านใด และมีปริมาณมากน้อยเท่าใด ผู้วิจัยพบว่า หนังสือท่องเที่ยวเมืองไทยมีวิวัฒนาการมาจากนิราศ บันทึกเดินทางตรวจราชการของเสนาบดี จดหมายเหตุการเสด็จประพาสที่ต่างๆ และพระราชหัตถเลขา โดยเฉพาะสมัยรัชกาลที่ 5 ผลงานรุ่นแรกๆ เป็นของเจ้านายและผู้มีบรรดาศักดิ์ เขียนเพื่อพรรณนาการเดินทางและบันทึกสิ่งที่พบเห็น การทำอยู่ในวงแคบ หลังปี พ.ศ. 2475 หนังสือท่องเที่ยวได้พัฒนาขึ้น จัดทำในรูปแบบของสารคดี บทความ เรื่องสั้น นวนิยาย คอลัมน์ในหนังสือพิมพ์

2. งานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับพระประวัติและพระกรณียกิจของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ มีดังต่อไปนี้

วิทยานิพนธ์เรื่องพระประวัติและพระกรณียกิจของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ของ วิมลวรรณ ทองปรีชา (2507) ผู้วิจัยได้ศึกษาพระประวัติและพระกรณียกิจในด้านต่างๆ

ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยครั้งนี้ คือการศึกษา วิจัยด้านพระนิพนธ์ ผู้วิจัยได้แสดงถึงลักษณะพระนิพนธ์ ความมุ่งหมายในการนิพนธ์ และคุณค่าของพระนิพนธ์ ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และกล่าวถึงพระนิพนธ์ที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวไว้พอเป็นแนวทางในการศึกษาวิจัยสารคดีท่องเที่ยวต่อไป

วิทยานิพนธ์เรื่อง **สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ : พระนิพนธ์ และผลงานด้านพัฒนาหอสมุดแห่งชาติของพระองค์** ของ เอมอร เจริญรัก (2511) งานวิจัยนี้มุ่งศึกษาพระประวัติและงานด้านหอสมุดของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ผู้วิจัยพบว่า การที่พระองค์ทรงงานด้านหอสมุดเป็นเวลารวมกันยาวนานถึง 52 ปี ทำให้กิจการด้านหนังสือกว้างขวางออกไป พระองค์ได้ทรงออกหนังสือ “วชิรญาณ” มีการชักชวนให้แต่งเรื่องมาลงพิมพ์ในหนังสือนี้ รวมทั้งการให้เหรียญรางวัลด้วย ผู้วิจัยได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับพระนิพนธ์เรื่องต่างๆ ในด้านประวัติการแต่งและการพิมพ์ และหัวข้อที่เกี่ยวกับพระนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์และการท่องเที่ยวบางส่วนไว้ด้วย

ข้อตกลงเบื้องต้น

1. การสะกดคำต่างๆ ในการยกตัวอย่างเนื้อหาพระนิพนธ์ทั้ง 14 เล่ม เป็นไปตามที่ปรากฏในพระนิพนธ์
2. คำย่อชื่อพระนิพนธ์ประเภทสารคดีท่องเที่ยวที่ใช้ในการอ้างอิง

เรือเมล์	ใช้แทน โดยสารเรือเมล์ไปยุโรป
ลังกา	ใช้แทน ไปลังกาทวีป
เตอร์กี	ใช้แทน เทียวเมืองเตอร์กี
เพชรบูรณ์	ใช้แทน เทียวมณฑลเพชรบูรณ์
มณฑลอุดร	ใช้แทน เทียวมณฑลนครราชสีมา มณฑลอุดร และมณฑลร้อยเอ็จ
ทางรถไฟ	ใช้แทน เทียวตามทางรถไฟ
ล่องน้ำพิงค์	ใช้แทน อธิบายระยะทางล่องน้ำพิงค์ตั้งแต่เมืองเชียงใหม่จนถึงปากน้ำไฟ
นครวัด	ใช้แทน นิราศนครวัด
ยุโรปครั้งที่ 2	ใช้แทน เสด็จยุโรปครั้งที่ 2
สุมาตรา	ใช้แทน เล่าเรื่องไปสุมาตรา
ชวาครั้งที่ 3	ใช้แทน เล่าเรื่องไปชวาครั้งที่ 3
เมืองพม่า	ใช้แทน เทียวเมืองพม่า
3. พระนิพนธ์เรื่องอื่นๆ ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพที่ใช้ในวิทยานิพนธ์นี้จะใช้ชื่อหนังสือในการอ้างอิง ไม่ใช้การอ้างอิงแบบนามปี ได้แก่ เรื่องความทรงจำ นิทานโบราณคดี อธิบายถึงเรื่องเที่ยว และสาส์นสมเด็จพระเจ้า

บทที่ 2

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพกับการท่องเที่ยว

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเป็นนักประพันธ์ผู้ทรงมีโอกาสได้เดินทางท่องเที่ยวมากทั้งในและต่างประเทศ การศึกษาพระประวัติของพระองค์โดยเน้นส่วนที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวเป็นพิเศษ รวมทั้งพระทัศนะของพระองค์เกี่ยวกับการท่องเที่ยว จะช่วยปูพื้นฐานความเข้าใจเกี่ยวกับการเดินทางท่องเที่ยวของพระองค์ อันเป็นข้อมูลหลักของพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวทั้ง 14 เรื่อง และช่วยให้การวิเคราะห์รูปแบบและเนื้อหาของพระนิพนธ์ที่จะกล่าวถึงอย่างละเอียดในบทต่อไปเป็นไปอย่างง่ายดายและชัดเจนยิ่งขึ้น เนื้อหาของบทนี้จึงประกอบด้วยพระประวัติของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ อันเกี่ยวเนื่องกับการท่องเที่ยวและพระทัศนะของพระองค์ต่อการท่องเที่ยว

2.1 พระประวัติของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพอันเกี่ยวข้องกับท่องเที่ยว

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเป็นพระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับเจ้าจอมมารดาชุม ประสูติในพระบรมมหาราชวัง เมื่อวันที่ 21 มิถุนายน พ.ศ. 2405 ปีจอ และได้รับพระราชทานพระนามว่า พระองค์เจ้าดิศวรกุมาร หรือที่คนทั่วไปมักเรียกกันว่า พระองค์ดิศ

ตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ พระองค์ทรงมีพระนิสัยไม่ตระหนี่ตัว คือกล้าพบปะผู้คน ไม่กลัวคนแปลกหน้าเหมือนกับเด็กเล็กทั่วไปที่มักจะติดมารดาหรือคนที่ใกล้ชิดเท่านั้น พระนิสัยนี้ทำให้พระองค์ทรงกล้าที่จะเที่ยวไปตามสถานที่ต่างๆ ตามลำพัง หรือไปกับคนอื่นได้โดยไม่จำเป็นต้องมีพระมารดาตามไปดูแล พระองค์จึงได้รับพระราชทานพระราชนุญาตจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้เข้าเฝ้าและตามเสด็จไปตามที่ต่างๆ อยู่บ่อยครั้งตั้งแต่ทรงพระเยาว์มาก ดังที่ทรงเล่าไว้ในเรื่อง *ความทรงจำ* (2516 : 21) ว่า

พระเจ้าลูกเธอชั้นใหญ่กับชั้นกลางอาจไปตามเสด็จได้โดยลำพัง
พระองค์ แต่ชั้นเล็กยังต้องมีผู้ใหญ่ควบคุมจึงมีใครได้ตามเสด็จ

ตัวฉันอยู่ในชั้นเล็ก* เมื่อตอนแรกขึ้นเฝ้าแม่เป็นผู้ดูแล แต่ต่อมาเจ้าพี่โสมมาดี (คือกรมหลวงสมรรัตน) กับเจ้าพี่สีนากสวาสดี (ทั้ง 2 พระองค์เป็นพระธิดาเจ้าจอมมารดาเที่ยงซึ่งเป็นพี่ของแม่) ท่านเป็นชั้นใหญ่ ทรงรับดูแลพาตามเสด็จออกไปข้างหน้าในตอนบ่าย ฉันจึงได้ออกไปกับเหล่าเจ้าพี่ที่เป็นชั้นกลางมาแต่ยังเด็ก เห็นจะเป็นด้วยเหตุลกระหม่อมทรงสังเกตเห็นว่าฉันไม่ตระหนี่ตัว กล้าออกไปข้างหน้าแต่เล็กนั่นเอง จึงลองทรงใช้สอยและโปรดฯ ให้ตามเสด็จ

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้ตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไปพระนครศรีอยุธยาตั้งแต่พระชันษาได้ 2 พรรษา (พ.ศ.2407) นับเป็นการเดินทางไกลครั้งแรกของพระองค์ ต่อมาพระองค์ได้ตามเสด็จพระบรมราชชนกอีกหลายครั้ง เช่น ตามเสด็จไปเขาธรรมามูลเมืองชัยนาท ตามเสด็จไปปากอ่าวได้เห็นทะเลเป็นครั้งแรก และตามเสด็จไปพระปฐมเจดีย์ ตามลำดับ พระองค์รู้สึกสำราญพระทัยที่ได้พบเห็นสิ่งต่างๆ ที่แปลกใหม่ น่าสนใจจากการตามเสด็จตลอดมา ซึ่งน่าจะเป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้พระองค์โปรดการท่องเที่ยวอย่างมากในเวลาต่อมา

เมื่อพระชันษาได้ 3 พรรษา สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเริ่มการศึกษาเล่าเรียนภาษาไทยชั้นปฐม** กับคุณแสงเสมียนและต่อมาจึงย้ายมาเรียนกับคุณปาน*** ภายในเขตพระบรมมหาราชวัง (ความทรงจำ , 2516 : 18-19) เมื่อเลิกเรียนในแต่ละวัน พระองค์ทรงโปรดเที่ยวเล่นตามลำพังภายในพระบรมมหาราชวัง พระองค์ทรงเล่าถึงการใช้ชีวิตในช่วงนี้ไว้ว่า“ตั้งแต่อายุย่างเข้า ๖ ขวบ ฉันเข้าออกนอกในได้โดยลำพังไม่ต้องมีใครควบคุม แมกก็ไม่ห้ามเห็นจะเป็นด้วยท่านใคร่จะให้กล้า แต่เมื่อกลับไปเรือนต้องไปเล่าให้ท่านฟังทุกวันว่าไปที่ไหนบ้าง ฉันชอบออกไปคอยตามเสด็จประพาสในตอนบ่าย” (ความทรงจำ , 2516 : 33-34)

* การนับชั้นของพระโอรสและพระธิดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นับจากปีประสูติที่ประสูติแต่ปีชวด พ.ศ.2395 ลงมาจนถึงปีมะโรง พ.ศ.2399 เป็นชั้นใหญ่ ที่ประสูติแต่ปีมะเส็ง พ.ศ.2400 ลงมาจนถึงปีวอก พ.ศ.2403 เป็นชั้นกลาง ที่ประสูติแต่ปีระกา พ.ศ.2404 มาจนถึงปีมะโรง พ.ศ.2411 เป็นชั้นเล็ก

** ตามระเบียบการศึกษาของพระเจ้าลูกเธอตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 พอพระชันษาได้ 3 พรรษาตั้งต้นเรียนภาษาไทยไปจนพระชันษาราว 7 พรรษาจึงเริ่มเรียนชั้นมัธยมศึกษาภาคต้น

*** ธิดาสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

ครั้งสุดท้ายที่พระองค์ได้ตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ พ.ศ.2411 ปีมะโรง (พระชันษาได้ 7 พรรษา) เมื่อครั้งเสด็จไปทอดพระเนตรสุริยุปราคาที่ตำบลหว้ากอ จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ สมเด็จพระยาตมจัตมาธิบดีทรงเล็งเห็นว่า “ตั้งแต่ว่าทุลกระหม่อมได้ทรงเลือกตัวฉันให้ไปตามเสด็จด้วย ก็ยินดีเหลือล้นเพราะนิสัยชอบเที่ยวดูเหมือนจะมีขึ้นบ้างแล้ว” (ความทรงจำ ,2516 : 38) เมื่อเสด็จกลับมาจากหว้ากอ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประจวบพระโรคไข้ป่าและเสด็จสวรรคตในปีเดียวกันนั้นเอง ส่วนสมเด็จพระยาตมจัตมาธิบดีก็ทรงประชวรเช่นกัน เมื่อทรงหายดีแล้วจึงทรงกลับมาศึกษาเล่าเรียนต่อ พระองค์ทรงเล่าว่า

เมื่อทุลกระหม่อมเสด็จสวรรคต ได้เรียนชั้นปฐมต่อครูผู้หญิงสำเร็จแล้ว ถึงเขตที่จะเรียนชั้นมัธยมต่อครูผู้ชาย แต่ในปีมะเส็งท่านผู้ใหญ่ยังสาละวนอยู่ด้วยเรื่องเปลี่ยนรัชกาลใหม่ การศึกษาต้องรอจนถึงปีมะเมีย เมื่อถวายพระเพลิงพระบรมศพแล้ว จึงได้รับคำสั่งให้ออกไปเรียนหนังสือขอม (คือเรียนภาษาขอม) ด้วยกันกับเจ้านายพี่น้องที่เป็นชั้นเดียวกันอีกสี่ห้าพระองค์ พระยาปริยัติธรรมธาดา (เปี่ยม) เป็นผู้สอน (ความทรงจำ ,2516 : 226)

ช่วงเรียนภาษามคธนี้ทรงหาโอกาสตามพระบรมวงศานุวงศ์หรือข้าราชการออกไปเที่ยวนอกพระราชวัง แล้วตามกลับมาเรียนให้ทันตอนเช้า หรือทรงไปครูเขียนที่วัดพระแก้วหรือไปตามห้องอาลักษณ์ โรงพิมพ์หลวง ทรงเล่าไว้ว่า

บางวันก็เลยไปเรียน บางวันก็ไปแวะเล่นหัวตามตำหนักเจ้านายพี่น้อง แล้วจึงกลับไปเรียน แต่ตัวฉันเองดูเหมือนจะชอบเที่ยวเป็นอุปนิสัยติดตัวมาแต่เล็ก ถึงสมัยนี้มักหาช่องให้คุณตาพาไปบ้าน หรือมิฉะนั้นก็ตามเสด็จกรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร ไปยังตำหนักที่พักของท่าน อยู่ที่ริมคลองวัดสุทัศน์ฯ เองๆ ...บางวันยังเก่งกว่านั้น ถึงลอบขึ้นวอดตามเสด็จกรมพระราชวังบวรฯ ขึ้นไปวังหน้า...เจ้านายเด็กๆ พวกฉันไม่มีเจ้าพี่ชั้น

* ปี พ.ศ.2413 พระชันษาได้ 8 พรรษา

ใหญ่คอยควบคุมเหมือนแต่ก่อน ก็เกิดเป็นโอกาสที่จะเที่ยวเตร่ได้ตาม
 ชอบใจ ฉันจึงมักไปค้ำนอกวังดังกล่าวมาแล้ว ถ้าอยู่ในวังวันไหนเสด็จ
 ออกทอดพระเนตรซ่อมทวาร ณ พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ หรือเสด็จไปที่อื่น
 ในบริเวณพระราชวังก็ไปตามเสด็จ ถ้าไม่เสด็จไหนก็ไปเที่ยวเล่นตาม
 ชอบใจ ... แต่ที่ชอบไปบ่อยๆ นั่นคือไปเที่ยวดูรูปเขียนในวัดพระแก้ว
 มิฉะนั้นก็เที่ยวชอกแซกไปที่อื่นๆ เช่น ห้องอาลักษณ์และโรงพิมพ์หลวง
 เป็นต้น จนคุ้นกับพวกพนักงานประจำรักษาสถานนั้นแทบทุกแห่ง
 แต่การเตร่อยู่อย่างที่ว่าสัก 2 ปีในสมัยนั้นก็รู้สึกว่ามันดี

(ความทรงจำ , 2516 : 231-236)

กิจวัตรของพระองค์ในช่วงนี้แสดงให้เห็นพระนิสัยที่ชอบเที่ยว เข้ากับคนอื่นได้ง่าย สถานที่
 ในพระราชวังที่ทรงโปรดเสด็จไปบ่อยๆ แสดงให้เห็นความสนพระทัยเกี่ยวกับภาพเขียนและหนังสือ
 ทั้งยังเป็นสิ่งที่ทำให้พระองค์ได้ทรงซึมซับความรู้ทางด้านศิลปะและวรรณคดีมาตั้งแต่ทรงพระเยาว์

เมื่อพระชันษาได้ 9 พรรษา (พ.ศ.2415) พระองค์ทรงเข้าเรียนภาษาอังกฤษในโรงเรียน
 ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งขึ้น เพื่อให้พระเจ้านั่งอญาเธอ และนายทหาร
 มหาดเล็กได้เรียนภาษาอังกฤษ โรงเรียนตั้งอยู่ในกรมทหารมหาดเล็กซึ่งอยู่ในพระราชวัง พระบาท
 สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้จ้างนายฟรานซิส จอร์จ เปตเตอร์สัน (Francis George
 Peterson) เป็นครูสอนภาษาอังกฤษ แรกตั้งโรงเรียนมีนักเรียนประมาณ 50 คน แต่ต่อมาจำนวน
 นักเรียนก็เริ่มลดลง เพราะเจ้านายพระองค์อื่นๆ ต้องออกไปรับราชการบ้าง ออกไปผนวชบ้าง
 ส่วนนายทหารมหาดเล็กก็มีวิชาอื่นๆ ที่ต้องเรียนอีกมาก จำนวนนักเรียนก็ลดลงเรื่อยๆ จนเหลือ
 สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพเป็นนักเรียนพระองค์เดียวที่เรียนกับครูเปตเตอร์สัน

การที่เหลือสมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพเป็นลูกศิษย์อยู่พระองค์เดียว ทำให้พระ
 องค์ทรงสนิทกับครูมาก พระองค์ได้ติดตามครูไปพบปะเพื่อนชาวต่างประเทศของครูอยู่บ่อยครั้ง ทำ
 ให้พระองค์ทรงได้พบปะพูดคุยภาษาอังกฤษกับชาวต่างประเทศมากขึ้น ดังนั้นพระองค์จึงมีพระ
 ปริชาสามารถในการใช้ภาษาอังกฤษได้ดีตั้งแต่ทรงพระเยาว์ ในระหว่างที่ครูเปตเตอร์สันยังสอน
 ภาษาอังกฤษอยู่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระดำริจะแต่งหนังสือภาษา
 อังกฤษ จึงทรงให้ครูเปตเตอร์สันมาสอนภาษาอังกฤษถวายพระองค์ในเวลาค่ำ สมเด็จพระ
 พระยาตำราจราชานุภาพจึงรับหน้าที่นำครูเปตเตอร์สันเข้าเฝ้าถวายพระอักษร และยังทรงช่วย
 เป็นตัวกลางในการสื่อสารระหว่างพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับครูเปตเตอร์สันด้วย

เมื่อพระองค์มีพระชันษาได้ 10 พรรษา ทรงมีโอกาสตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้า

เจ้าอยู่หัวประพาสป่า พระองค์ทรงเล่าถึงการตามเสด็จและทรงแสดงความรู้สึกที่ได้ออกไปเที่ยว
ป่าครั้งนั้นไว้ในประวัติเจ้าจอมมารดาทับทิมในรัชกาลที่ 5 กับสุภาวดีทศตะสอนบุตร
(2481 : 43–44 อ้างถึงใน สุจริต ถาวรสุข, 2508 : 179–180) ว่า

ข้าพเจ้ายังจำได้ครั้งหนึ่ง เมื่อตัวข้าพเจ้ายังเป็นเด็กไว้ผมจุก สมเด็จพระ
พุทธเจ้าหลวงเสด็จประพาสมณฑลราชบุรี ดูเหมือนปีระกา พ.ศ.
2416 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าได้ไปตามเสด็จด้วย เจ้า
จอมมารดาทับทิมท่านรับดูแลได้กินอยู่ ได้เกล้าจุกให้ตลอดทางโดยฐาน
ที่ท่านเป็นน้ำ ครั้งนั้นเสด็จทรงเรือกำปั่นรบต่อใหม่ชื่อ “มูรธาวิษณุ
สวัสดิ์” ไปจากกรุงเทพฯ ทางทะเล จึงถึงลำน้ำแม่กลอง แล้วทรงเสด็จ
โดยกระบวนเรือแจวพ่วงเรือไฟเล็กขึ้นไปจนถึงเมืองราชบุรี แต่นั้นเสด็จ
ทางบกด้วยกระบวนช้างม้า พระเจ้าอยู่หัวทรงม้า ข้าพเจ้าขึ้นช้างไปกับ
กระบวนช้างใน ได้ตามเสด็จเดินทางอย่างเรียกในหนังสือโบราณว่า
ประพาสป่าเป็นครั้งแรก เสด็จออกจากเมืองราชบุรีวันแรก ประทับแรม
ที่ตำบล “หนองบัวค่าย” วันที่ 2 ประทับแรมที่ตำบล “ทับตะโก” (ในสมัย
นั้นถือกันว่าเป็นที่เปลี่ยวเสียชุม ต้องกองไฟ ตีเกราะ เคาะไม้ ล้อมวง
อย่างกวดขัน) วันที่ 3 ถึงลำน้ำไทรโยค ประทับแรมที่บ้านท่าตะคร้ออัน
เป็นท่าเรือ แล้วเสด็จกลับด้วยกระบวนเรือแจวและประพาสที่ต่างๆ ลง
มาทางเมืองกาญจนบุรีจนถึงเมืองราชบุรี เมื่อเสด็จกลับมากรุงเทพฯ
จากเมืองราชบุรีดูเหมือนได้ทรงทำพิธีเปิดคลองดำเนินสะดวกด้วย ที่
พรรณนาถึงเรื่องตามเสด็จครั้งนั้น ด้วยข้าพเจ้าเข้าใจว่าจะเป็นครั้งแรกที่
เจ้าจอมมารดาทับทิมได้ไปเที่ยวป่า ถึงตัวข้าพเจ้าก็เช่นนั้นเหมือนกัน
อาจจะเป็นมูลที่เกิดวิสัยชอบเที่ยว ทั้งตัวท่านและตัวข้าพเจ้าสืบมาแต่
ครั้งนั้น

เมื่อพระชันษา 13 พรรษา (พ.ศ.2418) พระองค์ทรงผนวชเป็นสามเณรตามประเพณี
ณ วัดบวรราชนิเวศ พระนิสัยโปรดการท่องเที่ยวทำให้ทรงมีพระดำริที่จะปรับพระองค์ให้มีความ
เพลิดเพลินกับการผนวชเป็นสามเณรในครั้งนั้น ทรงถือว่าการบิณฑบาตเป็นโอกาสหนึ่งที่ทำให้
ออกไปเที่ยวเตร่ได้ “การที่ออกบิณฑบาตที่จริงเป็นโอกาสที่จะไปเที่ยวเตร่ เพราะถ้าจะไปเวลาอื่น

ต้องทูลลาเสด็จพระอุปัชฌาย์ ถ้าไปบิณฑบาตประทานอนุญาตไว้ไม่ต้องทูลลา ออกบิณฑบาตเสียดหนึ่งสองแห่ง แล้วก็เลยขึ้นรถหรือลงเรือไปที่ไหนๆ บางทีไปกินเพลกลางทางกลับวัดจนบ่ายก็มี...ใครพบก็ไม่รู้ว่าเลี้ยงไป แต่นานๆ จึงเลี้ยงไปเที่ยวครั้ง ๑” (ความทรงจำ , 2516 : 294) และขณะที่พระองค์ทรงเป็นสามเณรทรงมีหน้าที่รับใช้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ซึ่งทรงทราบว่าพระองค์ทรงมีความรู้ภาษาอังกฤษ พระองค์ทรงเล่าไว้ว่า “ทรงเมตตาได้ถามถึงเรื่องฉันเรียนภาษาฝรั่งบ่อยๆ ช่างฉันก็พอใจขึ้นไปเฝ้า เพราะได้ฟังท่านตรัสเล่าเรื่องโบราณต่างๆ ให้ทราบเรื่อยๆ” (ความทรงจำ, 2516 : 293) จากการที่พระองค์ทรงได้เฝ้าสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ อยู่เสมอ พระองค์จึงทรงเริ่มได้รับความรู้เรื่องโบราณและโปรดที่จะได้เรียนรู้ศึกษาจากสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ด้วย

การได้ฟังเรื่องโบราณจากสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ในเวลา ที่ทรงผนวชเป็นสามเณรอยู่นั้น อาจเป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้ทรงสนพระทัยเรื่องเก่าที่ผ่านมาหรือ เรื่องที่เป็นความรู้ในสมัยโบราณ ต่อมาสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถวายงานส่วนพระองค์และงานราชการ ให้ตามเสด็จและถวายงานใกล้ชิดนับเป็นโอกาสให้พระองค์ได้รับความรู้ด้านประวัติศาสตร์ และโบราณคดีจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไปด้วย เพราะการเสด็จไปตามที่ต่างๆ ทำให้ทรงพบเห็นโบราณสถาน โบราณวัตถุที่สำคัญ และส่วนพระองค์เองก็มีพระอุปนิสัยโปรดเรื่องโบราณ โปรดการศึกษาค้นคว้าทางด้านประวัติศาสตร์โบราณคดีจากตำรา พงศาวดาร ตำนาน เมื่อทรงอ่านแล้วก็จะทรงปรารถนาที่จะเสด็จไปยังสถานที่นั้น ดังเช่น พระองค์ทรงต้องการเห็นพระเจดีย์ยุทธหัตถีของสมเด็จพระนเรศวรตามที่มีบันทึกไว้ในพระราชพงศาวดาร พระองค์ทรงสนพระทัยเรื่องนี้มาตั้งแต่ครั้งตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก่อนที่พระองค์จะเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ดังที่ทรงเล่าไว้ว่า

ตัวฉันรักรู้โบราณคดี ตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มาตั้งแต่ก่อนเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย นี้ก็อยากเห็นพระเจดีย์ยุทธหัตถีของสมเด็จพระนเรศวรฯ มานานแล้ว แต่ไม่สามารถจะไปค้นหาได้ เมื่อเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย จึงได้สืบถามหาตำบลตระพังกรูว่าอยู่ที่ไหน

(นิทานโบราณคดี, 2543 : 317-318)

สมเด็จพระยามหาราชราชานุภาพทรงยกย่องว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นผู้ให้ความรู้ด้านโบราณคดีแก่พระองค์ พระองค์ทรงระบุไว้ในสมุดพระประวัติรับราชการ ในข้อที่เกี่ยวกับการเล่าเรียนและคุณวุฒิไว้ว่า “ความรู้รัฐประศาสตร์และโบราณคดี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสั่งสอน” (ความทรงจำ , 2516 : 333)

เมื่อพระองค์ทรงลาผนวชสามเณรในเดือน 12 ปี พ.ศ.2418 ทรงเข้ารับราชการเป็นนักเรียนนายร้อย ขณะนั้นพระชันษาได้ 14 พรรษา (พ.ศ.2419) พระองค์ทรงรับราชการเป็นนายทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์อยู่หนึ่งปีก็เลื่อนขึ้นเป็นนายร้อยตรีทหารมหาดเล็กบังคับกองแถว ต่อมาปี พ.ศ.2425 ทรงเป็นกรมสมปาทิก* หอพระสมุดวชิรญาณ ครั้นถึงปี พ.ศ.2426 ทรงผนวชเป็นพระภิกษุและจำพรรษาที่วัดนิเวศธรรมประวัติ บางปะอิน

เมื่อถึงปี พ.ศ.2428 ทรงจัดตั้งกรมแผนที่ (หม่อมเจ้าพูนพิศมัย ดิศกุล ,2515 : 19) และทรงมีส่วนจัดทำแผนที่ประเทศไทยด้วย ดังนั้นพระองค์จึงทรงมีความรู้และเชี่ยวชาญในสภาพภูมิประเทศ เมือง พื้นที่ต่างๆ ในประเทศไทยจนกล่าวได้ว่าพระองค์ทรงเป็นผู้รอบรู้เส้นทางและสถานที่ต่างๆ ในประเทศไทยดีมากที่สุดพระองค์หนึ่ง ดังที่หม่อมเจ้าพูนพิศมัย ดิศกุล (2515 : 31) พระธิดาของพระองค์ทรงบันทึกไว้ว่า

ถ้าเราอ่านข่าวเรื่องพบของโบราณที่อำเภออะไรในหนังสือพิมพ์ ยังไม่ทันออกชื่อเมืองท่านจะทรงบอกต่อได้ทันทีว่า อำเภอไหนอยู่ต่ออำเภอไหน เวลาไปทางเรือก็จะตรัสบอกได้ทุกแห่งว่าตรงไหนมีเรื่องราวเกี่ยวข้องกับในทางพงศาวดาร หรือเรื่องนิทานอะไร เพียงแลเห็นเขาเป็นเงาๆ เท่านั้น ท่านจะทรงบอกได้ทันทีว่าเขาอะไรอยู่ที่ไหน เข้าใจว่าแผนที่สยามอยู่ในพระเนตรท่านตลอดเวลา

พระองค์ทรงรับราชการทหารเรื่อยมาจนได้รับพระราชทานตำแหน่งพลตรีในปี พ.ศ.2432 และทรงได้รับตำแหน่งนายกหอพระสมุดวชิรญาณด้วย ต่อมาในปี พ.ศ. 2433 ได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ให้เป็นอธิบดีกรมธรรมการ ในปีเดียวกันนั้นเองสมเด็จพระยามหาราชราชานุภาพทรงปฏิบัติหน้าที่เป็นผู้จัดการประพาสถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

---

* ทำหน้าที่บริหารกิจการหอพระสมุด

เป็นครั้งแรก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์เสด็จประพาสปักกิ่งได้ และแหลมมลายู พระองค์ทรงเห็นว่าสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ (สาส์นเมืองปักกิ่ง) ได้จนถึงเมืองปัตตานีในปี พ.ศ. 2431 มาก่อน จึงโปรดให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ (สาส์นเมืองปักกิ่ง) เป็นผู้จัดการประพาสหัวเมืองปักกิ่งได้ในครั้งนั้น พระองค์ทรงเล่าเหตุการณ์ครั้งนี้ในพระหัตถเลขาที่มีถึงสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ (สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์) ไว้ว่า

เมื่อ พ.ศ.๒๔๓๑ พระองค์ท่านกับหม่อมฉันยังอยู่ในกรมยุทธนาธิการ ลงไปเที่ยวทางหัวเมืองปักกิ่งได้ด้วยกัน (คราวโกปีฮื้อบ) ได้แวะตามตัวเมืองต่างๆ จนเมืองปัตตานี เพราะเหตุที่เคยไปครั้งนั้น ถึง พ.ศ.๒๔๓๓ สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงจะเสด็จประพาสหัวเมืองแหลมมลายู จึงโปรดให้หม่อมฉันโดยเสด็จเป็นมัคคุเทศเป็นครั้งแรก

ในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ.2434 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ (สาส์นเมืองปักกิ่ง) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ (สาส์นเมืองปักกิ่ง) เป็นผู้แทนพระองค์นำเครื่องราชอิสริยาภรณ์ไปถวายพระเจ้าแผ่นดินของประเทศต่างๆ ในยุโรป ได้แก่ ประเทศอังกฤษ ฝรั่งเศส เดนมาร์ก เยอรมัน รัสเซีย ตุรกี กรีซ และอิตาลี รวม 8 ประเทศ (นิทานโบราณคดี , 2543 : 39) และเมื่อจะเสด็จกลับจากยุโรปสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ (สาส์นเมืองปักกิ่ง) ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาต เลือกลงทางกลับประเทศไทยได้ 2 เส้นทาง คือ เส้นทางประเทศอเมริกาและญี่ปุ่น หรือเส้นทางประเทศอียิปต์และอินเดีย เพื่อตรวจตราหาความรู้เอามาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ราชการบ้านเมืองก็ได้ เมื่อไปถึงลอนดอนพระองค์จึงปรึกษาพวกที่เคยชำนาญ “การเที่ยวเตร่” ว่าจะกลับทางไหน ผู้ชำนาญการเที่ยวเตร่ได้ให้คำแนะนำพระองค์ว่า “เขายังจะต้องไปตามประเทศต่างๆ ในยุโรปอีกหลายแห่งกว่าจะเสร็จธุระจะตกถึงปลายเดือนธันวาคม ไปอเมริกาในเวลานั้นเป็นฤดูหนาวที่อเมริกาหนาวจัดนักเกรงฉันจะทนไม่ไหว กลับทางอียิปต์และอินเดียดีกว่า เพราะเป็นเวลาเหมาะกับฤดูสำหรับเที่ยวทางนั้น เขาบอกอย่างเดียวกันหลายคน ฉันก็ลงความเห็นเป็นยุติว่าจะกลับทางอียิปต์และอินเดีย” (นิทานโบราณคดี , 2543 : 39-40) และทรงเดินทางกลับถึงประเทศไทยในเดือนมีนาคมในปี พ.ศ.2435

การเสด็จยุโรปครั้งนี้พระองค์เสด็จเพื่อปฏิบัติภารกิจที่ได้รับมอบหมายจากพระเจ้าอยู่หัว

แต่เนื่องด้วยพระนิสสัยโปรดการท่องเที่ยว พระองค์ทรงทำให้การเดินทางครั้งนี้เป็นการท่องเที่ยวไปด้วย โดยทรงใช้โอกาสเดินทางครั้งนี้เสด็จประพาสทอดพระเนตรสภาพบ้านเมือง ขนบธรรมเนียมประเพณีของประเทศที่ทรงเดินทางไปถึง เมื่อพระองค์เสด็จกลับจากยุโรปทรงพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวไว้ 3 เรื่องด้วยกัน คือ **โดยสารเรือเมลไปยุโรป ไปลังกาทวีป และเที่ยวเมืองเดอร์ก**

เมื่อเสด็จกลับจากยุโรปได้ 7 วัน ทรงย้ายมารับราชการในตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย พระองค์ทรงเล่าว่าทั้งตกใจและเสียใจที่จะต้องทิ้งเรื่องการศึกษาที่ทรงรับผิดชอบดูแลอยู่ จึงรีบเข้าไปกราบทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่ากลัวจะเสียชื่อเพราะทำงานมหาดไทยไม่สำเร็จ แต่พระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรัสว่า “กรมดำรงฉันเชื่อว่า เธอจะทำการศึกษาดำเนินสำเร็จแต่บัดนี้บ้านเมืองอยู่ในอันตราย (ร.ศ.112) ถ้าเรามากไปเป็นข้าเขาคือ การศึกษาที่เธอรักจะอยู่ที่ไหน ใครเขาเป็นนายเขาก็จะต้องเปลี่ยนแปลงไปตามพอใจเขา เรามาช่วยกันรักษาชีวิตของประเทศไว้จะไม่ดีกว่าหรือ ถ้าเธอติดขัดอย่างไรก็มาปรึกษาฉันได้” (หม่อมเจ้าพูนพิศมัย ดิศกุล , 2515 : 17) นับจากพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในครั้งนั้น สมเด็จพระปิยมหาราชทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ทรงรับราชการตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยยาวนานถึง 23 ปี (พ.ศ. 2435 – 2458) ทรงปรับปรุงเปลี่ยนแปลงและริเริ่มงานในกระทรวงมหาดไทยไว้มากมาย อันเป็นประโยชน์ต่อชาติบ้านเมืองอย่างยิ่ง ผลงานแรกๆ ด้านการปกครองคือ “การสนองพระราชดำริพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการปรับปรุงการปกครองจัดราชการบ้านเมืองให้เป็นระเบียบ ให้ราษฎรทำมาหากินได้โดยสะดวกยิ่งขึ้น ซึ่งจะเป็นผลให้รัฐบาลเก็บภาษีได้มากกว่าเดิม เมื่อรัฐบาลมีรายได้เพิ่มขึ้นก็มีกำลังเงินมาจัดทำนุบำรุงบ้านเมืองให้เจริญก้าวหน้าในด้านต่างๆ รวมทั้งด้านกำลังทหารเพื่อรักษาเอกราชของชาติไทยจากประเทศมหาอำนาจตะวันตก” (ประไพ รักษา , 2522 : หน้า ค) โดยเปลี่ยนระบบการปกครองส่วนภูมิภาคให้เป็นการปกครองแบบเทศาภิบาล คือการปกครองโดยลักษณะที่จัดให้มีหน่วยบริหารราชการจากรัฐบาลกลาง ออกไปดำเนินการในส่วนภูมิภาค เป็นสื่อกลางระหว่างประชาชนในภูมิภาคกับรัฐบาลกลาง และแบ่งเขตการปกครองเป็นมณฑล จังหวัด อำเภอ ตำบลและหมู่บ้าน (เทศาภิบาล : 2499) พระองค์ทรงกราบบังคมทูลขอตั้งเขตปกครองต่างๆ ตามแผนที่สยามของกรมแผนที่ซึ่งทรงเคยทำไว้เมื่อครั้งรับราชการทหาร “ตรัสแล้วว่าเอาแผนที่ปูขึ้นบนโต๊ะ มีพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระองค์ท่าน ๒ พระองค์เท่านั้น ยืนคิดตามแผนที่ว่าจะเอาภูเขาด้านไหนเป็นขอบเขตมณฑล และจังหวัดต่อไป แล้วจึงลงมือออกตรวจท้องที่และเลือกคนทำงาน” (หม่อมเจ้าพูนพิศมัย ดิศกุล 2515 : 19)

การจัดการปกครองเทศาภิบาลนี้ทำให้พระองค์ต้องเดินทางออกตรวจราชการตามเมืองต่างๆ ทั่วประเทศ ทรงสำรวจพื้นที่อย่างจริงจังและต่อเนื่องเพื่อจัดการปกครองแบบเทศาภิบาลให้สำเร็จลุล่วง พระองค์ได้สร้างความประหลาดใจให้กับบรรดาเจ้าเมือง ดังปรากฏในพระหัตถเลขานี้ที่มีถึงสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ (สาส์นสมเด็จพระเจ้าล.18 : 225) ว่า

หม่อมฉันยังจำได้เมื่อแรกหม่อมฉันเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยใน พ.ศ.2435 ขึ้นไปตรวจหัวเมืองเหนือในปีนั้น มีเจ้าเมืองเหนือบางคนมากระซิบบทามพระยาวรพุฒิโกศัยที่เป็นข้าราชการชั้นเก่าขึ้นไปกับหม่อมฉันว่า “นี่ท่านเสด็จขึ้นมาทำไม เสนาบดีแต่ก่อนท่านเคยมาแต่เวลามีศึกสงคราม เวลานั้นก็ไม่มีศึกสงครามอย่างใด

ประเพณีในสมัยโบราณพระมหากษัตริย์ เสนาบดีและขุนนางผู้ใหญ่จะเดินทางออกไปหัวเมืองก็ต่อเมื่อมีศึกสงครามหรือการปราบกบฏที่เจ้าเมืองไม่สามารถระงับได้เท่านั้น (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาต่อราชานุกาภ อ่างถึงใน อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระยารามราชภักดี (ม.ล. สวัสดิ์ อิศรางกูร , 2519 : 132) ดังนั้นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาต่อราชานุกาภจึงทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยพระองค์แรกที่เสด็จตรวจหัวเมืองในยามปกติ ระหว่างดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย พระองค์ทรงเสด็จตรวจหัวเมืองเกือบทุกแห่งทั่วประเทศ ดังเช่นในปี พ.ศ.2435 ซึ่งเป็นปีที่พระองค์ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ทรงเดินทางไปตรวจราชการเมืองทางเหนือตั้งแต่อยุธยา พิษณุโลก สุโขทัย ตาก แล้วเสด็จกลับมาทาง กำแพงเพชร นครสวรรค์ อ่างทอง สุพรรณบุรี (นิทานโบราณคดี, 2543: 27-28) หรือในปี พ.ศ.2441 เสด็จตรวจราชการมณฑลพายัพทรงเดินทางไปถึงเมืองอุตรดิตถ์ แพร่ น่าน ลำปาง ลำพูน เชียงใหม่ และเดินทางกลับมาทางตาก กำแพงเพชร นครสวรรค์ นอกจากนี้ยังเสด็จมณฑลภูเก็ต และได้เสด็จตรวจราชการมณฑลกรุงเก่า มณฑลนครไชยศรี และมณฑลราชบุรีในคราวเดียวกันโดยใช้เส้นทางจังหวัดอยุธยาและได้ตรวจราชการตามเมืองต่างๆ ได้แก่ สุพรรณบุรี นครปฐม ราชบุรี สมุทรสงคราม เพชรบุรี สมุทรสาคร ในปี พ.ศ.2443 เสด็จตรวจราชการเมืองชลบุรี และเมืองฉะเชิงเทรา พระองค์ทรงเดินทางไปอ่างศิลา ชลบุรี เขาเขียว พนัสนิคม ฉะเชิงเทรา เป็นต้น

หม่อมเจ้าพูนพิศมัย ดิศกุล (2515 : 21-22) ทรงเล่าถึงสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาต่อราชานุกาภกับการตรวจราชการไว้ว่า “ทั้งๆ ที่รถไฟก็มีอยู่เพียงอยุธยาและโคราช รถยนต์ก็ยังมี จึงมีแต่ม้า ช้าง เกวียน และเรือ เสด็จไปได้เสด็จตรวจราชการทั่วทุกเมือง เว้นแต่เมืองเลยเมืองเดียวที่

ไม่ได้เสด็จ ทางเสด็จจะเห็นได้ในหนังสือนิทานโบราณคดีแล้ว” แม้สถานที่บางแห่งจะมีคำเล่าลือที่น่ากลัวไม่มีใครกล้าไปเยือน แต่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพกลับทรงเสด็จให้ดูเป็นตัวอย่างเพื่อพิสูจน์คำเล่าลือนั้น เช่น เมืองสุพรรณบุรีมีความเชื่อที่ว่าเทพารักษ์หลักเมืองสุพรรณบุรีไม่ชอบเจ้านาย ถ้าใครไปจะทำให้เกิดอันตราย แต่พระองค์ทรงเชื่อในหลักเหตุผลและคุณงามความดีว่า “ฉันเห็นว่าเทพารักษ์หลักเมืองสุพรรณคงอยู่ในศีลธรรม รู้ว่าฉันไปเมืองสุพรรณเพื่อจะทำนุบำรุงบ้านเมืองให้ราษฎรอยู่เย็นเป็นสุขยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน คงจะกลับยินดีอนุโมทนาด้วยเสียอีก ไม่เห็นน่าวิตกอย่างไร” (นิทานโบราณคดี, 2543 : 29) หรือมณฑลเพชรบูรณ์ที่เลื่องลือในเรื่องไข้ป่า พระองค์ก็เสด็จไปเพื่อเป็นตัวอย่างให้คนกล้าไปมณฑลเพชรบูรณ์ พระองค์ทรงแสดงให้เห็นว่าพระองค์เสด็จไปมณฑลเพชรบูรณ์แล้วก็ได้เป็นไข้ป่าตามที่คนเชื่อกัน เพราะพระองค์ได้ทรงตรวจสภาพดินฟ้าอากาศ และฤดูกาลที่เหมาะสมแก่การเดินทาง ตลอดจนเส้นทางที่เหมาะสมก่อนที่จะเสด็จไปมณฑลเพชรบูรณ์ในปี พ.ศ.2447 พระองค์ทรงให้เหตุผลในการเลือกฤดูกาลที่จะเดินทางว่า

ข้าพเจ้าได้ตั้งใจมาหลายปีว่าจะหาโอกาสไปมณฑลเพชรบูรณ์สักครั้งหนึ่ง แต่การที่จะไปมณฑลเพชรบูรณ์จะต้องใช้เวลากว่าเดือน และจะต้องไปในฤดูแผ่นดินแห้งให้ปราศจากความชื้นเจ็บ แต่จะต้องไปให้ทันเวลาลำน้ำสักยังมีน้ำพล่องเรือได้สะดวก ในราวเดือนมกราคม
(เพชรบูรณ์ : 81)

การเสด็จไปมณฑลเพชรบูรณ์ในครั้งนั้นยังมีประโยชน์อีกด้านหนึ่งคือ ได้ทรงถ่ายทอดเรื่องราวการเดินทางมณฑลเพชรบูรณ์ออกมาเป็นพระนิพนธ์เรื่อง**เที่ยวมณฑลเพชรบูรณ์** เพื่อให้คนรู้จักมณฑลเพชรบูรณ์อย่างถูกต้องมากยิ่งขึ้น “และแต่นั้นมาก็หาคนไปรับราชการในมณฑลเพชรบูรณ์ได้ไม่ยากเหมือนแต่ก่อน” (นิทานโบราณคดี, 2543 : 147)

การเสด็จตรวจราชการตามหัวเมือง นอกจากจะเพื่อจัดระเบียบสถานที่ราชการได้แก่ศาลาว่าการจังหวัด ศาล เรือนจำ ให้เป็นระเบียบเรียบร้อย ตรวจดูการปฏิบัติงานของเจ้าพนักงาน ตลอดจนรับฟังทุกข์สุขของราษฎรที่ทรงพบปะพูดคุยด้วยแล้ว ยังเป็นโอกาสให้สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงศึกษาหาความรู้ทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีได้มากยิ่งขึ้น พระองค์มักจะทรงสำรวจและขุดค้นหาหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีของเมืองต่างๆ หลังจากทรงเสร็จงานตรวจราชการแล้วอยู่เสมอ ม.จ.พูนพิศมัย ดิศกุล พระธิดาผู้ทรงตามเสด็จพระบิดาอยู่เสมอ ทรงเล่าถึงการตรวจราชการของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพไว้ว่า

การเสด็จตรวจราชการของเสด็จพ่อฉัน.....พวกเราได้ตามเสด็จด้วย
เพราะเสด็จไปตามโบราณสถานทำการขุดค้น ไต่ถามพวกพื้นเมือง
กว่าจะกลับราวค่ำมืด

(ม.จ.พูนพิศมัย ดิศกุล : 24)

หากสถานที่ใดที่พระองค์ไม่ได้ทรงไปค้นหาของโบราณด้วยพระองค์เอง ก็ทรงสั่งเจ้าเมืองหรือ
นายอำเภอให้เป็นธุระในเรื่องนี้

การเสด็จตรวจโบราณสถานนั้นมีเสมอ ใกล้บ้างไกลบ้าง อย่างน้อยๆ
ก็เสด็จกรุณาและประทับอยู่ในพระราชวังโบราณกับเจ้าคุณโบราณ
ราชธานีนครสมุทรสาครอยู่ได้ตั้ง 2-3 ชั่วโมง ถ้าเป็นเมืองไกลทรง
สั่งเจ้าเมือง นายอำเภอไว้ให้บอกพวคนายพรานเดินป่าว่าถ้าผู้ใดพบ
สถานโบราณวัตถุที่ใด ให้มารายงานจะได้รับรางวัลตามค่าของสถานที่
นั้นๆ

(ม.จ.พูนพิศมัย ดิศกุล : 41)

นอกเหนือจากงานตรวจราชการหัวเมืองแล้ว สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาธรรมาธิราชานุศาสน์
ได้รับความสะดวกให้เป็นผู้แนะนำหรือจัดการท่องเที่ยวถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัวและพระบรมวงศานุวงศ์หลายครั้ง เพราะทรงทราบสภาพของท้องที่ตามหัวเมืองต่างๆ อย่าง
ละเอียด ทั้งสภาพภูมิประเทศ ภูมิอากาศ ความเป็นอยู่ของราษฎร และสถานที่ที่น่าสนใจของ
ท้องที่นั้นๆ ราวกับทรงเป็นเจ้าของพื้นที่ก็ว่าได้ อีกทั้งยังเคยทรงงานในกรมแผนที่จึงทรงรู้จักเส้น
ทางและสถานที่ในประเทศไทยเป็นอย่างดี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงไว้
วางพระราชหฤทัยให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาธรรมาธิราชานุศาสน์ เป็นผู้วางแผนในการเสด็จประพาส
โดยตลอดรัชกาล และทรงรับหน้าที่นี้ต่อมาจนถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
ซึ่งพระองค์ทรงเล่าไว้ดังนี้

เพราะเหตุใดจึงโปรดให้ฉันเป็นผู้จัดการเสด็จประพาสเป็นเรื่องอันหนึ่งใน
ประวัติของตัวฉันเอง จะเล่าฝากไว้ด้วยตรงนี้ เมื่อ พ.ศ.2433 (ร.ศ.109)
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสหัวเมืองปักษ์
ใต้ โปรดให้ฉันไปตามเสด็จเป็นมัคคุเทศก์ เพราะฉันได้เคยไปเที่ยวหัว

เมืองทางนั้น รู้เบาะแสมาแต่ปีก่อน ก็การที่เป็นมัคคุเทศก์ก็มีหน้าที่เป็นต้นรับ สิ่ง กระ การ ประพาสที่ต่างๆ ตลอดทางที่เสด็จไป ฉันทสนองพระเดชพระคุณขอบพระราชหฤทัยสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง แต่นั้นมาจึงทรงพระกรุณาโปรดให้ฉันทเป็นผู้จัดการประพาส แต่ชอบเรียกกันเป็นคำแปลภาษาอังกฤษว่า Lord Program Maker ตามเสด็จประพาส ต่อมาเป็นนิติยจนตลอดรัชกาลที่ 5 และคงอยู่ในตำแหน่งนั้นสืบมาในรัชกาลที่ 6 อีก 3 ปี รวมเวลาที่ได้เป็นผู้จัดการเสด็จประพาสอยู่ 26 ปี จึงพ้นจากหน้าที่นั้น พร้อมกับถวายเวนคืนตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ถึงรัชกาลที่ 7 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้กลับเข้าไปจัดการเสด็จประพาสถวายอีก เมื่อเสด็จเลียบหัวเมืองมณฑลพายัพครั้งหนึ่ง และเมื่อเสด็จเลียบหัวเมืองมณฑลภูเก็ตอีกครั้งหนึ่ง จึงอ้างได้ว่าได้รับราชการเป็นผู้จัดการเสด็จประพาสสนองพระเดชพระคุณมา 3 รัชกาล แต่เมื่อไปตามเสด็จครั้งหลัง สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกลับต้องทรงระวังมิให้ฉันทเหนื่อยเกินไป เพราะตัวฉันทแก่ชราอายุเกือบ 70 ปีแล้ว ก็เป็นครั้งสุดท้ายที่ฉันทได้จัดการเสด็จประพาสเพียงนั้น

(นิทานโบราณคดี : 17)

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เริ่มประชวรจนต้องพักราชการใน พ.ศ.2457 แพทย์ลงความเห็นว่าจะไม่ควรทรงงานหนักอีกต่อไป จึงถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยต่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ 12 สิงหาคม พ.ศ. 2458

หลังจากนั้นจึงทรงหันมาทรงงานและมีบทบาทในหอพระสมุดพระนคร ทรงริเริ่มจัดระเบียบงานด้านบรรณารักษ์สำหรับหอพระสมุด รวบรวมและจัดหาซื้อหนังสือของไทยและต่างประเทศ สนับสนุนให้มีการเขียนงานประเภทต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระองค์เป็นผู้ทรงริเริ่มและชักชวนให้พระบรมวงศานุวงศ์หลายๆ พระองค์นิพนธ์เรื่องเกี่ยวกับการท่องเที่ยวมารวมพิมพ์เป็นชุดชื่อว่า **เรื่องเที่ยวที่ต่างๆ** (เอมอร เจริญรัต, 2511 : 21) ซึ่งเป็นการรวบรวมผลงานพระราชนิพนธ์และพระนิพนธ์เกี่ยวกับการท่องเที่ยวของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ของพระองค์เอง และพระบรมวงศานุวงศ์ไว้ด้วยกัน โดยแบ่งเป็นภาคๆ รวม 7 ภาค ดังจะได้กล่าวถึงโดยละเอียดในหัวข้อต่อไป

เมื่อพระองค์ไม่ต้องทรงงานมหาดไทยแล้วก็ทำให้ทรงมีเวลามากขึ้น พระองค์ได้เสด็จ

ท่องเที่ยวไปตามที่ต่างๆ ตามพระทัย ด้วยความที่ทรงสนพระทัยด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี เป็นอย่างยิ่ง การเดินทางท่องเที่ยวของพระองค์ตั้งแต่ พ.ศ.2459 เป็นต้นมาจึงเป็นการท่องเที่ยว เพื่อศึกษาค้นคว้าด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี การเสด็จประพาสในประเทศหลายครั้งทรงมี วัตถุประสงค์เพื่อพิสูจน์หรือค้นหาหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี ดังเช่นการเสด็จ ประพาสเชียงใหม่และเสด็จกลับทางลำน้ำพิงค์ เมื่อ พ.ศ.2464 พระองค์ทรงเขียนจดหมายเล่า การเดินทางถวายเจ้าดารารัศมีเพื่อทรงรายงานเรื่องการสำรวจของโบราณ พระองค์ทรงใส่พระทัย แต่เรื่องของโบราณที่อยู่ตามเส้นทางล่องแม่น้ำพิงค์ดังที่ทรงกล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า

จะเป็นเมื่อปีใดจำไม่ได้ในรัชกาลที่ ๖ หม่อมฉันขึ้นไปเที่ยวมณฑลพายัพ
อีกครั้งหนึ่ง ขากลับมาทางเรือจากเมืองเชียงใหม่ ในเวลานั้นหม่อมฉัน
พันหน้าที่ในการปกครองแล้ว จึงเอาใจใส่แต่ในการตรวจของโบราณ
ตลอดทางที่เรือล่องมา

(สาส์นสมเด็จ จ.17 : 287)

เมื่อ พ.ศ.2467 เสด็จประพาสนครวัดที่กัมพูชาโดยทรงมีจุดประสงค์ไปชมโบราณสถาน
โบราณวัตถุที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีเป็นแรงจูงใจเบื้องต้น เพราะประเทศ
เขมรมีของโบราณอยู่มากมาย พระองค์ทรงแสดงพระประสงค์ในการท่องเที่ยวประเทศเขมรว่า

เราลงมาราวนี้ไม่ได้มีความประสงค์จะเกี่ยวข้องด้วยเรื่องราชการบ้าน
เมือง ตั้งใจมาเที่ยวอย่างเป็นทางการ เพื่อจะดูของโบราณ

(นครวัด : 28)

สถานที่สำคัญที่ทรงต้องการจะไปทอดพระเนตรมากกว่าที่อื่นๆ คือ ปราสาทหินนครวัดและนครธม
ซึ่งเป็นปราสาทหินที่เก่าแก่มาก

เราประสงค์จะไปดูนครวัดนครธมเป็นสำคัญ ถึงเมืองพนมเปญก็
หมายเพียงจะอยู่พักพอจับเรือเมล์ที่จะไปเมืองเสียมราฐ ขากลับก็
จะพักพอจับเรือเมล์กลับไปกรุงเทพฯ...เราพาลูกสาวไปดูปราสาท
หินซึ่งเป็นของชอบของตัวเรา

(นครวัด : 145-146)

นอกจากนั้นการเสด็จประพาสเขมรครั้งนี้ พระองค์ทรงตั้งพระทัยจะไปสืบค้นเรื่องพระกริ่งซึ่งเป็นเครื่องรางชนิดหนึ่งที่พระองค์ทรงได้รับจากคุณตา (พระยาอภัยพันตรีภามาตย์) ตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ (นครวัด :102) พระกริ่งที่คุณตาของพระองค์ถวายให้ท่านนั้นเป็นพระกริ่งจากเขมร เมื่อพระองค์จะเสด็จท่องเที่ยวเขมร จึงมีพระประสงค์จะไปค้นคว้าให้เห็นพระกริ่งในเขมรเพื่อเทียบเคียงกับพระกริ่งที่ทรงมีอยู่ อีกทั้งจะได้สืบค้นประวัติของพระกริ่งด้วย เพราะพระองค์ทรงเห็นว่าพระกริ่งเป็นของสำคัญอย่างหนึ่งในทางโบราณคดี (ความทรงจำ ,2516 : 298)

ในปี พ.ศ. 2475 เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เจ้านายและพระบรมวงศานุวงศ์หลายพระองค์ต้องเสด็จลี้ภัยไปอยู่ต่างประเทศ สมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและกรมพระยาดำรงราชานุภาพและครอบครัวของพระองค์ เสด็จลี้ภัยไปอยู่ปารีส ถึงแม้ขณะนั้นพระองค์จะทรงพระชราแล้วและมีโรคประจำพระองค์ก็ไม่ทำให้พระองค์ทรงหยุดท่องเที่ยวและนิพนธ์เรื่องราวบันทึกการเดินทางลงได้ ดังเช่นในปี พ.ศ.2476 ทรงเดินทางไปส่งเสด็จพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวที่สุมาตรา การเดินทางมาส่งเสด็จครั้งนี้ทรงตั้งพระทัยด้วยว่าจะเดินทางมาท่องเที่ยวเพื่อดูของโบราณ พระองค์ทรงเล่าแผนการเที่ยวเกาะสุมาตราไว้ในพระหัตถเลขาที่มีถึงสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ดังนี้

หม่อมฉันคิดว่าจะไปส่งเสด็จถึงที่นั่น แล้วบางที่จะเที่ยวเตร่ในเกาะสุมาตราต่อไป ยังกำลังสืบระยะทางอยู่ ถ้ามีทางรถยนต์ลงไปถึงทำยเกาะได้ อยากจะไปดูโบราณวัตถุสถานที่เมืองปะเลมบัง ซึ่งเป็นราชธานีครั้งสมัยศรีวิชัย.....ถ้าจะต้องสิ้นเปลืองเหลือกำลังก็จะไปเพียงส่งเสด็จที่เมืองปาลวันแล้วไปดูที่ลรัสตาคีที่เขาชอบเที่ยวกัน แล้วกลับมาปารีส

(สาส์นสมเด็จพระปกเกล้า จ.3 : 78-79)

ต่อมาอีกปีหนึ่งคือ พ.ศ.2477 เสด็จประพาสชวาตามคำทูลเชิญของสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว กรมพระนครสวรรค์วรพินิตแล้วทรงพระนิพนธ์เรื่องจากการเดินทางครั้งนี้เป็นพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวเล่าเรื่องไปชวาครั้งที่ 3 การเสด็จไปเที่ยวชวาครั้งนี้ทรงมีพระประสงค์จะไปชมของโบราณ และสถานที่สำคัญทางพุทธศาสนา ศิลปวัฒนธรรมของชวา และถ้าทรงมีเงินเหลือพอจะทรงเดินทางไปไกลออกไปเพื่อดูโบราณสถานด้วย พระองค์ทรงเล่าพระประสงค์ที่ไปชวาครั้งนี้ว่า

ถ้าว่าต่อไปถึงเหตุอันอันเป็นวัตถุที่ประสงค์ที่จะไปชวาครั้งนี้ ก็มีอยู่อีกหลายอย่าง คืออยากดูพิพิธภัณฑสถานในเมืองบาเตเวียอย่าง ๑ เพราะ

ไปครั้งก่อนได้ ๓๓ ปีมาแล้ว และไม่มีใครจะได้สังเกตอะไร ใครจะดูให้
ถ่วนดีในเรื่องศิลปสมัยศรีวิชัยซึ่งเขามีมาก และอยากจะไปดูพระเจดีย์
โบโรบูตอกับเทวสถานพรหมานันท์ พิจารณาให้ถนัดด้วยอีกอย่าง ๑
อยากจะทำลูกสาวไปดูเพื่อนรำอย่างชาวที่เมืองยกยาและเมืองไซโลอย่าง
๑ และถ้าทุนรอนมีพอจะไปได้ไกลกว่านั้นก็จะไปถึงเมืองสิงห์สำหรับ
ดูโบราณสถานที่เขาขุคันชั้นหลังและไปถึงเกาะบาหลี่ด้วย

(สาส์นสมเด็จพระเจ้า ๑.4 : 7-8)

ต่อมาเมื่อ พ.ศ.2478 ทรงเดินทางไปท่องเที่ยวที่พม่าและทรงพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยว
เรื่องสุดท้ายชื่อว่า **เที่ยวเมืองพม่า** พระองค์ทรงเดินทางท่องเที่ยวพม่าด้วยพระประสงค์ไปดูของ
โบราณอีกเช่นเคย ดังที่ได้ทรงแสดงพระประสงค์ในการเสด็จพม่าอยู่หลายตอน เช่น

ข้อสำคัญที่ฉันมาเมืองพม่าปรารถนาจะดูของโบราณ เพราะของดีที่นั่น
มักมีอยู่ตามเจดีย์สถานเป็นพื้น ก็เหมือนมาเปล่าไม่ได้เห็นของที่
อยากดู

(เมืองพม่า : 10)

เมื่อขากลับจากเมืองมณฑลเสฉวนมาทางเรือ เรือล่องลงมาวันครึ่งถึงเมือง
พุกาม ฉันขึ้นพักเที่ยวดูเมืองโบราณอยู่ ๓ วัน

(เมืองพม่า : 269)

ฉันไปเมืองพม่าไม่ได้คิดจะไปหาความรู้เรื่องการเมือง ตั้งใจแต่จะไป
เที่ยวดูของโบราณ

(เมืองพม่า : 433)

ยิ่งไปกว่านั้นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร ซึ่งเป็นผู้ที่ศึกษาประวัติศาสตร์ไทย
และพม่าอย่างลึกซึ้งถึงขั้นที่ทรงพระนิพนธ์เรื่อง **ไทยรบพม่า** พระองค์จึงทรงมีข้อมูลเกี่ยวกับพม่า
มากกว่านักท่องเที่ยวทั่วไป การเดินทางท่องเที่ยวพม่าครั้งนี้จึงมีแรงจูงใจจากเรื่องประวัติศาสตร์
พม่า และประวัติศาสตร์ไทยส่วนที่เกี่ยวข้องกับพม่าเพิ่มเติมเข้าไปอีก ดังเช่นพระองค์ทรงต้องการ
ไปเมืองตองอูเพราะทรงทราบว่ามีคลองที่มีประวัติเกี่ยวข้องกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

ฉันเคยคิดอยากไปเมืองตองอูอยู่แต่ก่อน ด้วยได้ยินว่ามีคลองสมเด็จพระนเรศวรมหาราชขุดระบายน้ำออกจากคูเมือง เมื่อเสด็จไปตั้งล้อมจะจับพระเจ้าหงสาวดีนั้นทพุเรง และคลองนั้นยังปรากฏอยู่ พม่าเรียกว่า “คลองโยเดีย” เมื่อเตรียมตัวจะไปคราวนี้ ฉันมีจดหมายไปถามพระไพโรสถ์สาลารักษ์ (อู อองเทียน) กรมป่าไม้ ซึ่งไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่เมืองตองอูเมื่อออกจากราชการไทยไปแล้ว ได้รับตอบมาว่าคลองโยเดียนั้นมีจริง แต่เดี๋ยวนี้ต้นเต็มเป็นแผ่นดินเสียแล้ว ได้สืบถามพวกชาวเมืองตองอู มีแต่คนอายุตั้ง ๗๐ ปีได้ทันเห็นคลองโยเดียเมื่อยังเป็นร่องรอยอยู่ ฉันได้ทราบเช่นนั้นก็จะรับความคิดที่จะไปเมืองตองอู แต่เมื่อขากลับจากเมืองพม่าเหนือลงมาถึงเมืองร่างกุ้ง เจ้าชายเมืองเธอไปพลาอาจารย์พม่าคนหนึ่งชื่อ อู โป กยา U Po Kya ซึ่งเป็นผู้รู้โบราณคดีมาให้ฉันซักไซ้ไต่ถาม อาจารย์คนนั้นบอกว่า ที่เมืองตองอูมีพระเจดีย์โยเดียของโบราณอยู่ ๒ องค์ พม่าเรียกว่า “มยัต สอ นยีนอง” แปลว่า “พระเจดีย์สองพี่น้อง” แต่มารู้เมื่อเวลาล่วงโอกาสเสียแล้วก็ไม่ได้ไปดู

(เมืองพม่า : 123)

หรือพระองค์ทรงสนพระทัยพระพุทธรูปที่มีเรื่องเกี่ยวข้องกับไทย ทรงตั้งพระทัยจะไปดูและได้เตรียมหาข้อมูลเกี่ยวกับประวัติของพระพุทธรูปองค์นี้ด้วย ทรงเล่าว่า

...พระพุทธรูปมหามัณีนีแต่อันที่จริงมีประวัติในทางโบราณคดีเกี่ยวข้องกับเมืองไทยเราด้วย นักปราชญ์ในเมืองพม่ารู้เพียงว่า แต่เดิมเป็นของพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองเอาไปจากพระนครศรีอยุธยา เรื่องก่อนนั้นขึ้นไปหาใครไม่รู้ ฉันไปคราวนี้ตั้งใจไปดูและเตรียมหาหลักฐานในเรื่องประวัติไปด้วย

(เมืองพม่า : 209)

การท่องเที่ยวในบางสถานที่ที่มีสถานที่ให้เยี่ยมชมมากเกินไปกว่าเวลาจะเอื้ออำนวย พระองค์ก็ทรงเลือกเฉพาะสถานที่ที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ที่มีบันทึกไว้ในพงศาวดาร ดังเช่นคราวไปเที่ยวถึงเมืองพุกาม

การที่พวกเขาจะเที่ยวในเมืองพุกาม ได้อาศัย อุ เวง ชิน ผู้รังกรรมตรวจโบราณคดีที่รัฐบาลให้มาเป็นคนนำทาง และได้อาศัยหนังสือนำทางที่อาจารย์ต่อเขียนโกแต่งไว้ด้วย ในหนังสือกล่าวไว้ว่าที่เมืองพุกามมีวัดโบราณอยู่เรียงรายตลอดไปตามลำแม่น้ำเอราวดีเกือบ ๘๐๐ เส้น แม้ที่เหลืออยู่ในเวลานี้มีกว่า ๕,๐๐๐ เป็นวัดร้างแทบทั้งนั้น พวกเรามีเวลาเพียง ๓ วัน พันวิสัยที่จะดูได้ทั่ว จึงปรึกษากันกับอุเวงชิน ตกลงกันว่าจะไปดูแต่ที่เป็นวัดสำคัญในพงศาวดาร และสำคัญในการก่อสร้าง

(เมืองพม่า : 309)

การเสด็จไปพม่าเป็นการท่องเที่ยวครั้งสุดท้ายของพระองค์ พระองค์ทรงใช้ชีวิตอยู่ที่ปิ้งจกนกระทั่งเดือนตุลาคม พ.ศ.2485 จึงเสด็จกลับประเทศไทยพร้อมครอบครัว ในช่วงนั้นพระสุขภาพไม่ค่อยดีนักทรงป่วยเป็นโรคพระหทัยพิการ และสิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ 1 ธันวาคม พ.ศ.2486 ด้วยอาการพระหทัยวาย สิริรวมพระชนม์ได้ 81 พรรษา

จากการศึกษาพระประวัติจะเห็นได้ว่าตลอดพระชนม์ชีพของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเกี่ยวข้องกับการเดินทางมาตลอด ทั้งในด้านงานราชการที่ต้องเป็นตัวแทนพระองค์เสด็จไปต่างประเทศ เสด็จตรวจราชการตามหัวเมืองในตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย การได้รับหน้าที่เป็นผู้วางแผนการเสด็จประพาสและตามเสด็จประพาสพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รวมทั้งพระนิสัยส่วนพระองค์ที่โปรดการท่องเที่ยว และได้เสด็จท่องเที่ยวส่วนพระองค์มาโดยตลอดทั้งก่อนและหลังจากที่ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เมื่อประกอบเข้ากับพระนิสัยรักการอ่าน ชอบเล่าเรื่องต่างๆ ที่มีประโยชน์ให้คนรุ่นหลังเป็นการประดับสติปัญญา และการที่ทรงนิพนธ์ได้ทั้งร้อยแก้วร้อยกรองและทรงนิพนธ์หนังสือได้ทุกชนิด (วิมลวรรณ ทองปรีชา, 2507:342,431) เมื่อพบเจอเรื่องใดที่ดีมีประโยชน์ก็ทรงนิพนธ์อยู่เสมอ พระองค์จึงได้พระนิพนธ์เรื่องราวการเดินทางท่องเที่ยวอันเป็นประสบการณ์ที่ทรงคุณค่า เปี่ยมไปด้วยสาระประโยชน์ออกมาเป็นสารคดีท่องเที่ยวจำนวนมากถึง 14 เรื่อง จนอาจกล่าวได้ว่า สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงทำให้งานเขียนประเภทสารคดีท่องเที่ยวกลายเป็นประเภทหลัก (genre) ประเภทหนึ่งของงานวรรณกรรมร้อยแก้วสมัยรัตนโกสินทร์ หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงริเริ่มงานเขียนประเภทนี้ขึ้นมา

2.2 การท่องเที่ยวในพระทัศนะของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

การท่องเที่ยวเกิดขึ้นมาตั้งแต่ยุคดึกดำบรรพ์ เพราะมนุษย์มีการเดินทางอยู่เสมอ ถ้าไม่มีการเดินทางก็ไม่มีการท่องเที่ยว แต่การเดินทางทุกครั้งก็มิใช่ที่จะเป็นการท่องเที่ยวเสมอไป สำหรับคนไทยถ้าจะเดินทางท่องเที่ยวเราใช้คำว่า “ไปเที่ยว” มีความหมายว่าไปไหนต่อไหนทั้งทางใกล้และไกล เพื่อความสนุกสนานเพลิดเพลิน เราเพิ่งมีการใช้ศัพท์ “ท่องเที่ยว” อย่างเป็นทางการซึ่งเห็นได้จากการตั้ง “แผนกส่งเสริมพาณิชย์และท่องเที่ยว” ขึ้นเมื่อ พ.ศ.2479 (ม.ล. ตู๋ย ชุมสาย 2527) การท่องเที่ยวตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันมีรูปแบบและจุดประสงค์ปรับเปลี่ยนไปตามเวลาและเงื่อนไขต่างๆ ซึ่งในปัจจุบันเมื่อการท่องเที่ยวมีการดำเนินการอย่างเป็นระบบ จนพัฒนาเป็นอุตสาหกรรมชนิดหนึ่ง และกลายเป็นวิชาการที่มีการศึกษากันอย่างจริงจัง

ในอดีตการท่องเที่ยวสำหรับคนไทยทั่วไปยังไม่มีให้เห็นเป็นรูปธรรม หรือมีหลักฐานว่าด้วยการท่องเที่ยวของราษฎรทั่วไป เพราะการเดินทางจากสถานที่หนึ่งไปยังอีกสถานที่หนึ่งไม่ได้ไปมาสะดวกสบายนัก และการเดินทางครั้งหนึ่งๆ ใช้เวลามากซึ่งอาจทำให้เสียการงานอื่นๆ ได้ อีกทั้งการเดินทางยังต้องอาศัยทุนทรัพย์ เสี่ยงอาหาร และยังเสี่ยงต่อโรคภัยไข้เจ็บ สัตว์ป่า ใจร้ายอีกด้วย ดังนั้นผู้ที่เดินทางท่องเที่ยวได้ต้องเป็นผู้ที่มีปัจจัยที่เอื้ออำนวยในการเดินทาง เพราะฉะนั้นการท่องเที่ยวจึงเป็นกิจกรรมของบุคคลชั้นปกครองคือ ราชสำนักพระมหากษัตริย์ เจ้านาย ขุนนางผู้มีบรรดาศักดิ์ หรือกวีในราชสำนัก ดังที่ปรากฏเป็นหลักฐานในรูปของนิราศหรือจดหมายเหตุระยะทาง

กิจกรรมการท่องเที่ยวเริ่มเกิดอย่างกว้างขวางและแพร่หลาย ได้เริ่มในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะพระองค์ทรงโปรดการเสด็จประพาสหัวเมือง และเป็นพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์แรกที่เสด็จออกนอกประเทศไกลถึงยุโรป และยังสามารถเสด็จประพาสต่างประเทศอีกหลายประเทศ ม.ล. ตู๋ย ชุมสาย (2527 : 21) ยกย่องพระองค์ว่าเป็น ในหลวงที่ทรงเป็นนักท่องเที่ยวที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของประเทศไทย ประกอบกับประเทศไทยในสมัยนั้นได้รับความเจริญจากประเทศตะวันตก มีการสร้างทางรถไฟขึ้นหลายสายทำให้การเดินทางไกลจากเมืองหนึ่งไปยังเมืองหนึ่งสะดวกมากยิ่งขึ้น บริษัทเดินเรือจากต่างชาติได้เข้ามาทำเรือโดยสารทำให้การเดินทางไปต่างประเทศง่ายขึ้น

ความหมายของการท่องเที่ยวในปัจจุบัน คือการเปลี่ยนที่อาศัยจากที่อยู่เดิมไปอยู่ที่อื่นชั่วคราวโดยมีเงื่อนไขว่าต้องเป็นไปตามความต้องการของผู้เดินทาง และต้องไม่ใช่เพื่อรับสินจ้าง (ม.ล. ตู๋ย ชุมสาย , 2518 : 6) เป็นการเดินทางเพื่อพักผ่อนหย่อนใจ การเดินทางเพื่อประชุม

สัมมนา เพื่อความรู้ เพื่อการกีฬา เพื่อติดต่อธุรกิจ ตลอดไปจนถึงการเยี่ยมชมญาติพี่น้อง (เสรี วังสีไพจิตร ,2530 : 1) ซึ่งลักษณะของการท่องเที่ยวของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (เสรี วังสีไพจิตร ,2530 : 1) ซึ่งลักษณะของการท่องเที่ยวของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ปรากฏว่ามีลักษณะเฉพาะและมีหลักเกณฑ์การท่องเที่ยวในแบบของพระองค์เอง ดังที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ปรากฏทรงแสดงพระทัศนะที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยวไว้ในพระนิพนธ์เรื่อง **อธิบายถึงเรื่องเที่ยว** โดยพระองค์ทรงให้ความหมายของการเที่ยวไว้ว่า

การเที่ยวเตร่ที่ว่าที่จริงใครๆ ก็ดูเหมือนจะได้เคยด้วยกันแทบทุกคน จะต่างกันก็ที่ได้ไปไกลบ้างใกล้บ้าง และได้เที่ยวน้อยบ้างมากบ้าง ที่ว่านี้ประสงค์ว่าเที่ยวเตร่ไปต่างบ้านต่างเมือง หรือไปบ้านนอกคอกนา มิใช่เที่ยวเสเพลตามบ่อนเบี้ย หรือไปเที่ยวนอนเสีตามศาลาวัดพอกันเขาใช้
(อธิบายถึงเรื่องเที่ยว,2504 : 1)

สรุปได้ว่าการท่องเที่ยวในพระทัศนะของพระองค์คือ การเดินทางไกลออกไปยังบ้านเมืองอื่นหรือไปในชนบท ซึ่งต้องไม่ใช่การไปตามสถานที่ที่ไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ เช่น บ่อนหรือการไปอยู่ตามศาลาวัดเพื่อหลบเลี่ยงการถูกเรียกใช้ พระองค์ทรงแบ่งลักษณะการท่องเที่ยวไว้เป็น 4 แบบ คือ

1. การท่องเที่ยวในตำแหน่งทางราชการ คือ การเดินทางออกไปรับราชการตามหัวเมืองซึ่งเป็นโอกาสได้เดินทางไกล และจะได้รับเงินเดือนพอเลี้ยงตัวเองพร้อมทั้งมีที่กินอยู่ของทางราชการไม่ต้องลำบากนัก
2. การท่องเที่ยวโดยตามพระสงฆ์ไปธุดงค์
3. การท่องเที่ยวโดยอาศัยพ่อค้าที่ออกไปค้าขายตามเมืองต่างๆ
4. การท่องเที่ยวโดยลำพังซึ่งเป็นการเที่ยวที่เป็นอิสระแก่ตนเอง

(อธิบายถึงเรื่องเที่ยว : 7-8)

การท่องเที่ยวของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเป็นไปตามลักษณะข้อแรกและข้อสุดท้ายคือ การท่องเที่ยวในราชการและการท่องเที่ยวโดยลำพัง และพระองค์ไม่ทรงนิยมการท่องเที่ยวแบบต่างๆ เพียงเพื่อหาความสำราญเท่านั้น แต่ทรงท่องเที่ยวเพื่อหาความรู้ โดยเฉพาะความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์และโบราณคดี

สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ปรากฏอธิบายประโยชน์ของการท่องเที่ยว ประการแรกคือ การท่องเที่ยวให้มีความสุขสำราญเพลิดเพลินไว้ดังต่อไปนี้

ที่ว่ามีความสุขสำราญนั้น ความสนุกสนานรื่นเริง ซึ่งได้ไปดูและพบเห็นภูมิประเทศ และผู้คนสิ่งของซึ่งยังไม่เคยพบเคยเห็นจะมีฉันใด ไม่ต้องพรรณนาชี้แจงก็จะพอเข้าใจอยู่แล้ว อันส่วนความสุขนั้นก็เป็นสิ่งซึ่งอนุโลมต่อกัน แม้แต่คนไข้ได้แปรสถานในเวลาอันควร หมอก็ย่อมถือว่าเป็นทางที่จะหายได้เร็ว ถึงคนซึ่งไม่มีอาการถึงป่วยเจ็บ เป็นคนที่ประจำการมีกิจธุระต่างๆ ย่อมมีเวลาเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้า เมื่อได้ละกิจกังวลแปรสถานไปเที่ยวเตร่ตามอำเภอใจเสียได้ครั้งหนึ่งคราวหนึ่ง ก็ย่อมชื่นบานสำราญกายตลอดจนจิตใจ กลับมาตั้งหน้าทำการได้แข็งแรงดีขึ้นกว่าเก่า เปรียบอย่างต่ำๆ เหมือนกับม้าที่เขาแก้เครื่องอานปลดปล่อยให้ได้เที่ยวโลดโผนไปตามสบายเสียคราวหนึ่ง พอหายเมื่อยล้าแล้วเอามาใช้สอยอีก ย่อมหายชบเซาเหงาเงืองฉันใด คนเราก็ก็นั่นเหมือนกัน เพราะม้าก็ดีคนก็ดี ร่างกายมิใช่ทำด้วยเหล็กด้วยไหลผิดกันอย่างไร ความข้อนี้อธิบายไปทำไมให้ป่วยการ ท่านผู้ใดยังสงสัยก็จงลองหาวันว่างๆ สักวัน 1 เอาเสบียงอาหารบรรทุกเรือแจวไปเที่ยวจอดหุงข้าวต้มแกงกินตามเรือกสวน ก็จะออกสนุกกินข้าวเอร็ดอร่อยได้มากกว่ากินที่บ้านเมื่อก่อน

(อธิบายถึงเรื่องเที่ยว, 2504 : 1-2)

สำหรับประโยชน์ของการท่องเที่ยวประการที่สองคือ การท่องเที่ยวให้ความรู้ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงให้ความสำคัญกับประโยชน์ข้อนี้มาก พระองค์ทรงย้ำว่าการท่องเที่ยวที่จะให้ประโยชน์ต้องแสวงหาความรู้เป็นสำคัญ และทรงอธิบายว่าความรู้ได้มาจากเหตุ 3 ประการคือ รู้ได้โดยรู้สึกรู้เอง รู้ได้โดยความรู้สึกรู้ของผู้อื่นและรู้คิดตรองด้วยสติปัญญาของตนเอง ซึ่งก็ต้องอาศัยความรู้จากเหตุทั้ง 2 ประการก่อนหน้านั้น การรู้สิ่งใดหากรู้จากคนอื่นก็ยากที่จะถูกต้องตามจริง เพราะฉะนั้นการที่จะแสวงหาความรู้ในกิจการใดๆ ถ้ารู้ด้วยตัวเองดีกว่าที่จะรู้ได้แต่ด้วยคำบอกเล่าเป็นอันมาก (อธิบายถึงเรื่องเที่ยว , 2504: 2-3) พระองค์ทรงเห็นว่าผู้ที่เดินทางท่องเที่ยวอย่างเช่นผู้ประกอบการค้าขายจะได้ประโยชน์คือ “ได้เที่ยวเตร่รู้ภูมิลำเนาทำเลที่เพาะปลูกและท่าทางสินค้าขึ้นล่องมากมายหลายตำบล ก็อาจจะรู้เลือกสรรการอันควรจะลงทุนให้เกิดผลยิ่งขึ้นได้โดยลำดับ ถ้าเป็นคนรับราชการบ้านเมือง การเที่ยวเตร่ก็ยิ่งเป็นประโยชน์สำคัญขึ้น” (อธิบายถึงเรื่องเที่ยว, 2504 : 4) หรือถ้าเป็นข้าราชการ การท่องเที่ยวก็ยังมีประโยชน์มากยิ่งขึ้นเป็นประโยชน์ทั้งผู้เดินทางที่จะได้รับความรู้และนำไปพัฒนาทำคุณประโยชน์ให้แก่บ้านเมือง

ถ้าเป็นคนรับราชการบ้านเมือง การเที่ยวเตร่ก็ยิ่งเป็นประโยชน์สำคัญขึ้น เพราะราชการเป็นที่รวบยอดของสรรพการทั้งปวงอันจะพึงมีในประเทศ ถ้าผู้ทำราชการได้เที่ยวเตร่ ได้รู้ได้เห็นภูมิลำเนาบ้านเมือง และความสุขทุกข์ของไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน ก็เหมือนหนึ่งมีทุนทางที่จะดำริตรองราชการอันควรแก่หน้าที่ของตน ... ถึงผู้มีหน้าที่ราชการอยู่แล้ว ถ้าได้เที่ยวดูการบ้านการเมืองมากขึ้น ก็ย่อมจะเป็นประโยชน์ทั้งจะเป็นเครื่องป้องกันความพลาดพลั้งได้ด้วยอีกส่วนหนึ่ง เพราะทางที่ผู้ต้องรับผิดชอบในราชการ จะพึงพลาดพลั้งด้วยอย่างใด จะมีมากกว่าเพราะที่ไม่รู้ความจริงนี้เป็นไม่มี เพราะเหตุฉะนั้น จึงว่าการที่ได้เที่ยวเตร่ตรวจตราให้รู้เห็นภูมิประเทศ และกิจการทุกข์สุขของผู้คนพลเมืองชำนาญมากขึ้น ก็เหมือนมีเครื่องป้องกันที่จะพลาดพลั้งให้น้อยลงด้วย

(อธิบายถึงเรื่องเที่ยว : 4-5)

ประโยชน์ของการท่องเที่ยวประการที่ 3 คือ การที่มีนักท่องเที่ยวไปเยือนสถานที่ใดมาก ๆ ก็จะทำให้เกิดรายได้เป็นประโยชน์แก่ประเทศนั้น ดังที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงแสดงพระทัศนะไว้ว่า

ความคิดของเมอซีเออร์บอดูเองที่ประสงค์จะให้มิชชาวต่างประเทศมาเที่ยวกรุงกัมพูชาให้มากนั้น เพราะคนเที่ยวเตร่มักอยู่ในจำพวกคนมีทรัพย์ ย่อมเอาเงินเข้ามาใช้สอยซื้อหาเกิดเป็นผลประโยชน์ตกอยู่แก่บ้านเมือง ยิ่งมีคนมามาก ประโยชน์ของบ้านเมืองก็ยิ่งได้มากขึ้น รัฐบาลจึงกล้าลงทุน และคิดอ่านชักโยงชาวต่างประเทศให้ไปเที่ยว ไม่ใช่แต่ที่กรุงกัมพูชานี้แห่งเดียว ที่เกาะชวาร์ัฐบาลก็เอาใจใส่ในเรื่องนี้มาก ได้ยินว่าในปีหนึ่งๆ พวกชาวต่างประเทศที่ไปเที่ยวเตร่เอาเงินเข้าไปใช้เงินตกอยู่ในเกาะชวานับด้วยล้านเหรียญ

(นครวัด : 198)

เห็นได้ชัดว่าสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเห็นว่า การท่องเที่ยวเป็นสิ่งดีและมีประโยชน์มาก ประชาชนทุกวัยและทุกอาชีพควรเดินทางท่องเที่ยวให้มาก โดยพระองค์ได้ทรงให้คำแนะนำโดยตรงเกี่ยวกับการท่องเที่ยวไว้ในพระนิพนธ์อธิบายถึงเรื่องเที่ยว 2 ประการ คือ การ

ป้องกันโรคภัยไข้เจ็บและการรักษาความเรียบร้อย (อธิบายถึงเรื่องเที่ยว, 2504 : 10-11) ในการป้องกันโรคภัยไข้เจ็บ พระองค์ทรงแนะนำไว้ว่า

1. ควรนำยารักษาโรคบางอย่างติดตัวไป พระองค์ทรงแนะนำตัวยามา 5 ชนิด ได้แก่ ยาควินินแก้ไข้ ยาคลอดินแก้ปวดท้อง ดีเกลือฝรั่งเป็นยาถ่าย ไบคาร์บอเนตโซดาแก้จุกเสียดท้องเพื่อ หรือนำมาละลายทาแก้พิษไฟ พิษตะขบ พิษแมลงปองได้ และยาอิมิแคกินให้อาเจียนเพื่อถอนพิษไข้และพิษเบื่อเมาต่างๆ หรือถ้าหากเคยใช้ยาชนิดใดอยู่เป็นประจำก็ให้นำติดตัวไปด้วย

2. ระวังเรื่องอาหาร อย่ากินของเสีย

3. ระวังเรื่องน้ำ ไม่ควรกินน้ำตามห้วย หนอง คลอง บ่อ บึงที่ใกล้ป่า เพราะเป็นน้ำที่ไหลจากซอกเขาซึ่งอาจไหลผ่านพืชที่มีพิษ หรือของเน่าเปื่อยต่างๆ ถ้าจะกินควรกรองให้สะอาดและนำมาต้มก่อน

4. ระวังเครื่องนุ่มห่มและที่นอนไม่ให้ชื้น เพราะจะทำให้เป็นไข้ เวลานอนควรทำยกพื้นสูงจากแผ่นดินราว 1 ศืบเพื่อให้พื้นไอนดินที่จะทำให้เป็นไข้ได้

5. ระวังการอาบน้ำ ไม่ควรอาบน้ำในเวลาที่มีเห็บเพราะจะทำให้เป็นไข้ได้
การรักษาความเรียบร้อย ทรงแนะนำว่า

1. คนและสิ่งของไม่ต้องเอาไปมาก เพราะจะทำให้ลำบากชักช้า

2. ระบบการเงิน ไม่ควรพกเงินสด ควรใช้ตัวเงินแทน

สำหรับข้อแนะนำสำหรับการเดินทางท่องเที่ยวประการอื่นๆ นั้นมีปรากฏทั่วไปในพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวเรื่องต่างๆ ข้อแนะนำที่ทรงให้ความสำคัญมากคือ การเดินทางในฤดูกาลที่เหมาะสมเพราะนอกจากทำให้การเดินทางสะดวกสบายและทำให้ได้พบภูมิประเทศที่สวยงามตามฤดูกาลแล้ว ยังไม่ทำให้เกิดโรคภัยไข้เจ็บด้วย ในพระนิพนธ์**เที่ยวมณฑลเพชรบูรณ์**ทรงแนะนำฤดูที่เหมาะสมแก่การเดินทางไว้ว่า

ข้าพเจ้าได้ตั้งใจมาหลายปีว่าจะหาโอกาสไปดูมณฑลเพชรบูรณ์สักครั้งหนึ่ง แต่การที่จะไปมณฑลเพชรบูรณ์จะต้องใช้เวลากว่าเดือน และจะต้องไปในฤดูแผ่นดินแห้งให้ปราศจากความไข้เจ็บ แต่จะต้องไปให้ทันเวลาลำน้ำสักยังมีน้ำพล่องเรือได้สะดวก ในราวเดือนมกราคม

(เพชรบูรณ์ : 81)

หรือครั้งเสด็จประพาสชวาทิศทรงเลือกที่จะเสด็จในเดือนมิถุนายนซึ่งเป็นฤดูที่เหมาะสมสำหรับการท่องเที่ยว เช่น

หม่อมฉันก็ยังคงคิดว่าเมื่อใดฤดูควรแก่การท่องเที่ยว หมายจะไปชวาทิศสักครั้ง
1 ด้วยมีของโบราณที่น่าดูอยู่มากกว่าที่อื่น ทั้งจะได้ไปเยี่ยมญาติที่อยู่
บ้านดงด้วย คิดว่าจะไปราวเดือนมิถุนายนซึ่งเป็นฤดูสำหรับเขาเที่ยวชวาทิศ
(สารสินสมเด็จฯ ล.3 : 249)

หรือเมื่อทรงทราบว่าผู้ใดจะไปท่องเที่ยวพระองค์จะทรงประทานคำแนะนำเรื่องดินฟ้าอากาศ
ฤดูกาลที่เหมาะสมแก่การท่องเที่ยวอยู่เสมอ ในช่วงที่พระองค์ประทับที่ปิ่นและทรงมีจดหมายถึง
สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์อยู่เสมอ พระองค์ก็ได้ประทานคำแนะนำเรื่อง
เลือกฤดูกาลเที่ยวหัวเมือง ดังนี้

ขอทูลตักเตือนอย่างหนึ่งว่าหัวเมืองนั้นมีฤดูที่เหมาะสมและไม่เหมาะสม
สำหรับที่ทุกแห่ง เสด็จไปที่ไหนไปให้เหมาะสมฤดูจึงจะสบาย เป็นต้นว่า
ฤดูมรสุมตะวันตกทางปักกิ่งได้ตั้งแต่หัวหินตลอดแหลมมลายูสบาย
ถ้าถึงฤดูมรสุมเหนือทางแถบนั้นลมและฝนแรงเกินไป ฤดูนี้แต่เดือน
ตุลาคมจนพฤศจิกายนทางอยุธยาสบาย ฤดูลมเหนือแต่เดือน
พฤศจิกายนจนธันวาคม ทางทะเลตะวันออกเช่นเมืองชลลงไปจนเมือง
จันทบุรีสบาย ถ้าจะไปถึงเดือนมกราคม กุมภาพันธ์เสด็จไปเชียงใหม่ก็ได้
เวลานั้นไม่สู้หนาวจัดแล้ว

(สารสินสมเด็จฯ ล.5 : 263)

พระองค์ทรงเห็นว่าการเดินทางที่จะให้ความรู้ผู้เดินทางควรใช้หนังสือนำเที่ยวประกอบ
โดยเฉพาะอย่างยิ่งหนังสือที่เขียนตามหลักวิชาการ ดังตัวอย่างเมื่อครั้งที่จะเสด็จประพาสชวาทิศ
ใช้หนังสือนำเที่ยวสำหรับนักโบราณคดีที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงเคย
ประทานให้

หม่อมฉันตั้งต้นเตรียมการไปชวา ค้นหาหนังสือน่าเที่ยวซึ่งได้รวบรวมไว้
 มากแล้ว พบหนังสือเรื่อง Monumental Java ที่ท่านเอามาประทาน
 เป็นของฝากครั้งเสด็จไปชวา เหมาะแก่ที่เดียวเพราะเป็นหนังสือซึ่งเขา
 แต่งสำหรับนักโบราณคดี ผิดกับพวกหนังสือน่าเที่ยวซึ่งแต่งสำหรับพวก
 คนท่องเที่ยวสามัญ หม่อมฉันจะได้อาศัยหนังสือเล่มนี้ที่ประทาน

(สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ : 37)

นอกจากนั้นการเลือกเส้นทางเดินทางที่ถูกต้องก็เป็นสิ่งสำคัญมาก พระองค์มักแนะนำ
 เส้นทางในการเดินทางเอาไว้หลายเส้นทางเพื่อเป็นข้อมูลที่ช่วยอำนวยความสะดวกให้กับผู้เดินทาง
 ได้เลือกเส้นทางที่ตนสะดวกและพึงพอใจ เช่น ทรงเสนอเส้นทางที่จะเดินทางไปมณฑล
 เพชรบูรณ์มีถึง 3 เส้นทาง และส่วนพระองค์ทรงเลือกเส้นทางที่สะดวกและเห็นทิวทัศน์มากที่สุด

ทางที่จะไปมณฑลเพชรบูรณ์ไปได้หลายทาง จะไปเรือทางลำน้ำสักขึ้น
 ไปจนถึงเมืองเพชรบูรณ์ที่เดียวก็ได้ แต่จะกินเวลาเดินเรือราวเดือน 1
 ถ้าไม่ไปเรือ จะเดินบกไปจากเมืองนครราชสีมาหรือเมืองสระบุรีเมือง
 ลพบุรีก็ได้ ระยะทางเดินราว 11, 12 วันก็ถึงเมืองเพชรบูรณ์ แต่เขาว่า
 ทางอยู่ข้างจะกันดารและไม่มีสิ่งได้นำดู สู้ไปทางแม่น้ำเจ้าพระยาไปขึ้น
 เดินบกที่แขวงเมืองพิชิตตัดไปเมืองเพชรบูรณ์เมืองหล่มสักดี แล้วล่อง
 น้ำสักลงมาเมืองสระบุรีอย่างนี้ไม่ได้ ทางนี้ว่าเป็นทางสะดวกและจะได้
 เห็นภูมิลำเนามากกว่าทางอื่น ข้าพเจ้าจึงได้เลือกไปตามทางอย่างว่า
 ข้างหลังนี้ ได้ออกจากกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ 21 มกราคม รู้สึกว่าเข้าไปสัก
 15 วัน น้ำในแม่น้ำเจ้าพระยาแห้งงวดลงเสียมาก แม้ใช้เรือไฟอย่างกิน
 น้ำตื่นแล้วก็ยังขึ้นไปได้ด้วยยาก เดินเรือ 8 วันจึงถึงบางมูลนาคอันเป็น
 ท่าที่จะขึ้นเดินทางบกไปเมืองเพชรบูรณ์

(เพชรบูรณ์ : 82)

พระองค์ยังทรงมีข้อแนะนำในการเดินทางเป็นส่วนพระองค์ถวายพระบรมวงศานุวงศ์
 พระองค์อื่นๆ ซึ่งมักจะขอให้พระองค์จัด “โปรแกรม” การท่องเที่ยวอยู่หลายครั้ง เช่น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงมีพระหัตถเลขาทูลขอคำแนะนำในการเสด็จประพาสสงขลาและนครศรีธรรมราชว่า “มีเวลาเที่ยวอยู่ 10 วัน แต่จะไปกะโปรแกรมเที่ยวเอาเมื่อถึงแล้วเกรงจะไปเสียเวลาจึงคิดว่าจะไปเลยให้เสร็จจะดีกว่า แต่เกล้ากระหม่อมจะกะ

เองก็หาไม่ความชำนาญไม่ จึงกราบทูลมาขอพระเมตตาได้โปรดกะประทานด้วย” (สาส์นสมเด็จพระ
 ล.2 : 286) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ โดยทรงแนะนำเส้นทางและสถานที่
 ที่น่าท่องเที่ยวของมณฑลนครศรีธรรมราชมาทั้งทางรถไฟและทางเรือให้อย่างละเอียด นอกจากนี้
 นั้นพระองค์ยังทรงแนะนำให้แจ้งเจ้าหน้าที่ในท้องที่เมืองนครศรีธรรมราชทราบก่อนเพื่อที่จะได้รับ
 ความสะดวกเรื่องที่พัก อาหาร และยานพาหนะดังนี้

สำนักนิติคุณ หัวหิน

วันที่ 16 เมษายน พุทธศักราช 2476

ทูล สมเด็จพระนครินทราธิราช

หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ถึงวันที่ 14 ทรงหาหรือระยะทางที่จะเสด็จ
 ประพาสหัวเมืองมณฑลนครศรีธรรมราชนั้นขอทูลสนองดังต่อไปนี้

1. ทางที่จะเที่ยวเตร่จากเมืองสงขลาได้ภายในเวลา 10 วัน โดยไม่
 รีบร้อนให้ลำบากพระองค์นั้นมี 5 ทาง คือ

ไปเที่ยวมณฑลปัตตานี เดียวนี้มีทางไปได้ตลอดทั้งมณฑล มีพระนอน
 ของโบราณครั้งศรีวิชัยอยู่ที่เมืองยะลา ไปไม่ห่างสถานีรถไฟนัก เที่ยวได้
 3 วัน 4 วัน

ทางที่ 2 ไปเมืองปีนังโดยรถยนต์ เขาไปกัน 2 อย่าง ถ้าลอบไป
 เขาไปค้ำที่อำเภอสะเดา พอรุ่งเช้าขึ้นรถยนต์ไปทางราว 4 ชั่วโมงเศษ
 ถึงปีนัง กินข้าวกลางวันในปีนังแล้วกลับมาอำเภอสะเดาในวันนั้น ถ้าไป
 ตรงๆ ออกจากสงขลาไปทางราว 6 ชั่วโมงเศษ ถึงปีนัง ไปพักที่บ้านพระ
 ยารัตนเศรษฐี (ซึ่งหม่อมฉันรับจัดการได้) อยู่เที่ยวปีนัง 2 วัน 3 วัน แล้ว
 จึงกลับมาสงขลา

ทางที่ 3 เที่ยวเมืองพัทลุง ได้ดูทะเลสาบตอนโน (แต่ที่เกาะสี่เกาะห้า
 เดียวนี้ น้ำตื้นไปยากเสียแล้ว) แต่มีทางรถยนต์อาจข้ามเขาบรรทัดทาง
 ช่องไปเที่ยวเมืองตรัง อาจไปมาได้ในวันเดียวกัน หรือถ้าไปค้ำที่เมือง
 ตรังอาจไปเที่ยวถ้าเขาปีนังซึ่งเป็นที่น่าดูมากแล้วจึงกลับมาเมืองพัทลุง

ทางที่ 4 ไปเที่ยวเมืองนครศรีธรรมราช ไปรถไฟจากสงขลาได้จนถึง
 เมืองนครศรีธรรมราช มีที่เที่ยววัดมหาธาตุในเมือง และไปดูท่าเหมือง

ตีบุกดด้วยวิธีใช้เรือขุดและวิธีใช้แรงน้ำเป่าที่ร่อนพินูลแล้วจึงกลับไป

สงขลา

ทางที่ 5 ถ้ากลับทางรถไฟจากสงขลามาทัวหิน มาจับรถไฟเวลาเช้า ที่ทุ่งสงมาลงที่เมืองไชยาเก่า พักแรมที่วัดมหาธาตุ มีที่เที่ยวคือวัดมหาธาตุและวัดแก้ว แล้วจับรถไฟด่วนวันจันทร์หรือวันศุกร์มาถึงหัวหิน วันศุกร์หรือวันจันทร์เวลาเช้า 7 นาฬิกา

2. ถ้าเสด็จกลับทางเรือจากสงขลา มีเวลาเที่ยวได้ 10 วันคงจะต้องประทับที่สงขลาราว 3 วัน เหลือเวลาที่มีสำหรับเที่ยว 7 วัน อาจจะได้เที่ยวได้ทั้งเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองพัทลุง คือวัน 1 ออกจากสงขลาทางรถไฟถึงเมืองนครศรีธรรมราชในวันนั้น วันที่ 2 อยู่เมืองนครศรีธรรมราช วันที่ 3 กลับจากเมืองนครศรีธรรมราชถึงเมืองพัทลุงในวันนั้น วันที่ 4 ไปเมืองตรังทางรถยนต์ วันที่ 5 เที่ยวเมืองตรัง วันที่ 6 กลับจากเมืองตรังมาเมืองพัทลุง (หรือจะไปถ้าเขาปีนไปอีกวัน 1 วันที่ 7 ขึ้นรถยนต์แต่เข้ามาให้ทันเวลารถไฟก็ได้) วันที่ 7 กลับไปถึงเมืองสงขลา ดังนี้

3. ในกรณีที่เสด็จประพาสทางบกควรบอกให้เทศาภิบาล เพราะต้องอาศัยพักในสถานของหลวง ที่เมืองสงขลาเขาทำคล้ายๆ ไฮเต็ลไว้ที่เขาน้อย อยู่สบายดี ที่เมืองพัทลุงก็มีที่พัก แต่จะอยู่ตรงไหนหม่อมฉันไม่ทราบ ที่เมืองนครศรีธรรมราชนั้นเคยไปอยู่ที่พลับพลาเก่าน้ำเมืองสบายดี ที่เมืองตรังก็มีที่พักหลายหลัง หม่อมฉันเคยไปอยู่แล้วสบายดี เรื่องการกินขอให้เขาช่วยซื้อหาของสด เราให้เงินและทำกินเอง รถยนต์ก็ขอให้เขาช่วยหาจ้างให้ และขอย่าให้เขาทำพิธีรับรองในทางราชการ เท่านั้นก็จะพอสะดวก

4. โดยถ้าวัน 10 วันที่บริษัทจะถวายนไม่พอจะเที่ยวได้จะขยายวันออกไปอีก หม่อมฉันก็เห็นว่าพอจะขยายได้ ด้วยเรือบริษัทเขาเดินทุกอาทิตย์ที่เขาจัดเรือมาลีนีถวายเป็นเพราะสบายและเดินเร็วกว่าลำอื่น ถ้าจะเสด็จกลับลำอื่นเขาก็คงจัดถวายได้

(สารสนสมเด็จ จ. 2 : 287-290)

พระทัศนะเกี่ยวกับการท่องเที่ยวของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

ประโยชน์ของการท่องเที่ยว และข้อแนะนำในการท่องเที่ยว ล้วนเกิดจากประสบการณ์การท่องเที่ยวของพระองค์ที่สั่งสมมานาน พระองค์ทรงเป็นนักท่องเที่ยวผู้รู้แจ้งเห็นจริง เพราะพระองค์ทรงท่องเที่ยวอย่างใฝ่รู้ ทรงศึกษาสถานที่ที่ไปเที่ยวชม และในทางกลับกันเมื่อไปถึงที่ใดและไม่ทรงทราบข้อมูลมาก่อนก็จะทรงกลับมาหาความรู้เกี่ยวกับสถานที่นั้นๆ ให้กระจ่าง และพระองค์ยังทรงเผยแพร่ประสบการณ์และความรู้เกี่ยวกับการท่องเที่ยวให้แพร่หลายด้วย

ดังที่เห็นได้ชัดว่าพระนิพนธ์บันทึกหรือจดหมายเหตุการเดินทางของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพจะได้รับการพิมพ์เผยแพร่ ทั้งในวารสารหรือในรูปของหนังสือในเวลาไม่นานหลังจากที่พระองค์เสด็จกลับจากการท่องเที่ยว นอกจากนี้จะเผยแพร่ประสบการณ์การท่องเที่ยวของพระองค์เพื่อให้ผู้อ่านได้เห็นลักษณะ วิธีการท่องเที่ยวอย่าง “มืออาชีพ” แล้ว พระองค์ทรงเห็นคุณประโยชน์ของการท่องเที่ยวอย่างมาก สมควรที่จะช่วยกันเผยแพร่ประสบการณ์ที่เป็นประโยชน์นี้ให้แก่ผู้อื่นได้อ่าน ในฐานะที่พระองค์ทรงดำรงตำแหน่งนายกหอพระสมุด (พ.ศ.2458 - 2469) พระองค์จึงทรงชักชวนให้ผู้อื่นนำเรื่องที่เคยท่องเที่ยวมาลงพิมพ์เผยแพร่ให้เกิดความรู้ที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อ่านคนอื่นๆ และคนรุ่นหลัง ดังที่ทรงกล่าวชักชวนไว้ว่า

ทางที่จะเที่ยวคิดดูเป็นเลาๆ แม้แต่เพียงในกรุงสยาม ถ้าเที่ยวเพียงปีละ ๓ เดือน ๔ เดือนทุกๆ ปี ก็กว่า ๑๐ ปีจึงจะทั่วได้ ทางเที่ยวเหล่านี้ผู้ที่ได้เคยไปก็มีมากด้วยกัน ที่ได้ไปทั่วทุกทางก็น่าจะมีบ้าง แต่หากไม่มีใครมีผู้ใดเรียบเรียงระยะทางไว้แนะนำคนข้างหลัง ดูการเที่ยวเตร่จึงยังมีไม่ เป็นเครื่องชักชวนคนชั้นหนุ่มซึ่งกำลังแสวงหาวิชาความรู้ ที่มีมักเป็นแต่นิราศพรรณนาเห็นต้นนั้น เหมือนนั้น ถึงบางโน้นเหมือนนี้ ลงปลายแปลว่าคิดถึงเมีย ไม่มีแก่นสารอันใด

ก็และการเที่ยวเตร่ย่อมมีคุณแก่เพื่อนมนุษย์ดังได้พรรณนามาข้างต้นแล้ว สมควรที่ท่านทั้งหลาย ผู้รู้เห็นคุ่นเคย จะช่วยอนุเคราะห์ชักนำ บำรุงให้ยิ่งขึ้น เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าขออัญเชิญด้วยถ้อยคำที่ได้พรรณามาในเรื่องนี้ ให้ท่านทั้งหลายผู้ได้เคยเที่ยวเตร่ในทิศทางใดๆ จงได้เรียบเรียงพรรณนาความรู้เห็นคุ่นเคยของท่านมาลงพิมพ์ต่อไป ให้เป็นประโยชน์แก่กุลบุตรทั้งหลายให้ยิ่งขึ้นต่อไปในภายหน้าเทอญ

(อธิบายถึงเรื่องเที่ยว, 2504 : 14)

และเพื่อให้เกิดการเริ่มต้นเป็นตัวอย่างสำหรับการเขียนงานบันทึกการเดินทางท่องเที่ยว พระองค์
จึงทรงเป็นผู้ริเริ่มนำบันทึกการท่องเที่ยวของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระ
บรมวงศานุวงศ์มาจัดพิมพ์ในเรื่อง**เที่ยวภาคต่างๆ ภาค 1-7** ได้แก่

ภาค 1 อธิบายถึงเรื่องเที่ยว

พระนิพนธ์ในสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

เรื่องเที่ยวทะเลตะวันออก

พระนิพนธ์ในสมเด็จพระจอมธรรมพินธุ

เที่ยวหน้าตกเจ้าอนันท์ก๊กที่เกาะกูด

พระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช

ภาค 2 โดยสารเรือเมล์ไปยุโรป

พระนิพนธ์ในสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

เที่ยวเมืองพม่า

พระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วงศ์

พระเชี้ยวแก้วที่เมืองลังกา

พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เที่ยวเมืองเตอร์กี

พระนิพนธ์ในสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

ภาค 3 เที่ยวมณฑลเพชรบูรณ์

พระนิพนธ์ในสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

ภาค 4 เที่ยวมณฑลนครราชสีมา มณฑลอุดร และมณฑลร้อยเอ็จ

พระนิพนธ์ในสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

ภาค 5 พระราชหัตถเลขาคราวเสด็จมณฑลฝ่ายเหนือในรัชกาลที่ 5

พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

มีถึงสมเด็จพระยาเทววงษ์วโรปการ*

ภาค 6 เที่ยวเมืองพิมาย**

* ทรงเป็นประธานคณะผู้สำเร็จราชการระหว่างที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จมณฑลฝ่ายเหนือเมื่อ พ.ศ.2444

แต่งโดยพันตรีไชยเดนฟาดิน แปลโดย นายประสพ อรรถยุกติ
ภาค 7 ชีวิตฉัน***

พระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช
การที่หอพระสมุดซึ่งมีบทบาทสำคัญในด้านหนังสือและวรรณคดีของประเทศ ได้เลือกจัด
พิมพ์เผยแพร่งานประเภทบันเทิงการเดินทางท่องเที่ยวเป็นการยืนยันคุณค่าของงานประเภทนี้ได้
เป็นอย่างดี และช่วยเน้นย้ำให้เห็นว่างานเขียนที่มีลักษณะเช่นนี้ได้กลายเป็นงานเขียนที่มีประเภท
หลัก (genre) ขึ้นมาในวงวรรณกรรมไทย

จากพระประวัติของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาตำราพระอักษรญาณุภาพจะเห็นได้ว่า นอกจากพระองค์
จะทรงเป็นนักเดินทางมืออาชีพอ่างแท้จริงแล้ว พระองค์ยังมีบทบาทสำคัญมากในการเผยแพร่
ส่งเสริมให้การท่องเที่ยวแพร่หลาย โดยการอธิบายให้เห็นลักษณะของการท่องเที่ยว ซึ่งให้เห็นคุณค่า
ประโยชน์และคุณค่าของการท่องเที่ยว พระองค์เองก็เป็นผู้ที่เขียนและพิมพ์งานประเภทสารคดี
ท่องเที่ยวเป็นจำนวนมาก อีกทั้งยังทรงรวบรวมงานเขียนบันเทิงการเดินทางท่องเที่ยวของเจ้านาย
องค์อื่นๆ และยังชักชวนให้บุคคลทั่วไปได้นำเรื่องมาลงพิมพ์ด้วย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

** สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาตำราพระอักษรญาณุภาพทรงเห็นว่าเป็นเรื่องที่มีประโยชน์ทางโบราณคดี จึงทรงให้นายประสพ
อรรถยุกติ แปลไว้

*** เป็นเรื่องที่ว่าด้วยคุณความดีแห่งการเที่ยวในที่ต่างๆ และระยะทางรายงานหัวเมืองตะวันตกในแหลมมลายู
ปากฝั่งตะวันออก

พระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

จากที่ได้กล่าวถึงพระประวัติและพระทัศนะมาโดยละเอียดแล้ว ในบทนี้จะกล่าวถึงพระนิพนธ์ที่จัดได้ว่าเป็นสารคดีท่องเที่ยว รวมทั้งรูปแบบและเนื้อหาของพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ดังหัวข้อต่อไปนี้

3.1 พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์ กรมพระยาดำรงราชานุภาพที่จัดได้ว่าเป็นสารคดีท่องเที่ยว

สารคดีท่องเที่ยว คือวรรณกรรมร้อยแก้วที่ผู้เขียนบันทึกเรื่องราวจากสิ่งที่ตนเองได้ไปพบเห็นในขณะท่องเที่ยว มีแนวการเขียนเรียงไปในทางวิชาการ โดยมุ่งให้ความรู้แก่ผู้อ่านในด้านสภาพของท้องถิ่น ความเป็นอยู่ของผู้คน ความรู้ทางภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ โบราณสถาน โบราณวัตถุ ประเพณีวัฒนธรรม เกร็ดตำนาน การทำมาหากิน สถานที่พักผ่อนหย่อนใจ ฯลฯ ทั้งนี้จะต้องเต็มไปด้วยศิลปะในการถ่ายทอดที่ดีให้คนอ่านเกิดความสนุกเพลิดเพลินไปด้วย (ประทีป เหมือนนิล, 2519 : 113)

หากใช้คำจำกัดความนี้เป็นเกณฑ์ พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพที่จัดได้ว่าเป็นสารคดีท่องเที่ยว มีทั้งสิ้น 14 เรื่อง ได้แก่ โดยสารเรือเมล็ไปยุโรป ไปลังกาทวิปเที่ยวเมืองเตอร์กี เที่ยวมณฑลเพชรบูรณ์ เสด็จประพาสต้น เที่ยวตามทางรถไฟ เที่ยวมณฑลนครราชสีมา มณฑลอุดร และมณฑลร้อยเอ็จ อธิบายระยะทางล่องลำน้ำพิงค์ตั้งแต่เชียงใหม่ถึงปากน้ำโพธิ์ นิราศนครวัด เสด็จยุโรปครั้งที่ 2 ถึงหญิงใหญ่ เล่าเรื่องไปสุมาตรา เล่าเรื่องไปชวาครั้งที่ 3 และเที่ยวเมืองพม่า ใน 14 เรื่องนี้มีพระนิพนธ์ที่เป็นการเดินทางท่องเที่ยวในประเทศไทยมี 5 เรื่อง ได้แก่ เที่ยวมณฑลเพชรบูรณ์ เสด็จประพาสต้น เที่ยวตามทางรถไฟ เที่ยวมณฑลนครราชสีมา มณฑลอุดร และมณฑลร้อยเอ็จ อธิบายระยะทางล่องลำน้ำพิงค์ตั้งแต่เชียงใหม่ถึงปากน้ำโพธิ์ ส่วนที่เป็นการเดินทางไปต่างประเทศมี 9 เรื่อง ได้แก่ โดยสารเรือเมล็ไปยุโรป ไปลังกาทวิป เที่ยวเมืองเตอร์กี นิราศนครวัด เสด็จยุโรปครั้งที่ 2 ถึงหญิงใหญ่ เล่าเรื่องไปสุมาตรา เล่าเรื่องไปชวาครั้งที่ 3 และเที่ยวเมืองพม่า

จากนี้ผู้วิจัยจะกล่าวถึงข้อมูลพื้นฐานของพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวทั้ง 14 เรื่อง รวมทั้งเส้นทางการเดินทางในแต่ละเรื่องโดยละเอียด

โดยสารเรือเมล็ไปยุโรป

สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเสด็จยุโรปครั้งแรกเมื่อ ร.ศ.110 (พ.ศ.2434) เพื่อเป็นผู้แทนพระองค์ไปเยี่ยมตอบกแกรนด์ดุ๊กซาเรวิตซ รัชทายาทแห่งรัสเซีย ที่เคยเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเพื่อถวายเครื่องราชอิสริยาภรณ์แก่พระเจ้าแผ่นดินในดินแดนยุโรป พระองค์ทรงเริ่มออกเดินทางประมาณเดือนสิงหาคม พ.ศ.2434 และการเดินทางครั้งนี้ใช้เวลานานหลายเดือนเพราะทรงเดินทางไปหลายประเทศในยุโรป ได้แก่ อังกฤษ ฝรั่งเศส เดนมาร์ก เยอรมัน รัสเซีย เติร์กี กรีซ และอิตาลี พระองค์เสด็จกลับประเทศไทยประมาณปลายเดือนมีนาคม พ.ศ.2434* (พ.ศ.2435)

โดยสารเรือเมล็ไปยุโรปได้รับการตีพิมพ์ครั้งแรกในนิตยสารวชิรญาณ เมื่อ พ.ศ.2435 และทรงเลือกเรื่องนี้พิมพ์รวมเล่มกับเรื่องเที่ยวอีก 3 เรื่องเป็นหนังสือเรื่องเที่ยวที่ต่างๆ ภาค 2 เนื่องในงานศพนายพันตำรวจเอก พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง (เชย ไชยคุปต์) เมื่อ พ.ศ.2461

ไปลังกาทวีป

สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอฯ กรมพระยาเดโชฯ เสด็จไปลังกาเมื่อ พ.ศ.2434 เพื่อเปลี่ยนเรือโดยสารที่จะเดินทางต่อไปยังยุโรป พระองค์เสด็จถึงลังกาเมื่อวันที่ 5 สิงหาคม พ.ศ.2434 และทรงมีเวลา 24 ชั่วโมงที่จะพักรอเรือที่เมืองโคลัมโบ ดังนั้นจึงทรงใช้เวลาที่มีเสด็จประพาสในเกาะลังกา พระองค์เสด็จออกจากลังกาเมื่อวันที่ 6 สิงหาคม พ.ศ.2434 รวมเวลา 1 วัน

ไปลังกาทวีปได้รับการตีพิมพ์ครั้งแรกในนิตยสารวชิรญาณพิเศษ เมื่อ พ.ศ.2435 และนำมาพิมพ์เป็นเล่มในงานพระศพหม่อมเจ้าทรงวุฒิมิภาพ ดิศกุล เมื่อ พ.ศ.2469

* การขึ้นต้นศักราชใหม่ในสมัยนั้น เริ่มนับวันที่ 13 เมษายน เป็นวันขึ้นปีใหม่

เที่ยวเมืองเดอริก

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเสด็จเดอริก เมื่อ พ.ศ.2434 สืบเนื่องมาจากภารกิจเป็นผู้แทนพระองค์ถวายเครื่องราชอิสริยาภรณ์พระเจ้าแผ่นดินในยุโรป เมื่อพระองค์ทรงเสร็จภารกิจจากประเทศรัสเซียและประเทศที่จะเดินทางต่อไปนั้นคือประเทศกรีซ (กรีซ) พระองค์ทรงเห็นว่าถ้าเดินทางไปทางประเทศเดอริกจะใกล้กว่า และประเทศเดอริกนับว่าเป็นประเทศใหญ่ในยุโรป อีกทั้งประเทศไทยก็ยังไม่เคยติดต่อกับเดอริกทางการทูตเลย ดังนั้นพระองค์จึงทรงเห็นเป็นโอกาสที่จะไปเยือนเดอริก พระองค์ทรงเดินทางถึงประเทศเดอริกเมื่อวันที่ 19 พฤศจิกายน พ.ศ.2434 ทรงเข้าเฝ้าสุลต่านแห่งเดอริกซึ่งทรงต้อนรับคณะของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ให้ประทับอยู่ในบริเวณพระราชวังซึ่งตั้งอยู่ในเมืองคอนสแตนติโนเปิล เมืองหลวงของเดอริก เมื่อมีโอกาสพระองค์เสด็จออกมาประพาสเมืองคอนสแตนติโนเปิลด้วย พระองค์ทรงเสด็จออกจากเดอริกเมื่อวันที่ 26 พฤศจิกายน พ.ศ.2434 รวมเวลา 8 วัน

พระองค์ทรงพระนิพนธ์เรื่องเที่ยวเมืองเดอริกลงพิมพ์ครั้งแรกในนิตยสารวชิรญาณ พ.ศ.2435 และได้พิมพ์รวมเล่มในหนังสือเรื่องเที่ยวที่ต่างๆ ภาค 2 (เล่มเดียวกับโดยสารเรือเมล์ไปยุโรป) เนื่องในงานศพนายพันตำรวจเอก พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง (เชย ไชยคุปต์) เมื่อ พ.ศ.2461

เที่ยวมณฑลเพชรบูรณ์

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเสด็จมณฑลเพชรบูรณ์เมื่อ พ.ศ.2447 (ร.ศ.123) เพื่อตรวจราชการและแสดงให้เห็นว่าการเดินทางไปมณฑลเพชรบูรณ์ไม่ยากแล้ว คนที่เดินทางไปที่มณฑลนี้ไม่ได้เป็นไข้ป่าอย่างที่เชื่อกัน พระองค์ทรงออกเดินทางจากกรุงเทพฯ ทางแม่น้ำเจ้าพระยาเมื่อวันที่ 21 มกราคม พ.ศ.2447 ใช้เวลาเดินเรือ 8 วันมาขึ้นท่าเรือที่บางมูลนาคเพื่อเดินทางบกต่อไปเมืองเพชรบูรณ์ พระองค์เสด็จประพาสเมืองเพชรบูรณ์ เมืองหล่มสัก ซากลับทรงล่องเรือออกจากเมืองเพชรบูรณ์มาทางลำน้ำสัก ผ่านเมืองวิเชียร เมืองศรีเทพ เมืองบัวชุม เมืองไชยบาดาล และมาขึ้นเรือที่สระบุรีเพื่อขึ้นรถไฟกลับถึงกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ 25 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2447 รวมเวลา 36 วัน

พระองค์ทรงพระนิพนธ์เที่ยวมณฑลเพชรบูรณ์ลงพิมพ์ครั้งแรกในนิตยสารวชิรญาณ เมื่อ พ.ศ.2447 และพิมพ์เป็นเล่มเนื่องในงานศพพระยาประทุมเทพภักดี (อ่วม นุณยรัตพันธุ์) เมื่อ พ.ศ.2463

เสด็จประพาสต้น

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประพาสหัวเมืองใน ร.ศ.123 (พ.ศ.2447) ซึ่งเป็นการเสด็จประพาสต้นครั้งแรกของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงตามเสด็จออกจากบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เมื่อวันที่ 14 กรกฎาคม พ.ศ.2447 ผ่านกระทู้มแบน คลองดำเนินสะดวก และเสด็จประพาสราชบุรี สมุทรสงคราม เพชรบุรี สมุทรสาคร นครปฐม สุพรรณบุรี และกลับถึงกรุงเทพฯ วันที่ 7 สิงหาคม พ.ศ.2447

พระองค์ทรงพระนิพนธ์เสด็จประพาสต้นลงพิมพ์เป็นตอนๆ ในนิตยสารทวีปัญญา เมื่อ พ.ศ.2448 เดิมเป็นพระนิพนธ์ในรูปแบบจดหมายรวม 7 ฉบับ ต่อมาพระองค์ทรงพระนิพนธ์เพิ่มอีก 1 ฉบับเป็นจดหมายฉบับที่ 8 รวมพิมพ์ในงานปลงพระศพหม่อมเจ้าหญิงบรรลุนิธิสาร ดิศกุล เมื่อ พ.ศ.2454

เที่ยวมณฑลนครราชสีมา มณฑลอุดร และมณฑลร้อยเอ็จ

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเสด็จมณฑลนครราชสีมา มณฑลอุดร และมณฑลร้อยเอ็จ เมื่อ พ.ศ.2449 เพื่อตรวจราชการในหน้าที่เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย พระองค์และคณะได้ออกเดินทางออกจากสถานีรถไฟกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ 15 ธันวาคม พ.ศ.2449 ผ่านสถานีแก่งคอย สถานีปากช่อง สถานีสูงเนิน และลงที่สถานีเมืองนครราชสีมา พระองค์ทรงตรวจราชการไปตามเมืองต่างๆ เช่น นครราชสีมา ขอนแก่น อุดรธานี หนองคาย นครพนม สกลนคร มุกดาหาร ยโสธร ร้อยเอ็จ มหาสารคาม เป็นต้น พระองค์ทรงเสด็จกลับเมื่อวันที่ 9 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2449 (พ.ศ.2450) รวมเวลา 56 วัน

เมื่อครั้งที่จะนำเรื่องเที่ยวที่ต่างๆ ที่มีผู้แต่งไว้มาลงพิมพ์เป็นชุดเรื่องเที่ยวที่ต่างๆ พระองค์ทรงพบจดหมายเหตุระยะทางเสด็จตรวจราชการแถบภาคตะวันออกเฉียงเหนือเมื่อ พ.ศ.2449 ที่พระยาศรีวรวงศ์เรียบเรียงไว้เมื่อติดตามพระองค์ไปตรวจราชการในครั้งนั้น พระองค์ทรงเห็นว่าจดหมายเหตุระยะทางเรื่องนี้ น่าอ่าน แต่สำนวนเดิมเป็นทำนองจดหมายเหตุทางราชการ ไม่เหมาะที่จะนำมาพิมพ์เผยแพร่สำหรับให้อ่านกันทั่วไป พระองค์จึงทรงนำมาดัดทอนแล้วแต่งเพิ่มเติม เปลี่ยนเป็นโวหารของพระองค์เอง อีกทั้งได้เพิ่มเติมความคิดเห็นของพระองค์ที่มีในครั้งนั้นเข้าไปด้วย พระนิพนธ์เที่ยวมณฑลนครราชสีมา มณฑลอุดร และมณฑลร้อยเอ็จ พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ.2463

เที่ยวตามทางรถไฟ

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพระนิพนธ์เที่ยวตามทางรถไฟโดยรวบรวมเรื่องราวและระยะทางของเมืองที่ตั้งอยู่ในเส้นทางรถไฟ เพื่อเผยแพร่ส่งเสริมให้เกิดการเดินทางด้วยรถไฟ โดยแบ่งเป็นเส้นทางสายเหนือ ได้แก่ อยุธยา ลพบุรี นครสวรรค์ พิจิตร พิษณุโลก อุตรดิตถ์ และเส้นทางสายตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แก่ สระบุรี และนครราชสีมา

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพระนิพนธ์เที่ยวตามทางรถไฟประทานกรมรถไฟไว้เป็นตอนๆ และพิมพ์รวมเล่มในงานพระราชทานเพลิงศพหลวงกำจรรย์นิตสารเมื่อ พ.ศ.2498

อธิบายระยะทางล่องลำน้ำพิงค์ ตั้งแต่เมืองเชียงใหม่จนถึงปากน้ำโพธิ์

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเสด็จเชียงใหม่เป็นครั้งที่ 2 เมื่อ พ.ศ.2464 หลังจากเคยเสด็จครั้งแรกในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และขากลับทรงล่องลำน้ำพิงค์ลงมาถึงปากน้ำโพธิ์ เพราะพระองค์ทรงประทับใจสภาพภูมิประเทศระหว่างแก่งต่างๆ ในลำน้ำพิงค์ที่งดงามอย่างยิ่ง ทรงได้ตรวจสอบจำนวนแก่งทางเชียงใหม่ และมีพระประสงค์จะตรวจดูเมืองโบราณริมลำน้ำพิงค์ พระองค์ทรงออกเดินทางจากเชียงใหม่เมื่อวันที่ 11 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2464 ระหว่างทางพระองค์เสด็จประพาสตามเมืองที่อยู่ในเส้นทางของแม่น้ำพิงค์ ได้แก่ เมืองลำพูน ตาก กำแพงเพชร นครสวรรค์ เมื่อพระองค์ทรงล่องเรือมาถึงปากน้ำโพธิ์แล้วจึงเสด็จขึ้นรถไฟกลับกรุงเทพฯ ถึงกรุงเทพฯ วันที่ 8 มีนาคม พ.ศ.2464 รวมเวลา 45 วัน

ในระหว่างการประพาสลำน้ำพิงค์ครั้งนี้ พระองค์ทรงเขียนจดหมายถวายพระราชชายาเจ้าดารารัศมีด้วย เนื่องจากพระราชชายาเจ้าดารารัศมีทูลขอให้สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทูลให้พระองค์ทรงทราบสิ่งที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงพบเห็นในการล่องลำน้ำพิงค์ ต่อมาพระองค์ทรงพระนิพนธ์อธิบายระยะทางล่องลำน้ำพิงค์ ตั้งแต่เมืองเชียงใหม่จนถึงปากน้ำโพธิ์จากจดหมายที่พระองค์เคยถวายพระราชชายาเจ้าดารารัศมี เพื่อพิมพ์ถวายเป็นหนังสือนำเที่ยวแก่พระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาฏ กับสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอุทองเขตขัตติยนารีและเจ้านายฝ่ายในที่เสด็จประพาสมณฑลพายัพ (ภาคเหนือ) และจะเสด็จกลับทางลำน้ำพิงค์ เมื่อ พ.ศ.2470 ต่อมาได้มีการจัดพิมพ์เพื่อให้ได้อ่านอย่างแพร่หลายเป็นครั้งแรกในงานศพหม่อมหม่อม อติศร ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงอดิศรอุดมเดช เมื่อ พ.ศ.2474

นิราศนครวัด

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระประชวรด้วยพระประสงค์ที่จะเสด็จประพาสชมโบราณสถานที่สำคัญของกัมพูชา พระองค์ทรงโดยเสด็จออกจากกรุงเทพฯ ในวันอาทิตย์ที่ 16 พฤศจิกายน พ.ศ. 2467 ผ่านไปทางสมุทรปราการ เกาะช้าง เกาะกูด และลงเรือที่เมืองกำปอด ประเทศกัมพูชา พระองค์เสด็จประพาสเมืองกำปอด เมืองพนมเปญ เมืองเสียมราฐ นครวัด นครธม เมืองกำพงจาม แล้วประพาสต่อไปถึงเมืองไซ่ง่อน เมืองเจาเล็ง ประเทศเวียดนามและกลับมาพักที่เมืองพนมเปญก่อนกลับกรุงเทพฯ ระหว่างนั้นทรงประพาสเมืองอุดงคิมฮัยและเมืองพนมเปญอีกครั้ง พระองค์ทรงลงเรือลัดที่เมืองกำปอด ถึงกรุงเทพฯ วันที่ 14 ธันวาคม พ.ศ. 2467 รวม 28 วัน

พระองค์ทรงพระนิพนธ์นิราศนครวัดและพิมพ์เป็นของฝากญาติมิตรจากการไปเที่ยวกัมพูชา เมื่อ พ.ศ. 2467

เสด็จยุโรปครั้งที่ 2

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเสด็จยุโรปเป็นครั้งที่ 2 เมื่อ พ.ศ. 2473 พระประสงค์ในการเสด็จยุโรปครั้งนี้เป็นการเสด็จประพาสส่วนพระองค์ พระองค์ทรงได้รับเชิญจากเจ้าชายเอกเซลครั้งตามเสด็จเจ้าฟ้าเฟรเดอริค มกุฎราชกุมารเดนมาร์กมาประพาสเมืองไทย สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงนำความขึ้นกราบทูลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวขอพระราชทานุญาตเสด็จยุโรป พระองค์ทรงโดยเสด็จจากกรุงเทพฯ มาลงเรือที่ป็นังเมื่อวันที่ 24 เมษายน พ.ศ. 2473 และทรงเดินทางถึงอิตาลีเมื่อวันที่ 12 พฤษภาคม พ.ศ. 2473 พระองค์เสด็จประพาสประเทศอิตาลี ฝรั่งเศส อังกฤษ เบลเยียม เนเธอร์แลนด์ เยอรมัน เดนมาร์ก สวีเดน สวิตเซอร์แลนด์ และพระองค์ทรงเดินทางออกจากยุโรปเมื่อวันที่ 7 กันยายน พ.ศ. 2473 ทรงโดยเสด็จที่เมืองเมสซีนา ล่องเรือมาทางมหาสมุทรอินเดีย แวะศรีลังกาแล้วจึงเดินทางต่อจนถึงป็นังเพื่อต่อรถไฟมาพักที่หัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์กับครอบครัวของท่าน และกลับถึงกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2473 รวมเวลาประมาณ 5 เดือน 10 วัน

พระองค์ทรงพระนิพนธ์เสด็จยุโรปครั้งที่ 2 เมื่อ พ.ศ. 2473 และนำมาพิมพ์เป็นเล่มครั้งแรกในงานออกเมรุหม่อมเจ้าจุลดิศ ดิศกุล พระโอรส เมื่อ พ.ศ. 2490

ถึงหญิงใหญ่

สมเด็จพระยามะยาดำรงราชานุภาพทรงมีพระหัตถเลขาถึงหม่อมเจ้าจงจิตรถนอม นี้ประสงค์ว่าเที่ยวเตร่ไปต่างบ้านต่างเมือง หรือไปบ้านนอกคอกนา มืองค์เสด็จเป็นสถานที่เดียวกับพระนิพนธ์เรื่องเสด็จยุโรปครั้งที่ 2 แต่จะมีรายละเอียด วัตถุประสงค์ และรูปแบบในการเขียนที่ต่างกัน

พระนิพนธ์ถึงหญิงใหญ่เป็นการรวบรวมพระหัตถเลขาที่สมเด็จพระยามะยาดำรงราชานุภาพ มีถึงหม่อมเจ้าจงจิตรถนอม ดิศกุลเมื่อครั้งพระองค์เสด็จยุโรปเมื่อ พ.ศ.2473 นำมาพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ.2508

เล่าเรื่องไปสู่มาตรา

สมเด็จพระยามะยาดำรงราชานุภาพเสด็จสู่มาตรา เมื่อ พ.ศ.2476 เพื่อส่งเสด็จพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปยุโรปและอเมริกา ณ เมืองเมตัน เกาะสุมาตรา พระองค์ทรงเสด็จออกจากปีนังโดยทางเรือเมื่อวันที่ 19 มกราคม พ.ศ.2476 การส่งเสด็จครั้งนี้มีพระบรมวงศานุวงศ์บางพระองค์มาส่งเสด็จด้วย สมเด็จพระยามะยาดำรงราชานุภาพทรงพบกับคณะของสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิตซึ่งมีแผนจะเที่ยวที่สุมาตราก่อนที่จะกลับชวา ดังนั้น สมเด็จพระยามะยาดำรงราชานุภาพจึงทรงร่วมเสด็จประพาสสุมาตราด้วย โดยเริ่มเดินทางจากเมืองเมตัน มาถึงเมืองเซียนตา ทะเลสาบโตบา เมืองปราสตากี และกลับมาพักและเที่ยวที่เมืองเมตันก่อนกลับปีนัง และทรงกลับถึงปีนังวันที่ 30 มกราคม พ.ศ.2476 รวมเวลา 12 วัน

พระองค์ทรงพระนิพนธ์เล่าเรื่องไปสู่มาตรา เมื่อ พ.ศ.2476 และพิมพ์ครั้งแรกในงานศพ นางบุญทรง คุณะเกษม เมื่อ พ.ศ.2506

เล่าเรื่องไปชวาครั้งที่ 3

สมเด็จพระยามะยาดำรงราชานุภาพเสด็จชวาเป็นครั้งที่ 3 เมื่อ พ.ศ.2477 ตามคำทูลเชิญของสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิตซึ่งทรงพำนักอยู่ที่เมืองบันดุงในชวา สำหรับการเสด็จชวาสองครั้งแรกพระองค์ทรงตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อ พ.ศ.2438 และ พ.ศ.2444 ตามลำดับ พระองค์เสด็จลงเรือออกจากปีนังในวันที่ 7 มิถุนายน พ.ศ.2477 เสด็จเปลี่ยนเรือที่สิงคโปร์ ถึงเกาะชวาวันที่ 10 มิถุนายน พ.ศ.2477 พระองค์ได้เสด็จประพาสเมืองบะเตเวีย เมืองบุงเตนซ็อก เมืองบันดุง เมืองคารุต เมืองยกยา เมืองโลโล และกลับมาเมืองบันดุงเพื่อเตรียมพระองค์เสด็จกลับปีนัง ในเส้นทางเสด็จกลับทรงแวะต่อเรือที่

เมืองกัวลาลัมเปอร์และทรงเห็นว่ามีความเหลือพอเสด็จไปใกล้ๆ ได้ พระองค์จึงเสด็จประพาสเมืองกัวลาลัมเปอร์ระหว่างรอเรือไปปีนัง และทรงเสด็จถึงปีนังวันที่ 5 กรกฎาคม พ.ศ.2477 รวมเวลา 29 วัน

พระองค์ทรงพระนิพนธ์เล่าเรื่องไปชวาครั้งที่ 3 เพื่อทูลเกล้าฯ ถวายเป็นของเฉลิมพระขวัญเนื่องในวันเฉลิมพระชันษาครบ 6 รอบของสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า และพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ.2480

เที่ยวเมืองพม่า

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเสด็จเมืองพม่าเมื่อ พ.ศ.2478 พระองค์ทรงมีพระประสงค์เสด็จประพาสตามเมืองสำคัญในพม่า พระองค์เสด็จลงเรือออกจากปีนังเมื่อวันที่ 18 มกราคม พ.ศ.2478 พระองค์เสด็จประพาสเมืองร่างกุ้ง เมืองหงสาวดี เมืองมณฑล เมืองน้ำอริระวดี เมืองพุกาม เมืองอมรปุระ เมืองแปร เมืองสารเซตร และกลับมาเที่ยวเมืองร่างกุ้งอีกครั้งก่อนลงเรือเสด็จกลับปีนัง เสด็จถึงปีนังเมื่อวันที่ 16 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2478 รวมเวลา 29 วัน

พระองค์ทรงพระนิพนธ์เที่ยวเมืองพม่า เมื่อ พ.ศ.2478 และนำมาพิมพ์ครั้งแรกในงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าพระยาพิชัยญาติ (ดั้น บุณนาค) เมื่อ พ.ศ.2489

พระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวทั้ง 14 เรื่องเป็นผลงานที่ทรงพระนิพนธ์ขึ้นจากการเดินทางท่องเที่ยวตลอดพระชนม์ชีพของพระองค์ พระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวเรื่องแรกทรงเริ่มพระนิพนธ์ในปี พ.ศ.2435 และผลงานพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวเรื่องสุดท้ายทรงพระนิพนธ์ในปี พ.ศ.2478 คือ เรื่องเที่ยวเมืองพม่า

3.2 รูปแบบของพระนิพนธ์ประเภทสารคดีท่องเที่ยว

การนำเสนอวรรณกรรมประเภทสารคดีท่องเที่ยว คือการถ่ายทอดประสบการณ์ของผู้เขียนที่ได้รับจากการเดินทางท่องเที่ยว เป็นลักษณะการเล่าเรื่องที่พบเห็นซึ่งผู้เขียนอาจถ่ายทอดเรื่องราวจากการเดินทางท่องเที่ยวในรูปแบบต่างๆ เช่น จุดหมาย บันทึกประจำวัน บทความ และหนังสือ (ธนรัชฎ์ ศิริสวัสดิ์, 2530 : 778) รูปแบบของสารคดีท่องเที่ยวแต่ละเรื่องขึ้นอยู่กับลักษณะของเนื้อเรื่อง จุดประสงค์ของผู้เขียน และลีลาของผู้เขียน พระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยว

ของสมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพทั้ง 14 เรื่องมีรูปแบบการประพันธ์ที่ต่างกัน สามารถจัดประเภทของรูปแบบที่ใช้ในพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวทั้ง 14 เรื่องได้ 3 รูปแบบ ได้แก่

3.2.1 บันทึกรายวันหรืออนุทิน

3.2.2 จดหมาย

3.2.3 บทความ

3.2.1 บันทึกรายวันหรืออนุทิน

บันทึกรายวันหรืออนุทิน (diary) คือการจดบันทึกรายวัน แต่ไม่จำเป็นต้องทุกวันก็ได้ กล่าวคือ เป็นเหตุการณ์สำคัญตามความคิดของผู้บันทึก (ทิพย์สุเนตร อนุมัติพร, 2533 : 69) เหตุการณ์นั้นอาจเกิดขึ้นกับตนเอง ครอบครัว สังคม ประเทศชาติ หรือที่เกิดขึ้นในโลกก็ได้ และผู้จดบันทึกสามารถใส่ความรู้สึกนึกคิดของตนต่อเหตุการณ์หรือเรื่องราวเหล่านั้นลงไปได้ด้วย (ประทีป เหมือนนิล, 2519 : 130)

พระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวของสมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ที่มีรูปแบบบันทึกรายวันมีทั้งหมด 9 เรื่อง ได้แก่ ไปลังกาทวีป เที่ยวเมืองเตอร์กี เที่ยวมณฑลเพชรบูรณ์ เที่ยวมณฑลนครราชสีมา มณฑลอุดร และมณฑลร้อยเอ็จ อธิบายระยะทางล่องลำน้ำพิงค์ตั้งแต่เมืองเชียงใหม่ถึงปากน้ำโพธิ์ นิราศนครวัด เล่าเรื่องไปสุมาตรา เล่าเรื่องไปชวาครั้งที่ 3 และเที่ยวเมืองพม่า พระนิพนธ์ทั้ง 9 เรื่องมีรูปแบบบันทึกรายวันที่ทรงบันทึกเรื่องราวการเดินทางท่องเที่ยวเป็นประจำทุกวันตั้งแต่วันที่เริ่มเดินทางจนถึงวันที่เดินทางกลับ ในแต่ละวันที่ทรงบันทึกเรื่องจะทรงระบุวันที่ตามปฏิทินเป็นหลัก หรือบางครั้งจะทรงระบุวันที่บันทึกอย่างละเอียดโดยระบุทั้งวัน วันที่ เดือน ปีพุทธศักราชหรือปีรัตนโกสินทร์ศก และระบุเวลาในแต่ละวันของการเดินทางด้วย

ลักษณะการเริ่มต้นเรื่องในพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวรูปแบบบันทึกรายวันนี้จะเริ่มต้นเรื่องด้วยเหตุของการเดินทาง คือ เป็นการบอกสาเหตุที่ทำให้ได้เดินทางไปยังสถานที่แห่งนั้น หรือเป็นการบอกจุดประสงค์การเดินทางของพระองค์ในครั้งนั้นซึ่งเป็นการแสดงความตั้งพระทัยและแสดงความสนพระทัยของพระองค์ต่อสถานที่ พระนิพนธ์ที่มีการเริ่มต้นเรื่องมี 4 เรื่อง ได้แก่ เที่ยวเมืองเตอร์กี เที่ยวมณฑลเพชรบูรณ์ เล่าเรื่องไปสุมาตรา และเล่าเรื่องไปชวาครั้งที่ 3 เช่น

แต่ก่อนมา ข้าพเจ้าได้เคยตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวไปเมืองชวา ๒ ครั้ง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๘ ครั้งหนึ่ง และต่อมาเมื่อ
 พ.ศ. ๒๔๔๔ อีกครั้งหนึ่ง ตั้งแต่ไปตามเสด็จครั้งหลังเวลาล่วงมาถึง ๓๓
 ปี จึงมีโอกาสได้ไปชวาอีกครั้งหนึ่ง โดยลำพังตนใน พ.ศ. ๒๔๗๗ นี้ เมื่อ
 ได้รับปลดจลาจลหน้าที่ตั้งปวงออกมาอยู่เมืองป็นังตามสบายได้ ๗ เดือน
 เหตุที่จะไปชวาครั้งนี้เกิดขึ้นด้วยเมื่อเดือนมกราคมปีกลาย ไปส่งเสด็จ
 พระเจ้าอยู่หัวไปยุโรป ณ เมืองเมดานที่เกาะสุมาตรา ไปพบเจ้านายที่
 ประทับอยู่เมืองชวา มีสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์ฯ เป็นต้น
 ซึ่งพร้อมกันมาส่งเสด็จ ทูลกระหม่อมตรัสชวนให้ไปเที่ยวชวา และให้
 ไปพักที่ตำหนักของท่านซึ่งสร้างใหม่ ณ เมืองบันดุง ฝ่ายเจ้าหญิงลูกของ
 ข้าพเจ้าทั้ง ๓ คนก็อยากไปเห็นเมืองชวา จึงทูลรับว่าพอถึงฤดูแล้งใน
 เกาะชวา จะไปเฝ้าให้ทันช่วยงานเฉลิมพระชันษาของทูลกระหม่อมใน
 วันที่ ๒๙ มิถุนายน

(ชวครั้งที่ 3 : 101)

เมื่อรัตนโกสินทรศก ๑๑๐ (พ.ศ. ๒๔๓๔ ค.ศ. ๑๘๙๑) พระบาทสมเด็จพระ
 พระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าเป็นราชทูตพิเศษ
 เชิญพระราชสาส์นแลเครื่องราชอิสริยาภรณ์ไปสู่ราชสำนักพระเจ้าแผ่นดิน
 ดินในยุโรปหลายพระนคร ที่ไปในครั้งนั้นก็ไม่ได้มีราชการจะต้องไป
 ประเทศเดอร์กี้ แต่เมื่อไปคิดระยะเวลาที่จะเดินทางไปตามประเทศน้อย
 ใหญ่ในยุโรป ตรวจดูในแผนที่ เห็นว่าระยะทางแต่รัสเซียไปเมืองคริส
 ถ้าไปทางเมืองเดอร์กี้จะเป็นทางใกล้แลไปได้สะดวกกว่าทางอื่น อนึ่ง
 ประเทศเดอร์กี้ก็นับว่าเป็นประเทศใหญ่อันหนึ่งในยุโรป ยังมีได้ปรากฏ
 ว่าไทยเราได้เคยไปแต่ก่อน เห็นเป็นโอกาสอันดีที่จะได้ดู และรู้เห็นไว้บ้าง

(เดอร์กี้ : 86)

มีพระนิพนธ์รูปแบบบันทึกรายวันอยู่เรื่องหนึ่งที่มีการขึ้นต้นเป็นพิเศษแตกต่าง
 จากเรื่องอื่น คือเรื่องนิราศนครวัดซึ่งเริ่มต้นด้วยบทกลอนนิราศความยาว 13 บท ดังนี้

ว่าในแคว้นแคว้นกรุงกัมพูชา
 ล้วนใหญ่โตมโหฬารโบราณสร้าง
 ทำลวดลายหลายอย่างช่างเยื้องยัก
 แต่ยังมีติดกิจการพานขัดข้อง
 จนถึงปีชวดนี้มีชื่อคุณ
 ฝ่ายธิดายาใจอยากไปบ้าง
 เคยเที่ยวด้วยกันมาทั้งตาปี
 จึงทูลลาพาสามทราวมสวาท
 แต่เดือนพฤศจิกายนจนเดือนธันวาคม
 ฝรั่งเศสแสนดีอารีเหลือ
 ไปถึงไหนก็เป็นสุขทุกเวลา
 ทั้งเจ้านายฝ่ายกรุงกัมพูชา
 ได้พูดจาวิเศษสาละจนคุ้นเคย
 เทียวสนุกชุกคิดถึงมิตรสหาย
 ใหนักอยากฝากของต้องฤทัย
 จะหาซื้อสิ่งไรมาให้เล่า
 ด้วยเพื่อนฝูงคนนาเห็นกว่าร้อยละ
 อย่าเลยจะเลี้ยงทำเยี่ยงปราชญ์
 ลองเล่าเรื่องที่เป็นเมืองกัมพูชา
 แล้วพิมพ์แจกเช่นทำนองเป็นของฝาก
 แต่คิดกลอนแหลละเปื้อนเหลือกำลัง
 ด้วยกลัวกลอนไม่สั้นทัดออกขัดข้อง
 มีกลอนนำสำนึกเหมือนติดแวว
 มิฉะนั้นจะว่าไม่ใช่นิราศ
 จึงแต่งไว้พอเห็นเป็นพยาน

แต่ฟังข่าวเล่าชานานานักหนา
 มีปราสาทศิลาหน้าชมนัก
 ฝีมือช่างขอมชำนาญการจำหลัก
 เขาชอบชักชวนให้ออกไปดู
 ก็จำต้องเฝ้าผัดหลายนัดอยู่
 จะไปดูนครวัดได้บัดนี้
 จะขัดขวางอย่างไรก็ไรที่
 จำปรานียอมให้ไปด้วยกัน
 แรมนิราศกรุงไกรมไหศวรรย์
 ไปตัดต้นเที่ยวอยู่กับพูชา
 เขาเอื้อเพื่อสารพัดช่วยจัดหา
 ช่างนี่ก็น่าขอบใจอะไรเลย
 ก็ต้อนรับสุหาไม่เพิกเฉย
 ใจก็เลยชักชอบด้วยขอบใจ
 ทั้งหมดนี้ชายอยู่หลังยังกรุงใหญ่
 แต่คิดไปก็ลำบากยากใช้น้อย
 ทุนของเราที่ไม่พอต้องทอดขย
 จะแจกจ่ายไปทุกคนพันปัญญา
 แต่งนิราศสักทีจะดีกว่า
 ใบบรรดามิตรสหายทั้งหลายฟัง
 เห็นโดยมากจะสมอารมณ์หวัง
 จะแต่งตั้งนับปีก็มีแล้ว
 เห็นจะต้องเรียบเรียงเพียงร้อยละ
 พอเนื่องแนวแบบนิราศปราชญ์โบราณ
 ด้วยเหตุขาดคำกลอนอักษรสาร
 ขอเชิญอ่านเนื้อเรื่องเนื่องไปเทอญฯ"

(นครวัด : 1-3)

เหตุที่พระองค์ทรงขึ้นต้นเรื่องด้วยกลอนเพื่อให้เข้ากับชื่อเรื่องที่ตั้งว่า "นิราศ" ซึ่งมีลักษณะเป็นคำประพันธ์ร้อยกรองที่กวีโบราณใช้แต่งเรื่องระหว่างการเดินทาง ส่วนนิราศนครวัดของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นเรื่องจากการเดินทางไปท่องเที่ยวนครวัดในกัมพูชา

หลังจากกลอนเริ่มต้นเรื่องนี้แล้ว พระองค์ทรงใช้คำประพันธ์ประเภทร้อยแก้ว ไม่มีการพรรณนาถึงหญิงคนรัก หรือพรรณนาแสดงอารมณ์ต่อสิ่งที่พบเห็นในแบบขนบของนิราศ พระองค์ทรงบันทึกเรื่องราวตามแบบบันทึกรายวันตลอดทั้งเรื่อง

ส่วนพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวรูปแบบบันทึกรายวันอีก 4 เรื่อง ไม่มีการขึ้นต้นเรื่อง แต่จะเริ่มโดยการจดบันทึกการเดินทางเลยโดยบันทึกวันที่ เวลา สถานที่ วิธีการเดินทาง รวมถึงผู้ร่วมเดินทาง ซึ่งปรากฏอยู่ในพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยว 4 เรื่อง ได้แก่ ไปลังกาทวีป เทียบมณฑลนครราชสีมา มณฑลอุดร และมณฑลร้อยเอ็จ อธิบายระยะทางล่องลำน้ำฟิงค์ตั้งแต่เมืองเชียงใหม่ถึงปากน้ำโพธิ์ และเที่ยวเมืองพม่า เช่น

วันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ เวลาเช้า เวลาเช้า ๘.๓๐ ก.ท. ล่องเรือจากเมืองเชียงใหม่มาพักแรมที่ตำบลท้ายเหมือง ที่นี้หม่อมเจ้าบวรเดชอุปราช มณฑลภาคพายัพกำลังทำทอนบในลำน้ำฟิงค์เพื่อให้น้ำเข้ามาทางฝั่งตะวันออก

(ล่องน้ำฟิงค์ : 1)

ณ วันเสาร์ที่ ๑๘ มกราคม พ.ศ.๒๔๗๘ เวลา ๑๐.๔๐ นาฬิกา ออกจาก Cinnamon Hall ไปลงเรือไฟเล็กของรัฐบาลที่เจ้าเมืองสั่งให้คอยรับที่ท่า Victoria Pier พาไปส่งขึ้นเรือเมลที่กระโละลา Karacola ของบริษัท บริติชอินเดีย British India อันทอดสมอยู่กลางอ่าว

(เมืองพม่า : 1)

เมื่อขึ้นต้นเรื่องและเริ่มบันทึกการเดินทาง สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงบันทึกเรื่องราวเรียงไปตามลำดับวันเวลาเป็นประจำทุกวันตลอดการเดินทาง มีการระบุวันเวลาที่แน่ชัดในแต่ละวันของการเดินทาง เช่น

ได้ออกจากกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๒๑ มกราคม...เดินเรือ ๘ วันจึงถึงบางมุลเนาอันเป็นที่ที่จะขึ้นเดินทางบกไปเมืองเพชรบูรณ์.....

วันที่ ๓๑ มกราคม ออกเดินจากบางมุลเนาไปตามทางที่ทำโทรเลข บ่ายหน้าขึ้นทิศตะวันออกเฉียงเหนือ...

ระยะทางแต่บางมูลนาคไปถึงเมืองเพชรบูรณ์ประมาณ ๓,๐๐๐ เส้น
ข้าพเจ้าเดินทางอย่างสงวนพานะและผู้คนหาบหามไม่ให้บอบข้า เดิน
๕ วัน...ข้าพเจ้าไปถึงเมืองเพชรบูรณ์เมื่อวันที่ ๔ กุมภาพันธ์.....

(เพชรบูรณ์ : 82-86)

วันอาทิตย์ที่ ๒๑ เวลา ๘ นาฬิกา ขึ้นรถยนต์ตามกันเป็นกระบวน รัฐบาล
ลอบแต่งให้รถโปลิศลับตามไประวังภัยด้วยอีกหลัง ๑ รถยนต์ที่ใช้วันนี้
เช่าจากบริษัท (จีน) เหลียง ซึ่งตั้งโรงรถยนต์สำหรับให้นักท่องเที่ยวเช่า
คิดค่าเช่าเหมาตามระยะทางที่เราใช้รถ...

วันจันทร์ที่ ๒๒ เวลาเช้า ทูลกระหม่อม เช่าเรือยนต์ของพวกมิชชันนารี
พากันไปเที่ยวในทะเลสาบ ทะเลสาบโตบานี้ใหญ่โตมากน้ำก็ลึก มีเกาะ
อยู่กลาง ขนาดเกือบเท่าเกาะปีนัง.....

วันอังคารที่ ๒๓ เช่ารถขึ้นไปเที่ยวทางข้างใต้จนถึงยอดเขาขอบทะเล
สาบเป็นที่ดูวิวอีกแห่งหนึ่ง ทั้งได้ดูภูมิลำเนาในทางที่ไปด้วย กลับกิน
กลางวันไฮเตล บ่ายฝนตก

วันพุธที่ ๒๔ เวลาเช้า ๗.๓๐ นาฬิกา ขึ้นรถออกจากไฮเตลกลับทาง
เดิมจนถึงเมืองเขียนตา หยุดกินอาหารเช้าที่ไฮเตลแล้วมาทางแยก
เป็นพื้นปลาโตขึ้นๆ ลงๆ ตลอด มาพบตลาดนัดใหญ่แห่งหนึ่งผู้คนมาก
มีประตูทางเข้า ใครมีสินค้าเข้าไปขายต้องเสียค่าเช่าตลาด แต่คนซื้อ
เข้าได้เปล่า แวะดูแล้วเดินทางต่อมา...

(สุมาตรา : 7-13)

ในบางวันที่ทรงเดินทางพระองค์ทรงระบุเวลาในช่วงหนึ่งวันไว้อย่างละเอียดชัดเจน โดยเริ่มเล่าเรื่องที่เสด็จตั้งแต่เวลาเช้าจนกระทั่งเวลาค่ำที่เสด็จกลับที่พัก พระองค์ทรงระบุเวลาการเดินทางว่าเป็นเวลากี่นาฬิกาทรงเดินทางไปไหนและทรงทำอะไร เช่น

วันอังคารที่ ๑๒ มิถุนายน เวลาเข้าไปดูสวนหลวง สวนหลวงที่เมือง
บุนเตนช็อกนี้ขึ้นชื่อลือชื่อนามว่าจัดดี มีพันธุ์ไม้ต่างๆ มากกว่าสวนหลวง
ของประเทศอื่นๆ ทางตะวันออกนี้ทั้งสิ้น เพราะได้ตั้งและรัฐบาลเอาใจ
ใส่ทำนุบำรุงมากกว่าร้อยปี ใครไปถึงเมืองบุนเตนช็อกก็ต้องไปดูทั้งนั้น
แต่ไปดูคราวนี้เห็นอยู่ข้างจะร่วงโรยไปสักหน่อย ได้ยินว่าเพราะรัฐบาล

ต้องลดเงินค่ารักษาสวนลง ในเวลาเศรษฐกิจกำลังฝืดเคือง ถึงเวลา
 จวน ๑๓ น. ขึ้นรถไปที่วังควาเนอเยเนอราลซึ่งอยู่ของเกียเดอชอง คอยรับ
 อย่างแขกเมืองมีบรรดาศักดิ์ เลี้ยงที่ห้องท้องพระโรง จัดอย่างเลี้ยงใน
 คราวเรือน...เมื่อเลี้ยงแล้วเรียกช่างชักรูปมาถ่ายรูปหมู่ แล้วคุณหญิงของ
 ควาเนอเยเนอราล ส่งมาแจกให้ไว้เป็นที่ระลึกด้วย เมื่อเสร็จการเลี้ยง
 แล้วกลับมาพักที่ไฮเต็ลครู่หนึ่ง พอบ่าย ๑๕.๓๐ น. ก็ขึ้นรถยนต์ที่หูล
 กระทบ่อมให้มารับ กับจ้างรถยนต์บรรทุกหีบผ้าอีกรถหนึ่ง ออกจาก
 เมืองบุนเตนซ็อกไปเมืองบันดุงทางตำบลดินตันไฉยะ...หูลกระทบ่อมพา
 พระองค์หญิง ๓ พระองค์ เสด็จทรงรถยนต์มาคอยรับที่เรสเตอรองข้าง
 ทาง ห่างเมืองบันดุงสักชั่วโมงหนึ่ง ประทานเลี้ยงน้ำชาเครื่องว่างแล้ว
 พาไปเมืองบันดุง ถึงตำหนักที่เสด็จประทับ ๑๘ น. พอพลบค่ำทรงจัด
 ให้อยู่ในตำหนักทั้งพวก ตัวข้าพเจ้าอยู่ห้องใกล้เคียงกับห้องที่ท่าน
 บรรทม ลุกหญิง ๓ คนแยกกันอยู่ตามห้องของพระองค์หญิงพระธิดา
 ได้พบเจ้านายตลอดจนคนอื่นที่เป็นไทยไปอยู่เมืองบันดุงนั้น เกิดปีติยินดี
 ดีกันทั่วหน้า

(ชวาคั้งที่ 3 : 117-119)

เมื่อการเดินทางสิ้นสุดลง พระองค์ทรงระบุวันเวลาที่ทรงเดินทางกลับมายังที่
 ฟ่านัก ฟานนะที่โดยสารกลับมา และระยะเวลาที่ใช้ในการเดินทาง และลงท้ายเรื่องด้วยประโยค
 สั้นๆ ซึ่งส่วนใหญ่มีใจความว่าการเดินทางครั้งนี้ได้สิ้นสุดลงแล้ว ดังปรากฏอยู่ในพระนิพนธ์สารคดี
 ท่องเที่ยว 5 เรื่อง ได้แก่ เทียบมณฑลเพชรบูรณ์ เทียบมณฑลนครราชสีมา มณฑลอุดร และ
 มณฑลร้อยเอ็จ อธิบายระยะทางล่องลำน้ำพิงค์ตั้งแต่เมืองเชียงใหม่ถึงปากน้ำโพธิ์
 เล่าเรื่องไปสุมาตรา และเที่ยวเมืองพม่า เช่น

ตั้งแต่เมืองไชยบาดาลล่องเรือมา ๓ วัน ถึงเมืองสระบุรีซึ่งเคยไปด้วยกัน
 มากแล้ว ไม่ต้องพรรณนาว่าเป็นอย่างไร รวมระยะทางข้าพเจ้าล่องเรือ
 แต่เมืองเพชรบูรณ์มา ๑๔ วัน ถึงปากเพรียวที่ตั้งเมืองสระบุรี แล้วขึ้น
 รถไฟกลับมาถึงกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๓ รวมวันที่
 ไปในครั้งนี้ ๓๖ วัน ได้รู้เห็นมาเล่าสู่กันฟังดังกล่าวมา

(เพชรบูรณ์ : 109)

ชากลับทะเลราบเรียบราวกับน้ำในอ่าง จนพวกเราชี้เฝ้าคลื่นออกเดินกำ
 ใต้หมตทุกคนตลอดทั้ง ๓ วัน เขาเดินเรือใกล้ฝั่งกว่าเมื่อเขาไปได้เห็น
 เกาะภูเกิดตลอดไปถึงภูเขาที่เมืองพังงา กลับมาถึงปีนัง ณ วัน
 อาทิตย์ที่ ๑๖ กุมภาพันธ์ เวลาเช้าเจ้าเมืองให้เรือหลวงไปรับมาส่งขึ้น
 บกกลับบ้าน วันจันทร์ที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ ไปส่งพระองค์หญิงใหญ่ศิริ
 รัตนบุษยลงเรือไปเมืองสิงคโปร์ เป็นสิ้นเรื่องเที่ยวเมืองพม่าเพียงเท่านี้
 (เมืองพม่า : 468)

ออกเรือแล่นตลอดคืน ถึงปีนังวันจันทร์ที่ ๓๐ มกราคม เวลา ๗ นาฬิกา
 สิ้นเรื่องเพียงเท่านี้
 (สุมาตรา : 24)

มีพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยว 3 เรื่อง คือ ไปลังกาทวีป เที่ยวเมืองเตอร์กี
 และนิราศนครวัด ที่มีการลงท้ายเรื่องด้วยการแสดงความรู้สึกเป็นการถ่ายทอดความรู้สึกหรือ
 ความประทับใจที่ได้รับจากการเดินทาง หรือความรู้สึกของผู้เดินทางไกลแล้วได้กลับมายังบ้าน
 เมืองของตน ดังตัวอย่าง

ความรู้สึกเกี่ยวกับพุทธศาสนาที่ได้จากคราวเสด็จลังกา

อันการเรื่องพระพุทธศาสนา จะเปนวัดก็ดี พระสงฆ์ก็ดี การเล่าเรียน
 พุทธวัจนะ การปฏิบัติธรรมวินัยก็ดี ตลอดจนการอุปถัมภ์บำรุง บันดา
 การที่เนื่องด้วยพระพุทธศาสนาในปัจจุบันนี้ ท่านทั้งปวงอย่าได้หมายว่า
 จะไปแลเห็นในบ้านหนึ่งเมืองใดในโลกนี้ ที่จะวิเศษยิ่งไปกว่ากรุงสยาม
 นี้เลย

(ลังกา : 32)

ความประทับใจในการต้อนรับของสุลต่านเตอร์กี

ท่านทั้งหลายผู้ได้อ่าน แลทราบข้อความเรื่องไปเมืองเตอร์กีที่ข้าพเจ้าได้
 เรียบเรียงมานี้ ถ้าพิเคราะห์ก็คงจะแลเห็นว่า การที่ข้าพเจ้าไปเมือง
 ตอร์กีในครั้งนั้น จะได้มีราชการอันใดซึ่งจำเป็นที่สุลต่านจะต้องทรงรับ
 รองแต่อย่างใดนั้น หามิได้ แม้ที่สุดจะไปรดให้เฝ้าตามธรรมเนียมแขก
 เมืองมาสู่พระนคร แต่หนเดียวก็ไม่มีเหตุอันใดที่จะควรตีเตียนหรือเสีย

ใจได้สักอย่างหนึ่ง นี่หากสุลต่านพอพระราชหฤทัยที่จะแสดงพระกรุณา จึงได้รับเกียรติยศแลความสุขสำราญถึงเพียงนั้น อันใดเล่าที่เป็นเหตุให้ ทรงยินดีมีพระราชหฤทัยรับรอง ไซ้ว่าจะได้ทรงรู้จักคุ้นเคยกับตัวข้าพเจ้า หรือผู้หนึ่งผู้ใดซึ่งได้ไปด้วยกันในครั้งนั้น จะได้ว่าเป็นการที่ทรงยินดีใน เฉพาะตัวบุคคลหนึ่งคนใด การทั้งนี้เมื่อคิดดูแล้วก็ต้องแลเห็นว่าเป็นโดย มีพระราชหฤทัยไม่ตรีต่อกรุงสยาม จึงได้ทรงรับรองเจ้านายในราชตระกูล ซึ่งได้มีโอกาสไปถึงพระนครให้สมควรแก่เกียรติยศ ตัวข้าพเจ้าแลผู้ที่ไป ด้วยกันเหมือนแต่เป็นคนทรง เผลอไปประสบพบโอกาสเข้าจึงได้เป็น องค์พยานจดจำข้อความมาเล่าให้ท่านทั้งหลายฟัง

(เตอรกี : 153)

ความรู้สึกของพระองค์เมื่อคราวกลับจากกัมพูชาได้มาพบญาติมิตร

อันผู้ไปทางไกล ดูเหมือนจะไม่มีเวลาไหนที่ชื่นใจยิ่งกว่าเมื่อกลับมา เห็นหน้าญาติมิตร วันนี้ได้เห็นญาติมิตรมีใจไปรับมากด้วยกัน ที่ลงไปรับถึงในเรือก็มี ที่คอยรับอยู่บนบกก็มาก รู้สึกยินดีและขอบคุณเป็นอย่างยิ่ง ขออำนาจพรให้มีความเจริญสุขสถาพรจงทุกท่านเทอญ ล้นเรื่องนิราศนครวัดเพียงเท่านี้

(นครวัด :200)

นอกจากนั้นยังมีการลงท้ายเรื่องอีกลักษณะหนึ่งซึ่งปรากฏอยู่เพียง 1 เรื่อง คือ เล่าเรื่องไปชวาทครั้งที่ 3 ที่พระองค์ทรงลงท้ายเรื่องด้วยการเล่าเรื่องพงศาวดารเมืองชวา พระองค์ทรงลงท้ายเรื่องตอนนี้อย่างนี้ว่า

วันพฤหัสบดีที่ ๕ กรกฎาคม เวลาเช้า พอ ๗ น. ก็ถึงเมืองปีนัง รวม เวลาตั้งแต่ไปจนถึงกลับ ๔ สัปดาห์พอดี ล้นรายการไปเที่ยวชวาทครั้งที่ ๓ เพียงเท่านี้ แต่ยังมีเรื่องเมืองชวาที่ได้ยินเมื่อภายหลัง เห็นว่าควรจะได้เล่า ด้วย จึงแต่งเรื่องแถมทำต่อไปนี้

เล่าพงศาวดารเมืองชวาแถมท้าย

หลายปีมาแล้ว เมื่อข้าพเจ้ายังอยู่ในตำแหน่งนายกราชบัณฑิตยสภา ศาสตราจารย์คัลเลนเฟล นักปราชญ์ชอลันดา...แกบอกเล่าเรื่องอิเหนา

นั้นมีเป็น ๒ ประเภท เป็นนิทานที่ชาวเมืองเล่าประเภทหนึ่ง เป็น
พงศาวดารที่ค้นพบหลักฐานประเภทหนึ่ง.....

(ชวาคั้งที่ 3 : 208-210)

การใช้รูปแบบบันทึกรายวันเพื่อบันทึกเรื่องราวที่เกิดขึ้นในแต่ละวันตลอดการเดินทางของพระองค์ ช่วยให้ผู้อ่านติดตามเรื่องราวที่พระองค์ทรงพบเห็นในแต่ละวัน วันที่ที่ระบุไว้ในบันทึกรายวันเป็นการเริ่มต้นการเดินทางในแต่ละวัน เป็นการบันทึกที่ชัดเจนว่าเรื่องราวต่างๆ ในแต่ละวันเกิดขึ้นและสิ้นสุดเมื่อใด ทำให้ผู้อ่านติดตามการเดินทางได้อย่างต่อเนื่อง และชวนให้ผู้อ่านติดตามว่าในแต่ละวันผู้เขียนไปท่องเที่ยวที่ใดและพบเห็นอะไรบ้าง อีกทั้งยังสะท้อนให้เห็นถึงความละเอียดของพระองค์ที่ทรงบันทึกการเดินทางเป็นประจำทุกวัน

3.2.2 จดหมาย

จดหมาย คือ หนังสือที่มีไปมาถึงกัน (พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525, 2539 : 212) รูปแบบของจดหมายทำให้เกิดความรู้สึกเป็นกันเอง ผู้เขียนสามารถเล่าเหตุการณ์ต่างๆ ได้อย่างอิสระ (ธนรัชฎ์ ศิริสวัสดิ์, 2530 : 778) จดหมายแบ่งเป็น 3 ประเภท คือ จดหมายส่วนตัว จดหมายธุรกิจ และจดหมายราชการ (สมพร มั่นตะสูตร, 2540 : 102) และส่วนประกอบ การเขียนรูปแบบจดหมายมี 7 ส่วน ได้แก่ ที่อยู่ วันที่ คำขึ้นต้น ตัวจดหมายหรือเนื้อความ คำลงท้าย ลายมือชื่อ ปัจฉิมลิขิต

พระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพที่มีรูปแบบจดหมายมีทั้งสิ้น 3 เรื่อง ได้แก่ เสด็จประพาสต้น เสด็จยุโรปครั้งที่ 2 และถึงหญิงใหญ่ โดยเรื่องแรกคือเสด็จประพาสต้นเป็นจดหมายจากนายทวงอานุกาพถึงนายประดิษฐ์ เสด็จยุโรปครั้งที่ 2 เป็นจดหมายหรือพระหัตถเลขาจากสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพมีถึงหม่อมเจ้าพัฒนายุ ดิศกุล พระธิดา และถึงหญิงใหญ่เป็นจดหมายจากสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพมีถึงหม่อมเจ้าจงจิตรถนอม ดิศกุล พระธิดา

พระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวรูปแบบจดหมายทั้ง 3 เรื่องถึงแม้จะใช้รูปแบบจดหมายเหมือนกัน แต่ลักษณะการประพันธ์และจุดประสงค์ที่ทรงนิพนธ์แต่ละเรื่องแตกต่างกัน ซึ่งสามารถจัดลักษณะพระนิพนธ์ทั้ง 3 เรื่องนี้ได้ 3 ลักษณะ คือ

3.2.2.1 จดหมายส่วนตัว

3.2.2.2 จดหมายส่วนตัวถึงบันทึกรายวัน

3.2.2.3 จดหมายถึงบันทึงคดี

3.2.2.1 จดหมายส่วนตัว สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพทรมมีพระหัตถ์เลข

ถึงหม่อมเจ้าจางจิตรณอม พระธิดา เพื่อเล่าเรื่องการเดินทางท่องเที่ยวในยุโรป เมื่อ พ.ศ.2473 ต่อมาหม่อมเจ้าจางจิตรณอมได้รวบรวมจดหมายเหล่านี้พิมพ์เผยแพร่เป็นหนังสือชื่อเรื่องถึงหญิงใหญ่ (สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ, 2508) จดหมายที่พระองค์ทรงมีถึงพระธิดาครั้งนี้จัดเป็นจดหมายส่วนตัว รูปแบบการเขียนจดหมายของพระองค์ที่มีถึงหม่อมเจ้าจางจิตรณอม พระองค์ทรงใช้รูปแบบของจดหมายทั่วไปเพื่อทรงเล่าเรื่องราวระหว่างการเดินทางประพาสยุโรป ทรงระบุสถานที่ที่เขียนจดหมาย วันที่เขียน ชื่อผู้รับจดหมาย เนื้อความ และพระนามของพระองค์

เมืองอัมสเตอร์ดัม ประเทศฮอลแลนด์

วันที่ ๑๒ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๔๗๓

ถึงหญิงใหญ่

คำวันนี้จะออกจากเมืองอัมสเตอร์ดัมไปเดนมาร์ก จึงเขียนจดหมายฉบับนี้บอกรายงานเล่าเรื่องตอนมาอยู่ที่ประเทศฮอลแลนด์ ต่อจากจดหมายฉบับก่อน ซึ่งเล่าเรื่องตอนอยู่เมืองเบลเยียม

วันที่ ๗ กรกฎาคม เวลาบ่าย ๑๔ นาฬิกาเศษ ขึ้นรถไฟออกจากกรุงบรัสเซลมา พอถึงแดนประเทศฮอลแลนด์ มีนายพันตรีทหารคนหนึ่งมารับ.....

วันที่ ๘ เวลาเช้าเที่ยวชมรถดูเมืองอัมสเตอร์ดัม มักมีคลองซอกแซกไปทุกแห่ง เรียกได้ว่านับไม่ถ้วน สองข้างคลองลงเขื่อนปลูกต้นไม้ และมีถนนต่อเข้าไปเป็นตึกยาวตลอด มีสะพานข้ามคลองเป็นระยะ ทำนองคลองหลอดที่ริมสวนสราญรมย์.....

หวังใจว่าทางข้างบ้านจะอยู่เป็นสุขสบายดีทั่วกัน ผู้ที่มามีความสุขสบายดีทุกคน แต่อยู่ข้างเหน้อยด้วยการที่เขารับรอง.....

ตำราจราชานุภาพ

(ถึงหญิงใหญ่ : 22-26)

จากตัวอย่างจดหมายฉบับนี้ พระองค์ทรงเริ่มต้นด้วยสถานที่ที่ทรงเขียนจดหมาย ทรงระบุวันที่เขียนจดหมาย คำขึ้นต้นทรงลงชื่อผู้รับจดหมายว่า "ถึงหญิงใหญ่" ซึ่งหมายถึงหม่อมเจ้า จงจิตรภณอม ดิศกุล พระธิดาองค์แรกของพระองค์ จากนั้นทรงเล่าถึงการเดินทางในแต่ละวันที่ ผ่านมาของพระองค์ให้พระธิดาทรงทราบ และส่วนสุดท้ายจดหมายทรงลงพระนาม "ดำรงราชานุกาพ" เป็นการจบจดหมายเท่านั้น ส่วนการเขียนคำลงท้ายและปัจฉิมลิขิตปรากฏอยู่น้อยเพียง อย่างละหนึ่งฉบับ ดังที่พระองค์เขียนคำลงท้ายในจดหมายฉบับที่ 1 ลงวันที่ 22 พฤษภาคม พุทธศักราช 2473 ว่า "ขอให้บอกกันว่าพ่อคิดถึง" (ถึงหญิงใหญ่ : 6) และทรงเขียนปัจฉิมลิขิตใน จดหมายฉบับที่ 8 ลงวันที่ 18 กรกฎาคม พุทธศักราช 2473 ว่า "ป.ล. ฝากรูปพ่อกับชายดำมาให้ หม่อมอมบในชงนี้ ขอให้หม่อมบให้ด้วยกันกับจดหมาย ด.ร." (ถึงหญิงใหญ่ : 28) จากตัวอย่างนี้ พระองค์ทรงลงพระนามของพระองค์เป็นพระนามย่อว่า "ด.ร." ซึ่งย่อมาจาก "ดำรงราชานุกาพ"

พระองค์ทรงเรียบเรียงเนื้อหาที่จะเขียนถึงพระธิดาอย่างเป็นระบบระเบียบ และมีการเล่าเรื่องตามลำดับเวลาด้วย พระองค์ทรงเริ่มต้นเรื่องหรือเนื้อความด้วยการส่งข่าวคราว หรือทรงถามเรื่องที่มีความเกี่ยวข้องกับระหว่างพระองค์และพระธิดา จากนั้นจะทรงเล่าเรื่องราวการเดินทางของพระองค์ บางฉบับทรงเล่าเรื่องโดยรวมหรือเล่าเฉพาะเหตุการณ์ บางฉบับทรงเล่า เรื่องการเดินทางตามลำดับวันเวลาเหมือนการเล่าเรื่องในรูปแบบบันทึกรายวัน และทรงลงท้าย เรื่องด้วยการบอกเล่าความเป็นอยู่ของพระองค์ การเดินทางที่จะมีในวันต่อไป และทรงแสดงความหวังใยหรือความคาดหวังว่าทางผู้รับจดหมายหรือทางบ้านจะอยู่สุขสบายดี ดังเช่น

บ้านโกกเกตต์ กรุงโกเปนเฮเกน เดนมาร์ก

วันที่ ๑๘ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๔๗๓

ถึงหญิงใหญ่

ชื่อเสียงของเธอมาดังในเมืองเดนมาร์ก ด้วยเคราว์ปรินส์ กับ ปรินส์ แอกเซลมาเที่ยวใจทย์เล่าว่า ฝีมือทำกับเข้าไม้มีใครสู้ทาง ตะวันออก และว่าอาจจะทำเลี้ยงดินเนอร์ และทำสับเปอร์ดเลี้ยงอีก ในวันเดียวกันถึง ๒๐๐ คน เจ้านายพากันถามถึงอกินหารของเธอ.....
.....ส่วนพระเจ้าแผ่นดินคอยรับอยู่ที่วัง ตรัสเชิญให้อยู่ในวัง มีการ เลี้ยงปนส่วนกันเองวัน ๑ เลี้ยงแบ่งเควดวัน ๑ แล้วพาลงเรือพระที่นั่ง ไปเที่ยวด้วยกันตลอดวันอีกวัน ๑ (ได้ยินว่าเขาไปโรงแรมครั้งพระเจ้าบุ รัสมเด็จพะพุทธเจ้าหลวงมาจัดคราวนี้).....รุ่งขึ้นวันที่ ๒๓ จะออก

จากเดนมาร์กไปกรุงเบอลิน ด้วยแปซิเดนฮิฟเดนเบ็คบอกมาว่าจะรับวันที่ ๒๔

หนังสือบ้านเป็นอันมาถึงเรียบร้อย ได้รับที่กรุงโกเปนเฮเกน ผู้ที่มาด้วยกันมีความสุขสบายดีอยู่ หวังใจว่าข้างบ้านจะมีความสุขสบายอยู่ด้วยกัน

กำหนดพ่อจะกลับจากยุโรปเปนแน่ได้แล้วว่าจะไปเรือบาแรงเกีย ลงเรือที่เมืองมาซีนาในประเทศอิตาลี ออกจากนั้นระวางวันที่ ๖ จนวันที่ ๘ กันยายน คงถึงกรุงเทพฯ ในปลายเดือนกันยายน หรือต้นเดือนตุลาคม หนังสือบ้านที่จะส่งมาตั้งแต่วันที่ ๑๐ สิงหาคมไป ขอให้ส่งทางห้างอิสตเอเชียติก ให้เขาส่งไปตามเอเยนต์ของเขาในระยะทางให้พ่อเมื่อเรือผ่านกลับไปถึงที่นั่นๆ

ดำรงราชานุภาพ

ป.ล. ผ่ากรูปพ่อกับชายดำมาให้หม่อมอมบในของนี้ ขอให้หม่อมอมบให้ด้วยกันกับจดหมาย

ด.ร.

(ถึงหญิงใหญ่ : 26-28)

จากตัวอย่างนี้ พระองค์ทรงเริ่มเนื้อความด้วยการบอกเล่าเรื่องราวที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับพระธิดาซึ่งเป็นผู้รับจดหมาย เป็นการสื่อสารเรื่องที่รับรู้และเข้าใจร่วมกันได้ระหว่างผู้เขียนกับผู้รับสาร หรือกล่าวถึงบุคคลที่เคยรู้จักร่วมกันมาก่อน ทรงสัพยอกพระธิดาด้วยความสนิทสนมคุ้นเคย ทรงใช้ถ้อยคำแบบภาษาพูดแสดงความเป็นกันเอง และทรงใช้สรรพนามแทนพระองค์ว่า "พ่อ" และใช้สรรพนามแทนผู้รับจดหมายว่า "เธอ" ในตอนท้ายของจดหมายพระองค์ทรงบอกเล่าความเป็นอยู่ของพระองค์และแสดงความห่วงใยความเป็นอยู่ของคนทางบ้าน ลักษณะทั้งหมดที่กล่าวมานี้ เป็นลักษณะเฉพาะที่จะปรากฏในพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวที่อยู่ในรูปแบบจดหมายส่วนตัวที่ผู้เขียนจะสื่อสารเรื่องส่วนตัว หรือเรื่องที่รับรู้และเข้าใจกันเฉพาะผู้เขียนและผู้รับจดหมาย รวมทั้งการแสดงถึงความผูกพัน ความรัก ความห่วงใยที่มีต่อกันด้วย

จุดประสงค์การเขียนเรื่องราวที่ปรากฏในพระนิพนธ์ถึงหญิงใหญ่ เป็นการเขียนเพื่อบอกเล่าเรื่องราวการเดินทางของพระองค์โดยการเขียนจดหมายถึงพระธิดา ไม่ใช่การเขียนเพื่อเผยแพร่ให้คนทั่วไปอ่าน ดังนั้นการใช้รูปแบบจดหมายของพระนิพนธ์เรื่องนี้จึงไม่ใช่ความตั้งใจพระทัยของพระองค์แต่แรก หากแต่ภายหลังจากทายาทของพระองค์ได้นำจดหมายเหล่านั้นมารวม

เล่มเผยแพร่ การจัดให้พระนิพนธ์เรื่องนี้เป็นพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวในรูปแบบจดหมาย เพราะผู้วิจัยเห็นว่าลักษณะของเรื่องที่ทรงเขียนในจดหมาย เป็นการเล่าถึงการเดินทางของพระองค์ซึ่งมีลักษณะตามความหมายของสารคดีท่องเที่ยว จึงควรนับเป็นสารคดีท่องเที่ยวได้เรื่องหนึ่ง สำหรับจดหมายที่พระองค์ทรงมีถึงพระธิดาองค์นี้ได้รวบรวมพิมพ์เผยแพร่มีทั้งสิ้น 11 ฉบับ เนื้อความในจดหมายทั้งหมดทรงเล่าถึงการเดินทางท่องเที่ยวไปตามสถานที่ต่างๆ ในยุโรป เริ่มตั้งแต่จดหมายฉบับวันที่ 22 พฤษภาคม พ.ศ.2473 ที่เมืองนีส ประเทศฝรั่งเศส จนถึงจดหมายฉบับวันที่ 31 สิงหาคม พ.ศ.2473 ที่กรุงโรม ประเทศอิตาลี

3.2.2.2 จดหมายส่วนตัวถึงบันทึกรายวัน การเสด็จประพาสยุโรปเมื่อ พ.ศ.2473

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีจดหมายถึงพระธิดาอีกพระองค์หนึ่ง คือหม่อมเจ้าพัฒนายุ ดิศกุล ทั้งหมด 7 ฉบับ พระองค์ทรงนิพนธ์ในรูปแบบจดหมายส่วนตัวเหมือนกับพระนิพนธ์เรื่องถึงหญิงใหญ่ แต่หลังจากจดหมายฉบับที่ 7 แล้วก็ไม่ปรากฏลักษณะการเขียนรูปแบบจดหมายอีกจนจบเรื่องการเสด็จประพาสยุโรป การเล่าเรื่องต่อจากจดหมายฉบับที่ 7 เป็นการบรรยายการเดินทางเรียงลำดับตามวันเวลาที่เดินทางในรูปแบบบันทึกรายวันจนเสด็จกลับป็นิ่ง

การที่พระองค์ทรงมีจดหมายถึงพระธิดาเพียงฉบับที่ 7 และทรงบันทึกเรื่องการท่องเที่ยวต่อมาในรูปแบบบันทึกรายวัน น่าจะเกิดจากการเปลี่ยนพระทัยที่จะเขียนจดหมายส่วนตัวถึงพระธิดามาเป็นการบันทึกการเดินทาง เพื่อนำเรื่องราวที่บันทึกไว้มาแต่งหนังสือเล่าเรื่องการเสด็จประพาสยุโรปของพระองค์ ดังเช่นที่ทรงเคยพระนิพนธ์เรื่องนิราศนครวัดมาแล้ว พระองค์ทรงแสดงพระประสงค์ในการที่ทรงเขียนจดหมายถึงพระธิดาองค์นี้และความตั้งใจที่พระองค์จะทรงนิพนธ์เรื่องเกี่ยวกับการเดินทางมาท่องเที่ยวยุโรปครั้งนี้ในจดหมายฉบับที่ 7 ไว้ว่า

เมืองปารีส ประเทศฝรั่งเศส

วันที่ 29 พฤษภาคม พ.ศ.2473

ถึงหญิงเหลือ

เมื่อพ่อจะมามีผู้ขอหลายคนว่าให้พ่อแต่งหนังสือเล่าเรื่องมายุโรป เหมือนอย่างเมื่อแต่งนิราศเมื่อครั้งไปนครวัด แต่นึกไม่ออกว่าจะแต่งอย่างไร เพราะสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้ทรงพรณนาไว้ในหนังสือไกลบ้านเสียหมดแล้ว พ่อจะพรณนาซ้ำก็จืด และสำนวนของพ่อก็สู้ท่านไม่ได้ จึงเป็นแต่เขียนจดหมายเล่าระยะทางให้เธอฟัง ฉบับแรกได้บอกให้นายเดชถือไปถึงเธอจากเกาะหมาก แล้วได้เขียนส่งต่อมา

อีก ๒-๓ ฉบับ ครั้นมาถึงยุโรปตั้งแต่ขึ้นบกที่เยนัว อ่านหนังสือไกลบ้าน สอดดูได้ความว่ามีหลายแห่ง และมีกิจการหลายอย่างที่พระพุทธเจ้า หลวงมิได้ทรงพรรณนาไว้ในหนังสือไกลบ้าน จึงคิดว่าจะแต่งนิราศยุโรป อีกเรื่อง ๑ ให้แปลกกับหนังสือไกลบ้านได้ จะเอาหนังสือที่เขียนถึงเธอ นั้นเป็นโครง แต่ต้องเขียนขยายให้ยาวออกไป ทำให้จำเป็นต้องส่งถึง เธอเข้าไป เพราะหาเวลาเขียนได้โดยยาก....

หญิงพิลัยที่เจ็บที่เมืองนี้สนั้นหายเจ็บแล้ว เมื่อวานนี้ได้ออกไป ซี่รถเที่ยวเล่น แต่ว่ายังเพลียเพราะอยู่แต่ในที่นอนมาเสียวว่า ๑๐ วัน.....

ดำรงราชานุภาพ

วันพฤหัสบดีที่ ๒๙ เป็นวันนักขัตฤกษ์แอสเซนชัน (พระเยซูขึ้นสวรรค์) เขาหยุดงานและไปวัดกัน จะไปห้างหรือที่อื่นไม่สะดวก นึกอยากฟัง ทำนองสวดของพวกคฤสตั้งนิกายตะวันออกอีกสักครั้ง.....

วันศุกร์ที่ ๓๐ พฤษภาคม เวลา ๑๑ นาฬิกา ไปหาหมอสิทธิเอบรือของคิ เสนาบดีกระทรวงต่างประเทศ กลางวันเชิญศาสตราจารย์ซิดฟริตผู้ ชำนาญเศรษฐกิจมากินกลางวันและสนทนากัน เวลาบ่ายไปซาโตดอเม ซอง อยู่นอกเมืองปารีสระยะทาง ๑๕ กิโลเมตร.....

วันเสาร์ที่ ๓๑ พฤษภาคม เวลาเข้าไปให้ฉายรูปที่ห้างเมนุเอล ซึ่งเขา ว่าถ่ายดีกว่าเพื่อนในปารีส วิธีถ่ายรูปของเขาเป็นอย่างสมัยใหม่แท้ คือ ไม่ใช่ฉาก ไม่ใช่แสงแดด.....

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 36-41)

การเริ่มต้นและลงท้ายจดหมาย สรรพนามที่ใช้ในจดหมาย และระดับภาษาที่ใช้ ในจดหมายที่พระองค์ทรงมีพระธิดาองค์นี้ มีรูปแบบและการใช้เหมือนกับจดหมายที่ทรงมีถึง หม่อมเจ้าจงจิตรถนอม เพราะจดหมาย 7 ฉบับแรกเป็นจดหมายส่วนตัวที่พระองค์ทรงมีถึงพระธิดา เป็นการสื่อสารระหว่างคนที่สนิทสนมคุ้นเคยกัน หลังจากจดหมายฉบับที่ 7 แล้วจะเป็นรูปแบบ บันที่กรายวัน สรรพนามที่ปรากฏใช้แทนพระองค์คือคำว่า “ฉัน” และ “เรา”

3.2.2.3 จดหมายกึ่งบันเทิงคดี สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงนิพนธ์ เรื่องเสด็จประพาสต้นในรูปของจดหมายจากนายทรงอานุกาพถึงนายประดิษฐ์ จำนวน 8 ฉบับ ทรงนิพนธ์ในลักษณะจดหมายกึ่งบันเทิงคดี กล่าวคือ พระองค์ทรงนิพนธ์ตามรูปแบบและใช้ ท่วงทำนองแบบการเขียนจดหมายทั่วไป คือ มีผู้เขียนจดหมายคือ นายทรงอานุกาพ ผู้รับจดหมาย

คือ นายประดิษฐ์ และนายทรงอานุภาพได้เล่าเรื่องราวต่างๆ ที่เกิดขึ้นจริงในการตามเสด็จ
 ประพาสพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ส่วนที่คล้ายกับบันเทิงคดี (fiction)
 ซึ่งหมายถึงเรื่องสมมุติ คือการใช้นามแฝงกับชื่อบุคคลที่ปรากฏอยู่ในจดหมายและผู้รับจดหมาย
 ชื่อบุคคลที่ใช้นามแฝง เช่น นายทรงอานุภาพ คือสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา
 ดำรงราชานุภาพ ท่านมหาสม คือกรมพระสมมตอมรพันธุ์ ขุนสวรรค์วินิต คือสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระ
 ยานครสวรรค์วรพินิต เป็นต้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา
 ดำรงราชานุภาพทรงอธิบายเหตุที่ใช้นามแฝงว่า

ชื่อบุคคลทั้งหลายที่ปรากฏในจดหมายได้เรียกตามตรงเป็นพื้น แต่ที่
 แกล้งเรียกเป็นชื่อพรางมืออยู่บางแห่ง สำหรับจะให้เข้ากับเรื่องมิใช่
 ประสงค์จะปิดบังอย่างไร

(เสด็จประพาสต้น : 1)

และชื่อของบุคคลที่นายทรงอานุภาพเขียนจดหมายถึง คือนายประดิษฐ์ก็เป็นชื่อที่สมมุติขึ้นเช่นกัน
 เป็นการสมมุติชื่อขึ้นมาเท่านั้นไม่ได้มีตัวตนจริงๆ เหมือนชื่อบุคคลที่ปรากฏในเรื่องเสด็จประพาส
 ต้นอื่นๆ ซึ่งมีตัวตนจริงๆ เพียงแต่พระองค์ทรงใช้นามแฝงกับบุคคลที่ร่วมเสด็จไปด้วย ทรง “แกล้ง
 แต่งให้เป็นจดหมายของนายทรงอานุภาพ หุ้มแพรมหาดเล็กที่ได้ไปตามเสด็จมีถึงมิตรคน ๑ ชื่อว่า
 นายประดิษฐ์ เล่าเรื่องเรื่องเสด็จประพาสครั้งนั้นให้ทราบ” (เสด็จประพาสต้น : 1)

รูปแบบจดหมายและเนื้อความที่นายทรงอานุภาพเขียนถึงนายประดิษฐ์ มีดังนี้

จดหมายฉบับที่ ๖

บ้านปากไห้

วันที่ ๖ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๓

ถึง พ่อประดิษฐ์

พู่นี่ฉันจะกลับถึงบ้านแล้ว วันนี้เขียนจดหมายเล่าเรื่องทีตาม
 เสด็จให้พ่อประดิษฐ์ฟังเสียอีกฉบับ .....

วันที่ ๑ สิงหาคม เสด็จรถไฟไปประพาสพระปฐมเจดีย์ ทำครวั
 เข้าที่ลานพระ เจ้าคุณสุนทรเทศาแวงไก่อดีพอใช้ เพราะไก่อพระปฐมเป็น
 ที่เลื่องลืออยู่ด้วย แล้วลงเรือล่องมาประพาสที่พระประโทนมาพบมิวเขียม
 ใหญ่.....

การเสด็จคราวนี้เป็นที่เรียบบร้อยมีความสุขสบายทั่วกัน คือพระเจ้าอยู่หัวโดยเฉพาะ เวลานั้นยว่าทรงสบายหายประชวรเป็นปกติได้แล้ว นายทรงอานูภาพ

(เสด็จประพาสต้น : 21-26)

การสมมติชื่อโดยการใช้นามแฝงและการสมมติผู้รับจดหมายซึ่งเป็นลักษณะทางบันเทิงคดี (fiction) ก็จริงแต่ไม่ได้หมายความว่าเรื่องเสด็จประพาสต้นจะกลายเป็นเรื่องบันเทิงคดีไป “นามแฝงที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงใช้จึงมิใช่เป็นการกำหนดตัวละครหรือผูกเรื่องขึ้นแต่ประการใด หากแต่เพียงการเล่าเรื่องจริงในอีกรูปแบบหนึ่งให้เข้ากับบรรยากาศของเรื่อง ดังนั้นพระนิพนธ์เรื่องนี้มิใช่เรื่องที่ทรงผูกเค้าโครงเรื่องขึ้นใหม่ จึงมิได้จัดเป็นบันเทิงคดี” (ทิพย์สุนทร อโนมบุตร, 2525 : 50) เพราะเรื่องราวต่างๆ ที่ปรากฏอยู่ในเรื่อง การเดินทางเสด็จประพาส สถานที่ บุคคล วันเวลาที่เดินทางเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นจริง สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเล่าเรื่องที่พบเห็นมาจากการเดินทางตามเสด็จ เป็นการเล่าเรื่องที่เกิดขึ้นจริงตามลักษณะของสารคดี (Non - fiction) การใช้นามแฝงจึงเป็นกลวิธีในการประพันธ์อย่างหนึ่งที่ทำให้เรื่องเสด็จประพาสต้นมีรูปแบบและเนื้อเรื่องที่สนุกสนานน่าสนใจมากยิ่งขึ้น

3.2.3 บทความ

ลักษณะการเขียนบทความทั่วไปผู้เขียนต้องมีการวางโครงเรื่อง ขึ้นต้นด้วยคำนำ มีตัวเรื่อง และบทลงท้ายหรือบทสรุป โดยมีเนื้อหาสาระสำคัญคือ ข้อมูลกับความคิดเห็น การเขียนบทความใช้เขียนเรื่องราวได้หลายประเภท สามารถแบ่งประเภทได้จากจุดมุ่งหมายของการเขียน สำหรับสารคดีท่องเที่ยวที่ใช้รูปแบบบทความนั้น ผู้เขียนมีจุดมุ่งหมายที่จะชี้ชวน แนะนำหรือส่งเสริมให้ผู้อ่านเกิดความสนใจอยากไปพบเห็น เป็นการเสริมสร้างความมั่นใจให้แก่ผู้รักการท่องเที่ยว (ฉัตรภา บุญนาค, 2537 : 12 -13) ในบทความจะต้องกล่าวถึงประสบการณ์ที่ตนได้ประสบมา เช่น การเตรียมตัวออกเดินทาง ข้อสังเกต คำแนะนำข้อเตือนใจ และสิ่งที่ควรระมัดระวังขณะเดินทาง (ทวีศักดิ์ ญาณประทีป , 2539 : 93)

พระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวที่ใช้รูปแบบบทความมี 2 เรื่อง ได้แก่ โดยสารเรือเมล์ไปยุโรป และเที่ยวตามทางรถไฟ ซึ่งมีเนื้อหาที่ถ่ายทอดมาจากประสบการณ์การท่องเที่ยวของผู้เขียนโดยตรง และเนื้อหาที่น่าเสนอนั้นเป็นการเสริมสร้างความมั่นใจในการเดินทาง ให้ข้อมูลของสถานที่เพื่อชักชวนให้ผู้อ่านเกิดความสนใจที่จะไปเที่ยวยังสถานที่เหล่านั้น

พระนิพนธ์เรื่องโดยสารเรือเมล์ไปยุโรป เป็นเรื่องที่ทรงได้จากการโดยสารเรือเสด็จยุโรปครั้งแรก เมื่อ พ.ศ.2434 ซึ่งการโดยสารเรือเดินทางไปต่างประเทศยังเป็นเรื่องใหม่สำหรับคนในสมัยนั้น พระองค์ทรงเริ่มต้นเรื่องหรือเขียนคำนำด้วยการมุ่งตรงสู่เรื่องโดยการกล่าวถึงคุณสมบัติของเรือที่เรียกว่า "เรือเมล์" ว่ามีความแตกต่างจากเรือที่แล่นไปมาระหว่างยุโรปกับประเทศทางตะวันตกออกไว้ว่า

เรือไฟที่ไปมาค้าขายในระหว่างยุโรป กับทางตะวันตกออกนี้มีมากนับด้วยร้อย แต่มิได้เรียกว่าเรือเมล์ทั่วไป เรือเมล์นั้นเฉพาะแต่เรือที่ได้ทำสัญญากับรัฐบาลรับเหมาเดินไปรษณีย์ โดยกำหนดว่าจะรับส่งไปรษณีย์เมืองนั้นให้ถึงเมืองนั้น ในเท่านั้นวัน ฝ่ายรัฐบาลยอมให้ค่าเดินไปรษณีย์ตามสัญญาเช่นนี้ เป็นเงินปีละเท่า่นั้นๆ

(เรือเมล์ : 1)

ต่อจากนั้นทรงจัดวางเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเรือเมล์โดยเริ่มจากบรรยายลักษณะเรือเมล์โดยยกตัวอย่างเรือของบริษัท "ปี แอนด์ โอ" การดำเนินการติดต่อเพื่อโดยสารเรือ การซื้อตั๋วเรือ การบรรจุหีบห่อสัมภาระ การเตรียมสัมภาระให้เหมาะสมถูกต้อง การแบ่งที่อยู่ของผู้โดยสารในแต่ละชั้นของเรือ เครื่องอำนวยความสะดวกในเรือ การต้อนรับ คุณสมบัติและหน้าที่ของกัปตันเรือ ห้องพักภายในเรือ พนักงานบริการภายในเรือ ผู้โดยสารเรือ อาหารการกิน การทำความสะอาดร่างกาย กิจกรรมของผู้โดยสารเรือ การซื้อขายสินค้าในเรือ การใช้จ่ายเงินตรา ซึ่งเรื่องต่างๆ เหล่านี้จะทำให้ผู้อ่านรับรู้เรื่องการโดยสารเรืออย่างละเอียด ช่วยสร้างความมั่นใจและชี้ชวนให้ผู้ที่ไม่เคยโดยสารเรือเดินทางไปต่างประเทศ สามารถนำข้อแนะนำและประสบการณ์ของพระองค์ไปใช้เตรียมตัวในการเดินทางได้

ส่วนพระนิพนธ์เรื่องเที่ยวตามทางรถไฟเป็นพระนิพนธ์ที่อยู่ในรูปแบบบทความที่มีลักษณะเฉพาะ คือมีการแบ่งเรื่องออกเป็นเรื่องย่อยต่างๆ ตามสถานที่ สถานที่ที่ทรงกล่าวถึงเป็นสถานที่ที่ตั้งอยู่ในเส้นทางรถไฟ และในเรื่องย่อยนั้นก็แบ่งเป็นหัวข้อเพื่อเล่าเรื่องเกี่ยวกับสถานที่และนำเสนอสถานที่ต่างๆ ที่น่าสนใจแก่การท่องเที่ยวแยกไว้เป็นข้อๆ แต่ละเรื่องย่อยซึ่งแบ่งตามสถานที่นี้จะเริ่มต้นด้วยระยะทางการโดยสารรถไฟจากกรุงเทพฯ ถึงสถานีปลายทาง จากนั้นจะทรงให้รายละเอียดของสถานที่ ตำนาน ภูมิประเทศ สถานที่ท่องเที่ยวที่น่าสนใจในเมืองนั้น โดยแยกไว้เป็นข้อๆ ให้เห็นชัดเจน รูปแบบบทความที่แบ่งเป็นเรื่องย่อยในพระนิพนธ์เที่ยวตามทางรถไฟ มีดังนี้

พระพุทธรบาท

ระยะทางรถไฟสายเหนือไปจากกรุงเทพฯ ๑๐๒ กิโลเมตร ถึงสถานีท่าเรือ อยุร์ิมแม่น้ำสักข้างฝั่งตะวันตก ที่ตำบลนี้เป็นที่จอดเรือของผู้ที่จะขึ้นไปนมัสการรอยพระพุทธรบาทที่เขาสักจกัณท์จึงได้เรียกว่า ท่าเรือ มาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยายังเป็นราชธานี ถึงฤดูแล้งเวลาพระจันทร์เพ็ญในเดือนกุมภาพันธ์และมีนาคม มีประชุมชนขึ้นไปนมัสการรอยพระพุทธรบาทเป็นอันมากเสมอทุกๆ ปีมิได้ขาด

เรื่องตำนานพระพุทธรบาท

มีคติแต่โบราณ กล่าวว่พระพุทธรเจ้าได้เหยียบรอยพระบาทไว้ให้เป็นที่ระลึกถึงพระองค์ ณ ที่ ๕ ตำบล คือที่สุวรรณมาลิกตำบล๑ ที่เขาสุวรรณบรรพตตำบล๑ .....

ทางขึ้นพระพุทธรบาท

แต่เดิมมา เมื่อยังไม่มืรถไฟในสยามประเทศนี้ พวกชาวศรีอยุธยาและหัวเมืองอื่นที่อยู่ทางใต้ จะไปนมัสการพระพุทธรบาทต้องไปเรือจนถึงตำบลท่าเรือ แล้วขึ้นเดินทางบกไปอีกประมาณ ๒๒ กิโลเมตรจึงจะถึงเขาพระพุทธรบาท.....

สถานที่ต่างๆ ที่พระพุทธรบาท

๑. พระพุทธรบาทมีสถานที่และสิ่งต่างๆ ซึ่งเป็นของโบราณน่าดูหลายอย่าง หักพังเสียบ้าง แต่ยังมีบูรณดิอยู่มาก จะกล่าวถึงแต่ที่ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญคือ พระมณฑปที่สวมรอยพระพุทธรบาท.....

๒. นอกจากบริเวณวัดทางด้านใต้ มีที่พระราชวังสำหรับพระราชอาทิประทับเวลาเสด็จไปนมัสการพระพุทธรบาท.....

๓. ที่เขาพระพุทธรบาท มีคันท่อไปตามไหล่เขายืดยาวสำหรับกันน้ำฝนให้ไหลมาลงในสระที่ขังไว้สำหรับมหาชน.....

๔. พันบริเวณวัดพระพุทธรบาทไปทางทิศเหนือระยะทางห่างไปประมาณ ๒ กิโลเมตร มีธารน้ำ พระเจ้าปราสาททองทรงสร้างวังขึ้นที่ริมธารเป็นที่ประทับเวลาเสด็จไปนมัสการพระพุทธรบาท.....

๕. เขาพระพุทธรบาทเป็นภูเขาหินปูนเทือกใหญ่ มีถ้ำเป็นที่เที่ยวเตร่ได้หลายแห่ง คือ ถ้ำประทุน ถ้ำระฆัง ถ้ำชาละวัน.....

๖. ที่ชายป่าพระพุทธบาททางข้างใต้ ไม่น่าสถานีรดไฟแผ่นดิน
ที่บ้านหมอนัก มีเมืองโบราณแต่ครั้งพวกขอมเป็นใหญ่.....สิ่งสำคัญที่
พระพุทธบาทมีดังพรรณนามานี้

(ทางรถไฟ : 28-33)

จากตัวอย่างจะเห็นได้ว่าเรื่องที่ทรงกล่าวไว้นี้เป็นกรยกเฉพาะสถานที่ที่อยู่ใน
เส้นทางรถไฟ เนื่องจากทรงพระนิพนธ์เรื่องนี้ประทานกรมรถไฟเพื่อเผยแพร่และสนับสนุนให้คน
ไปเที่ยวตามสถานที่เหล่านี้โดยการโดยสารรถไฟ โดยการนำเสนอเส้นทางและระยะทางตามทาง
รถไฟ ข้อมูลด้านประวัติความเป็นมาเกี่ยวกับสถานที่ และนำเสนอเฉพาะสถานที่ที่พระองค์ทรง
คิดว่าน่าสนใจเป็นสถานที่ท่องเที่ยวได้

ในพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวจะเห็นว่าพระองค์ทรงใช้สรรพนามแทนพระองค์ว่า
ข้าพเจ้า ฉัน เรา พวกเรา พ่อ พระองค์จะทรงใช้สรรพนามคำใดนั้นขึ้นอยู่กับรูปแบบและเนื้อหา
ของพระนิพนธ์ เช่น พระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวที่มีจุดประสงค์ทางราชการ คือการตรวจราชการ
หรือเป็นตัวแทนพระเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงใช้สรรพนามแทนพระองค์ว่า “ข้าพเจ้า” แสดงให้เห็น
ระดับความเป็นทางการ เช่น

ข้าพเจ้าได้ตั้งใจมาหลายปีว่าจะหาโอกาสไปดูมณฑลเพชรบูรณ์สักครั้ง

(เพชรบูรณ์ : 81)

ข้าพเจ้าปรารถนาจะเดินทางจากรัฐเซียผ่านไปทางเมืองคอนสะแตนต์ในบัล

(เตอร์กี : 87)

ข้าพเจ้าได้ทราบจดหมายดั่งนั้นจึงมีโทรเลขล่วงหน้าไปตอบขอบใจ

(ลังกา : 6)

หากเป็นพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวที่ใช้สรรพนาม ฉัน เรา พวกเรา จะเป็นการ
ท่องเที่ยวที่มาจากจุดประสงค์การท่องเที่ยวของพระองค์เอง คำสรรพนาม “ฉัน” เป็นการเฉพาะ
เจาะจงถึงตัวพระองค์เอง แต่บางครั้งพระองค์จะใช้คำสรรพนาม เรา พวกเรา ซึ่งหมายรวมถึงตัว
ของพระองค์และผู้ร่วมเดินทางท่องเที่ยวซึ่งก็คือ พระธิดาของพระองค์ เช่น

บอกไปให้ทราบว่าคุณจะไปเที่ยวเมืองพม่า

(เมืองพม่า : 8)

เราตื่นแต่เช้ากินกาแฟ

(นครวัด : 14)

เขาขอถ่ายรูปพวกเราเวลาขึ้นนครวัด

(นครวัด : 64)

และคำสรรพนามแทนพระองค์ว่า “พ่อ” ทรงใช้ในพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวรูปแบบจดหมายเหตุที่มีถึงพระธิดา จากตัวอย่างจะเห็นได้ว่ารูปแบบและเนื้อหาของพระนิพนธ์เป็นตัวกำหนดการใช้คำสรรพนามแทนพระองค์ ซึ่งแสดงให้เห็นระดับความเป็นทางการของการเดินทางหรือจุดประสงค์หลักของการเดินทางครั้งนั้น รวมถึงการแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างผู้เขียนกับผู้อ่านด้วย

พระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวของสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ทรงมีรูปแบบบันทึกประจำวันมากที่สุด บางเรื่องเกิดจากจุดประสงค์ทางราชการพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวจึงมีลักษณะของบันทึกเรื่องทางราชการ ที่ต้องบันทึกตามวันเวลาที่เดินทางจริง เป็นการบันทึกการเดินทางที่เล่าเรื่องได้ดี ส่วนจดหมายเหตุเป็นการเจาะจงผู้รับ หรือเป็นการใช้การนำเสนออย่างตั้งใจ ส่วนบทความเพื่อเสนอเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยเฉพาะ

3.3 เนื้อหาของพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยว

ในการเดินทางแต่ละครั้งสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ทรงมีวัตถุประสงค์หรือจุดมุ่งหมายการเดินทางแตกต่างกันออกไป เช่น การเดินทางเพื่อไปปฏิบัติงานในฐานะเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย หรือการเดินทางที่เกิดจากความตั้งใจที่จะเยี่ยมชมสถานที่ เพื่อค้นคว้าหาความรู้ทางด้านประวัติศาสตร์โบราณคดีที่พระองค์ทรงสนพระทัย และการบันทึกหรือการถ่ายทอดประสบการณ์จากการเดินทางของพระองค์ก็มีจุดมุ่งหมายในการพระนิพนธ์ต่างๆ กันด้วย เช่น ทรงเขียนเพื่อเล่าเรื่องราวตามสภาพความเป็นจริง ทรงเขียนเพื่อให้ความรู้ด้านประวัติศาสตร์โบราณคดี ทรงเขียนเพื่อให้เกิดผลในกิจการหรือเป็นประโยชน์ในการเดินทางของผู้อื่น เป็นต้น จุดมุ่งหมายในการเดินทางและจุดมุ่งหมายในการพระนิพนธ์ที่ต่างกันทำให้เนื้อหาในพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวมีความแตกต่างกัน ดังจะเห็นได้จากการให้ความสำคัญที่จะกล่าวถึงเรื่องใดเรื่องหนึ่ง สัดส่วนของการให้รายละเอียดของการเดินทาง สภาพลักษณะของสถานที่ ข้อมูลด้านประวัติความเป็นมามากน้อยต่างกัน ซึ่งผู้วิจัยได้แบ่งเนื้อหาออกเป็น 4 ลักษณะ คือ

- 3.3.1 บันทึกการเดินทางและสถานที่
- 3.3.2 ประวัติศาสตร์และโบราณคดี
- 3.3.3 เกร็ดเรื่อง
- 3.3.4 คู่มือหรือหนังสือแนะนำเที่ยว

3.3.1 บันทึกการเดินทางและสถานที่

ลักษณะเนื้อหาที่เน้นบันทึกการเดินทางและสถานที่จะปรากฏอยู่ในพระนิพนธ์ที่มีจุดประสงค์ในการเดินทางเพื่อปฏิบัติราชการซึ่งจะต้องบันทึกตามข้อเท็จจริง หรือเป็นการเดินทางที่ไม่ได้ตั้งพระทัยไว้ล่วงหน้า ไม่ได้มีการเตรียมพระองค์มาก่อน เมื่อพบเห็นสิ่งใดก็บันทึกไปตามสภาพที่เห็น หรือเป็นจุดมุ่งหมายของการเขียนเพื่อเล่าเรื่องส่งข่าวคราวให้กับคนใกล้ชิด การบันทึกรายละเอียดเกี่ยวกับการเดินทางและสถานที่ตามสภาพความเป็นจริงเท่าที่พบเห็น จะไม่เน้นเรื่องประวัติความเป็นมา ตำนาน นิทานที่ละเอียดมากนัก เรื่องราวที่นอกเหนือจากสิ่งที่พบเห็นเป็นข้อมูลที่ได้จากความรู้เดิมหรือประสบการณ์ตรงของผู้เขียน หรือถามจากผู้รู้ในท้องถิ่น ลักษณะเนื้อหาที่เป็นการบันทึกการเดินทางและสถานที่ปรากฏอยู่ในพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวทั้งสิ้น 8 เรื่อง ได้แก่ โดยสารเรือเมล็ไปยุโรป ไปลังกาทวีป เที่ยวเมืองเตอร์กี เที่ยวมณฑลเพชรบูรณ์ เที่ยวมณฑลนครราชสีมา มณฑลอุดร และมณฑลร้อยเอ็จ เสด็จยุโรปครั้งที่ 2 ถึงหญิงใหญ่ และเล่าเรื่องไปสุมาตรา

ลักษณะการบันทึกการเดินทางและสถานที่ของพระองค์ คือการบันทึกไปตามเส้นทางการเดินทาง ตามสถานที่ เมื่อพบสิ่งใดหรือเหตุการณ์ใดก่อนก็ทรงบันทึกไปตามสิ่งที่ได้เห็นก่อน ผู้วิจัยได้พิจารณาการเรียบเรียงเรื่องที่บันทึกได้อย่างกว้างๆ ว่า พระองค์จะมีสถานที่ที่เป็นจุดมุ่งหมายของการเดินทาง ทรงเริ่มบันทึกการเดินทางเพื่อไปยังจุดหมายนั้นจากจุดเริ่มต้นของการเดินทางที่ทรงบอกระยะทาง เส้นทางที่ผ่านมา และเมื่อมาถึงสถานที่ที่เป็นจุดหมายก็จะบรรยายลักษณะอย่างละเอียด และมีเรื่องอื่นๆ หรือสภาพแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับสถานที่แห่งนั้นต่อไปอีก ผู้วิจัยจะยกตัวอย่างการบันทึกการเดินทางและสถานที่ให้เห็นจากเรื่องเที่ยวมณฑลเพชรบูรณ์กับไปลังกาทวีป ดังนี้

พระองค์ทรงเดินทางไปเที่ยวมณฑลเพชรบูรณ์ สถานที่ที่เป็นจุดมุ่งหมายของการเดินทางคือเมืองเพชรบูรณ์ พระองค์ทรงเริ่มบันทึกการเดินทางตั้งแต่ออกเดินทางจากกรุงเทพฯ ถึงบางมูลนาคเพื่อเดินทางต่อไปยังเมืองเพชรบูรณ์ ทรงบันทึกระยะทางและเส้นทางที่ผ่านเมืองต่างๆ

จนกระทั่งถึงเมืองเพชรบูรณ์ เมื่อถึงเมืองเพชรบูรณ์ทรงบันทึกเรื่องของเมืองเพชรบูรณ์อย่างละเอียดกว่าเมืองอื่นๆ ที่ผ่านมา และทรงบันทึกเรื่องราวด้านอื่นๆ ของเมืองเพชรบูรณ์เพราะเมืองเพชรบูรณ์เป็นสถานที่ที่เป็นจุดหมายของการเดินทาง พระองค์จึงทรงให้ความสนพระทัยและความสำคัญที่จะสำรวจและบันทึกเรื่องราวไว้

ระยะทางแต่บางมูลนาคไปถึงเมืองเพชรบูรณ์ประมาณ ๓,๐๐๐ เส้น
ข้าพเจ้าเดินทางอย่างสงวนพานะและผู้คนหาบหามไม่ให้บอบซ้ำ เดิน
๕ วัน ..... ทั้งที่แต่บางมูลนาคขึ้นไปเป็นลุ่มราบไปประมาณ ๓๐๐ เส้น
ถึงที่เมืองภูมิเก่า..... ออกจากเมืองภูมิพื้นที่ยังลุ่มเป็นพรุเป็นป่าไผ่ไปอีก
สัก ๕๐๐ เส้นจึงขึ้นที่ดอน เป็นโคกป่าไผ่เต็งรัง ชายโคกริมห้วยเป็นดง
สลัดกัน.....เดินจากบ้านนายม ๔๖๐ เส้นก็ถึงเมืองเพชรบูรณ์ ข้าพเจ้า
ไปถึงเมืองเพชรบูรณ์เมื่อวันที่ ๔ กุมภาพันธ์

ทำเลทองที่เมืองเพชรบูรณ์บอกสัญญาณได้ไม่ยากนัก คือลำน้ำสัก ไหล
แต่เหนือลงมาได้ ทั้งสองข้างลำน้ำสักมีภูเขาสูงเป็นเทือกลงมาตามแนว
ลำน้ำ ข้างตะวันตกเขาต่อแดนมณฑลนครราชสีมา ข้างตะวันตกเขา
ต่อแดนมณฑลพิษณุโลก เทือกเขาทั้งสองข้างนี้ตอนเหนือสอบ ตอนใต้
ผายออกไปโดยลำดับ ทำนองสัญญาณกรวย เมืองหล่มสักอยู่เหนือที่สุด
ในลำน้ำสักต่อลงมาถึงเมืองเพชรบูรณ์ แลดูที่เมืองเพชรบูรณ์เทือกเขา
ทั้งสองฟากห่างลำน้ำประมาณไม่เกินห้าร้อยหกร้อยเส้นทั้งสองฝ่าย พื้นที่
เมืองเพชรบูรณ์ตอนริมน้ำสักเป็นที่ลุ่ม .....

(เพชรบูรณ์ : 86-87)

ต่อจากนี้เป็นเรื่องอื่นๆ ของเมืองเพชรบูรณ์ ได้แก่ ข้อเลื่องลือว่าใช้เมืองเพชรบูรณ์วิญญู
(เพชรบูรณ์ : 87) วิธีรักษาตัวไม่ให้เป็นไข้ป่า (เพชรบูรณ์ : 89) การทำมาหากินของชาวเมือง
เพชรบูรณ์ (เพชรบูรณ์ : 89) การทำไร่ยาในมณฑลเพชรบูรณ์ (เพชรบูรณ์ : 90) การวิเคราะห์ตัว
เมืองเพชรบูรณ์ในด้านโบราณคดี (เพชรบูรณ์ : 91) จากนั้นพระองค์ได้เสด็จต่อไปยังเมืองอื่นๆ

จากตัวอย่างข้างต้นนี้ก็ให้นำมาเทียบกับบันทึกการเดินทางในเรื่องไปลังกาทวีป ที่ทรงมี
จุดหมายที่จะไปนมัสการพระเชี้ยวแก้วที่เมืองกันดี ทรงเริ่มต้นการเดินทางไปเมืองกันดีโดยการ
โดยสารรถไฟที่เมืองโคลัมโบ ทรงบันทึกระยะทาง เส้นทางที่ผ่านระหว่างทางรถไฟ เมื่อถึงเมือง
กันดีก็มีเจ้าหน้าที่มารับพระองค์เสด็จไปที่วัดพระเชี้ยวแก้ว และเมื่อถึงวัดพระเชี้ยวแก้วอันเป็นจุด

หมายเหตุของการเดินทาง พระองค์ทรงบันทึกสถานที่ที่เห็นเป็นอันดับแรกคือ รูปาร่างลักษณะของตัว
วัดพระเชี้ยวแก้วและพระวิหารที่ไว้พระเชี้ยวแก้ว

ทางรถไฟไปเมืองกันด็อนนี้ยาวเกือบ ๓๐๐๐ เส้น แต่เป็นทางสายเดียว
เวลารถไฟไปมาสวนกันต้องหลีกเลี่ยงอย่างระมัดระวังในกรุงเทพฯ นี้ ถึงเป็น
รถไฟพิเศษซึ่งแล่นมาตรงไปไม่จำต้องแวะ ก็ต้องไปหยุดรอคอยหลีกเลี่ยง
รถอื่นตามระยะทาง ไม่เร็วกว่ารถปกติก็มากนักเลย เกือบ ๕ ชั่วโมงจึงถึง
เมือง.....

สังเกตดูพื้นที่ที่ผ่านไปตามทางรถไฟ ตอนแรกออกจากเมืองโกลัมโบเป็น
ที่ราบ ทุ่งนากับป่าไม้เรียกสวนสลักกัน เหมือนเมืองพัทลุงมากกว่าเมือง
อื่น ไปไกลจึงถึงเชิงเขา ที่ตอนนี้นำนาต้องตากทำบนไหล่เขา เหมือน
ขึ้นบันได อากาศเย็นเขาไซลงน่านบนเหลือใช้แล้วก็ไซต่อๆ ลงมาเป็น
ตอนๆ.....

เวลาบ่าย ๓ โมง รถไฟถึงสะพานเมืองกันด็อน มีสลักกรรมกรกับเลขานุการ
ของเจ้าเมือง จัดรถกับทหารม้ามารับพาไปยังวัดพระทาณะธาตุ

.....
วัดที่ไว้พระเชี้ยวแก้ว อยู่ริมวังพระเจ้ากรุงลังกาแต่ก่อน ดูภายนอกไม่
งดงามอันใด.....พระวิหารที่ไว้พระเชี้ยวแก้วก่ออิฐถือปูนทำเป็น ๒ ชั้น
ฝาผนังข้างนอกโบกปูนขาวเกลี้ยงๆ แต่ตัวไม้สลักเสลางามพอใช้ได้
ขนาดพระวิหารนี้ประมาณตาว่าย่อมกว่าพระวิหารหลวงวัดราชประดิษฐ์
ขึ้นบันไดไปชั้นบน.....

(ลังกา : 9-13)

จากนั้นทรงบันทึกสภาพแวดล้อมและสิ่งอื่นๆ ที่อยู่ในบริเวณวัดพระเชี้ยวแก้ว ได้แก่ พระเจดีย์ที่
ประดิษฐานพระเชี้ยวแก้ว (ลังกา : 13-14) พระคัมภีร์ใบทองคำหลังฤดูนั้น (ลังกา : 14) หอไตร
(ลังกา : 15) และพระเชี้ยวแก้ว (ลังกา : 16)

ลักษณะการบันทึกการเดินทางและสถานที่ของพระองค์ หากพิจารณาอย่าง
กว้างๆ ก็จะมีการเรียบเรียงเรื่องตามลักษณะเช่นนี้ จะมีส่วนที่ปลีกย่อยออกไปบ้าง เช่น อาจมี
การเล่าถึงนิทานหรือตำนาน ประวัติที่มาประกอบสถานที่ หรืออาจไม่ได้บันทึกการเดินทางไว้ให้
เห็นละเอียดแต่ก็จะบันทึกเฉพาะสถานที่ที่เป็นจุดหมายของการเดินทางรวมถึงสภาพแวดล้อมหรือ
เรื่องที่เกี่ยวข้องกับสถานที่ที่เป็นจุดหมายไว้อย่างละเอียด

3.3.2 ประวัติศาสตร์และโบราณคดี

สมเด็จพระยามหาจักรีบรมราชูปถัมภ์และโปรดด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีเป็นอย่างมาก ในการเดินทางที่เป็นการท่องเที่ยวส่วนพระองค์ พระองค์ทรงเลือกเสด็จสถานที่ที่มีความน่าสนใจและความสำคัญในด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี เพื่อเสด็จไปทอดพระเนตรและค้นคว้าหาความรู้ พระองค์ทรงวางแผนการเดินทางและมีจุดมุ่งหมายว่าจะเดินทางไปสถานที่ใดบ้าง ซึ่งจุดมุ่งหมายนี้เกิดจากความสนพระทัยหรือความต้องการค้นหาเรื่องประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่มีแต่เดิม อีกส่วนหนึ่งทรงได้ข้อมูลจากหนังสือนำทางหรือคนนำทางที่มีความรู้ด้านโบราณคดีในท้องถิ่น ในการเล่าเรื่องนั้นทรงให้ความสำคัญกับการบรรยายรูปร่างลักษณะของโบราณสถาน การให้รายละเอียดเรื่องประวัติความเป็นมา ตำนาน พงศาวดาร บางสถานที่ที่ทรงทราบทั้งตำนานและพงศาวดารจะทรงเล่าไว้ทั้งสองเรื่อง พระองค์ทรงแสดงความรู้ ความคิดเห็น ข้อวินิจฉัยจากประสบการณ์ จากเอกสารที่ทรงค้นคว้าเพิ่มเติมภายหลัง เช่น พงศาวดาร ศิลปากริก หนังสือนำทางหรือถามจากผู้รู้ผู้เชี่ยวชาญ ลักษณะเนื้อหาที่เน้นหนักด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีปรากฏในพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยว 3 เรื่อง ได้แก่ นิราศนครวัด เล่าเรื่องไปชวครังที่ 3 และเที่ยวเมืองพม่า

พระองค์ทรงให้รายละเอียดทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีเป็นอย่างมาก เมื่อพระองค์ทรงเดินทางไปยังสถานที่ใดสถานที่หนึ่ง พระองค์จะทรงเล่านิทาน ตำนาน พงศาวดาร ประกอบสถานที่เสมอ โดยที่พระองค์ทรงเล่าเรื่องเหล่านี้ก่อนที่จะบรรยายรูปร่างลักษณะของสถานที่ เมื่อบรรยายลักษณะสถานที่แล้วก็จะแสดงความคิดเห็น เปรียบเทียบลักษณะการก่อสร้างสถานที่นั้นๆ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงเนื้อหาที่เน้นเรื่องประวัติศาสตร์ที่บันทึกว่าใคร ทำอะไร ที่ไหน อย่างไร และเรื่องโบราณคดีที่เล่าถึงรูปร่างลักษณะของสิ่งก่อสร้าง ความเก่าแก่สำคัญ มีลักษณะร่วมกับสิ่งก่อสร้างอื่นหรือไม่ หรือได้อธิพลการก่อสร้างมาจากที่ใด เช่น ในพระนิพนธ์เรื่องนิราศนครวัด พระองค์ทรงเดินทางถึงเมืองพนมเปญ สถานที่แรกที่ทรงเที่ยวชมคือการ "เดินไปดูพระธาตุพนมเพ็ญอันอยู่ตรงหลังบ้านเรสิดังสุปริเออร์ที่เราพัก" (นครวัด : 14) ทรงเล่าประวัติความเป็นมาของพระธาตุพนมเพ็ญซึ่งมีเรื่องเล่าทั้งตำนานและพงศาวดาร

พระธาตุพนมเพ็ญนั้น เขาบอกเรื่องตำนานว่า เดิมทีเดิวยามียายแก่นคนหนึ่งชื่อ เพ็ญ ตั้งบ้านเรือนอยู่ในตำบลนั้น มีความศรัทธาเลื่อมใสในพระศาสนาแก่กล้า ปวารณาจะสร้างวัดแต่ขัดข้องด้วยยากจน จึงตั้งสัตย์อธิษฐาน โดยอำนาจคุณผลบุญของยายเพ็ญ บันดาลให้มีไม้ซุง

ลอยลำน้ำโขงลงมาติดอยู่ที่ตรงนั้น มีทั้งพระพุทธรูปและเทวรูปอยู่ใน
โพรงไม้ซุง ยายเพ็ญจึงได้ไม้ได้พระ แล้วได้กำลังสร้าง "พนม" คือภูเขา
ขึ้นในที่นั้น ภูเขาจึงได้ชื่อว่าพนมเพ็ญ ถ้าจะเรียกเป็นภาษาไทยก็เห็นจะ
เรียกว่า "เขายายเพ็ญ" ครั้นมาสร้างเมืองขึ้นเมื่อภายหลัง คนทั้งหลาย
จึงเรียกชื่อเมืองตามชื่อภูเขาอันเป็นสิ่งสำคัญอยู่ในท้องที่ ว่าเมืองพนมเพ็ญ
ดังนี้ ส่วนเรื่องพระธาตุนั้นมีในพงศาวดาร ว่าเดิมราชธานีของเขมรตั้ง
อยู่ที่นครธม สมเด็จพระบรมราชาธิราช (สามพระยา) กงฺกศรีอยุธยา
ยกกองทัพไทยลงมาปราบปรามเมืองเขมรตีได้นครธม พระเจ้าธรรมา
โคกเจ้ากรุงกัมพูชาสิ้นพระชนม์ในระหว่างสงคราม สมเด็จพระบรม
ราชาธิราชทรงตั้งราชบุตรองค์หนึ่งทรงนามว่า พระอินทราชา ซึ่งครอง
เมืองสวรรคคโลก่อน ให้อยู่ครองกรุงกัมพูชาที่นครธม ครั้งนั้นมีเจ้าเขมร
องค์หนึ่งทรงนามว่าพระยาญาติ ให้ลอบวางยาพิษปลงพระชนม์
พระอินทราชาเสีย (ความนั้นไม่ทราบถึงกรุงศรีอยุธยา สำคัญว่า
ประชวรสิ้นพระชนม์เพราะทนความไข้ไม่ได้ จึงไม่ตั้งเจ้านายองค์อื่นลง
มาอีก) พระยาญาติก็ได้เป็นเจ้ากรุงกัมพูชา ทรงนามว่าสมเด็จพระบรม
ราชา รามธิบดีศรีสุริโยประพันธ์ ธรรมิกราช แล้วย้ายราชธานี (หนี
อำนาจไทย) ลงมาตั้งที่เมืองพนมเพ็ญ เมื่อสิ้นพระชนม์ สมเด็จพระ
พระนารายณ์ราชาธิราชราชบุตรได้เป็นเจ้ากรุงกัมพูชา จึงสร้างพระเจดีย์
เป็นที่บรรจุพระอัฐิธาตุของพระบิดาไว้บนยอดเขาพนมเพ็ญดังนี้ แต่ต่อ
มากษัตริย์เขมรทั้งเมืองพนมเพ็ญ ไปตั้งราชธานีอยู่ที่อื่น คือ ที่เมือง
ป่าสาณ เมืองโพธิสัตว์ เมืองละแวก เมืองศรีสุนทร เมืองอุดงคัมพูชา
ตลอดเวลาหลายร้อยปี กลับมาอยู่เมืองพนมเพ็ญแต่เมื่อเกิดยุคเข็ญเป็น
ครั้งเป็นคราว จน พ.ศ. ๒๔๐๘ สมเด็จพระนโรดมจึงกลับมาตั้งเมือง
พนมเพ็ญเป็นราชธานีสืบมาจนกาลบัดนี้

(นครวัด : 15-16)

พระองค์ทรงมีพระวินิจฉัยด้านโบราณคดีเกี่ยวกับโบราณสถานเสมอ พระองค์
ทรงแสดงความคิดเห็นโดยพิจารณาจากสภาพสถานที่ที่เหลือให้เห็นในปัจจุบัน เป็นคำพอบให้
สันนิษฐานถึงลักษณะการก่อสร้างในครั้งเริ่มแรก โดยใช้ความรู้และประสบการณ์ของพระองค์
และหลักฐานที่มีบันทึกไว้ประกอบข้อวินิจฉัยด้วย เช่น

ในเรื่องพระราชวังที่นครธม ก็มีปัญหาซึ่งไม่ได้คาดว่าจะเป็นและมาพบเข้าหลายอย่าง เริ่มต้นแต่ลงบันไดข้างหลังพลับพลาสูงไปเข้าประตูวัง ก็เห็นประตูวังอยู่กระชั้นชิดพลับพลาสูงนัก ส่อให้เห็นชัดว่าจะเป็นของสร้างรุ่นเดียวกันไม่ได้ พลับพลาสูงต้องเป็นของสร้างเพิ่มขึ้นยุคหลัง จึงกระชั้นชิดประตูวังถึงปานนั้น เมื่อเข้าประตูวังไปแล้ว ก็ไปเห็นประหลาดอีกอย่างหนึ่งที่มีรอยถมดินหนุนพื้นวังให้สูงขึ้นสัก ๓ ศอก ยังมีเครื่องศิลาปรากฏ ทั้งที่สร้างบนพื้นเดิมและเป็นของสร้างบนพื้นซึ่งหนุนขึ้นใหม่ เหตุจึงต้องหนุนพื้นวังให้สูงขึ้นกว่าเดิมถึงเพียงนั้น ข้อนี้มีเค้าเงื่อนอยู่ในพงศาวดารเขมร ว่าที่นครธมเคยมีเหตุน้ำท่วมใหญ่ครั้งหนึ่ง และมีความปรากฏว่าได้ย้ายราชธานีจากเมืองนครธม ไปตั้งที่เมืองโศกคตี่ครั้งหนึ่ง เมื่อราว พ.ศ. ๑๔๗๑ ทั้งเมืองนครธมร้างอยู่ ๑๖ ปี จึงกลับมาตั้งเป็นราชธานีอีกเมื่อ พ.ศ. ๑๔๘๗

(นครวัด : 83-84)

นอกจากนั้นพระองค์ยังทรงเล่าถึงพระประวัติสมเด็จพระศรีสวสดี ตำนานสร้างวังเมืองพนมเปญ ตำนานนครวัด ตำนานนครธม ตำนานเทวสถานบรรมงก์ ข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับการโบราณสถาน และข้อสรุปเกี่ยวกับการสร้างปราสาทหินและของโบราณในเขมรซึ่งทรงสรุปไว้ 7 ข้อ ได้แก่

1. ศาสนาเป็นมูลของการสร้างปราสาทหิน (นครวัด : 106)
2. ปราสาทหินสร้างขึ้นด้วยเหตุของท้องถิ่นและเป็นอนุสาวรีย์ (นครวัด : 113)
3. วัสดุที่ใช้ในการสร้างปราสาทหิน (นครวัด : 116)
4. รูปสัณฐานของปราสาทหิน (นครวัด : 119)
5. การแปลงเทวสถานเป็นวัด (นครวัด : 124)
6. ปราสาทหินที่ขอมสร้างให้มีจำนวนมากมาย (นครวัด : 126)
7. พิพิธภัณฑสถานในกรุงพนมเปญ (นครวัด : 128)

หรือในพระนิพนธ์เรื่องเที่ยวเมืองพม่า พระองค์ทรงให้รายละเอียดทางด้านประวัติศาสตร์โบราณคดีไว้มากเช่นกัน โดยเฉพาะเรื่องของตำนานสถานที่ พระองค์ทรงเล่าตำนานหรือพงศาวดารสถานที่ก่อนบรรยายลักษณะของสถานที่เสมอ เช่น พระองค์ทรงเสด็จถึงเมืองร่างกุ้งเป็นเมืองแรก ทรงเล่าถึงตำนานเมืองร่างกุ้งว่า

ก่อนพรรณนาด้วยตัวเมือง จะเล่าเรื่องตำนานเมืองร่างกุ้งที่มีในหนังสือพงศาวดารพม่าให้ทราบพอเป็นเค้าก่อน เมืองร่างกุ้งนี้เดิมเรียกว่าบ้าน “ตะเกิง” Dagon อยู่ในเขตเมืองทะเลของมอญ...ต่อมาปรากฏว่าเป็นแต่เมืองขึ้นของเมืองทะเลจนถึงสมัยราชวงศ์อลองพระ เมื่อพระเจ้ามังลองต้นวงศ์ปราบเมืองมอญทั้งปวงให้ได้ในอำนาจแล้ว จึงตั้งเมืองตะเกิงเป็นที่สำนักของอุปราชาพม่าปกครองหัวเมืองมอญแทนเมืองหงสาวดี และให้เปลี่ยนนามเมืองตะเกิงเรียกว่า “เมืองร่างกุ้ง” แต่ พ.ศ.๒๒๙๘ เป็นต้นมา...

(เมืองพม่า : 18-19)

และเมืองอื่นๆ ที่ทรงเดินทางไปถึงก็จะทรงเล่าถึงตำนาน หรือพงศาวดารของสถานที่นั้นๆ อย่างละเอียด

ตรงนี้จะเล่าเรื่องตำนานเมืองหงสาวดีเสียก่อน ผู้อ่านรู้เรื่องตำนานเมืองแล้วอ่านความพรรณนาว่าด้วยวัตถุสถานที่ฉันได้ไปดู จึงจะเข้าใจแจ่มแจ้ง เรื่องตำนานเมืองหงสาวดีควรลำดับอธิบายเป็นตอนๆ ดังนี้คือ ตอนที่ ๑ นับตั้งแต่ พ.ศ.๑๑๑๖ จน พ.ศ.๑๖๐๐ ในตำนานว่ามีราชบุตรของพระเจ้ากรุงสะเทิม..... ตอนที่ ๘ นับตั้งแต่ พ.ศ.๒๒๘๓ จนปัจจุบันนี้ (พ.ศ.๒๔๗๘).....

(เมืองพม่า : 54-74)

หรือที่เมืองมณฑลนี้มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับประวัติที่มาหลายสำนวนและหลายช่วงเวลา

เรื่องตำนานการสร้างเมืองมณฑลนี้มีอยู่ในหนังสืออภิธานเมืองพม่าเหนือ Gazetteer of Upper Burma ที่รัฐบาลอังกฤษให้รวบรวมเรื่องพิมพ์ไว้ ว่าที่เมืองพม่ามีหนังสือพยากรณ์ (เรียกว่า Theiksa เห็นจะตรงกับที่ไทยเราเรียก “ทักษา”) มาแต่โบราณ ในหนังสือนั้นอ้างว่า กาลครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าเสด็จมาโปรดสัตว์ประทัບพักอยู่ที่ยอดเขามณฑล .....ส่วนตำนานการสร้างเมืองมณฑลที่เป็นเรื่องพงศาวดารนั้น ว่าเมื่อพระเจ้ามินดงยังเป็นน้องยาเธออยู่ในรัชกาลพระเจ้าปะกันมิน (ไทยเรียก “พุกามแมง”) ทรงพระสุบินครั้งหนึ่ง ว่าได้ทอดพระเนตรเห็นนครใหญ่อยู่ที่เชิงเขามณฑล.....เรื่องตำนานเมืองมณฑลเมื่อตกเป็นของอังกฤษแล้ว ความเบื้องต้นว่าเมื่ออังกฤษตีเมืองพม่าครั้งหลัง.....

(เมืองพม่า : 132-139)

การเล่าเรื่องนิทาน ตำนานสถานที่ พงศาวดารพบในเรื่องเที่ยวเมืองพม่ามากที่สุด พระองค์ทรงให้ความสำคัญและให้รายละเอียดเกี่ยวกับตำนานและเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ ทุกเมืองที่เสด็จไป ตำนานสถานที่เรื่องอื่นๆ ยังมีที่ได้กล่าวถึงอีก เช่น นิทานเรื่องสิงห์ที่สร้างล้อมพระเจดีย์ (เมืองพม่า : 33) ตำนานพระมหาธาตุมูเตา (เมืองพม่า : 110) ตำนานวิชาทำของลงรัก (เมืองพม่า : 308) ตำนานเกิดชาติพม่า (เมืองพม่า : 310) ตำนานเมืองแปร (เมืองพม่า : 390) ฯลฯ นิทานและตำนานเหล่านี้ทรงได้เรื่องมาจากการศึกษาจากหนังสือภาษาอังกฤษที่เขียนเกี่ยวกับพม่า (เมืองพม่า : 114, 123) หนังสืออภิธานเมืองพม่าเหนือ Gazetteer of Upper Burma (เมืองพม่า : 132, 287) หนังสือนำทางเมืองพม่า และคำบอกเล่าจากผู้นำทางท่องเที่ยวของพระองค์ (เมืองพม่า : 123)

ลักษณะดีเด่นประการหนึ่งในพระนิพนธ์ที่มีเนื้อหาด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี คือการเรียบเรียงเรื่องอย่างเป็นระบบระเบียบสม่ำเสมอ มีการจัดลำดับว่ารายละเอียดส่วนใดควรบรรยายก่อนหลัง เพื่อจัดเรียงความคิดและทำให้การติดตามเรื่องของผู้อ่านดำเนินอย่างเป็นลำดับ ในแต่ละสถานที่ที่ทรงเดินทางไปจะทรงเริ่มจากการบอกเล่าลักษณะเส้นทาง ระยะเวลา วิธีการเดินทางก่อนเสมอ ดังจะเห็นได้จากวิธีการเริ่มต้นเรื่อง ต่อมาจะทรงแทรกนิทาน ตำนาน พงศาวดาร หรือเรื่องเล่าของสถานที่ ต่อจากนั้นจึงบรรยายลักษณะ ทำเลที่ตั้งของสถานที่ หากมีสถานที่อื่นๆ ที่สำคัญอยู่ในบริเวณนั้นก็ทรงบรรยายลักษณะของสถานที่นั้นด้วย และอาจจบเรื่องของสถานที่นั้นด้วยการแสดงความคิดเห็นหรือเรื่องเล่าที่แปลกน่าสนใจที่พบเห็น ลักษณะการเรียบเรียงเรื่องที่เป็นระบบระเบียบและสม่ำเสมอเช่นนี้ น่าจะมาจากสาเหตุที่พระองค์ทรงตั้งพระทัยแต่แรกว่าจะนำเรื่องจากการเดินทางมาทรงนิพนธ์เป็นหนังสือ ดังนั้นจึงมีการจัดลำดับและเรียบเรียงเรื่องอย่างเป็นระบบสม่ำเสมอ และทรงเน้นให้ข้อมูลทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีอย่างละเอียด เช่น พระองค์ทรงเดินทางถึงเมืองพนมเพ็ญ สถานที่แรกที่ทรงเที่ยวชมคือพระธาตุพนมเพ็ญที่อยู่บริเวณหลังบ้านเรลิสต์ซูบิเออร์ที่ประทับของพระองค์ และทรงเล่าประวัติความเป็นมาของพระธาตุพนมเพ็ญทั้งเรื่องจากตำนานและพงศาวดาร

พระธาตุพนมเพ็ญนั้น เขาบอกเรื่องตำนานว่า เดิมทีเด็วยมียายแก่คนหนึ่งชื่อ เพ็ญ ตั้งบ้านเรือนอยู่ในตำบลนั้น.....คนทั้งหลายจึงเรียกชื่อเมืองตามชื่อภูเขานั้นเป็นสิ่งสำคัญอยู่ในท้องที่ ว่าเมืองพนมเพ็ญ ดังนั้นส่วนเรื่องพระธาตุนั้นมีในพงศาวดาร ว่าเดิมราชธานีของเขมรตั้งอยู่ที่นครธม สมเด็จพระบรมราชาธิราช (สามพระยา) กรุงศรีอยุธยา ยกกองทัพไทยลงมาปราบปรามเมืองเขมรที่ได้นครธม..... จ.น พ.ศ. ๒๔๐๘

สมเด็จพระนโรดมจิ้งกลับมาตั้งเมืองพนมเปญเป็นราชธานีสืบมาจนกาล
บัดนี้

(นครวัด : 15-16)

แล้วจึงบรรยายลักษณะสถานที่

ตัวเขาพนมเปญนั้นเป็นของก่อด้วยศิลาแลงก้อนใหญ่ๆ และมีรอยก่อ
เสริมด้วยอิฐ แล้วถมดินออกไปให้เป็นเนินโดยรอบ...

(นครวัด : 16)

ต่อมาอาจจะกล่าวถึงสถานที่ที่มีความสำคัญในบริเวณนั้น

พระมหาธาตุที่อยู่บนยอดเขานั้น ประมาณว่าสูงสัก ๔ วา ทำเป็น
พระสถูป รูปสี่เหลี่ยมจะเรียกว่าพระเจดีย์ทรงเขมรก็ควร...

(นครวัด : 16-17)

และจบการบรรยายเกี่ยวกับสถานที่นั้นๆ ด้วยการแสดงความคิดเห็นต่อสิ่งที่พบเห็น

ถ้าว่าตามใจเรา เห็นมีที่เสียอยู่ที่ทำเป็นรูปนางสามคนเชิญเครื่องอยู่ข้างๆ
ความคิดช่างเขาจะให้อุปมาว่า เมืองพระตะบองคน ๑ เมืองเสียมราฐ
คนหนึ่ง เมืองศรีโสภณคน ๑ แต่ทำแต่งตัวเป็นนางละคร ดูขี้ด้นัยน์ตา
เสียโฉมไป ถ้ามีแต่รูปสมเด็จพระศรีสวสดีเท่านั้นจะดีกว่า...

(นครวัด : 18)

จากเรื่องเที่ยวเมืองพม่า พระองค์ทรงเสด็จถึงเมืองย่างกุ้งเป็นเมืองแรกและทรงเที่ยวดูเมือง เมื่อ
จะเล่าเรื่องเมืองย่างกุ้งก็จะ ทรงเล่าถึงตำนานเมืองย่างกุ้งก่อน

วันพุธที่ ๒๒ มกราคม เดิมฉันกะไปรณรงค์สำหรับวันนี้ไว้ว่า ตอนเช้าจะ
ไปดูพิพิธภัณฑ์สถาน ตอนบ่ายจะขึ้นไปบูชาพระเกศธาตุ เมื่อได้ความ
ว่าไม่มีพิพิธภัณฑ์สถานจะดู ก็เปลี่ยนเป็นไปเที่ยวหาซื้อของที่ต้องการใช้
เช่นหนังสือนำทางเที่ยวเมืองพม่าและฟิล์มสำหรับถ่ายรูปฉายาลักษณะ
เป็นต้น แล้วให้ขับรถเที่ยวดูบ้านเมืองจนเวลาใกล้เที่ยงจึงกลับโฮเต็ล
ก่อนพระรณาดด้วยตัวเมือง จะเล่าเรื่องตำนานเมืองย่างกุ้งที่มีในหนังสือ
พงศาวดารพม่าให้ทราบพอเป็นเค้าก่อน เมืองย่างกุ้งนี้เดิมเรียกว่าบ้าน
“ตะเกิง” Dagon อยู่ในเขตเมืองทะเลของมอญ...

(เมืองพม่า : 18)

ต่อมาทรงบรรยายลักษณะและทำเลที่ตั้งเมืองร่างกุ้ง

ฉันพักอยู่เมืองร่างกุ้งน้อย จะพรรณนาว่าด้วยเมืองร่างกุ้งโดยพิสดารให้
อ่าน เหมือนตาเห็นเป็นพันวิสัยจะกล่าวแต่โดยย่อ เมืองร่างกุ้งตั้งอยู่ริม
น้ำทางฝั่งตะวันออกเช่นเดียวกับกรุงเทพฯ ตอนริมน้ำเป็นท่าเรือกำปั่นที่
ไปมาค้าขาย...

(เมืองพม่า : 21)

สถานที่สำคัญของเมืองร่างกุ้ง

แต่มีพระเจดีย์ทองของโบราณองค์หนึ่งอยู่กลางเมืองร่างกุ้ง พม่าเรียกว่า
“ชเวสุเล”... พระสุเลเจดีย์ขนาดสักเท่าพระศรีรัตนเจดีย์ในวัดพระศรี
รัตนศาสดาราม แต่ฐานทักษิณเตี้ยจึงดูไม่สูงนัก รูปเป็นพระสถูปแปด
เหลี่ยม...

(เมืองพม่า : 23)

ทรงพบเรื่องที่ทำให้ประหลาดพระทัยถึง 2 เรื่องจึงทรงบันทึกไว้ว่า

แต่เขาศรัทธาแปลกอย่างหนึ่งซึ่งยังไม่มีเหมือนประเทศอื่น คือเอาโคม
ไฟฟ้าประดับเจดีย์ตั้งฐานขึ้นไปจนยอด และมีเครื่องไฟฟ้าของเขาเองอยู่
ที่ฐานทักษิณ... ที่ในเมืองร่างกุ้งดูประหลาดอีกอย่างหนึ่งที่มีใครเห็นพม่า
ตามถนนหนทาง ชาวเมืองดูเป็นแขกอินเดียไปเสียทั้งนั้น เขาบอกว่า
จำนวนพลเมืองร่างกุ้ง มีแขกอินเดียมากกว่าคนชาติอื่นๆ ถึง ๒ ใน ๓ ส่วน...

(เมืองพม่า : 24)

พระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวที่ทรงเน้นเนื้อหาด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี
พระองค์ทรงเล่าถึงนิทาน ตำนาน พงศาวดารของสถานที่ก่อนที่จะบรรยายสภาพสถานที่เสมอ
เพื่อให้ภาพและสร้างความเข้าใจแก่ผู้อ่านแล้ว หากมีประเด็นที่น่าสนใจก็จะทรงแสดงความคิด
เห็นเพิ่มเติม เมื่อผู้อ่านได้ติดตามเรื่องแต่ละส่วนที่ทรงเรียบเรียงไว้ก็จะได้รับความรู้ทางด้าน
ประวัติศาสตร์และโบราณคดีอย่างละเอียด ทำให้ผู้อ่านได้รับความรู้และความเข้าใจเรื่องของ
สถานที่ได้ดียิ่งขึ้น

นอกจากนี้ในพระนิพนธ์ที่มีเนื้อหาเช่นนี้ พระองค์ทรงเรียบเรียงรายละเอียดของ
สถานที่หรือเรื่องราวได้อย่างเป็นระบบ กล่าวคือพระองค์ทรงให้ความสำคัญในการเรียบเรียง
ข้อมูลว่าส่วนใดควรบรรยายไว้ก่อนหรือหลัง ทรงกล่าวถึงจุดเริ่มต้นของการเดินทางแต่ละสถานที่
ก่อนเสมอ จากนั้นจะทรงให้ความรู้เกี่ยวกับสถานที่ ต่อมาจึงทรงบรรยายให้เห็นสภาพ ลักษณะ

ทำเลที่ตั้งของสถานที่ซึ่งเป็นรายละเอียดหลักของสถานที่ เมื่อให้ภาพและสร้างความเข้าใจแก่ผู้อ่านแล้ว หากมีประเด็นที่น่าสนใจก็จะทรงแสดงความคิดเห็นเพิ่มเติมหรือเล่าถึงเรื่องหรือน่าสนใจเอาไว้ เมื่อผู้อ่านได้ติดตามเรื่องแต่ละส่วนที่ทรงเรียบเรียงไว้ก็จะได้รับความรู้และสามารถทำความเข้าใจสถานที่ได้อย่างครบถ้วนถูกต้อง พระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวของพระองค์จะใช้วิธีการเรียบเรียงเรื่องเช่นนี้อย่างสม่ำเสมอ และเป็นลักษณะการใช้กลวิธีที่ดีเด่นประการหนึ่ง

3.3.3 เกร็ดเรื่อง

ลักษณะการเขียนเล่าเกร็ดต่างๆ ของการเดินทางปรากฏในพระนิพนธ์เรื่องเสด็จประพาสต้น ที่ทรงตั้งพระทัยที่จะเขียนในทำนองเล่าสู่กันฟังเพื่อให้เรื่องชวนอ่าน เป็นการเล่าบรรยายกาศระหว่างการเดินทางที่ไม่เป็นทางการของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นเรื่องเล็กๆ น้อยๆ ทั้งที่ประทับใจไม่ประทับใจ หรือเป็นเหตุการณ์สนุกสนานชวนให้เกิดความขบขันซึ่งเป็นเกร็ดเรื่องที่ทำให้ผู้อ่านเกิดความเพลิดเพลิน เหตุที่พระองค์มุ่งเล่าเรื่องเกร็ดโดยไม่เน้นบรรยายการเดินทาง สถานที่ หรือความเป็นมาของสถานที่ เพราะการเดินทางนี้ไม่ใช่การเดินทางของพระองค์โดยตรง แต่เป็นการตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สันนิษฐานว่าในการเสด็จแต่ละครั้งของพระเจ้าอยู่หัว น่าจะมีผู้บันทึกเรื่องการเสด็จไว้เป็นบันทึกทางราชการอยู่แล้ว เพราะฉะนั้นสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพจึงทรงเห็นว่าน่าจะเล่าเรื่องเกร็ดต่างๆ ซึ่งไม่มีปรากฏในบันทึกทางราชการ และผู้ร่วมเหตุการณ์การเดินทางเช่นพระองค์ท่านนั้นจึงจะสามารถถ่ายทอดเรื่องเกร็ดเหล่านี้ได้อย่างดี

เรื่องเกร็ดต่างๆ ที่พระองค์ทรงเล่าถึงเป็นการแสดงพระอารมณ์ขันที่ทรงมีต่อสถานการณ์ที่ทรงประสบ เรื่องชวนขันที่ทรงพบเห็นระหว่างการเดินทาง เช่น พระอารมณ์ขันที่ทรงมีต่อหน้าที่ล้างชามในขบวนเสด็จประพาสต้น หน้าที่ล้างชามถูกมองว่าเป็นหน้าที่ที่ต่ำต้อย ไม่มีความสำคัญ ไม่ต้องใช้ความสามารถอะไรมากนัก แต่พระองค์ทรงเล่าถึงหน้าที่ของกองล้างชามในขบวนเสด็จประพาสต้นอย่างมีพระอารมณ์ขันว่า เป็นหน้าที่ที่ต้องใช้ความสามารถ อาจต้องเสี่ยงอันตรายจากการโดนสุนัขกัดหรืออาจประสบอุบัติเหตุ เพราะฉะนั้นเป็นหน้าที่ที่ต้องมีความกล้าหาญพอสมควรทีเดียว

เมื่อตกลงสมมติแล้ว กองล้างชามจะต้องเที่ยวหาโถ่งอ่างและน้ำสำหรับ
ใช้ให้พอการ กระบวนเที่ยวค้นคว้าเหล่านี้เกือบจะถูกหมากัดก็หลายครั้ง

บางทีก็ไปตกร่อง บางทีหัวไปโดนชายคามีอันตราย ต้องการความกล้า
หาญอยู่บ้าง

(เสด็จประพาสต้น : 13)

เรื่องขบขันบางเรื่องเป็นสถานการณ์ที่ได้พบผู้คนที่ทำอาการที่ดูน่าขบขัน เช่น อาการของ
พนักงานตรวจตัวรถไฟที่มาเรียกตัวจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

วันที่ ๒๐ กรกฎาคม เสด็จอาศัยรถไฟไปยังกรุงเทพฯ ที่ใช้คำว่า
เสด็จอาศัยในที่นี้ เพราะเสด็จรถไฟชั้นที่ ๓ ประทับปะปนไปกับราษฎร
ไม่ให้ใครรู้ว่าใครเป็นใคร เพื่อจะใคร่ทงทราบว่ารราษฎรอาศัยไปมากัน
อย่างไร เจ้าพนักงานรถไฟก็เหลือดี มีอหิยาศัยรู้พระราชประสงค์ ที่จริง
แสร้งแต่แกล้งทำเฉย มาเรียกตักเกิดตรวจพวกเราเหมือนกับราษฎรทั้งปวง
ทำไม่ได้ผิดกันอย่างไร ต่อผู้ใดสังเกตจริงๆ จึงจะพอเห็นได้ว่าหน้าแก
ออกจะซีดๆ และเมื่อไปเรียกตักเกิดพระเจ้าอยู่หัวมือไม้แกล้งผิดปกติ

(เสด็จประพาสต้น : 10)

ขบวนเสด็จประพาสต้นของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรง
โดยสารรถไฟและพนักงานรถไฟจะต้องไม่แสดงอาการว่าเห็นพระเจ้าอยู่หัวเสด็จมาในขบวนรถไฟ
นี้ด้วย พระองค์ทรงเล่าอาการเรียกตรวจตัวของพนักงานจากพระเจ้าอยู่หัวอย่างรู้สึกขบขันว่า
“หน้าแกออกจะซีดๆ...มือไม้แกล้งผิดปกติ”

ลักษณะการเดินทางเสด็จประพาสต้น ผู้เดินทางทั้งหมดจะพยายามไม่แสดงตน
ว่าเป็นใคร จึงต้องมีการวางแผนการเดินทางและมีกิจกรรมที่สร้างความเพลิดเพลินสนุกสนาน
ตลอดการเดินทาง เมื่อเกิดเหตุการณ์ที่มีคนจำได้ว่าคณะเดินทางนี้เป็นใครก็จะเกิดเรื่องราวที่สนุก
สนานชวนขบขัน เรื่องเกร็ดที่ทรงเล่าจึงเป็นบรรยากาศเหตุการณ์ที่มีความสนุกสนานชวนขัน และ
เหตุการณ์ที่สร้างความประทับใจที่ราษฎรแสดงความจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว เช่น เหตุการณ์เจ้าของคณะละครจำพระองค์ได้ที่ตลาดกระท่อมแบน ยายผึ่งและ
เจ๊กฮวดจำพระเจ้าอยู่หัวได้ อ้ายบ้ำในขบวนแห่นาค โดยสารรถไฟแบบไปรเวต เจ้าของเรือจำ
พระเจ้าอยู่หัวได้ บรรยายากศกองล้างชาม อาการของคนร่น้ำมนต์ พระองค์ถูกปลอ่ยให้รับหน้า
กำนันผู้ใหญ่บ้านที่บ้านนายอำเภอ ความซุกมุนที่คลองอัมพวา เมารือเปิดทะเล การเตรียม
พลับพลาที่สุพรรณ บ้านนายช่างที่บางปะอิน ฯลฯ

3.3.4 คู่มือหรือหนังสือแนะนำเที่ยว

จุดมุ่งหมายในการพระนิพนธ์เรื่องการเดินทางให้เป็นคู่มือหรือหนังสือแนะนำเที่ยวได้ พระองค์ทรงให้รายละเอียดเกี่ยวกับวิธีการเดินทางและระยะทางอย่างชัดเจน แนะนำเฉพาะสถานที่ที่น่าสนใจขึ้นมาให้เห็นเด่นชัด ด้วยพระประสงค์ให้เป็นคู่มือที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับสถานที่ ชักชวน และก่อให้เกิดความสนใจที่จะเดินทางไปยังสถานที่เหล่านั้น และพระนิพนธ์ที่ประสงค์จะใช้เป็นคู่มือให้ได้ผลจริงก็มีปัจจัยเรื่องระยะเวลาด้วย ประสบการณ์การเดินทางที่ทรงถ่ายทอดออกมาควรมีระยะเวลาที่ไม่ห่างกับเวลาที่ใช้คู่มือมากนัก เพื่อให้ผู้ใช้คู่มือยังคงใช้ข้อมูลด้านการเดินทาง สภาพแวดล้อม สถานที่ได้ตามเนื้อหาที่ทรงพระนิพนธ์ พระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวที่มีลักษณะเนื้อหาเป็นคู่มือหรือหนังสือแนะนำเที่ยวมี 2 เรื่อง ได้แก่ เที่ยวตามทางรถไฟ และอธิบายระยะทางล่องลำน้ำพิงค์ตั้งแต่เมืองเชียงใหม่ถึงปากน้ำโพธิ์

ในพระนิพนธ์เที่ยวตามทางรถไฟ พระองค์ทรงแนะนำวิธีการเดินทางที่ทรงระบุไว้เป็นหลักในตอนขึ้นต้นของทุกๆ เมืองที่ทรงกล่าวถึง คือ การโดยสารรถไฟ โดยเริ่มเดินทางและนับระยะทางจากสถานีรถไฟที่กรุงเทพฯ ถึงสถานีของเมืองนั้นๆ พระองค์ทรงกล่าวถึงรายละเอียดของแต่ละเมืองโดยการแยกตามชื่อเมืองให้เห็นเด่นชัด เช่น

บางปะอิน

รถไฟแผ่นดินสายเหนือออกจากกรุงเทพฯ ไประยะทาง ๕๘ กิโลเมตรถึงบางปะอิน มีสถานีอยู่ใกล้แม่น้ำ ทั้งสถานีสำหรับมหาชน และสถานีสำหรับรับเสด็จพระราชอาภิตี ด้วยมีพระราชวังที่ประทับแห่งหนึ่งอยู่ในตำบลนี้ เป็นที่สำหรับเสด็จประพาส ตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีจนในปัจจุบันนี้

(ทางรถไฟ : 1)

เมืองลพบุรี

ระยะทางรถไฟสายเหนือไปจากกรุงเทพฯ ๑๓๓ กิโลเมตร ถึงเมืองลพบุรีทางรถไฟผ่านไปในเมือง เพราะฉะนั้นสถานีรถไฟตั้งอยู่กลางเมืองทีเดียว

(ทางรถไฟ : 34)

สถานที่ที่ทรงแนะนำในแต่ละเมืองจะทรงระบุว่าเป็น "ที่เที่ยว" หรือกล่าวไว้ว่า "น่าดู" ซึ่งความ "น่าดู" ตามพระทัศนะของพระองค์เป็นสถานที่เก่าแก่มิของโบราณที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี เพราะเป็นสถานที่ประเภทวัด วัง ศาสนสถานซึ่งมีความสำคัญทางพงศาวดาร และทรงแนะนำช่วงเวลาหรือฤดูกาลที่เหมาะสมแก่การเดินทาง เช่น

ที่เที่ยวในบางปะอิน

บางปะอินนี้เป็นที่แห่งหนึ่งซึ่งผู้มาเที่ยวประเทศสยามควรไปดู ถึงผู้ที่อยู่ในประเทศสยามนี้ก็ชอบไปเที่ยวเนื่องๆ ด้วยไปมาได้สะดวกขึ้นรถไฟไปจากกรุงเทพฯตอนเช้า ไปเที่ยวพระราชวังบางปะอินแล้วก็กลับมากรุงเทพฯได้ในปลายวันนั่นเอง จะกลับรถไฟหรือให้เรือยนต์เรือกลไฟขึ้นไปรับกลับทางแม่น้ำก็ได้ ที่บางปะอินนี้ถ้าถึงฤดูน้ำ คือแต่เดือนกันยายนไปจนถึงเดือนพฤศจิกายนนั้น อาจจะใช้เรือเล่นเช่นเรือกรรเชียง หรือเรือยนต์ขนาดน้อยเที่ยวต่อไปได้อีกหลายทาง

(ทางรถไฟ : 3)

๑๗. ตำหนักทะเลชุบศร .....นอกเมืองลพบุรีไปทางทิศตะวันตกเป็นที่ลุ่มนั้น แม้ในปัจจุบันนี้ก็ยังมีที่นาเที่ยวเตร่และน่าดูหลายแห่ง แต่เที่ยวในฤดูน้ำท่วมจึงจะดี อาจจะไปเรือยนต์และเรือกลไฟได้คล้ายกับไปในทะเลสาบ.....

๑๘. เขาสมอคอน เหมือนเกาะอยู่กลางทุ่งไปทางด้านตะวันตก มีถ้ำหลายถ้ำและมีวัดโบราณ คือวัดกระโถนสามแสนเป็นต้น อยู่ที่เขานี้ นับเป็นที่เที่ยวในแขวงเมืองลพบุรีแห่ง ๑

(ทางรถไฟ : 51-52)

อีกทั้งยังทรงบรรยายทำเลที่ตั้งของสถานที่ พร้อมกับเรื่องเล่าทางประวัติศาสตร์ตำนานของสถานที่ซึ่งให้ความรู้เกี่ยวสถานที่เป็นอย่างมาก เช่น ตำนานพระราชวังบางปะอิน ตำนานพระนครศรีอยุธยา ตำนานพระพุทธบาท ตำนานพระพุทธชินราช พระพุทธชินสีห์ เป็นต้น

พระนิพนธ์อีกเรื่องหนึ่งคืออธิบายระยะทางล่องลำน้ำพิงค์ตั้งแต่เมืองเชียงใหม่ถึงปากน้ำโพธิ์ พระองค์ทรงบรรยายเส้นทางทั้งทางบกและทางน้ำอย่างละเอียด การเดินทางหลักคือการล่องเรือลงมาตามลำน้ำพิงค์ พระองค์ทรงบรรยายเส้นทางทางน้ำ ระบุชื่อแก่งต่างๆ ที่ทรงเดินทางสำรวจมาแล้ว อีกทั้งวิธีการหรือความยากง่ายของการล่องเรือผ่านแก่งเหล่านั้น และเมื่อเดินทางถึงแก่งใดควรจะไปเที่ยวชมสถานที่ในเมืองต่างๆ ที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำพิงค์ พระองค์ทรงให้รายละเอียดของเส้นทาง บรรยายสภาพลักษณะ พร้อมทั้งทรงเล่าประวัติความเป็นมา ความสำคัญของสถานที่ทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีได้ด้วย

พระองค์ทรงพระนิพนธ์เรื่องนี้ถวายเป็นหนังสือนำทางแด่พระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาฏและคณะเสด็จประพาสมณฑลพายัพ (ภาคเหนือ) และจะล่องเรือกลับทางลำน้ำพิงค์เช่นกัน ดังนั้นเนื้อหาในพระนิพนธ์เรื่องนี้จึงใช้เป็นหนังสือนำทางการล่องลำน้ำพิงค์ได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะส่วนที่พระองค์ทรงจำแนกประเภทของแก่งในแม่น้ำพิงค์ออกเป็น 3 ชั้น พร้อมกับให้คำอธิบายความยากง่ายของการล่องแก่งเอาไว้ ซึ่งคำอธิบายนี้เป็นประสบการณ์การล่องแก่งลำน้ำพิงค์ที่พระองค์ทรงประสบมาด้วยพระองค์เอง พระองค์ทรงนำประสบการณ์การล่องแก่งที่เคยผ่านมา นำมาจัดประเภทความยากง่ายของการล่องแก่งเอาไว้ เพื่อนำไปข้อมูลประกอบกับรายชื่อแก่งที่มีในลำน้ำพิงค์ว่ามีแก่งใดบ้างที่เป็นล่องยาก ปานกลางและสะดวกที่สุด

ที่หมายแก่งว่าชั้น ๑ เป็นแก่งลงยาก เรือใหญ่ขนาดเรือแม่ปะมักต้องผูกเชือกโรยจึงลงได้ แก่งชั้นที่ ๒ ปลดอัยเรือแล่นผายลงได้แต่ต้องระวัง เพราะมีที่ร้าย ถ้าล่องไม่ดีโดนหิน แก่งชั้นที่ ๓ ช่องกว้างเป็นแต่น้ำเชี่ยวผายเรือลงได้สะดวก

(ล่องน้ำพิงค์ : 8)

เมื่อกำหนดประเภทความยากง่ายของการล่องแก่งแล้ว พระองค์ทรงใช้คำจำแนกประเภท คือ ชั้น ๑ ชั้น ๒ และ ชั้น ๓ ประกอบด้านหลังชื่อแก่งในลำน้ำพิงค์เพื่อบอกให้ผู้อ่านรู้ว่าแต่ละแก่งล่องได้ยากง่ายอย่างไร พระองค์ทรงเก็บรายละเอียดของแก่งต่างๆ ตลอดแม่น้ำพิงค์รวม 49 แก่ง เช่น

รายชื่อแก่ง

๑ แก่งบ๊อก

ชั้น ๓

๒ แก่งใหม่เหนือ

ชั้น ๓

.....

๑๐ แก่งพวง	ชั้น ๒
๑๑ แก่งอุ้มทอง	ชั้น ๓
๑๒ แก่งวังวน	
๑๓ แก่งข้างร้อง	ชั้น ๑
.....	
๔๙ แก่งส้มป่อย	ชั้น ๓

(ล่องน้ำพิงค์ : 9-11)

วัตถุประสงค์หลักของพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวทั้ง 14 เรื่อง คือ การเล่าเรื่องจากการเดินทางและสถานที่ที่พบเห็น สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุกาพทรงใช้รูปแบบและการนำเสนอเนื้อหาที่แตกต่างกันในพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยว รูปแบบที่ปรากฏในพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวแบ่งประเภทจากการพิจารณาการเขียน ได้แก่ บันทึกรายวัน จดหมาย และบทความ ส่วนเนื้อหาที่ปรากฏแบ่งได้ตามสัดส่วนและลักษณะเด่นของเรื่องที่ทรงพระนิพนธ์ ได้แก่ บันทึกการเดินทางและสถานที่ ประวัติศาสตร์และโบราณคดี เกร็ดเรื่อง และคู่มือหรือหนังสือแนะนำเที่ยว

พระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวทั้ง 14 เรื่องมีรูปแบบและเนื้อหาที่มีลักษณะบางประการที่เชื่อมโยงกันและกำหนดซึ่งกันและกัน จุดประสงค์ของการเขียนและจุดประสงค์ของการเดินทางเป็นตัวกำหนดรูปแบบและเนื้อหาของพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวของพระองค์ จุดประสงค์ในการเขียนเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดที่ทำให้รูปแบบต่างกัน และทำให้มีลักษณะเนื้อหาที่เด่นออกมาให้เห็น โดยเฉพาะ ลักษณะการเดินทางในงานราชการหรือลักษณะการเดินทางตามความตั้งพระทัยหรือความสนพระทัยส่วนพระองค์ ทำให้รูปแบบที่ใช้บันทึกเนื้อหาเรื่องใดเรื่องหนึ่งมีสัดส่วนมากน้อยต่างกัน เช่น หากเป็นการเดินทางที่มีจุดประสงค์ทางราชการ จะใช้รูปแบบบันทึกรายวันซึ่งไปกำหนดให้เนื้อหาเป็นการบันทึกเรื่องราวตามวันเวลาและสภาพที่พบเห็น หรือจุดประสงค์ในการเขียนต้องการให้อ่านเป็นเรื่องสนุกบันเทิงใจ จะใช้รูปแบบจดหมายส่วนตัวที่มีถึงคนใกล้ชิดเพื่อจะได้นำเสนอเนื้อหาที่เป็นเรื่องเล็กๆ น้อยๆ หรือเกร็ดเรื่องที่เป็นเรื่องชวนขันทำให้ผู้อ่านเพลิดเพลินไปกับเรื่องที่เล่า อีกทั้งผู้อ่านจะเป็นผู้รับสารอีกชั้นหนึ่งของผู้เขียนจดหมายนอกจากผู้รับจดหมายที่ระบุชื่อไว้ในจดหมายจริง รูปแบบและเนื้อหาที่เหมาะสมกลมกลืนกันนี้ ทำให้เรื่องน่าอ่านและผู้อ่านได้รับความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องชัดเจน และในแต่ละเรื่องจะเห็นการเรียบเรียงเนื้อหาอย่างเป็นลำดับ มีระบบระเบียบและสม่ำเสมอ แสดงให้เห็นว่าพระองค์เป็นผู้ที่ทรงเขียนงานได้อย่างมีระบบและมาตรฐาน ทำให้พระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวของสมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุกาพมีลักษณะของงานเขียนสารคดีท่องเที่ยวที่ดียิ่ง

คุณค่าของพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวในด้านวรรณกรรม

สารคดีท่องเที่ยวเป็นงานเขียนที่บันทึกประสบการณ์จากการเดินทางท่องเที่ยวของผู้เขียน โดยมุ่งเสนอรายละเอียดและความน่าสนใจของสถานที่ ทำให้ผู้อ่านได้รับความรู้เกี่ยวกับการเดินทาง และสถานที่นั้นๆ ทั้งนี้จะต้องเสนอเนื้อหาสาระให้ชวนติดตามด้วยศิลปะในการใช้ภาษาที่สามารถถ่ายทอดสิ่งที่พบเห็นให้ผู้อ่านซึ่งไม่เคยพบเห็น หรือไม่เคยไปในสถานที่นั้นมาก่อนได้เห็นภาพตามไปกับผู้เขียน และเข้าใจเรื่องราวได้ถูกต้องชัดเจน

พระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพเป็นงานเขียนที่มุ่งเสนอประสบการณ์จากการเดินทางท่องเที่ยวของพระองค์ แสดงให้เห็นเส้นทางการเดินทาง ทำเลที่ตั้ง สภาพภูมิประเทศ ลักษณะสถานที่ สภาพแวดล้อม ชีวิตความเป็นอยู่ ตลอดจนสาระความรู้ต่างๆ ที่ทรงได้จากสิ่งที่พบเห็น การเสนอประสบการณ์การเดินทางของพระองค์ต้องอาศัยภาษาที่สามารถถ่ายทอดเรื่องราวให้เห็นภาพของการเดินทางและสถานที่ได้อย่างแจ่มชัด ให้ข้อมูลสถานที่ได้ถูกต้องตรงตามสภาพความเป็นจริง ดังนั้นผู้วิจัยจึงศึกษาลักษณะภาษาในด้านการใช้คำ สำนวน ภาพพจน์ การซ้อนคำ การใช้กลุ่มคำเรียงกัน และการเรียบเรียงข้อความที่ก่อให้เกิดภาพให้ความรู้ สร้างความเข้าใจเกี่ยวกับสถานที่หรือเหตุการณ์ ทั้งยังช่วยสื่อความหมายและความคิดเห็นของพระองค์ได้ชัดเจน และแสดงให้เห็นลีลาภาษาที่เป็นวรรณศิลป์เนื่องด้วยการเลือกใช้ภาษาที่สละสลวยมีความสอดคล้องกับรูปแบบและเนื้อหา ทำให้บรรลุวัตถุประสงค์ของงานเขียนสารคดีท่องเที่ยวที่มุ่งถ่ายทอดเรื่องราวการเดินทางท่องเที่ยวให้ผู้อ่านได้รับข้อมูลความรู้ควบคู่กับความเพลิดเพลิน เสมือนกับผู้อ่านได้เดินทางไปยังสถานที่นั้นด้วยตนเอง ลักษณะภาษาวรรณศิลป์นี้จึงช่วยสร้างคุณค่าให้กับพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวของพระองค์

4.1 การใช้คำ สำนวน ภาพพจน์

พระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวเป็นงานเขียนร้อยแก้วที่มุ่งเสนอประสบการณ์จากการเดินทางท่องเที่ยว ทั้งนี้พระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวจะเป็นงานเขียนร้อยแก้วที่มีคุณค่าได้ก็ต่อเมื่อสามารถใช้ภาษาได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทำให้ผู้อ่านเห็นภาพสถานที่ได้ถูกต้องชัดเจน เข้าใจเรื่องราวหรือเหตุการณ์ได้แจ่มชัด ดังนั้นผู้วิจัยจึงแบ่งการศึกษาลักษณะภาษาที่ช่วยสร้างภาพและสื่อความหมายได้ชัดเจนจากการใช้คำ สำนวน ภาพพจน์

4.1.1 การใช้คำ

คำ คือ เสียงที่เป็นเครื่องมือและแสดงออกเป็นความหมายต่างๆ คำยังเป็นเครื่องมือใช้ติดต่อทำความเข้าใจกันเป็นเครื่องมือของการจำ การคิด การสังเกต การพิจารณา การแสดงความคิดเห็นและการแสดงความรู้สึก (กาญจนา นาคสกุล, 2521: 21)

ลักษณะเรื่องของพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวเป็นการถ่ายทอดเรื่องราวจากการเดินทางที่ได้พบเห็นสถานที่หรือเหตุการณ์ต่างๆ การศึกษาคำในพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวจึงมุ่งศึกษาคำชนิดต่างๆ ที่ทรงเลือกใช้คำเข้าใจง่าย ก่อให้เกิดภาพ และสื่อความหมายที่ชัดเจนถูกต้อง เพื่อให้ผู้อ่านเห็นภาพของการเดินทาง สถานที่ อีกทั้งทำให้เข้าใจเหตุการณ์ได้อย่างแจ่มชัด การศึกษาคำในพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวนี้ผู้วิจัยแบ่งตามชนิดของคำเป็น 5 ชนิด ได้แก่ คำนาม คำกริยา คำวิเศษณ์ คำบุพบท และคำเชื่อมบอกการเปรียบเทียบ

4.1.1.1 คำนาม คือ คำที่ใช้เรียกคำพวกหนึ่งที่บอกรูปร่างที่มีรูป เช่น คน สัตว์ บ้านเมือง เป็นต้น หรือที่ไม่มีรูป เช่น เวลา อายุ ใจ บาบ เป็นต้น (พระยาอุปกิตศิลปสาร, 2541:70) ในพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพมีการใช้คำนามปรากฏมากที่สุด พระองค์ทรงใช้คำง่ายๆ คำไทยสามัญทั่วไปที่คนอ่านรู้จักและเข้าใจได้ง่าย ไม่ทรงใช้คำยากหรือคำทำเนียบกวี แม้แต่คำราชาศัพท์ส่วนใหญ่ที่ทรงใช้กับพระมหากษัตริย์หรือบุคคลในชั้นเจ้านายก็เป็นคำราชาศัพท์ที่ไม่เต็มรูปแบบ พระองค์ไม่ทรงเคร่งครัดกับการใช้คำราชาศัพท์มากนัก การที่ทรงใช้คำสามัญ คำที่เข้าใจง่ายเพื่อไม่ทำให้ผู้อ่านเข้าใจคลาดเคลื่อนไปจากสิ่งที่พระองค์ทรงต้องการถ่ายทอดให้เห็นภาพและสื่อความเข้าใจกับผู้อ่านให้ชัดเจนที่สุด คำนามที่ใช้ส่วนใหญ่เป็นคำนามที่มีวงศัพท์ที่เกี่ยวกับเดินทางท่องเที่ยว เป็นคำนามที่ใช้เรียกชื่อสถานที่ สิ่งของ คน เช่น

คำนามเรียกสถานที่ที่ทรงใช้ส่วนมากเป็นประเภทของสถานที่ที่เสด็จไปเที่ยวชมหรือเดินทางผ่านภูมิประเทศนั้นเสมอ ได้แก่คำว่า วัด บ้าน เมือง ห้าง ตลาด ร้าน ถนน สะพาน ป่า ดง ทุ่ง เขา ภูเขา ห้วย หนอง คลอง บึง แม่น้ำ ลำน้ำ แอ่ง แก่ง ทะเล ปราสาท เจดีย์ โรงละคร ฯลฯ

คำนามเรียกสิ่งของเป็นพาหนะที่พระองค์ทรงใช้ในการเดินทาง เช่น รถไฟ

เกวียน เรือ รถ เครื่องบิน หรือค่านามเรียกสิ่งของอื่นๆ ที่จะต้องมีหรือได้พบเห็นจากการเดินทาง เช่น เสื้อ กางเกง หีบ อาหาร น้ำชา โต๊ะ เก้าอี้ กล้อง รูปภาพ พระพุทธรูป ฯลฯ

ค่านามใช้เรียกคนที่ใช้แสดงสถานะ อาชีพ ความสัมพันธ์ เช่น เจ้าหญิง พระเณร ชาวบ้าน ผู้ใหญ่บ้าน นายอำเภอ ทหาร พ่อค้า นางรำ ช่าง ชาย หญิง เด็ก ลูก หลาน ปู่ แม่ เมีย ฯลฯ

สำหรับบุคคลที่เป็นชนชั้นเจ้านาย พระองค์ทรงใช้ค่านามสามัญกับบุคคลนั้นมากกว่าคำราชาศัพท์ หรือทรงใช้คำราชาศัพท์ที่ไม่เคร่งครัดตามแบบแผน เช่น

แต่ก่อนนั้นแต่ละองค์ผัดพักตร์เหมือนอย่างเจ้าโสกันต์ของเรา และกัน
คือจับเขมาทั้งคิ้วและหนวดคุดน่าซัง

(ชวาคั้งที่3 : 181)

เมื่อก่อนจะไปชวาได้สั่งให้ลูกที่อยู่ในกรุงเทพฯ ทำจิวรผ้าเนื้อดี...ไปถวาย
ไว้สำหรับวัดนั้น

(ชวาคั้งที่3 : 141-142)

คราวนั้นถ่ายกับแม่ คราวนี้ถ่ายกับลูกหญิง ๓ คน

(ชวาคั้งที่3 : 143-144)

นอกจากนั้นยังทรงใช้คำทับศัพท์ที่เป็นค่านามทั้งสามานยนามและวิสามานยนาม การใช้คำทับศัพท์เป็นการเขียนที่นิยมในสมัยนั้นเพราะประเทศไทยได้รับอิทธิพลจากตะวันตกหลายด้าน คำภาษาอังกฤษบางคำยังไม่มีศัพท์บัญญัติใช้ในภาษาไทยผู้เขียนจึงใช้คำทับศัพท์และสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีความรู้ภาษาอังกฤษมากพอที่จะเข้าใจและใช้คำทับศัพท์ได้ถูกต้อง พระองค์มักใช้คำทับศัพท์บอกรหัสสถานที่ สิ่งของ ตำแหน่ง เช่น

แมร์เมืองโกลัมโบพาขึ้นลงไปส่งที่สะพานรถไฟ เขาจัดรถที่สถานีสำหรับ
 เจ้าเมืองใช้มาคอยรับ

(ลังกา : 8)

เป็นเรือกอมปนีอังกฤษชื่อว่ากอมปนีปะนินสุลาแอนด์ออลเลียลตัล

(เรือเมล์ : 2)

เวลาเข้าขึ้นรถไปดูมิวเซียมแห่ง๑

(ลังกา : 22)

ไปหยุดกินน้ำชาที่เรสเตอรองแห่ง๑ แล้วกลับมากินอาหารเย็นที่โฮเต็ล

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 14)

ออกจากโฮเต็ลไปเยี่ยมสถานกงสุล มีห้องออฟฟิศ ๒ ห้อง

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 14)

แล้วจึงแยกไปทางไปที่ซาโต

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 56)

แล้วรัฐบาลได้แต่งตั้งให้เยอเนอราลเสเครตารี

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 15)

เมื่อมาปารีสคราวก่อนได้เคยไปหาปรัสเซียเคาน์ตีที่วังนี้เหมือนกัน

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 46)

เพราะเขามีเอเยนต์อยู่ทุกๆ ท่า

(เรือเมล์ : 31)

โปลิศใช้ปืนวินเชสเตอร์

(เตอร์กี : 148)

ด้วยประเพณีการเดินทางในเมืองพม่าที่เป็นขั้นผู้ตีมีศักดิ์เขามีกุ๊กมีบอย

(เมืองพม่า : 12)

ไซเฟอร์ถวจนถึงขับเร็วก็ขับดีและเอาใจใส่ระมัดระวัง

(นครวัด : 11)

ดูแสดงเอกสหิเบินที่เมืองอันตเวิบทำมอดินไฮล์

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 89)

นอกจากการถ่ายเสียงคำทับศัพท์เป็นภาษาอังกฤษแล้ว พระองค์ทรงเขียนคำทับศัพท์ถ่ายเสียงตามภาษาฝรั่งเศส เพราะสถานที่ที่เสด็จเป็นเมืองขึ้นของประเทศฝรั่งเศส และครั้งเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ 2 ก็เสด็จประเทศฝรั่งเศส พระองค์ทรงใช้คำทับศัพท์และถ่ายเสียงตามแบบการอ่านภาษาฝรั่งเศสด้วย เช่น เมอซีเออร์ เรลิตังสุปีริเออร์ เกาเวเนอเยเนอราล (นครวัด : 8) โปรเฟสเซอร์ (เรื่องเดียวกัน : 132) ออร์ดร รอยาลคือ กัมโพช (เรื่องเดียวกัน : 138) ครองแมคาแซงเดอซาแน (เรื่องเดียวกัน : 152) โอบีนียอง (เรื่องเดียวกัน : 153) ซองตีม (ยุโรปครั้งที่ 2 : 39) ซาโตดอเมซอง (เรื่องเดียวกัน : 39)

ในสมัยของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาต่อราชกุมาร เป็นสมัยที่ได้รับอิทธิพลจากประเทศทางตะวันตกในหลายด้าน การใช้คำทับศัพท์ภาษาอังกฤษในงานเขียนเป็นสิ่งที่นิยมในสมัยนั้น และพระองค์ทรงมีความรู้ภาษาอังกฤษดีพอที่จะใช้ภาษาอังกฤษได้อย่างถูกต้องและสามารถอธิบายให้ผู้อ่านเข้าใจได้ด้วย การใช้คำทับศัพท์จะปรากฏเป็นจำนวนมากในพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวที่เป็นการเดินทางไปต่างประเทศ สาเหตุที่ใช้คำทับศัพท์น่าจะเป็นเหตุผล 3 ประการนี้ คือ

ประการแรก สิ่งนั้นหรือเรื่องนั้นยังไม่มีคำใช้ในภาษาไทย ไม่ว่าจะเป็สถานที่วัตถุสิ่งของ ตำแหน่งหน้าที่ หรือวิถีชีวิตบางอย่างไม่มีในประเทศไทย เช่น ไฮเดิล สะโน แชนวิช นกสตัฟ อีราฟ กราโมโฟน คริกเก็ต กอล์ฟ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่มีต้นกำเนิดมาจากประเทศตะวันตก ยังไม่มีคำภาษาไทยที่ใช้แทนคำเหล่านี้ได้ เพราะฉะนั้นจึงต้องใช้คำทับศัพท์

ประการที่สอง คำเฉพาะบางคำไม่สามารถหาคำแปลหรือคำอื่นมาเทียบเท่าหรือแทนกันได้อย่างถูกต้อง เพราะเป็นเรื่องที่ใช้เฉพาะในท้องถิ่นนั้น เช่น มาตรา หน่วยวัดต่างๆ ได้แก่ ชองตีม แฟรงค์ เปนนี่ ซิลลิง ปอนด์ ฟิต เมตร ไมล์ เป็นต้น

และประการที่สาม คำภาษาไทยที่มีใช้ในภาษาไทยไม่สามารถชี้เฉพาะประเภทหรือชนิดของสิ่งนั้นได้ จึงต้องใช้คำทับศัพท์เพื่อให้สามารถชี้เฉพาะลักษณะสิ่งนั้นได้อย่างถูกต้อง เช่น ละครออปรา ละครวีวีว ละครเทียเตอ เรือย้อยต เรือปีกนิก เรือโบต เรือเมลล์ รถออมนิบัสรถบลูเทรอน เป็นต้น ถ้าหากพระองค์ไม่ทรงใช้คำทับศัพท์ขยายคำนามเหล่านี้ก็จะทำให้ไม่เกิดความแตกต่าง หรือไม่ทำให้อ่านทราบรายละเอียดของสิ่งนั้นได้

อย่างไรก็ตามน่าสังเกตได้ว่าคำบางคำที่มีในภาษาไทยอยู่แล้ว พระองค์ก็ยังนิยมใช้คำทับศัพท์ที่มีความหมายเดียวกันในที่ต่างกัน เช่น

โปลิศ / ตำรวจ

ขากลับจะต้องเดินขึ้นสูง พวกโปลิศลับมาอาสาเอารถของเขาส่ง

(สุมาตรา : 16)

นายตำรวจเวสเดนโฮลล์ ข้าราชการราชสำนักรับอยู่

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 93)

ควีน / พระราชินี

ควีนโซฟีสร้างเป็นที่ประทับ พระราชทานเคราน์ปรีนส์เมื่อวิวากับปรีนส์
เซสமாகะเรตอพอคอนอต

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 96)

เข้าขึ้นรถไปดูประตูน้ำทำใหม่สำหรับท่าเมืองแอมสเตอร์แดม สมเด็จพระ
พระราชินีฟังทรงเปิดมาได้สัก ๒ เดือน

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 92)

มิวเซียม / พิพิธภัณฑ์

แล้วลงเรือล่องมาประพาสที่พระประโชนมาพบมิวเซียมใหญ่ซึ่งใจจะกัน
ว่ามีอยู่นั้น คือ ท่านสมภารวัดพระประโชนเป็นผู้เก็บรวบรวมสะสมของ
โบราณที่ซื้ได้

(เสด็จประพาสต้น : 23)

ไปดูพิพิธภัณฑ์วังโรเซนเบค กินกลางวันไฮเต็ลอังกฤษแกรตริ์ บ่ายไปดูโรง
ทำเครื่องถ้วยและมิวเซียมทอวัลเลน

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 94)

เรสเตอรอง / ภัตตาคาร

ค่ำวันนี้ลงไปกินอาหารเย็นที่เรสเตอรอง

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 17)

ครั้นเวลาค่ำไปกินอาหารที่ภัตตาคารแห่ง ๑ ชื่อ Prunier

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 28)

สเตชัน / สถานี

ต่อมีรับสั่งซักใช้จึงได้ความจากเจ้าพระยาสุรพันธ์ภราบทูลว่า บ่าวมาอยู่
ที่สเตชันรถไฟได้ทราบจากนายสเตชัน ว่าได้รับโทรเลขสั่งไปจากเมือง
ราชบุรี

(เสด็จประพาสต้น : 7)

พอรถไฟถึงสถานีชายแดน เลขานุการเทศาภิบาลมณฑลขึ้นขึ้นมาหา

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 15)

อิฟนิ่งเดรส / เสื้อเย็น เครื่องเวลาเย็น

บางคนที่หนุ่มหรือเคร่งครัดก็มักแต่งอิฟนิ่งเดรสหรือแยกเกตขาว ซึ่งเป็นเครื่องอิฟนิ่งเดรสในเมืองร้อน

(เรื่อเมล์ : 23)

กินอาหารเย็นที่ห้องเลี้ยง ตั้งแต่เศรษฐกิจตกต่ำเลิกประเพณีแต่งเสื้อเย็น

(สุมาตรา : 20)

แต่เดิมมาถ้าใครเชิญเพื่อนฝูงไปกินอาหารเย็นที่โฮเต็ล ย่อมแต่งตัว

เครื่องเวลาเย็นไปพร้อมกันเมื่อใกล้กำหนดเวลาอาหาร

(ชวาครั้งที่ 3 : 115)

หรือการวางคำภาษาไทยคู่กับคำทับศัพท์ช่วยให้ผู้ที่ไม่มีความรู้ภาษาอังกฤษสามารถรู้ความหมายของคำนั้นได้ เช่น

ลองจับปลาที่เขาแขวนไว้ แข็งเหมือนทำด้วยยางอินเดียนับเบอ

(เรื่อเมล์ : 9)

การกินอยู่ตลอดจนเงินทอง อยู่ในเปอเซอผู้รักษาทรัพย์

(เรื่อเมล์ : 10)

บรรดาห้องมีสตีวตฝรั่งคนใช้สำหรับประจำปฏิบัติตามเราจะต้องการ

(เรื่อเมล์ : 14)

ขัดข้องด้วยไม่มีโฮเต็ลที่พัค

(เสด็จประพาสต้น : 9)

บลูเทรน (รถลายขาว) ซึ่งเป็นรถด่วนเดินระหว่างเมืองมิแลนไปจนถึงเมืองคานน์

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 15)

หยุดกินกลางวันที่ภัตตาคารชื่อว่า Pavillion des Tourists (เรือนรับนักท่องเที่ยว)

(เมืองพม่า : 20)

หรือทรงแปลความหมายของคำทับศัพท์บางคำไว้ด้วย เช่น

คำวันนี้ลองไปกินอาหารที่เรสเซเตอร์อง (คือภัตตาคาร)

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 17)

มีอักษรจำหลักว่า Guide คือบอกว่าเป็นคนนำทาง

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 8)

มีทะเลสาบอีกแห่งหนึ่งเรียกว่า “ควีนส์เลค” Queen’s Lake แปลว่า “ทะเลราชินี”

(เมืองพม่า : 22)

เห็นตรงชายผ้ามีอักษรโรมัน Made in Japan (แปลว่าทำที่เมืองญี่ปุ่น)

(เมืองพม่า : 42)

วัดนั้นอยู่ทางฝ่ายใต้เมืองมณฑล เรียกกนามในภาษาอังกฤษว่า

Queen’s Monastery ถ้าแปลเข้าแบบไทยก็ว่า “วัดนางพระยา”

(เมืองพม่า : 198)

การใช้คำทับศัพท์ของพระองค์ก็ไม่ได้ใช้อย่างไร้ความหมายหรือเป็นไปตามพระทัยของพระองค์เท่านั้น พระองค์ทรงคำนึงถึงเนื้อหาและลักษณะของเรื่องราวที่ทรงบันทึก พระองค์ทรงเลือกใช้คำทับศัพท์บันทึกงานเขียนที่มีเรื่องการเดินทางไปต่างประเทศมากกว่าในประเทศ ซึ่งเป็น การเขียนที่สะดวกแก่ผู้บันทึกและได้สาระความรู้ที่ครบถ้วนตามความจริงที่ได้พบเห็น

4.1.1.2 คำกริยา คือ คำที่แสดงอาการของนามหรือสรรพนาม เพื่อให้รู้ว่ นามหรือสรรพนามนั้นๆ ทำอะไร หรือเป็นอย่างไร (พระยาอุปกิตศิลปสาร ,2541:83) พระองค์ทรงใช้ คำกริยาเพื่อให้เห็นภาพกริยาอาการของผู้คนที่ทรงพบเห็น หรือแสดงภาพเคลื่อนไหวของธรรมชาติตามสถานที่ต่างๆ เช่น

เมื่อเลี้ยงกันเสร็จแล้วจึงพร้อมกันไปดูรดน้ำมนตร์ รดน้ำมนตร์อย่างนี้ฉัน ก็เพิ่งเคยเห็น คนพูดจากันอยู่ดีๆ พอเข้าไปนั่งให้พระรดน้ำ ก็มีกริยาอาการวิปลาศไปต่างๆ บางคนก็เฝ้าแต่ขากเสลดพ่นน้ำลายดังซากปูๆ ไปจนพระหยุดรดน้ำมนตร์จึงหยุดซาก

(เสด็จประพาสต้น : 14)

เรื่องยู่หนุกคือคนชั้นที่ที่ได้กล่าวมาเมื่อแต่กันี้ ดูเป็นเครื่องที่ฝรั่งชอบบู้ย ไปบอกให้ดู

(เตอรกี : 100)

เวลาเรือเข้าทอดแล้วแลไปดูที่เขื่อนหิน ต้องยอมเห็นว่า เป็นน้ำพิศวง คลื่นตีมาข้างด้านนอกทะเลลูกใหญ่โต พอกระทบเขื่อนก็แตกกระเด็น

เป่นฝอยขาว พุ่งตรงขึ้นไปในอากาศสูงแทบเท่าเสากระโดงเรือ แล้วก็
กลับตกลงมาเล่าเสียงตุ้มๆ ตัดกันไปดั่งนี้มิได้ขาด

(ลังกา : 5)

ไซเฟอร์ญวนขับรถเร็วยิ่งนัก

(นครวัด : 11)

แลเห็นภูเขาไฟ “กุหนุงมะราปี” (ที่ว่าปะสันตาไปต่อนกในเรื่องอิเหนา)
อยู่ใกล้ๆ เป็นภูเขาสูงใหญ่มีควันไฟพุ่งออกจากปล่องที่บนยอดอยู่เสมอ
เขาเล่าว่าเมื่อสองปีมาแล้วกุหนุงมะราปีกำเริบ พุน้ำทองแดงออกจาก
ปล่องไหลลงมาเผาหมู่บ้านเรือนราษฎร

(ชวาครั้งที่ 3 : 156)

เมื่อต้องใช้คำราชาศัพท์ก็ทรงใช้คำสามัญทั่วไปแล้วเติม “ทรง” ข้างหน้าคำสามัญ
นั้นเพื่อให้เป็นคำราชาศัพท์ และกับพระองค์เองก็ไม่ทรงใช้คำราชาศัพท์แต่จะทรงใช้คำกริยา
สามัญง่าย ๆ เช่น กิน ดู เดิน พุด นอน เช่น

ตอนบ่ายหายเหนื่อยแล้ว นึกอยากกินขนมด้วยยังติดใจ

(ชวาครั้งที่ 3 : 141)

บัดนี้ดูห้องที่สำคัญทั่วแล้วไปกินกลางวันไฮเต็ลตรีเอนอง

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 43)

ไปถึงไฮเต็ลนอนพักพอหายเหนื่อย

(ชวาครั้งที่ 3 : 151)

4.1.1.3 คำวิเศษณ์ คือ คำจำพวกที่ใช้ประกอบคำอื่นให้มีเนื้อความแปลกออกไป
(พระยาอุปกิตศิลปสาร, 2541:87) คำวิเศษณ์แบ่งออกเป็นหลายชนิดซึ่งคำวิเศษณ์ที่ใช้ใน
พระนิพนธ์โดยมากเป็นคำวิเศษณ์บอกลักษณะที่ทำให้เห็นชนิด ขนาด สันฐาน เสียง สัมผัส
หรืออาการ การใช้คำวิเศษณ์ช่วยให้ผู้อ่านเห็นภาพได้ชัดเจนยิ่งขึ้น เพราะคำวิเศษณ์จะช่วยแสดง
สภาพและลักษณะต่างๆ ของสิ่งที่กล่าวถึงได้เฉพาะเจาะจงและช่วยเพิ่มรายละเอียดได้มากยิ่งขึ้น
จึงทำให้ผู้อ่านเกิดความเข้าใจ รับรู้สภาพลักษณะของสถานที่ได้ชัดเจน คำวิเศษณ์ใช้ประกอบคำ
ชนิดต่างๆ เพื่อให้ได้ความหมายที่ต่างกันไป เช่น

คำวิเศษณ์ที่ใช้ประกอบคำนาม ส่วนมากจะใช้คำวิเศษณ์ที่บอกลักษณะหรือ
 ลักษณะวิเศษณ์ (พระยาอุปกิตศิลปสาร ,2541:88-89) ทำให้เห็นสภาพลักษณะของคำนามที่ใช้
 เรียกสถานที่หรือสิ่งของว่ามีสภาพอย่างไรตามลักษณะต่างๆ ของคำวิเศษณ์ที่ช่วยบ่งชี้ได้ เช่น
 ตรงที่ข้างห้วยสะตุงบาอ เป็นห้วยใหญ่และลึก

(นครวัด : 137)

ที่หมายแก่งว่าชั้น๑ เป็นแก่งลงยาก... แก่งชั้นที่ ๒ ปล่อยเรือแล่นผายลง
 ได้แต่ต้องระวัง เพราะมีที่ร้าย ถ้าล่องไม่ดีโดนหิน แก่งชั้นที่ ๓ ช่อง
กว้างเป็นแต่น้ำเชี่ยวผายเรือลงได้สะดวก

(ล่องน้ำพิงค์ : 8)

แต่ระดูน้ำๆ ไหลแรงเป็นวนและพุ่งเป็นฟอง จึงเกิดเป็นแก่งร้าย บาง
 เวลาถึงเรือขึ้นล่องไม่ได้ ต้องรอให้น้ำลดต่ำระดับน้ำร้ายเสียก่อนจึงขึ้น
 ล่อง

(ล่องน้ำพิงค์ : 8)

ที่วังสิงห์เห็นที่น้ำร้ายในระดูน้ำ

(ล่องน้ำพิงค์ : 12)

ค่าเช่าก็ไม่สู้แรงแต่เปลืองด้วยต้องเสียภาษีอื่นๆ

(ยุโรปครั้งที่2: 58)

เครื่องฟูกเบาเหมาะหมอนและอาหารที่เลี้ยงก็เป็นอย่างวิเศษให้สมกับที่
 เรียกค่าโดยสารแรงกว่ารถไฟสามัญ

(ยุโรปครั้งที่2 : 24)

การที่เก็บภาษีจากคนมั่งมีแรงอย่างทุกวันนี้ บางคนเห็นว่าจะเกิด
 ลำบากในภายหน้า

(ยุโรปครั้งที่2: 71)

เขาจึงจัดให้เอารถที่ฉันไป ไปพ่วงกับรถไฟที่เดินกลางวันวันหนึ่ง ลองวัน
เดียวฉันก็เซ็ด เพราะไปกลางวันพอแดดแดงก็ฟุ้งสาตเข้ารถ

(เมืองพม่า : 120)

ตอนนี้พอเข้าฤดูร้อนก็ร้อนจริงๆ เวลาแดดแดงผู้คนพาหนะเดินทางทนม
ไหว

(เพชรบูรณ์ : 68)

เดินทางต่อมาเข้าดงบางอีเปินทางขึ้นเขาอย่างเดียวกับดงพระยาไฟ แต่
เปินดงใหญ่ที่บิกว่าดงพระยาไฟ

(มณฑลอุดร : 53)

วันนี้คลื่นรบกวนแล้วยังไม่ออกจากห้อง ว่ากำลังเขียนหนังสือถึงเธอ

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 6)

ตั้งแต่เช้าวันนี้ พอคคลื่นรบกวนพวกฝรั่งที่โดยสารก็ออกสนุกในการตากแดด

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 10)

คำวิเศษณ์ที่ใช้ประกอบคำกริยา เป็นการให้รายละเอียดและขยายความกริยา
นั้นว่าแตกต่างจากกริยาทั่วไปที่แสดงออกมาอย่างไร ทำให้เห็นภาพของกริยาอาการนั้นได้เด่นชัด
มากยิ่งขึ้น เช่น

ลองหลบเจ้าพนักงานออกไปเดินเล่นในสวนแต่ลำพัง ไปไม่ได้ก็ก้าว ได้
ยินเสียงผีทำตุบตบเหลียวไปเห็นท่านเจ้าพนักงาน วิ่งกระหืดกระหอบ
ตามมาเป็นแถว

(เตอรี่ยี่ : 132)

ถึงจะเดินไม่รวดเร็วอย่างฝรั่ง เมื่ออัตรภาพมีโรคภัยประจำตัวอยู่เช่นนั้น
เพียงอุตุสำหรับเดินชะง่อนชะง่างมา ก็ต้องควรนับว่าเป็นการดี

(เตอรี่ยี่ : 145)

กลัวมันจะวิ่งผจญผจญเข้ามาในห้อง

(ชวาครั้งที่ 3 : 108)

พวกกำนันผู้ใหญ่บ้านพากันรับอาสาแข็งแรง

(เสด็จประพาสต้น : 25)

เป็นบ้านกำนัน แต่ตัวกำนันไปค้าข้าวอยู่แต่นายข้าง อำแดงพลับ พ่อ
ตา แม่ยายออกมาต้อนรับแข็งแรง

(เสด็จประพาสต้น : 28)

มองลีเออลองชอยเป็นเจ้าของโรงงานใหญ่โตทำเครื่องยางขาย บ้านอยู่
ติดกับโรงงาน ต้อนรับแข็งแรงทั้งสามมีภรรยา

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 56)

บางครั้งคำวิเศษณ์ที่ขยายกริยาจะมีคำว่า “อย่าง” อยู่หน้าคำวิเศษณ์นั้น ลักษณะการใช้คำ
วิเศษณ์ขยายกริยาที่มีคำว่า “อย่าง” นำหน้านี้ คำวิเศษณ์ที่ใช้ไม่ได้ขยายให้เห็นลักษณะสิ่งที่
กล่าวถึง แต่เป็นขยายสภาพหรืออาการในลักษณะการประเมินค่าจากสมเด็จฯ กรมพระยา
ดำรงราชานุภาพแล้วว่ามีคุณค่าหรือดีงามอย่างไรตามความคิดของพระองค์ เช่น

ดูเหมือนจะเป็นด้วยรัฐบาลฮอลันดา ระวังคนจรอย่างแข็งแรง พอใคร
ไปอยู่ไฮเตล เจ้าของไฮเตลก็ขอให้ลงทะเบียนทันที

(สุมาตรา : 20-21)

แล้วไปดูคาสโน (บ่อนเบี้ย) ที่ขึ้นชื่อลือเลื่อง หัวหน้าเจ้าพนักงานมารับ
รองพาเที่ยวดูตลอด ตึกทำงานหรืออย่างวิเศษ

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 18)

เรือแปลนเขียนส...ทำอย่างประณีตคล้ายกับเรือเมลีใหม่ที่ไปมากับยุโรป
เป็นแต่ขนาดย่อมกว่าและแก้ไขห้องหับให้เหมาะกับเมืองร้อน

(ชวาครั้งที่ 3 : 107)

บ้านเหล่านี้สร้างเรียงรายอยู่ในบริเวณเดียวกัน จะสร้างสำหรับจุนักเรียนก็คนและจะสร้างเป็นรูปสัณฐานอย่างใดแล้วแต่ใจผู้สร้าง...ได้เข้าไปดูข้างในหลายหลังทำหมดจดตัวอย่างสมัยใหม่ทั้งนั้น

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 49)

วิถีถายรูปของห้างนี้เป็นตัวอย่างสมัยใหม่แท้

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 41)

คำวิเศษณ์ที่ใช้ประกอบคำวิเศษณ์ คำวิเศษณ์ที่เป็นคำหลังจะขยายคำวิเศษณ์ คำหน้าช่วยให้เห็นสภาพของสถานที่ได้ละเอียดมากยิ่งขึ้น และพระองค์ทรงใช้คำวิเศษณ์ที่นำมาประกอบนี้ตามสภาพที่เป็นจริง เช่น

ส่วนนครมนัสนั้นทั้งตัวเมืองและวัดวาปราสาท กลายเป็นเหมือนซ่อนอยู่ในป่าสูงอันรกชัฏ

(นครวัด : 69)

มีปราสาทใหญ่ ๙ ยอดสูงตระหง่านอยู่ข้างใน

(นครวัด : 62)

เมื่อขับรถไปเหมือนไปในป่าสูง แลดูต้นไม้ใหญ่สะพรั่งไปทั้งสองข้าง ถนนงามยิ่งนัก

(นครวัด : 71)

ไม้ในป่าขึ้นปนพุ่มเขียวชอุ่ม และมีเนินล้วนด้วยหญ้าเขียวสด

(มณฑลอุดร : 10)

มีไม้เต็งรังต้นสูงๆ แลไม้อื่นๆ ขึ้นเขียวทึบ

(มณฑลอุดร : 14)

นอกจากนั้นพระองค์ทรงใช้คำวิเศษณ์บอกการประมาณ หรือประมาณวิเศษณ์ (พระยาอุปกิตศิลปสาร ,2541:90-91) ที่มีความหมายในลักษณะของการประมาณจำนวนของสิ่งใดสิ่งหนึ่งว่ามีมากน้อยเท่าใดซึ่งมีการใช้คำวิเศษณ์ดังนี้

ก. ประมาณวิเศษณ์บอกจำนวนมาก ทรงใช้คำว่า “มาก ยิ่งนัก นักหนา” ซึ่งให้ความหมายว่ามีจำนวนมาก ช่วยเพิ่มปริมาณหรือค่าของสิ่งนั้น เช่น

เมื่อขับรถไปเหมือนไปในป่าสูง แลดูต้นไม้ใหญ่สะพรั่งไปทั้งสองข้าง
ถนนงามยิ่งนัก

(นครวัด : 71)

และลดทอนเสริ์จจึงเฝ้าสุ่มให้เป็นอิฐสุกทั้งองค์พระเจดีย์ ฝีมือทำงาน
ประณีตนักหนา

(มณฑลอุดร : 49)

วัดพระพุทธรูปมหาชัยมุณีก็สร้างบนเนินหนึ่งในหมู่นี้ ดูไปจากทางรถไฟ
เห็นพระเจดีย์ใหญ่องค์หนึ่งแปลกนักหนา

(เมืองพม่า : 125)

และยังมีการใช้กลุ่มคำที่มีความหมายบอกจำนวนมากได้แก่คำว่า “นับไม่ถ้วน” ซึ่งทำหน้าที่ขยายคำข้างหน้า เช่น

พบรถกะบะและรถขนาดอื่นพาพวกนักท่องเที่ยวไปเช่นเรานับไม่ถ้วน

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 20)

ที่ฉลองพระองค์ติดดาราเครื่องราชอิสริยาภรณ์ต่างๆ นับไม่ถ้วน

(ชวาครั้งที่ 3 : 182)

มีถนนเล็กเป็นถนนซอยนับไม่ถ้วน

(เมืองพม่า : 21)

ข. คำวิเศษณ์บอกจำนวนที่นับด้วยหลักตัวเลข คือจำนวนหลักสิบ ร้อย พัน หมื่น แสน ล้าน โดยใช้คำว่า “นับ” หรือ “นับด้วย” นำหน้าหลักตัวเลข คำที่ใช้ได้แก่ คำว่า “นับร้อย นับพัน นับหมื่น นับล้าน” ทำให้ทราบจำนวนของสิ่งที่กล่าวถึงมีมากอยู่ในจำนวนร้อย พัน หมื่น หรือล้าน เช่น

ห้างแฮรอดส์เป็นห้างใหญ่ขายของสารพัด ทุกสิ่งซึ่งชาวเมืองจะพึง
ปรารถนา ห้างอย่างนี้เดี๋ยวนี้ทั้งที่เมืองปารีส (ซึ่งไม่มีเวลาจะไปดู) และ

ในเมืองลอนดอนมีแห่งละหลายห้าง แห่งหนึ่งก็เห็นจะลงทุนนับด้วย
ล้าน ตัวห้างเป็นตึกใหญ่โตหลายชั้นมีคนขายนับด้วยร้อย มีป้ายติด
บอกไว้ว่าห้องนี้ขายของนั้นๆ ที่สิ่งของก็ตีตราคาบเอาไว้

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 66)

เพราะพวกผู้ดีที่กลับก่อนด้วยกลัวเบียดเหมือนเช่นเรามีนับร้อย

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 83)

ชั้นผู้ดียอมไปปรถยนต์จำนวนนับด้วยพัน

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 80)

ด้วยในเมืองปารีสใช้รถยนต์มากนับด้วยหมื่น

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 75)

ค. คำวิเศษณ์บอกจำนวนแบ่งแยก แสดงให้เห็นจำนวนที่แยกออกเป็นพวกๆ มี
อยู่จำนวนหนึ่งไม่มากนัก เมื่อใช้คำวิเศษณ์นี้กับคำนามทำให้เห็นภาพของสิ่งของที่แยกให้เห็นเป็น
ประเภทหรือแยกออกเป็นจำพวก คำที่ใช้ได้แก่คำว่า “บ้าง” เช่น

เป็นต้นว่าจำลองรูปของโบราณ หล่อด้วยทองสัมฤทธิ์บ้าง ทำด้วยปูนพ
ลาสเตอร์บ้าง...และทำตุ๊กตาหล่อบ้างปั้นบ้าง เขียนรูปภาพลงในจาน
บ้าง เขียนกระดาษต้นไม้บ้าง

(นครวัด : 20)

หยุดรถแบ่งกันขึ้นเกวียนระแทะบ้าง ซี่มาบ้าง ไปตามทางผ่านหมู่บ้าน
ประดาก

(นครวัด : 99)

พอกินอาหารค่ำกันแล้วก็ขึ้นมาบนดาดฟ้าเต้นรำกันบ้าง ฟังกรामิโฟน
บ้าง ถึงเวลาเลิกเข้านอนกันราว ๔ ทุ่ม

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 5)

4.1.1.4 คำบุพบท คือ คำชนิดที่ใช้นำหน้านาม สรรพนาม หรือกริยาสมาลา
เพื่อบอกตำแหน่งของคำนาม สรรพนาม หรือกริยาเหล่านั้น (พระยาอุปกิตศิลปสาร, 2541: 97)

คำบุพบทมีหลายประเภทด้วยกันแต่บุพบทที่ควรกล่าวถึงในพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวคือ “บุพบทนำหน้าบทยกสถานที่ซึ่งนำหน้าคำหรือวลี อันทำหน้าที่บอกสถานที่ต่างๆ เช่น ที่ได้ ในเหนือ บน ข้าง ริม ฯลฯ” (พระยาอุปกิตศิลปสาร, 2541:101) เนื่องจากการใช้คำบุพบทบอกสถานที่นี้ช่วยทำให้เกิดภาพของตำแหน่งที่ตั้งสถานที่ได้อย่างถูกต้องชัดเจน และช่วยให้ติดตามการบรรยายสถานที่จากจุดหนึ่งไปสู่อีกจุดหนึ่งได้อย่างไม่สับสน สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงใช้คำบุพบทเพื่ออธิบายสถานที่ตามลำดับทิศทาง สถานที่ที่ตั้ง ทำให้ผู้อ่านติดตามอ่านทำความเข้าใจสถานที่ได้อย่างเป็นลำดับไม่สับสน พระองค์ทรงบรรยายสถานที่ไปตามลำดับจากซ้ายมาขวา จากด้านนอกเข้าไปด้านใน จากส่วนล่างขึ้นไปหาส่วนบน จากสิ่งที่ใกล้ตัวไปสู่สิ่งที่ไกลตัว เช่น

ไปดูสระนาคัพัน เขมรเรียกเป็นสามัญว่า “เนียกปน” ท่วงที่ทำเป็นสระ
 โอนดาตส์ณฐานสี่เหลี่ยม มีเขื่อนศิลาทำเป็นชั้นบันไดลงสระโดยรอบ
 กลางสระมีเกาะกลม กลางเกาะมีปราสาทสถานย่อมๆ หลังหนึ่ง...
ที่ขอบสระทำขุ้มศิลาไว้ตรงกลางย่านด้านละขุ้ม ในขุมนั้นทางด้านนอก
 สระทิศหนึ่งทำเป็นรูปศิระข้างอำปากเป็นทางน้ำไหลสำหรับพราหมณ์
 ตักน้ำมนต์ ในสระโอนดาตส์ขึ้นมาเทที่กรวยข้างหลังขุ้ม ...หน้าขุ้ม ออก
 มาเป็นสระน้อยสำหรับน้ำที่อาบแล้วสองข้างสระน้อยนั้น ข้างหนึ่งมีกุฎ
 ศิลาแลง สันนิษฐานว่าสำหรับผลัดผ้า อีกข้างหนึ่งมีสระน้อยอีกสระ
 หนึ่ง...ที่หลังขุ้ม จำหลักลายภาพมีรูปเทวดาต่างๆ

(นครวัด : 79-80)

ทำเลท้องที่เมืองเพชรบูรณ์บอกสันฐานได้ไม่ยากนัก คือลำน้ำสักไหล
 แต่เหนือลงมาได้ ทั้งสองข้างลำน้ำสักมีภูเขาสูงเป็นเทือกลงมาตามแนว
 ลำน้ำ ข้างตะวันออกเขาต่อแดนมณฑลนครราชสีมา ข้างตะวันตกเขา
 ต่อแดนมณฑลพิษณุโลก เทือกเขาทั้งสองข้างนี้ตอนเหนือสอบ ตอนใต้
 ผายออกไปโดยลำดับ ทำนองสันฐานกรวย เมืองหล่มสักอยู่เหนือที่สุด
 ในลำน้ำสักต่อลงมาถึงเมืองเพชรบูรณ์ แลดูที่เมืองเพชรบูรณ์เทือกเขา
 ทั้งสองฟากห่างลำน้ำประมาณไม่เกินห้าร้อยหรือหกพันทั้งสองฝ่าย พื้นที่
 เมืองเพชรบูรณ์ตอนริมน้ำสักเป็นที่ลุ่ม

(เพชรบูรณ์ : 86-87)

ตำหนักทูลกระหม่อม กับเจ้านายที่ประทับอยู่ ณ เมืองบันดุงนั้น ท่าน
 ชื่อที่ดินบนเนินริมถนนที่นคราทรตัดใหม่ นอกเมืองออกไปทางด้าน
 เหนือ อยู่ห่างกลางเมืองบันดุงสัก ๘๐ เส้น สร้างตำหนัก ๔ หมู่ อยู่ใน
 บริเวณเดียวกันหมด ตำหนักสมเด็จพระนรสิงหน่อให้ชื่อว่า “ดาหาป่าตี”
 (ตามชื่อวังในเรื่องอิเหนา) อยู่ทางข้างเหนือ ตำหนักทูลกระหม่อมเรียก
 ว่า “ประเสบัน” อยู่ต่อไปข้างใต้ ตำหนักกรมหลวงทิพยรัตนฯ เรียกว่า
 “บันจะรากัน” อยู่ต่อตำหนักประเสบันไปทางตะวันออก แล้วถึงตำหนัก
 หม่อมเจ้าหญิงประสงค์สม เรียกว่า “สตาหมัน” เป็นที่สุด

(ชวาคั้งที่ 3 : 120)

ดังเช่นตลาดแห่งหนึ่งเป็นที่ขายของสด ร้านแถวหน้าริมถนนล้วนแต่ขาย
 ดอกไม้กับผลไม้ แถวข้างหลังต่อไปเป็นร้านขายของเครื่องทำกับข้าว
 เครื่องสำหรับกิน กับหมากพลูและของสดประเภทอื่นๆ ต่อกันไป เอา
 ร้านขายของจำพวกที่มีกลิ่นเช่นปลาและเนื้อสัตว์ตลอดจนกะป็น้ำปลาไว้
ข้างหลังที่สุด ส่วนตลาดที่ขายของแห่งนั้น ก็มีร้านขายของทองเงิน
 เครื่องประดับและของเครื่องใช้ต่างๆ เช่นเกือกและร่มเป็นต้น ตลอดจน
 ร้านขายของแห่งที่เป็นของกิน ตั้งร้านอยู่แถวหน้าริมถนน มีชานกว้าง
 สำหรับคนเดินในร่มตลอดหน้าร้าน ต่อเข้าไปข้างในถึงแถวร้านขายผ้า
 แล้วถึงร้านขายของจำพวกอื่นๆ เป็นลำดับไป ตึกนั้นยังมีชั้นบนเป็น
 ตลาดอีกชั้นหนึ่ง มีทั้งทางบันไดและทางลอย สำหรับคนขึ้น ร้านที่อยู่
 ชั้นบนเป็นจำพวกหัตถกรรม เช่นช่างเย็บเสื้อเป็นต้น

(เมืองพม่า : 41)

ข้างหน้าร้านตั้งโต๊ะมีเก้าอี้ล้อม ๔ ตัวไว้เป็นหมู่ๆ สำหรับคนไปนั่งกิน
 ในร้านมีขนมต่างๆ ที่เป็นขนมชนิดค้างวันได้ใส่ขวดแก้วตั้งเรียงราย
 ประดับไว้ตามชั้นข้างฝา ที่เป็นขนมสดใส่ถาดเป็นต่างๆ วางเรียงกันไว้
 ในตู้ต่ำ แล้วแต่คนจะเลือกกินอย่างไร นอกจากขนมหวาน ขนมปัง
 ยังมีไอศกรีมลูกไม้และนมเนย ไข่กรอก หมูแฮมกับของคาวอย่างอื่นๆ
 ตลอดจนสุราเมรัย และมีครัวไฟอยู่ข้างหลังร้าน

(ชวาคั้งที่ 3 : 132-133)

4.1.1.5 คำเชื่อมบอกการเปรียบเทียบ คือ คำที่ใช้แสดงความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งต่างๆ หรือระหว่างเหตุการณ์ต่างๆ หรือระหว่างสิ่งต่างๆ กับเหตุการณ์ (นววรรณ พันธุเมธา, 2527 : 55) ใช้หน้าคำนามหรือประโยคที่บอกการเปรียบเทียบ (นววรรณ พันธุเมธา, 2527 : 63) เป็นคำที่มุ่งเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งกับอีกสิ่งหนึ่งซึ่งมีลักษณะบางประการที่สามารถนำมาเปรียบเทียบกันได้ เพื่อแสดงให้เห็นขนาด รูปร่าง ลักษณะ คุณค่า ความสำคัญของสถานที่ สิ่งของ เหตุการณ์ โดยการเปรียบเทียบกับสิ่งที่คนรู้จักหรือสิ่งที่อยู่ในความนึกคิดของคนทั่วไป ผู้อ่านสามารถทำความเข้าใจได้ง่ายและเข้าใจตรงกับผู้เขียน

การเปรียบเทียบที่ทรงใช้เป็นส่วนใหญ คือการเปรียบเทียบสิ่งที่พบเห็นจากการเดินทางในต่างประเทศกับสิ่งที่มีในประเทศไทยซึ่งผู้อ่านทั่วไปรู้จักเป็นส่วนมาก การเปรียบเทียบกับสิ่งที่มีในประเทศไทยเพื่อให้ผู้อ่านรู้จักและเข้าใจเรื่องราวได้ทันทีโดยไม่ต้องบรรยายรายละเอียดมาก ทำให้ผู้อ่านเห็นภาพและเข้าใจสิ่งนั้นได้ตรงกับผู้เขียน คำที่ใช้ในการเปรียบเทียบได้แก่ อย่าง กว่า เหมือน ทำนอง คล้าย ราว เปรียบ เช่นเดียวกับ

พระองค์ทรงนำสถานที่ที่คนทั่วไปรู้จักมาเปรียบเทียบเพื่อให้เห็นภาพและเข้าใจเรื่องราวที่ทรงถ่ายทอดได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น และช่วยให้ผู้อ่านเห็นความเหมือนหรือแตกต่างกันจากสิ่งที่น่าสนใจเป็นตัวอย่าง เพื่อเปรียบเทียบให้เห็นภาพและเข้าใจลักษณะ สภาพแวดล้อม ทำเลที่ตั้ง ขนาดรูปร่างของสถานที่ โดยเฉพาะสถานที่ในต่างประเทศ การนำสถานที่ในประเทศไทยที่ผู้อ่านรู้จักมาเปรียบกับสถานที่ในต่างประเทศซึ่งเป็นสถานที่ที่ผู้อ่านไม่รู้จักหรือไม่คุ้นเคยช่วยทำให้ได้ภาพของสถานที่ตรงกับที่ผู้เขียนต้องการ พระองค์ทรงเปรียบเทียบสภาพแวดล้อม ตำแหน่งทำเลที่ตั้งของสถานที่ในต่างประเทศกับสถานที่ในประเทศไทย เช่น

ทุ่งนากับป่าไม้เรือกสวนสลับกัน เหมือนเมืองพัทลุงมากกว่าเมืองอื่น

(ลังกา : 9)

บาซา เป็นตลาดขายของแขกต่างๆ ตลาดนี้ว่าโดยย่อก็ทำนองตลาดสำเพ็งของเรา

(เตอรี้ : 133)

เวลารุ่งสว่างเรือถึงตำบลชนกกรุปากช่องทะเลสาบ แลดูชายชาวเป็นที่
น้ำท่วมป่าเกือบถึงยอดไม้คล้ายกับที่บึงบอระเพ็ดไปทุกด้าน

(นครวัด : 59)

ครั้นถึงที่ดอนเป็นทุ่งนามีต้นตาลมาก คล้ายทุ่งเมืองเพชรบุรี

(นครวัด : 147)

แต่วังเตอร์ก็มีข้างหน้าข้างใน ไม่เป็นอย่างบ้านๆ เช่นวังฝรั่ง จึงสร้าง
ตำหนักหลังนี้ขึ้นในพระราชวังชั้นกลาง ทำนองอยู่ในท้องที่เช่นพระที่นั่ง
อนันตสมาคม

(เตอร์กี : 94)

สุหร่าที่สุลต่านจะเสด็จไปมัสการพระวันนี เป็นสุหร่าในพระราชวัง
ทำนองวัดพระแก้ว

(เตอร์กี : 98)

ดูตรงหน้าโฮเต็ลพระพุทธรเจ้าหลวงเคยเสด็จประทับ เหมือนกับโฮเต็ลตั้ง
อยู่ริมถนนเสาชิงช้าในกรุงเทพฯ

(ชวาคั้งที่3 : 137-138)

แม่น้ำเอราวดี นับเป็นมหานทีสาย ๑ ในทวีปสายเอเชียผ่านกลาง
ประเทศพม่าลงมาแต่ข้างเหนือจนออกทะเล เช่นเดียวกับแม่น้ำ
เจ้าพระยาในประเทศสยาม และเปรียบเทียบได้อย่างอื่นอีก ถ้าสมมติว่า
เมืองมัณฑลเลย์อยู่ ณ เมืองพิษณุโลก แม่น้ำเจ้าพระยาขึ้นไปแยกเป็นสอง
สายที่ปากน้ำโพฉันท ไดม่น้ำเอราวดีก็ขึ้นไปแยกเป็นสองสายที่เมืองปะ
กอกู Pakokku ทำนองเดียวกัน สายทางตะวันตกเรียกว่าแม่น้ำ “ซินด์
วิน” Chindwin ยืดยาวต่อไปเหมือนอย่างแม่น้ำปิงสาย ๑ แม่น้ำเอราวดี
เป็นสายทางตะวันออกเปรียบเหมือนแม่น้ำน่าน

(เมืองพม่า : 269)

“บวรพุทโธ” เป็นมหาเจดีย์ในพระพุทธศาสนาใหญ่ยิ่งกว่าโบราณเจดีย์
บรรดามีในเกาะชวา เปรียบเหมือนอย่างนครวัดในประเทศกัมพูชา หรือ
พระปฐมเจดีย์ในประเทศสยาม

(ชวาคั้งที่3 : 153-154)

แลมีตึกพอสถานประมาณ ขนาดดีกวรนาฏเกษมสานครเก่าที่บางปอิน
(เตอรกี : 90)

ไปดูเพนียดจับข้าง ซึ่งพ้งค่นพบใหม่ได้สั๊กเดือนหนึ่งอยู่ข้างทิศเหนือนคร
ธม ก่อเชิงเทินด้วยแลง สัณฐานกลมมีประตู ๒ ทาง ขนาดจะเชื่องกว่า
เพนียดที่เมืองลพบุรีสั๊กหน้อย

(นครวัด : 97)

โรงละครนี้ทำอย่างโรงละครฝรั่ง จุดไฟฟ้าแลประดับประดางดงาม แต่
เป็นขนาดเล็กยอมกว่าโรงละครในหอพระสมุควชิรญาณนี้สั๊กหน้อยหนึ่ง
(เตอรกี : 116)

เวลาบ่ายไปดูเทวสถานบนเขาพนมบาเกง อยู่ใกล้กำแพงนครธมข้างใต้
เป็นภูเขาหินธรรมชาติ แต่ประมาณจะสูงกว่าภูเขาทองกรุงเทพฯ
(นครวัด : 92)

เขาพระราชทรัพย์ที่เรามาดูวันนี้อยู่กลางทุ่ง เป็นที่ฝังพระอัฐิของพระเจ้า
กรุงกัมพูชามาแต่โบราณ...ประมาณตาดูเหมือนจะต่ำกว่ายอดเขาที่พระ
นครศรีเมืองเพชรบุรีไม่มากนัก
(นครวัด : 161)

ก็ถึงปากทางที่จะขึ้นเขาโบกโคมิป้ายบักที่ปากทาง... ขับรถขึ้นไปไม่ถึง
๒ ชั่วโมงก็ถึงอาศัยสถาน ทำที่ยอดเขาสูงจากทะเลกว่า ๑๐๐๐ เมตร
(๒๕ เส้น) สูงกว่าเขาเขี้ยวบางปลาสร้อย แต่ต่ำกว่าเขาตอยสุเทพ เมือง
เชียงใหม่
(นครวัด : 193)

ท่าเมืองโกลัมโบนี้เป็นแต่ชายตลิ่งตรงๆ เปรียบทำนองอย่างบางพระตรง
เกาะสี่ซึ่งข้าม

(ลังกา : 4)

พระองค์ทรงเปรียบเทียบสถานที่ที่ทรงพบเห็นกับสถานที่ในประเทศไทยที่มีลักษณะของทำเลที่ตั้งเหมือนกับสถานที่จริงที่ทรงบรรยาย ทำให้ผู้อ่านเห็นภาพตำแหน่งของสถานที่ได้ถูกต้อง เช่น การเปรียบเทียบเส้นทางแม่น้ำในเมืองพม่ากับแม่น้ำในประเทศไทย และสถานที่ในประเทศไทยที่ทรงนำมาเปรียบเทียบกับสถานที่จริง ทรงเลือกสรรสถานที่ที่เป็นสถานที่ประเภทเดียวกัน เช่น เมื่อเล่าถึงสถานที่ประเภทวัดก็ต้องเทียบกับวัดด้วยกัน ได้แก่ การเปรียบเทียบสุเหร่าในพระราชวังเตอร์กีทรงเปรียบกับวัดพระแก้วในพระบรมมหาราชวัง หรือการเปรียบเทียบให้เห็นความสำคัญของสถานที่ประเภทเดียวกันและมีความสำคัญในท้องถิ่นเหมือนกัน เช่น ความสำคัญและความยิ่งใหญ่ของบวรพุทธโธเปรียบเทียบกับนครวัดของเขมรหรือพระปฐมเจดีย์ของไทย นอกจากนี้พระองค์ทรงใช้ตัวอย่างสถานที่ในประเทศไทยมาเปรียบเทียบเพื่อให้เห็นขนาดและความสูงของสถานที่ที่ทรงเล่าถึง เช่น ทรงเปรียบเทียบตำหนักที่สุลต่านเตอร์กีทรงจัดให้พระองค์ประทับมีขนาดเท่ากับตึกวรรณภูมิเกษมสานต์ที่บางปะอิน เป็นต้น

พระองค์ทรงใช้คำเชื่อมในการเปรียบเทียบเกี่ยวกับสถานที่อย่างโดดเด่นมาก โดยการใช้สถานที่ที่คนรู้จักอยู่แล้วมาเปรียบเทียบกับสถานที่ที่ทรงพบเห็นนั้น เพื่อให้ได้ภาพที่ใกล้เคียงและชัดเจนกว่าการให้ข้อมูลหรือรายละเอียดแล้วให้ผู้อ่านจินตนาการเอาเอง เมื่อผู้อ่านมีภาพที่รู้จักหรือคุ้นเคยอยู่แล้วสามารถนำไปเทียบเคียงกับสถานที่ที่ทรงกล่าวถึงได้ซึ่งทำให้เข้าใจเรื่องราวได้ง่ายขึ้น ชัดเจนใกล้เคียงกับสถานที่จริงโดยไม่ต้องบรรยายรายละเอียดมาก และการเปรียบเทียบที่สามารถเลือกสถานที่ที่มีลักษณะหรือคุณสมบัติตรงกับสถานที่ที่ทรงบรรยายถึง ทำให้ผู้อ่านเห็นภาพของสถานที่ตรงกับผู้เขียน รับรู้ความเหมือนหรือแตกต่างได้อย่างถูกต้องชัดเจน นอกจากนี้การใช้คำเชื่อมเพื่อการเปรียบเทียบช่วยให้เห็นภาพและเข้าใจได้ในทันทีจากสิ่งที่นำมาเปรียบเทียบ เพราะเป็นสิ่งที่คนทั่วไปรู้จัก เป็นสิ่งที่อยู่ในความรับรู้ ความนึกคิด อีกทั้งยังสื่อถึงความสำคัญหรือความดีเด่นของสถานที่เมื่อเกิดการเปรียบเทียบกับสิ่งอื่นๆ

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงใช้คำชนิดต่างๆ ได้แก่ คำนามเพื่อใช้เรียกสิ่งต่างๆ ซึ่งมีวงศัพท์เกี่ยวกับการเดินทางและสถานที่ท่องเที่ยวเป็นส่วนใหญ่ คำกริยาเพื่อแสดงอาการ คำวิเศษณ์ที่ช่วยขยายความคำที่ประกอบ คำบุพบทแสดงตำแหน่งที่ตั้งของสถานที่ และคำเชื่อมบอกการเปรียบเทียบโดยการเปรียบเทียบกับสิ่งที่คนรู้จัก นอกจากนี้ยังมีการใช้คำทับศัพท์เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะในพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวที่เป็นการเดินทางไปต่างประเทศ การใช้คำชนิดต่างๆ เหล่านี้เป็นการใช้อย่างผสมผสานกลมกลืนกันในการเล่าเรื่องที่จะต้องสื่อให้เห็นภาพที่ชัดเจน ไม่ผิดเพี้ยนคลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริง จากการศึกษาหัวข้อนี้ทำให้ผู้วิจัยเห็นว่าสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีพระปรีชาสามารถที่ใช้คำชนิดต่างๆ ได้อย่าง

สอดคล้องกับกลมกลืนก่อให้เกิดภาพที่ถูกต้องชัดเจน ผู้อ่านเข้าใจได้ง่าย มีความละเอียดในการเลือกใช้คำเพื่อทำให้ภาพสถานที่หรือเหตุการณ์นั้นมีความชัดเจน หรือทำให้ภาพมีรายละเอียดมากขึ้น สามารถบ่งชี้ลักษณะหรือตำแหน่งที่แน่นอนได้ นอกจากนี้พระองค์ทรงใช้คำเชื่อมเปรียบเทียบเพื่อช่วยในการเปรียบเทียบลักษณะสถานที่ต่างๆ กับสิ่งที่คนรู้จักคุ้นเคยอยู่แล้ว ทำให้ผู้อ่านเห็นภาพที่ชัดเจนและเข้าใจได้ง่ายยิ่งขึ้น ทั้งยังเป็นวิธีที่ทำให้เกิดความคลาดเคลื่อนน้อยที่สุด และช่วยสื่อความระหว่างผู้เขียนและผู้อ่านให้ตรงกันได้ดียิ่ง

4.1.2 การใช้สำนวน

สำนวน หมายถึง ถ้อยคำที่มีได้มีความหมายตรงไปตรงมาตามตัวอักษรหรือแปลตามรากศัพท์ แต่เป็นถ้อยคำที่มีความหมายเป็นอย่างอื่น คือ เป็นชั้นเชิงชวนให้คิด ซึ่งอาจจะเป็นในเชิงเปรียบเทียบหรืออุปมาอุปไมย (ไซลรี ปราโมช ณ อยุธยา ,2526 :4) สำนวนที่ปรากฏในพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวอาจแบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม คือ สำนวนที่มีความหมายตรงกับที่ใช้ในปัจจุบัน และสำนวนเฉพาะยุคสมัย

4.1.2.1 สำนวนที่มีความหมายตรงกับที่ใช้ในปัจจุบัน คือสำนวนที่ยังมีใช้และสื่อความหมายเข้าใจตรงกับการใช้ในปัจจุบัน เช่น

น้ำท่วมปาก

ยังมีใจคิดที่จะเอาบ้านเมืองคืนมาอยู่ในปกครองของฝรั่ง ที่ร่วมชาติแลศาสนาอันเดียวกันมิได้ขาด เวลน้ำท่วมปากต้องจำทน

(เตอร์กี : 122)

“น้ำท่วมปาก” (ภาษิต คำพังเพย สำนวนไทย 2540 : 42) หมายถึง พูดไม่ออก เพราะเกรงจะมีภัยแก่ตนหรือผู้อื่น พระองค์ทรงใช้สำนวนน้ำท่วมปากกับพลเมืองที่นับถือศาสนาคริสต์ในเตอร์กีที่จะพูดแสดงความคิดเห็นไม่ได้มากนัก เพราะเตอร์กีปกครองตามคัมภีร์ของศาสนาอิสลาม ทำให้พลเมืองที่นับถือศาสนาคริสต์ถูกกดขี่ข่มเหงจากคนที่นับถือศาสนาอิสลาม

เสียงเดียว

ต้องระวังผ่อนผันสั้นยาวชิงไหวชิงพริบอยู่เสมอ แต่ครั้นผันผ่อนหย่อนมือไปยกย่องเอาใจพวกคริสเตียนหนักเข้า เจ้าพวกพลเมืองฝ่ายแขกก็เสียงเดียวคอยจะหาเหตุว่าทำผิดแผนโกหร่าน

(เตอริก : 123)

“เสียงเขียว” ตามความหมายของพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2539 : 854) หมายถึง เสียงแสดงอาการโกรธจัด ในที่นี้พระองค์ทรงใช้ “เสียงเขียว” ในความหมายแสดงความไม่พอใจ การมีพลเมืองต่างชาติต่างภาษามายูบรวมในดินแดนของเตอริกทำให้ปกครองยาก เพราะฉะนั้นต้องมีวิธีขึ้นเชิงที่ดีและเหมาะสมตามสถานการณ์ ถ้าทางราชการผ่อนผันให้พลเมืองที่นับถือคริสต์เมื่อใด พวกที่นับถืออิสลามก็มักไม่พอใจ

ห้วนอนปลายเท้า

แต่ที่เขาคอยคุมเช่นนั้น ข้าพเจ้าก็คิดเห็นว่าเป็นการจำเป็น เพราะพวกเราสี่เป็นแขกบ้านค่านเมืองไปอยู่ในพระราชฐาน ไม่รู้จักลูทางห้วนอนปลายเท้า

(เตอริก : 132)

“ห้วนอนปลายเท้า” (ภาษิต คำพังเพย สำนวนไทย 2540 : 42) หมายถึง ไม่รู้จักความเป็นมาหรือพื้นเพ พระองค์ทรงใช้สำนวนตรงตามความหมายที่ให้ไว้ คือทหารเตอริกรักษาหน้าทีอย่างเคร่งครัด ต้องคอยสอดส่องดูแลติดตามผู้ที่เข้ามาอยู่ในพระราชวัง เพราะทหารไม่รู้ว่าคณะของสมเด็จพระยามดาราฯ มีพื้นเพความเป็นมาอย่างไร ไม่ว่าจะคณะของพระองค์จะเสด็จไปที่ใดในพระราชฐานของสุลต่าน ทหารต้องวิ่งตามเสมอ

ล้มหมอนนอนเสื่อ

ต่อมาเมื่อไปถึงขวาแล้วได้ข่าวว่าพวกที่อยู่หลังยังชินนะหมอนฮอล ก็เป็นอินพลวนชาอีก ๒ คนถึงล้มหมอนนอนเสื่อ

(ขวาครั้งที่ 3 : 104)

“ล้มหมอนนอนเสื่อ” (ภาษิต คำพังเพย สำนวนไทย 2540 : 74) หมายถึง ป่วยจนต้องนอนพักรักษาตัว พระองค์ทรงใช้สำนวนนี้เล่าถึงคนที่อยู่ที่บ้านชินนามอนที่ติดใช้หัวดีใหญ่มีอาการหนักขนาดต้องนอนพักรักษา ส่วนพระองค์และคณะเดินทางไปชวาก็ติดใช้หัวดีใหญ่เช่นกัน แต่มีอาการอย่างเบาเดินเหินได้

พลัดที่นาลาที่อยู่

เที่ยวนี้เห็นจะต้องพลัดที่นาลาที่อยู่ไปเที่ยวเตร็ดเตร่หลายวันทีเดียว

(เสด็จประพาสต้น : 1)

“พลัดที่นาลาที่อยู่” หรือปัจจุบันใช้ว่า “พลัดที่นาคาที่อยู่” (ภาษิต คำพังเพย

ล้านนไทย ,2540 :57) หมายถึง พลัดพรากจากถิ่นฐานเดิม ระหกระเหิน พระองค์ทรงเล่าถึง เหตุของการเดินทางในจดหมายฉบับแรกที่เขียนถึงพ่อประดิษฐ์ว่าจะต้องตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงมีแผนการประพาสต้นหลายที่

พิธีแตก

นายอักษฎาฐเกิดอยากดูละครพากันไปดู ไปเจอเจ้าของละครเจ้ากรรมรู้ จักว่าฉันเป็นหุ้มแพรมหาดเล็กต้องหนีพากันลงเรือ แต่กระนั้นก็ไม่พ้น พอประเดี้ยวเจ้าหมี่เจ้าหมาพากันมารุมมาตุ้ม พิธีแตก เพราะนาย อักษฎาฐที่เดียว

(เสด็จประพาสต้น : 4)

“พิธีแตก” (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน 2539 : 596) หมายถึง เสียเรื่อง ล้มเหลว พระองค์ทรงดำเนินนายอักษฎาฐ (สมเด็จพระเจ้าฟ้าอักษฎาฐเดชาวุธ กรมหลวงนครราชสีมา) ทำเสียเรื่องที่ตั้งใจไว้ เหตุเพราะนายอักษฎาฐไปแวะดูละคร จึงพบเจ้าของคณะละครซึ่งจำพระองค์ ได้ ทำให้การอำพรางตัวเที่ยวตลาดครั้งนี้ไม่สำเร็จ

ตามเพลง

ดูเหมือนจะเห็นว่าการล้างถ้วยชามนั้นเป็นหน้าที่เลวทรามนัก ผู้ไปอาสา พวกหน้าเตาให้ใช้สอยขอดเกล็ดปลาและสับหันไปตามเพลง

(เสด็จประพาสต้น : 12)

“ตามเพลง” (ภาชิต คำพังเพย ล้านนไทย 2540 : 33) หมายถึง สุดแต่จะเป็น ไป ตามเรื่องตามราว ในขบวนเสด็จประพาสต้นจะแบ่งหน้าที่ให้ผู้ที่ตามเสด็จตามที่ถนัด สำหรับ คนที่ไม่มีความถนัดใดๆ จะได้อยู่กองล้างชาม นายวงศ์ตะวัน (เจ้าพระยาสุรวงศ์วิวัฒน์ศักดิ์) เป็นผู้ ที่ไม่มีความถนัดใดๆ แต่ไม่ยอมล้างถ้วยชามจึงขอไปอยู่หน้าเตายอมให้ใช้สอยอะไรก็ได้สุดแต่จะ มอบหมายให้ทำ

กว่าเพื่อน

ลำน้ำร่างกุ้งอยู่กลางน้ำลึกกว่าเพื่อน เมืองร่างกุ้งจึงเป็นเมืองสำคัญใน การไปมาค้าขาย

(เมืองพม่า : 5)

เมื่อแรกออกจากที่พักสังเกตดูเมืองแปรตั้งยาวตามริมแม่น้ำ มีทางรถไฟ ลงมาจนใกล้ฝั่ง กลางเมืองมีเนินเขาศิลาแดงเป็นเทือก บนยอดที่สูง

กว่าเพื่อนสร้างพระมหาธาตุสิงคุดร พม่าเรียกว่า “ชเวสันดอ” Shwe

Sandaw

(เมืองพม่า : 397)

“กว่าเพื่อน” หมายถึง มากกว่า เป็นการแสดงการเปรียบเทียบเพื่อแสดงว่าสิ่งที่กล่าวถึงเป็นสิ่งที่มีความสมบัติมากกว่าสิ่งอื่นๆ หรือเป็นที่สุดในบรรดาสิ่งเดียวกัน หรือในบรรดาสิ่งที่มีความเกี่ยวข้องกัน เช่นตัวอย่างที่ยกมานี้เพื่อแสดงให้เห็นว่าสถานที่ที่กล่าวถึงมีความสมบัติมากกว่าหรือมากที่สุดในบริเวณนั้น

4.1.2.2 สำนวนเฉพาะยุคสมัย เป็นสำนวนที่มีใช้อยู่ในปัจจุบันแต่ความหมายเปลี่ยน หากไม่มีคำอธิบายหรือไม่มีบริบทอาจจะเข้าใจสำนวนนั้นคลาดเคลื่อนได้ ดังนั้นสำนวนเหล่านี้จึงถือเป็นสำนวนเฉพาะยุคสมัยของสมเด็จพระยาตำราธิราชสุทนต์ เช่น

ลงลัมখন

ลงปลายฉันเองก็ลงลัมখনกับเขาคือคนหนึ่ง

(เสด็จประพาสต้น : 22)

“ลงลัมখন” เป็นสำนวนที่พระองค์ทรงใช้หมายถึงอาการเมาคลื่นจนไม่มีเรี่ยวแรงทำอะไรต้องลงนอนนิ่งๆ ซึ่งผู้อ่านจะเข้าใจสำนวนลงลัมখনว่ามีลักษณะเป็นเช่นไรจากบริบทของเรื่องที่พระองค์ทรงเล่าถึงอาการเมาคลื่นของพระองค์จนกระทั่ง “ลงนอนเหมะอยู่หน้าเส้าตอนศิระชะเรือ” (เสด็จประพาสต้น : 22)

เล่นหัว

กลางวันเวลาเที่ยงไปกินพร้อมกัน แล้วเล่นหัวอยู่ด้วยกันจนถึงเวลาพัก

(นครวัด : 189)

“เล่นหัว” (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน 2539 : 743) หมายถึง หยอกล้อกัน ในที่นี้ทรงหมายถึงการละเล่นหรือกิจกรรมที่มีร่วมกัน พระองค์ทรงอธิบายการเล่นหัวที่บ้านเรลิสต์สปิริเออร์ ว่าคือการเล่นบิลเลียดและมาของไพ่นกกระจอก

สำสอน

พิพิธภัณฑสถานนี้ของยังสำสอน

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 54)

ทางพื้นสนามไปข้างในตรงหน้าพลับพลาข้ามเป็นที่ผู้คนล้ำสอน มีพวก
ตั้งกลองชักรูป พวกนั่งบนหลังคารถโคซและรถยนต์จอดเรียงราย กับทั้ง
พวกที่เดินดินก็มาก เสียงร้องพ่นต่อรองกันแข็งแะอยู่ทาง๑
(ยุโรปครั้งที่ 2 : 82)

“ล้ำสอน” ตามความหมายของพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2539 : 834)
หมายถึง ปะปนโดยไม่เลือกเช่นในการคบค้าสมาคม หรือในการชองเสพเป็นต้น ในกรณีที่พระองค์
ใช้สำนวนนี้หมายความว่ามาจากที่ต่างๆ หลายพวกหลายเหล่าปนเปกันไป (วัลยา วิรุกตะลพ,
2513 : 35) ทั้งของในพิพิธภัณฑ์และผู้คนที่สนามม้ามาจากที่ต่างๆ มีหลายจำพวกปนกัน

ไม่สู้ নয়นต์ตา

แต่สีหาสนบัลลังก์กับทั้งเรือนแก้วนั้นเมื่อเข้าไปพิจารณาใกล้ๆ “ไม่สู้ নয়นต์
ตา” ด้วยฝีมือทำไม่เกลี้ยงเกลา ทุ่นรูปภาพก็เตอะตะไม่น่าชม งามแต่
แลดูไกลๆ

(เมืองพม่า : 166)

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายสำนวน “ไม่สู้ নয়นต์ตา” ต่อจากคำสำนวน
ว่า “ฝีมือทำไม่เกลี้ยงเกลา ทุ่นรูปภาพก็เตอะตะไม่น่าชม งามแต่แลดูไกลๆ” ก่อนที่จะใช้สำนวน
นี้ทรงบรรยายถึงสีหาสนบัลลังก์และเรือนแก้วไว้ว่า “จำหลักลวดลายอย่างวิจิตรพิสดาร” (เมืองพม่า
: 166) แต่เมื่อพระองค์ทรงทอดพระเนตรใกล้ๆ ก็เห็นว่าฝีมือการจำหลักไม่ได้งดงามอย่างที่เห็นแต่
ไกลๆ เป็นการสื่อความหมายว่าของสิ่งนั้นฝีมือไม่ประณีตงดงาม ไม่น่าชมอย่างที่คาดเอาไว้

สำนวนที่พระองค์ทรงใช้ทำให้เกิดจินตภาพและช่วยสื่อความหมายให้ชัดเจน หากไม่มี
การใช้สำนวนในการบรรยายเรื่องราว เล่าเรื่องตรงไปตรงมาตามตัวอักษร ผู้อ่านอาจได้รับความ
ความหรือเรื่องราวเท่าเดิมก็จริง แต่ผู้อ่านก็จะไม่ได้รับความงามทางภาษาที่จะได้ทั้งภาพและ
ความหมายจากการใช้สำนวน ซึ่งเป็นส่วนที่กระตุ้นความคิดทำให้เกิดจินตนาการและแสดงให้เห็น
ชั้นเชิงในการใช้ภาษาของผู้เขียน

4.1.3 การใช้ภาพพจน์

ภาพพจน์ (Figure of Speech) คือ คำหรือกลุ่มคำที่เกิดจากกลวิธีการใช้คำเพื่อ
ให้เกิดภาพที่แจ่มชัด และลึกซึ้งขึ้นในใจผู้อ่านและผู้ฟัง คำสามารถสื่อภาพให้เห็นได้ แต่คำที่สื่อ
ภาพเหล่านี้ไม่เรียกว่าภาพพจน์ เพราะภาพพจน์เป็นผลของการใช้คำอย่างมีศิลปะ โดยกลวิธีการ

เปรียบเทียบซึ่งมีต่างๆ กัน ภาพพจน์มีหลายประเภทได้แก่ อุปมา อุปลักษณะ อนุนามนัย อธินามนัย บุคลาธิษฐาน อติพจน์ สัทพจน์ วิภาษ และอรรถวิภาษ (กาญจนา นาคสกุล และคณะ, 2521: 240)

สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพทรงใช้ภาพพจน์เป็นจำนวนมาก เพื่อช่วยสร้างภาพที่ชัดเจนยิ่งขึ้น เห็นรายละเอียดได้ง่ายขึ้น ภาพพจน์ที่พบมากในพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยว ได้แก่ ภาพพจน์ประเภทอุปมา สัทพจน์ และอติพจน์

4.1.3.1 อุปมา หมายถึง การใช้สำนวนโวหารที่นำสิ่งสองสิ่งหรือการกระทำมาเปรียบเทียบกัน การเปรียบเทียบนั้นมิใช่การเปรียบเทียบระหว่างของอย่างเดียวกัน แต่เปรียบเทียบระหว่างของต่างชนิดกัน(ทวีศักดิ์ ญาณประทีป, 2537 : 26) โดยมีคำเชื่อมโยง เช่น คำว่าเหมือน ดุจ ดัง เช่น ปาน ราว ประหนึ่ง เพียง เทียบ ฯลฯ (กาญจนา นาคสกุล และคณะ, 2521: 202) พระองค์ทรงใช้ภาพพจน์อุปมาเพื่อเปรียบเทียบให้เห็นภาพที่แจ่มชัดเกี่ยวกับสถานที่ บุคคล วัตถุประสงค์ของ และเหตุการณ์ ดังนี้

เป็นเหมือนอย่างภูเขาไฟโผล่ขึ้นมาจากทะเลมีเขาสูงเดี่ยวคล้ายกับเขา
ผ้าที่ตั้งไว้ในทะเล

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 11)

เป็นความเปรียบเทียบที่สร้างภาพที่ชัดเจน ใช้สิ่งที่มีรูปร่างลักษณะคล้ายกันมาเปรียบเทียบทำให้เห็นภาพของสิ่งที่พระองค์ทรงกล่าวถึงได้เด่นชัดมากขึ้น

ที่ตอนนี้ทำนาต้องตากทำบนไหล่เขาเหมือนขั้นบันได

(ลังกา : 9)

เป็นความเปรียบเทียบที่แสดงให้เห็นลักษณะของการตากถางภูเขาว่ามีลักษณะเหมือนกับขั้นบันได ช่วยทำให้ได้ภาพที่ชัดเจน

มีเรือกสวนเรือนชานสลัปลอนซับซ้อนกันไปเป็นชั้นๆ เหมือนกับเรือน
ตุ๊กตาที่เขาแก่งเอามาจัดตั้งไว้ให้ดูเล่น

(เตอรี่ยี่ : 125)

เป็นความเปรียบเทียบที่แสดงสภาพการตั้งบ้านเมืองที่สามารถจัดเรียงรายเป็นชั้นๆ

จัดเรียงเป็นระเบียบอย่างที่ไม่คิดว่าจะทำได้ เหมือนกับเรือสตูกตาที่คนสามารถนำไปจัดวางให้เป็นระเบียบสวยงามอย่างไรก็ได้

ดูเรือจอดบังอยู่หลังเขื่อนนี้เรียงกันเป็นแถวราวกับแถวทหาร

(ลังกา : 5)

เป็นความเปรียบที่แสดงสภาพของวัตถุที่ตั้งเรียงรายอยู่เป็นจำนวนมากว่ามีลักษณะเป็นแนวเป็นระเบียบราวกับแถวทหาร เมื่อเปรียบกับ “ทหาร” ก็สื่อความหมายของความมีระเบียบวินัย และแถวทหารก็หมายถึงการรวมตัวของทหารที่มีจำนวนมาก ดังนั้นความเปรียบนี้จึงแสดงให้เห็นภาพของเรือที่จอดเรียงต่อกันอย่างเป็นระเบียบ

ส่วนพวกเพื่อนฝูงที่มาเรือพายม้านั้นต้องแห้วมาในประทุนเรือ พวกมันบ่นกันว่าราวกับนอนมาในโลง

(เพชรบูรณ์ : 98)

เป็นความเปรียบความยากลำบากในการใช้เรือพายม้าที่มีขนาดเล็กคับแคบเปรียบกับโลงศพที่มีขนาดพื้นที่พอดีตัวคนจนไม่สามารถขยับไปทางใดได้

ฉันนั่งดูท่านายอำเภอรูดคลานเข้าใฝ่กรมหลวงดำรงท่าทางสนิทราวกับเป็นข้าไท

(เสด็จประพาสต้น : 15)

เป็นความเปรียบท่าทางเข้าใฝ่บนอบเจ้านายของนายอำเภอรูดคือ สมเด็จพระเจ้าฟ้าอู่เกล้าเดชาวุธ กรมหลวงนครราชสีมาซึ่งมีฐานะเป็นเจ้านายว่าทำได้เหมือนกับว่าพระองค์เป็นข้าราชการที่ต้องบนอบคนที่มีฐานะสูงกว่าอยู่เสมอ

เวลาติดสลิบเปอเข้าสู่อุโมงค์ท่าทางที่เดินต้องระวังตัวเหมือนกับเด็กแรก
ตั้งไข่ดูขบขันกลั่นหัวเราะไม่ได้

(เตอรี้ : 127)

เป็นความเปรียบท่าทางของคนที่ไม่ระวังท่าทางที่ใหญ่กว่าขนาดเท้าจริงๆ ย่อมได้รับความลำบาก เดินได้ไม่สะดวกเพราะต้องระวังองเท้าไม่ให้หลุดดังนั้นท่าทางการเดินจึงไม่เป็นปกติ ต้องคอยระวังจะเดินล้มเหมือนกับเด็กเล็กๆ ที่เพิ่งหัดเดิน

กัปตันเขารับผิดชอบเหมือนเป็นเจ้าของ

(เรื่อเมลล์ : 10)

เป็นความเปรียบเทียบการปฏิบัติหน้าที่ของกัปตันที่ดูแลรับผิดชอบทุกอย่างในเรื่องว่าเหมือนเป็นเจ้าของที่มีหน้าที่ดูแลรับผิดชอบทุกอย่างภายในบ้านเมืองของตนเช่นกัน

เมื่อถึงเวลาจนจะวัดแดดในวันพืชน์เป็นการเอะอะสนุกสนานกันใหญ่

เสมอหนักเลงซึ่งคอยดูห่วยออก

(เรื่อเมลล์ : 21)

เป็นความเปรียบเทียบอาการของคนในเรือในวันพืชน์วัดแดดที่ต้องคอยคาดเดาผลของการวัดแดด ซึ่งจะส่งเสียงดังและรู้สึกสนุกสนานกับผลวัดแดดที่จะออกมาเหมือนกับอาการและความรู้สึกคนที่ชอบเล่นห่วยที่มีอาการจดจ่อกับผลของตัวเอง และมักแสดงอาการดีใจหรือครึกครื้นกับการรอดผลตัวเลขที่ตนเองซื้อไว้

ต้องส่งข้าวส่งน้ำพระยาโบราณเหมือนกับคนโทษ

(เสด็จประพาสต้น : 29)

เป็นความเปรียบเทียบสภาพของพระยาโบราณราชธานินทร์ที่ต้องเก็บตัวอยู่แต่ในเรือไม่สามารถออกไปไหนได้ ต้องมีคนส่งข้าวส่งน้ำให้ที่เรือ เหมือนกับนักโทษที่ขาดอิสระที่จะไปไหนมาไหนได้ และจะมีผู้ส่งข้าวส่งน้ำให้เช่นกัน

พลเมืองพวกนี้เปรียบเหมือนมุลฝอยเชื้อไฟ

(เตอรกี : 122)

เป็นความเปรียบเทียบที่แสดงให้เห็นว่าเป็นสิ่งที่จะนำความเดือดร้อนมาให้ เชื้อไฟเป็นสิ่งที่อาจทำให้เกิดไฟที่มากพอจะทำให้เกิดความเดือดร้อนเสียหายได้ พระองค์ทรงเปรียบกับพลเมืองที่เป็นชาวคริสต์ที่มักจะนำความเดือดร้อนรำคาญมาให้รัฐบาลเสมอ สาเหตุจากความขัดแย้งกันด้านเชื้อชาติและศาสนา ซึ่งพลเมืองเหล่านี้อาจทำให้เกิดสงครามขึ้นในประเทศได้

“พลเมืองที่เป็นแขกเป็นฝรั่งเหมือนน้ำกับน้ำมัน”

(เตอรกี : 144)

เป็นความเปรียบเทียบที่แสดงความขัดแย้งระหว่างพลเมืองสองเชื้อชาติ กับสิ่งที่เข้ากันไม่ได้คือน้ำกับน้ำมันทำอย่างไรก็ไม่สามารถรวมเป็นเนื้อเดียวกันได้ มักแยกกันอยู่เสมอ

ลองจับปลาที่เขาแขวนไว้ แข็งเหมือนทำด้วยยางอินเดียบอบดูพิกลแท้

(เรื่อเมล์ : 9)

เป็นความเปรียบสภาพของสิ่งของที่ได้สัมผัส ปลาที่พระองค์ทรงลองจับดูเป็นปลาที่แช่อยู่ในห้องเย็นในเรือโดยสาร ปลาได้รับความเย็นมากๆ จึงแข็งตัว เมื่อพระองค์ทรงจับตัวปลาก็ทรงสัมผัสถึงความแข็งของปลา จึงทรงเปรียบว่าเหมือนกับยางลบซึ่งสมัยนั้นยางลบคงเป็นสินค้าที่มาจากอินเดีย จึงเรียกว่ายางอินเดียบอบ

ตัวน้ำกาแพ้นั้นไม่เจือนมโค แต่ขงค่นจนแลดูสีสรรวรรณะเหมือนยาน้ำ

สมอบมากกว่าอย่างอื่น

(เตอรกี : 139)

เป็นความเปรียบลักษณะและสีสันของกาแพเตอรกีว่าเหมือนยาน้ำสมอบที่มีสีดำชั้นพระองค์ทรงเปรียบสิ่งของในต่างประเทศที่คนไม่เคยเห็นกับสิ่งที่คนไทยรู้จักคุ้นเคยทำให้เห็นภาพได้ชัดเจน

อินทผาล้านี้เหมือนเครื่องลายคราม ต้องแห้งสนิทหมดเขม่าไฟแล้วจึง

จะเป็นของดี

(เตอรกี : 141)

เป็นความเปรียบคุณสมบัติของอินทผาล้าว่าเป็นของที่ต้องทิ้งไว้ระยะหนึ่งจึงจะนำมารับประทานได้อร่อย ถ้ารับประทานผลสดจะไม่อร่อย เหมือนกับเครื่องลายครามที่ต้องทิ้งไว้ให้แห้งสนิทหมดเขม่าไฟก่อนจึงจะเป็นของที่ดีมีคุณค่า

เริ่มต้นแต่ไปซื้อตัวก็ต้องบอกชื่อและรายการอย่างอื่น ละเอียดละออราว

กับบัญชีสำมะโนครัว

(ชวครั้งที่3 : 197)

เป็นความเปรียบขั้นตอนในการซื้อตัวเครื่องบินที่ต้องบอกรายละเอียดทุกอย่างกับคนขายตัวเหมือนกับกรให้รายละเอียดบัญชีสำมะโนครัวที่ต้องให้รายละเอียดเกี่ยวกับประวัติส่วนตัว

4.1.3.2 ศัพท์พจน์ หมายถึง ภาพพจน์เปรียบเทียบโดยใช้คำเลียนเสียง

(กาญจนา นาคสกุล และคณะ, 2521: 204) เช่น

พอสัตว์เคาะระฆังแก๊ง! แปลว่า “กับข้าวพร้อมละ” ...สัตว์ได้เห็นว่
พร้อมไม่พลาดพลั้งเป็นแน่แล้วจึงเคาะอีก แก๊ง!

(เรื่อเมล์ : 23)

เสียง “แก๊ง” ช่วยเสริมภาพของการใช้ระฆังให้สัญญาณเรียกรับประทานอาหารใน
เรือโดยสาร

คลื่นตีมาข้างด้านนอกทะเลลูกใหญ่โต พอกระทบเชือกก็แตกกระเด็น
เป่นฝอยขาว พลุ่ตรงขึ้นไปในอากาศสูงแทบเท่าเสากระโดงเรือ แล้วก็
กลับตกลงมาเล่าเสียงตูม ตัดกันไปดั่งนี้มิได้ขาด

(ลังกา : 5)

เสียง “ตูม” เป็นเสียงที่ให้ภาพการตกกระทบของสิ่งที่มีขนาดใหญ่หรือปรากฏ
การณที่มีความแรง ทำให้เกิดจินตภาพที่ชัดเจน

มีไอ”สตีม” พลุ่ขึ้นมาจากท่อเป็นลำขึ้นไปบนอากาศสูงหลายวา เกิด
เสียงดัง “ไฟ” ไม่รู้หยุด

(ชวาคั้งที่3 : 140)

เสียง “ไฟ” เป็นเสียงที่แสดงการพุ่งออกจากแหล่งอย่างแรง และมีลักษณะที่
กระจายตัว ทำให้เกิดภาพของสิ่งที่ทรงเบรียบคือภูเขาไฟว่ามีไอที่พุ่งออกแรงเพียงใด

ลองหลบเจ้าพนักงานออกไปเดินเล่นในสวนแต่ลำพัง ไปไม่ได้ก็ก้าว ได้
ยินเสียงฝีเท้าตุบตุบเหลียวไปเห็นท่านเจ้าพนักงานวิ่งกระหืดกระหอบ
ตามมาเป็นแถว

(เตอริกี้ : 132)

ประเดี๋ยวจ้เจ้าพระยาสุรพันธ์ วิ่งตุบตุบมาหน้านิ้วถายค่านับแล้วยืน
ถอนใจใหญ่

(เสด็จประพาสต้น : 19)

เสียง “ตุบตุบ” เป็นคำที่มีเสียงหนักทำให้เกิดภาพอาการของคนที่มีรูปร่างใหญ่
หรืออ้วนวิ่งมาอย่างรีบร้อน

4.1.3.3 อติพจน์ หมายถึง ภาพพจน์เปรียบเทียบเกินความจริง (กาญจนา

นาคสกุล และคณะ, 2521: 204) เช่น

ได้ซื้อหาสิ่งของเล่นบ้างตามสมควร แต่ซื้อยากด้วยเขาเห็นเป็นเจ้านาย
 คาดว่าจะมีโรงกระสาปน์อยู่กับบ้านจึงตั้งราคาต่างวดอยู่ข้างจะเหลือเกิน
 (เตอรวิ : 133)

พระองค์ทรงใช้ภาพพจน์แบบกล่าวเกินจริงเพื่อแสดงอารมณ์ ความรู้สึกที่ไม่พอพระทัยต่อ
 การกระทำของผู้ขายสินค้าที่ตั้งราคาสูงด้วยการเปรียบอย่างเกินจริงว่าผู้ขายสินค้าคิดว่าพระองค์
 “มีโรงกระสาปน์อยู่กับบ้าน” และเป็นการแสดงถึงการประชดประชันและตำหนิต่อการกระทำนี้ด้วย

ประหลาดอยู่ที่เรือนหลังซึ่งเคยเสด็จประทับนั้นเขายังคงไว้อย่างเดิมไม่
 แก่ไข เมื่อไปเห็นก็จับใจเหมือนอย่างรำลึกชาติได้
 (ชวาคครั้งที่ 3 : 109)

พระองค์ทรงใช้ภาพพจน์การกล่าวเกินจริงถ่ายทอดความรู้สึกประหลาดพระทัยที่
 มีต่อสถานที่ที่เคยเสด็จมาเมื่อ 33 ปีก่อน ครั้งตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 เมื่อได้เสด็จกลับมาอีกครั้งและสถานที่ยังไม่เปลี่ยนแปลงจากเดิมจึงเกิดการกระทบอารมณ์ของผู้
 เขียนอย่างมาก พระองค์ทรงเปรียบความรู้สึกที่ได้กลับมาเห็นสถานที่เดิมว่า “เหมือนอย่างรำลึก
 ชาติได้”

แต่ในหกเดือนนั้นเป็นเวลาปลาชุมในท้องทะเลสาบ พวกราษฎรพา
 กันลงไปจับปลา นัยว่าผู้คนมากมาย ราวกับไปตั้งเมืองอยู่ในทะเลสาบ
 (นครวัด : 58)

การเปรียบเทียบเหตุการณ์ที่มีคนมากมายมาจับปลาในทะเลสาบเขมรด้วยการกล่าวเกิน
 จริงว่า “ราวกับไปตั้งเมืองอยู่ในทะเลสาบ” เป็นการเปรียบเทียบที่ขยายภาพผู้คนในทะเลสาบเขมร
 ว่ามีมากมายขนาดเป็นเมืองๆ หนึ่งได้

การใช้โวหารภาพพจน์ พระองค์ทรงใช้ความเปรียบต่างๆ เปรียบเทียบกับสิ่งที่คนรู้จักคุ้น
 เคยสื่อสารให้ผู้อ่านเห็นภาพได้ชัดเจน เข้าใจเรื่องราว ช่วยสื่อความหมายให้ลึกซึ้งได้มากกว่าการ
 บรรยายหรืออธิบายบางสิ่งที่ผู้อ่านไม่เคยรู้จักด้วยถ้อยคำมากมาย

4.2 การซ้อนคำและการใช้กลุ่มคำเรียงกัน

การซ้อนคำและการใช้กลุ่มคำเรียงกันเป็นลีลาภาษาที่โดดเด่นมากของสมเด็จพระยา
 ดำรงราชานุภาพ ลีลาภาษาเช่นนี้มีผลในการสร้างภาพและสื่อความหมายที่แจ่มชัด เป็นการให้
 ภาพที่เด่นชัดขึ้น เน้นย้ำความหมาย ช่วยสื่อความคิดและความรู้สึกของพระองค์ที่มีต่อสถานที่
 หรือสิ่งของที่ทรงพบเห็น การซ้อนคำและการใช้กลุ่มคำเรียงกันยังทำให้ข้อความมีความเด่นชัด
 จากการที่มีกลุ่มคำที่ยาวขึ้น ไม่สั้นห้วนเกินไป มีสัมผัสคล้องจองกันระหว่างคำหรือกลุ่มคำ มี
 จังหวะการใช้ถ้อยคำเกิดเสียงสัมผัสที่ไพเราะมีลักษณะภาษาวรรณศิลป์ และยังเป็นลักษณะ
 ภาษาพูดซึ่งสร้างความเป็นกันเองระหว่างผู้เขียนและผู้อ่าน ดังนั้นผู้วิจัยจึงแบ่งการศึกษาเป็น
 2 หัวข้อ คือ การซ้อนคำและการใช้กลุ่มคำเรียงกัน

4.2.1 การซ้อนคำ

การซ้อนคำเป็นการสร้างสรรคคำขึ้นใช้ให้มีความหลากหลาย และเป็นลักษณะที่
 เป็นเอกลักษณ์ของภาษาไทย สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงใช้การซ้อนคำอยู่มากซึ่งถือ
 เป็นลีลาภาษาที่โดดเด่นในพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวนี้ การซ้อนคำทำให้เกิดคำที่มีเสียงสัมผัส
 คล้องจองไพเราะและช่วยเน้นย้ำความหมายให้แจ่มชัด ลึกซึ้ง และกว้างขวางยิ่งขึ้น อีกทั้งทำให้
 รูปคำเด่นชัดขึ้นด้วย การซ้อนคำนั้นพระองค์ทรงซ้อนคำนาม คำกริยา และคำวิเศษณ์ด้วยการ
 ซ้อน 2 คำและซ้อน 4 คำ และพบว่าทรงใช้การซ้อน 4 คำอยู่เป็นจำนวนมาก ลักษณะในการซ้อน
 คำนั้นหากซ้อน 2 คำจะเป็นคำที่มีเสียงพยัญชนะต้นเสียงเดียวกัน และการซ้อน 4 คำเป็นคำที่มี
 เสียงสัมผัสสระระหว่างคำที่ 2 กับคำที่ 3 ทำให้เกิดเสียงที่คล้องจองกัน มีความไพเราะรื่นหู ทำให้
 รูปคำเด่นชัดช่วยเน้นความหมายของคำมากยิ่งขึ้น เช่น

4.2.1.1 การซ้อนคำนาม คือการนำคำมาซ้อนคำที่เป็นคำหลัก ทำให้รูปภาษามี
 ความเด่นชัด มีเสียงสัมผัส คำนามหลักคำนั้นหากไม่เกิดการซ้อนคำก็เป็นคำที่สื่อความหมายได้
 แต่เมื่อซ้อนคำแล้วทำให้คำนั้นไม่ห้วนสั้นและทำให้ความหมายของคำมีน้ำหนักและเด่นชัดขึ้น
 ลักษณะการซ้อนคำนาม 2 คำมีไม่มากนัก คำที่มาซ้อนเป็นคำที่มีเสียงพยัญชนะต้นเสียงเดียวกัน
 เช่น

ได้อาศรัยดูเกาะเกียนชมนกชมปลาพอเพลินใจ

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 6)

ควรจะให้ลูกสาวได้ไปเที่ยวห้างหออันเป็นของชอบของผู้หญิงบ้าง

(นครวัด : 146)

ดูเหมือนพวกชาวเมืองฟิงแรกตื่นนอนห้าน้อยยังปิดอยู่บ้างเปิดบ้าง

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 8)

นัยน์ตาสังเกตได้ด้วยบ้านเรือนทางข้างแดนเขมรมีวัดวา บ้านเรือนก็เป็นเรือนอย่างเขมร

(นครวัด : 147)

จะเที่ยวเตร่ซื้อหาตามร้านรวงต่างๆ

(ชวาครั้งที่ 3 : 141)

และมีการชื้อนค่านามชื้อน 4 คำที่มีจำนวนมากกว่าและมีความโดดเด่น การชื้อนค่านาม 4 คำเป็นคำที่มีเสียงสัมผัสสระระหว่างคำที่ 2 กับคำที่ 3 ทำให้เกิดเสียงที่คล้องจองกัน มีความไพเราะรื่นหู ทำให้รูปคำเด่นชัด และยังเน้นความหมายของคำ เช่น

คนโดยสารต้องหาฟูกเบาะมาห่มอนไปเอง.....ด้วยประเพณีการเดินทางในเมืองพม่าที่เป็นชั้นผู้ดีมีศักดิ์เขามีกุ่มบอย กับทั้งฟูกเบาะห่มอนของเขาติดตัวไป...ส่วนฟูกเบาะห่มอนนั้นบริษัททอมัสค็อก Thomas Cook and Son ซึ่งประกอบกิจการเพราะห่มอนเป็นอาชีพเขามีให้เช่า

(เมืองพม่า : 12-13)

เครื่องฟูกเบาะมาห่มอนและอาหารที่เลี้ยงก็เป็นอย่างพิเศษให้ห่มอนที่เรียกห่มอนค่าโดยสารแรงกว่ารถไฟสามัญ

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 24)

ข้าพเจ้าก็คิดเห็นว่าเป็นการจำเป็น เพราะพวกเราห่มอนเป็นแขกบ้านค่านเมืองไปอยู่ในพระราชฐาน

(เตอรกี : 132)

โดยประสงค์จะห่มอนให้ห่มอนหนึ่งผู้ใดสร้างตึกกวานบ้านเรือนตามแบบอย่างใหม่

(นครวัด : 66)

ที่ตั้งเมืองวางแผนผังและทำถนนตามแบบเมืองฝรั่งเศส แต่ตีกก้วน
บ้านเรือนดูยังสับสน

(นครวัด : 157)

ข้างในเข้าไปเป็นที่น้ำท่วมถึงเป็นบึงบางกว้างใหญ่ตั้งสับสน

(นครวัด : 144)

ข้างฝ่ายตะวันตกเป็นที่สร้างรั้ววังที่อยู่ผู้ลากมากดีทั้งปวง ฝ่ายตะวันออก
(ใกล้ท่าเรือกำปั่น) เป็นที่อยู่พวกกรรมกร ตีกก้วนบ้านเรือนที่เก่าแก่มัก
อยู่ตอนกลางเมือง ที่หมดจดงดงามมักอยู่ทางฝ่ายตะวันตก ผู้คนอยู่
เยียดยัดกันทางตะวันออกมาก

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 73)

แต่ที่นี่ท่านเป็นเจ้าของเป็นนายเป็นผู้ลากมากดี

(เสด็จประพาสต้น : 9)

นี่กลับต้องกินสำหรับคืบค้อนแล้วตอบแทนเขาแทบไม่ไหว

(เสด็จประพาสต้น : 4)

เจ้าแจ็กฮวดลูกยายฝั่ง อายุราว ๒๐ ปีมาช่วยยกสำหรับคืบค้อน

(เสด็จประพาสต้น : 5)

เครื่องภาชนะใช้สอยต่างๆ คือ หม้อข้าวและถ้วยชามรามไหเป็นต้น

(เสด็จประพาสต้น : 10)

4.2.1.2 การช้อนคำกริยา มีลักษณะการช้อนเช่นเดียวกับการช้อนคำนาม
การช้อน 2 คำมีจำนวนไม่มากนัก การช้อน 4 คำจะโดดเด่นและมีจำนวนมากกว่า การช้อน
คำกริยาทำให้เห็นภาพอาการที่แจ่มชัดและสร้างความรู้สึกที่เน้นย้ำให้อากาหรนั้นเด่นชัดขึ้นกว่า
คำกริยาที่เขียนโดยสามัญ เช่น

ให้กำนันผู้ใหญ่บ้านไปเที่ยวปาวร้องราษฎรในแถวนี้มาช่วยกันรับเสด็จ
พระเจ้าอยู่หัว

(เสด็จประพาสต้น : 24)

เราจะซื้อสิ่งอันใดบอกแก่ผู้ชายเขาก็จัดการห่อห้อมให้เสร็จ

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 66)

คำซ้อน 4 คำ เป็นคำที่มีเสียงคล้องจองในคำที่ 3 และ 4 และคำที่ซ้อนกันเป็น
การซ้อนเพื่อความหมายโดยใช้คำที่มีความหมายเท่ากันวางคู่กัน ช่วยเน้นย้ำเพิ่มน้ำหนักให้
ความหมาย หรือคำที่มาซ้อนช่วยขยายความและทำให้เกิดความหมายที่ต่อเนื่อง เช่น

ทำนองเลขานุการฎนคนนั้นจะไปเที่ยวบอกกล่าวปาวร้องอย่างใด
อย่างหนึ่ง

(นครวัด : 149)

พ่อทำผิดคิดพลาดในความสำเร็จข้อหนึ่ง ยังได้รับความเดือดร้อนอยู่จน
บัดนี้

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 3)

มีลดหย่อนผ่อนผันหลายอย่าง อย่างหนึ่งนั้นไม่เก็บจากชาวเกาะน้อยๆ
เช่น เกาะเจอลี

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 70)

ทั้งเมื่อได้ของเขาไปแล้วที่ไม่มีที่พอจะเอาไว้ จำจะต้องดำริตรวบรวม

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 55)

แต่ก่อนเป็นที่สง่างามยิ่งนักแต่เดี๋ยวนี้ทอดทิ้งปล่อยให้ต้นไม้ใหญ่ๆ ที่ราย
รอบล้มตายหายสูญไปเสียมาก

(ชวาครั้งที่ 3 : 110)

แต่การรักษาวาใจ วังยิลติศนี้สะอาดสะอาดอันตลอดบริเวณ

(เตอร์กี : 133)

ของผ้าปาแต่งในกระจาดปิดกระดาศีต่างๆ แห่ห้อมล้อมกันด้วยใต้ไฟ

(มณฑลอุดร : 34)

ครั้นภายหลังเมื่อคนที่แตกฉานชานชนกลับมากอยู่ฝั่งนี้โดยมากแล้ว

(มณฑลอุดร : 43)

ผิดกันแต่ทางที่เดินมีหลังคาครอบแลลดเลี้ยววกเวียนไปมา หาดรงลิว
อย่างสำเพ็งไม่

(เตอร์กี : 133)

ได้พร้อมแล้วก็หุงข้าวต้มแกงตามกำลังฝีมือ

(เสด็จประพาสต้น : 10)

4.2.1.3 การซ้อนคำวิเศษณ์ ในการซ้อนคำ 2 คำ เป็นคำที่มีเสียงพยัญชนะต้น
เสียงเดียวกันและคำที่ซ้อนกันก็มีความหมายเท่ากันทำให้ความหมายหนักแน่นยิ่งขึ้น เช่น

เมื่อผ่านช่องเมสชีนาด้วยทะเลตรงนั้นเรียบราบ

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 10)

เข้าช่องเมสชีนาแลเห็นบ้านเรือนขัดทั้ง ๒ ฝ่าย คลื่นราบเรียบน่าดูยิ่งนัก

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 11)

ตัวพิพิธภัณฑสถานนั้นเป็นตึกชั้นเดียวทำใหม่ใหญ่โต ตั้งใจจะทำแบบ

เขมร

(นครวัด : 18)

เมื่อรถไฟไกล้อัจะถึงเมืองมัททเล ผ่านเขตเมืองอมรปุระที่เป็นเนินหมู่
หนึ่ง มีวัดเก่าสร้างไว้ใหญ่โตหลายวัด

(เมืองพม่า : 125)

น้ำก็แห้งงวกลงไปทุกที

(เสด็จประพาสต้น : 4)

คำวิเศษณ์ซ้อน 4 คำ เป็นกลุ่มคำ 2 กลุ่มคำที่มาเรียงต่อกัน มีสัมผัสระหว่าง
คำที่ 2 และคำที่ 3 หรือกลุ่มคำที่มาเรียงต่อกันเป็นกลุ่มคำที่มีความหมายเท่ากันแล้วทำให้เกิด
ความหมายที่ชัดเจนยิ่งขึ้น และช่วยเน้นย้ำและขยายลักษณะของสิ่งที่คำวิเศษณ์ประกอบอยู่
ให้แจ่มชัดยิ่งขึ้น เช่น

ถ้าเขียนวิปลาศคลาดเคลื่อนอย่างใดบ้างขอภัย

(เสด็จประพาสต้น : 6)

แล้วไปดูคาสีโน (บ่อนเบี้ย) ที่ขึ้นชื่อลือเลื่อง หัวหน้าเจ้าพนักงานมารับ
รองพาเที่ยวดูตลอด ตึกทำงานหอรูอย่างวิเศษ

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 18)

ชรอยจะชำรุดทรุดโทรมสมเด็จพระนารายณ์ทรงบูรณะ

(ล่องน้ำพิงค์ : 20)

แต่เมื่อกระนั้นยังเป็นแต่ร้านเล็กๆ ไม่ใหญ่โตโอโถงเหมือนเดิวนี่

(ชวาครั้งที่ 3 : 132)

ตึกบ้านเรือนที่เก่าแก่มักอยู่ตอนกลางเมือง ที่หมุดจดดงามมักอยู่
ทางฝ่ายตะวันตก ผู้คนอยู่เยียดยัดกันทางตะวันออกมาก

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 73)

เวลาอยู่ข้างกระชั้นจวนแจ จึงบอกให้นายเดชเขียนมาแทนลายมือตัวเอง

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 1)

ดวงใหญ่ที่บกว่าดวงพระยาไฟ ต้นไม้หนาแน่นรอกชฎ

(มถพลอุดร : 53)

เป็นผู้รู้กระบวนการชันิชันานาญจริงๆ ถามถึงอะไรบอกอธิบายได้
ชัดเจนแจ่มแจ้ง

(ยุโรปครั้งที่2 : 29)

ไม่ห่างจากเขากลูตนัก กลับมาเล่าว่าไม่มีใครรู้ว่าภูเขาไฟจะกำเริบ
อยู่ดีๆ ที่เมืองนั้นก็มีตมนอนนกรไปหมด

(ชวาครั้งที่3 : 157)

4.2.2 การใช้กลุ่มคำเรียงกัน

การใช้กลุ่มคำเรียงกันเป็นการนำคำ หรือกลุ่มคำ หรือวลี มาเรียงต่อกันเพื่อ
เสริมความหมายให้แก่กันในลักษณะที่เป็นการอธิบาย ขยายความ แสดงผลต่อเนื่อง ทำให้
ข้อความเด่นชัด เกิดความหมายที่ต่อเนื่อง ทำให้เกิดภาพและช่วยขยายความให้ชัดเจนขึ้น
การใช้กลุ่มคำเรียงกันทำให้เกิดผลต่อภาพสถานที่และความหมายที่มีหลายลักษณะ เช่น

การใช้กลุ่มคำเรียงกันมีคำหลักและคำขยายเสริมความกันอยู่ คำหรือกลุ่มที่มา
เรียงต่อกันมีความหมายเท่ากันหรือมีความหมายในทางเดียวกัน คำหลังจะช่วยขยายความและ
เสริมความละเอียดกับคำข้างหน้าให้ชัดเจนขึ้น เช่น

ภิตตาคารในปารีสมีมากนับไม่ถ้วน

(ยุโรปครั้งที่2 : 42)

มีวิหารหลังหนึ่งอยู่บนยอดเขาข้างหน้าพระมหาธาตุ ว่าเป็นของสร้าง
แทนวิหารเดิม แต่วิหารนี้ก็ชำรุดจนจะพัง

(นครวัด : 17)

สังเกตฝีมือเป็นของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราช
ทานมาแต่กรุงเทพฯ เป็นแน่ไม่มีที่สงสัย

(นครวัด : 34)

เมืองตากเก่านี้พวกมอญเข้ามาตั้งเป็นแม่ไม้มี่ที่สงสัย

(ล่องน้ำพิงค์ : 17)

จนถึงที่เชิงสะพานหินหน้านครวัดมีคนเอาของกินไปตั้งขาย เพราะมีคน
ขึ้นเสมอไม่ขาด

(นครวัด : 88)

ในเวลาบ่าย จึงมักไปพบกันที่ร้านขายขนม มีคนไปมาก เสมอทุกวัน
ขายของดี ร้านชนิดนี้จึงตั้งอยู่ได้

(ชวาคั้งที่ 3 : 133)

พระที่นั่งเทวาวินิจฉัยที่ทำใหม่นี้ ตามความเห็นของเราเห็นว่าฝีมือทำนั้น
ควรชมว่าทำหมดจดมันคงดี

(นครวัด : 35)

แวะขึ้นไปดูศาลาเจ้า เห็นปลูกเป็นศาลไม้ไว้ ๓ หลังชำรุดทรุดโทรมจน
จะพัง

(ล่องน้ำพิงค์ : 22)

ยังทหารแลล่ามแลพนักงานผู้น้อยก็อีกหลายนายดูผู้คนเกลื่อนกล่นไม่
ใครขาดน้อยคน

(เตอริกี้ : 95)

การใช้กลุ่มคำเรียงกันในลักษณะอธิบาย กลุ่มคำที่เรียงต่อกันมีความหมายต่าง
กันแต่มื่อนำมาเรียงกันกลุ่มคำหลังช่วยอธิบายขยายผลให้กลุ่มคำข้างหน้า เช่น

ผู้โดยสารฯ ได้เป็น ๓ ชั้น คือ ชั้นที่ ๓ เป็นอย่างเลวราคาถูกลอยแต่บน
ดาดฟ้าตอนหัวเรือ...ส่วนผู้โดยสารชั้นที่ ๑ นั้นยอมได้รับความสบายเป็น
อย่างดีที่จะพึงได้ในเรือชั้นทุกประการ

(เรือเมล์ : 6)

ฝาผนังพระระเบียงเขียนเรื่องรามเกียรติ์ อย่างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
แต่รูปภาพเขียนฝีมือเลวไม่น่าดู

(นครวัด : 40)

ที่อย่างนี้ควรเรียกในภาษาไทยว่าวัง...ใหญ่โตทั้งหมู่ตึกและบริเวณสวน
ทำประณีตน่าชมยิ่งนัก

(ยุโรปครั้งที่2 : 56)

เรื่องยุหนุกคือคนชั้นที่ที่ได้กล่าวมาเมื่อแต่ก่อน...แลถึงจะแก่จะหนุ่มหรือ
แม้อายุเพียงสิบสามสิบสี่ปีก็ดี หน้าตาเหี่ยวแห้งแก้มตอบผิดกว่าคน
ปรกติ ดูพิกลนักรหนา

(เตอร์กี : 100)

กลิ้งรวดเดียวก็เป็นรูปร่างเป็นเกลี้ยงเกลา ไม่ต้องถากไสอันใด

(เตอร์กี : 150)

การใช้กลุ่มคำเรียงกันแสดงผลที่ต่อเนื่อง ช่วยสร้างภาพที่ชัดเจน เห็นความต่อ
เนื่องของภาพเหตุการณ์หรือความรู้สึก และเพิ่มความเข้าใจให้มากขึ้น เช่น

ผลัดผ้าเสด็จแล้วต้องขึ้นรองเท้าเขียงเดินเข้าไปห้องใน เพราะพื้นศิลา
ร้อนจัดทนเดินเท้าเปล่าไม่มีใครได้

(เตอร์กี : 151)

ด้วยฤดูแล้งแห้งกระษาน้ำไม่ได้ที่เดียว

(มณฑลอุดร : 5)

จะหนีไปไหนก็มืดไม่เห็นหนไปไม่ได้พากันสิ้นสติ

(ชวาคครั้งที่3 : 157)

แต่ในยุโรปแสงแดดอ่อนและมักมัวครึ้มมิใคร่มีแสงแดดพาให้เยือกเย็น

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 42-43)

ตั้งแต่เวลาข้าพเจ้าไปถึง เห็นแต่รองงานแลเด็กชาทำโน่นชนนี้ไปมา
ขวักไขว่ไม่มีเวลาหยุด

(เตอร์กี : 90)

การซ้อนคำและการใช้กลุ่มคำเรียงกันทำให้เกิดการภาพที่ชัดเจน เน้นย้ำความหมาย สร้างคำหรือข้อความให้มีลักษณะเด่นสะสละสวย มีเสียงสัมผัสคล้องจองเป็นลักษณะภาษาวรรณศิลป์ และช่วยลดความเป็นทางการของการใช้ภาษาให้เป็นการเล่าสู่กันฟัง เป็นลีลาภาษาที่โดดเด่นของสมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ ที่ทำให้เห็นผลอันเกิดจากการซ้อนคำและการใช้กลุ่มคำเรียงกันนี้เป็นการเน้นย้ำความหมาย เพิ่มรายละเอียดของความ และก่อให้เกิดภาพที่โดดเด่นชัดเจนต่อสถานที่หรือเหตุการณ์ การซ้อนคำชนิดต่างๆ ทำให้ข้อความมีความเด่นขึ้นมา มีเสียงสัมผัสคล้องจองทำให้เกิดเสียงไพเราะต่อเนื่องกันและช่วยสร้างภาพที่ชัดเจน นอกจากนี้การใช้กลุ่มคำเรียงกันในหลายลักษณะยังสะท้อนความคิดเห็นหรือการประเมินคุณค่าของสิ่งเหล่านั้นของพระองค์ด้วย

4.3 การเรียบเรียงข้อความ

ข้อความ คือ ลักษณะของภาษาที่มีความมากกว่าประโยค มีความหมายซึ่งเกิดจากความสัมพันธ์ของประโยคในเรื่องเดียวกัน และเป็นความหมายที่เกิดจากความสัมพันธ์ของประโยคตั้งแต่ 2 ประโยคขึ้นไป ความสัมพันธ์ที่เกิดจากการเรียงลำดับก่อนหลังและการเชื่อมโยงข้อความเข้าด้วยกันเพื่อแสดงว่าเป็นการกล่าวถึงสิ่งเดียวกัน (วิไลวรรณ ฆนิษฐานันท์, 2537: 6)

พระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวชุดนี้เป็นรูปแบบงานเขียนที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อถ่ายทอดประสบการณ์จากการเดินทางท่องเที่ยว ทำให้ผู้อ่านได้เห็นภาพและความรู้เกี่ยวกับสถานที่ต่างๆ สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพทรงบรรยายให้เห็นภาพของสถานที่ได้ชัดเจนตรงตามสภาพความเป็นจริง อีกทั้งยังแสดงความคิดเห็นต่อสิ่งที่พบเห็นจากการเดินทางและความคิดเห็นที่มีต่อสถานที่ พระองค์ทรงถ่ายทอดประสบการณ์การเดินทางเหล่านี้ด้วยวิธีการเรียบเรียงข้อความใน 2 ลักษณะ คือ การเรียบเรียงข้อความเพื่อให้ข้อมูล และการเรียบเรียงข้อความเพื่อแสดงความคิดเห็น

4.3.1 การเรียบเรียงข้อความเพื่อให้ข้อมูล สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ

ทรงให้ความสำคัญในการบรรยายสิ่งที่พบเห็นจากการเดินทาง พระองค์ไม่ทรงละเอียดที่จะให้ข้อมูลเกี่ยวกับสถานที่หรือสิ่งที่พบเห็นอย่างละเอียด เมื่อพระองค์จะทรงอธิบายเรื่องใดเรื่องหนึ่งหรือสิ่งใดสิ่งหนึ่ง พระองค์ทรงให้รายละเอียด จำแนก แยกแยะข้อมูลแยกเป็นประเภทให้เห็นชัดเจน หรืออธิบายอย่างเป็นลำดับขั้นตอนด้วยวิธีการดังต่อไปนี้

4.3.1.1 การให้ข้อมูลโดยการจำแนก คือ การเรียบเรียงข้อความเพื่อจำแนก แยกแยะข้อมูลให้ผู้อ่านได้รับรู้เรื่องราวที่ละเอียดมากยิ่งขึ้น พระองค์ทรงจำแนกและแยกแยะรายละเอียดเป็นส่วนๆ อย่างชัดเจน หรือจำแนกเป็นข้อๆ แยกกันให้เห็นชัดเจนตามลำดับ โดยการกล่าวถึงเรื่องที่ต้องการอธิบายขึ้นก่อน แล้วจึงจำแนกให้เห็นว่าเรื่องที่กล่าวถึงนั้นประกอบด้วยอะไรบ้าง เช่น

จนบ่าย ๔ โมงตีฆ้องเรียกกินน้ำชา กินน้ำชาแล้วเล่นกีฬา คือโยนห่วง รับกันอย่างเทนนิสอย่าง ๑ โยนลูกบอลทยอยหลักอย่าง ๑ มีไม้ฟุ้งวง กระดานอย่าง ๑ เหล่านี้เล่นกันตอนหัวเรือ ยังมีชิงช้าและเครื่องล่อง กำลังผูกให้เล่นตอนกลางลำอีกทาง ๑

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 4)

วังในเมืองคอนสแตนติโนเปิลมีมาก แลมักจะทำประณีตงดงามแทบจะทุกวัง แต่วังที่สำคัญนั้นมีอยู่ ๓ วัง คือวังเดิมแห่ง ๑ วังดัลมาบัสเซซึ่ง เป็นวังปูนกลางแห่ง ๑ วังยิลดิศเป็นวังสร้างใหม่ และเป็นที่สุดท่านประทับอยู่ทุกวันนี้แห่ง ๑

(เตอร์กี : 127)

มีพระพุทธรูปอินเดียแบบอมราวดีที่ทำจิวรจีบ อยู่ในพิพิธภัณฑสถานนี้ องค์หนึ่ง ว่าขุดพบที่เกาะกาลิปเมื่อ ๒ ปีมาแล้ว พระพุทธรูปอย่างนี้ ประหลาดที่ปรากฏว่ามีในประเทศต่างๆ แต่ ๔ องค์ คืออยู่ที่พิพิธภัณฑสถานเมืองโคลัมโบในลังกาทวีปองค์หนึ่ง อยู่ที่พิพิธภัณฑสถานเมืองฮานอยองค์หนึ่ง อยู่ในพิพิธภัณฑสถานกรุงเทพฯ องค์หนึ่ง กับอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานเมืองบะเตเวียนี้องค์หนึ่ง นับถือว่าเป็นของวิเศษด้วยกันทั้ง ๔ แห่ง

(ชวาครั้งที่ 3 : 113)

ระบำชาวาที่เคยเห็นมาแต่ก่อนมี ๒ อย่าง เรียกว่า “สะเรมปี” จำนวน ๔ คน
อย่างหนึ่ง “ปะดูโย” จำนวน ๖ คนหรือ ๑๐ คนอย่างหนึ่ง

(ชวาคั้งที่ 3 : 184)

ตำแหน่งเสนาบดีในเมืองเตอรักี จำนวนเป็น ๑๔ ตำแหน่ง ยกเป็นชั้นสูง
 เสมออัศวมหาเสนาบดี ๓ ตำแหน่ง คือตำแหน่งแควนวิเชียเป็นประธาน
ในราชการแผ่นดินทั่วไปตำแหน่ง ๑ ตำแหน่งซีกอัลอิสลามเป็นประธาน
ในการพระศาสนาตำแหน่ง ๑ ตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงวัง เป็นประธาน
 การภายในพระราชนิเวศน์ แลการในพระองค์สุดต่านตำแหน่ง ๑
 ตำแหน่งเสนาบดีนอกจากนั้นนับเป็นชั้นรองลงไปอีก ๑๑ ตำแหน่ง คือ
เสนาบดีว่าการต่างประเทศ ๑ มหาดไทย ๑ ทหารบก ๑ ทหารเรือ ๑
ธรรมการ ๑ ศึกษาธิการ ๑ โยธาธิการ ๑ พระคลัง ๑ ยุติธรรม ๑
สภานายกรัฐมนตรี ๑ พระคลังข้างที่ ๑ รวม ๑๔ ตำแหน่งนี้เป็นเสนาบดี
 สภา มีเวลาประชุมปรึกษาราชการกันในพระราชวังเป็นครั้งเป็นคราว

(เตอรักี : 142-143)

นอกจากนั้นยังจำแนกข้อมูลเป็นประเภทหรือเป็นข้อแยกไว้ชัดเจน แล้วจึงขยาย
 ความแต่ละประเภทว่าประกอบด้วยรายละเอียดอะไรบ้าง ทำให้ผู้อ่านได้รายละเอียดมากยิ่งขึ้น
 และช่วยให้ผู้อ่านรับรู้เรื่องราวได้อย่างเป็นลำดับ เป็นระบบระเบียบและชัดเจน เช่น

จะอธิบายเรื่องยศศักดิ์เจ้านายกรุงกัมพูชา ซึ่งได้มาทราบในคราวนี้
 แทรกลงสักหน่อย ลำดับยศราชสกุลนั้นกำหนดเป็น ๔ ชั้น คือชั้นที่ ๑
 ราชบุตรราชธิดาของพระเจ้ากรุงกัมพูชา มียศเป็นชั้น “พระองค์มัจจะ”
 (พระองค์เจ้า) สมเด็จพระนโรดมตั้งราชธิดาเป็นเจ้าฟ้าองค์หนึ่ง แต่ก็หา
 ได้ใช้เป็นแบบต่อมาไม่ ชั้นที่ ๒ ราชนัดดาเมียศเป็นชั้น “นักร้องมัจจะ”
 (หม่อมเจ้า) ชั้นที่ ๓ ราชปนัดดาเมียศเป็นชั้น “นักร้อง” (หม่อมราชวงศ์)
 ต่อนั้นไปเป็นชั้นที่ ๔ เป็น แต่ “นักร้อง” (นาย)

(นครวัด : 179)

ที่หมายแก่งว่าชั้น๑ เป็นแก่งลงยาก เรือใหญ่ขนาดเรือแม่เปะมักต้องผูก เชือกโรยจึงลงได้ แก่งชั้นที่๒ ปล่อยเรือแล่นผายลงได้แต่ต้องระวัง เพราะมีที่ร้าย ถ้าล่องไม่ดีโดนหิน แก่งชั้นที่๓ ช่องกว้างเป็นแต่น้ำเชี่ยว ผายเรือลงได้สะดวก

(ล่องน้ำพิงค์ : 8)

ตรงนี้จะกล่าวถึงลักษณะการรักษาพุทธเจดีย์ในเมืองพม่าเสียด้วยทีเดียว วิธีรักษานี้รัฐบาลกำหนดพระพุทธรูปเจดีย์เป็น ๓ ประเภท ประเภทที่ ๑ พุทธเจดีย์ที่มีผลประโยชน์โดยลำพังพอรักษาตัวเองเช่น พระเกศธาตุ และพระมูเตาเป็นต้น ประเภทนี้ให้มีคณะสัปบุรุษเป็นกรรมการมอบอำนาจในการรักษาให้อยู่ในกรรมการทุกอย่าง รัฐบาลเป็นแต่ตรวจตรา พระนอนองค์ใหญ่ที่ไปดูนับอยู่ในประเภทนี้ ประเภทที่ ๒ พุทธเจดีย์ที่ไม่มีผลประโยชน์ แต่เป็นของสำคัญในทางโบราณคดีอันจะปล่อยให้ ศูนย์เสียไม่ได้ เช่นโบราณวัตถุสถานที่เมืองพุกามเป็นต้น แม้จนพระราชวังที่เมืองมัณฑลาก็นับอยู่ในประเภทนี้ ให้กรมตรวจโบราณคดี Archaeological Survey Department เป็นพนักงานรักษาและจ่ายเงิน แผ่นดินให้เช่าที่จำเป็น ประเภทที่ ๓ พุทธเจดีย์ที่เป็นของสร้างใหม่ หรือของเก่า แต่เห็นไม่จำเป็นที่รัฐบาลจะต้องลงทุนรักษา เช่นวัดที่พระสงฆ์อยู่ไม่เล็กว่าเก่าหรือใหม่ นับอยู่ในประเภทนี้ รัฐบาลปล่อยให้ไปตามยถากรรม

(เมืองพม่า : 88)

ถนนตอนพรอมแดนเมืองเสียมราฐคู่กับมณฑลกำพงธมยังไม่แล้ว สำเร็จดี ได้เห็นเวลากำลังทำถนน พอรู้เค้าเงื่อนวิธีทำถนนของฝรั่งเศส บ้าง ได้ยินว่าถนนที่ทำนั้นเขากำหนดเป็น ๓ ชนิด ชนิดที่ ๑ ถนนสำหรับโคโลนี่ คือทำเพื่อประโยชน์รวมกันทุกอาณาเขต รัฐบาลกลางที่เมืองฮานอยเป็นผู้คิดว่าควรจะทำไปทางไหน และใช้เงินของรัฐบาลกลางก่อสร้าง ชนิดที่ ๒ เป็นถนนสำหรับอาณาเขต คือคิดทำเพื่อประโยชน์เฉพาะอาณาเขต อาณาเขตตั้งเกี่ยวส่วนหนึ่ง อาณาเขตญวนก็ส่วนหนึ่ง

อาณาเขตไชน่อกนั้ส่วนหนึ่ง อาณาเขตกั้มพูชาที่้ส่วนหนึ่ง อาณาเขตลาวที่้ส่วนหนึ่ง รัฐบาลอาณาเขตนั้นั้ๆ คิดและก่อสร้า้ง และใช้้เงินของอาณาเขตนั้นั้ๆ ชนิดที่้ ๓ เป็นถนนสำหรั้บมณฑล ซึ่งทำมาต่อกั้บถนนอาณาเขต รัฐบาลมณฑลนั้นั้ๆ เป็นผู้้คิดผู้้ทำ และใช้้เงินของมณฑลนั้นั้ๆ

(นครวัด : 134)

ผู้้โดยสารๆ ได้้เป็น ๓ ชั้น คือ ชั้นที่้ ๓ เป็นอย่างเลวราคาถูกอยู่้แต่บนดาดฟ้าตอ้นหัวเรือ้ ต้องมี้เสื่อสาดของตัวมาปู้นอนเอง ที่้นอนก็้แล้วแต่จะนอนลงไป้ได้้ตรงไหน บนหลังั้บหลังั้บดไม่้ว่าอาหารก็้เป็นอย่างถูกเรือ้คนโดยสารชั้นั้นี้้มักจะมี้แต่พวกจีนแลพวกแขก ซึ่งไป้มาตามเมืองในตะวันออก ไม่้ไปถึงยุโรป ชั้นที่้ ๒ นั้นั้เป็นอย่างกลาง มี้ห้องหับอยู่้แลได้้อาหารกินคล้ายกับที่้ ๑ ผิดกั้กับที่้ ๑ ที่้ห้องย่อมากกว่า กั้กับผู้้โดยสารชั้นั้ที่้ ๒ อยู่้ได้้แต่ในตอนสำหรั้บชั้นั้ที่้ ๒ จะไป้ปะปนกับผู้้โดยสารชั้นั้ที่้ ๑ ไม่้ได้้ ส่วนผู้้โดยสารชั้นั้ที่้ ๑

นั้นั้ยอมได้้รับความสบายเป็นอย่างดี้ที่้จะพึงได้้ในเรือ้นั้นั้ทุกประการ จะไป้ดูไป้เที่ยวตามที้ของผู้้โดยสารชั้นั้ที่้ ๒ ที่้ ๓ ก็้ไป้ได้้

(เรือ้แม่ลั้ : 6)

4.3.1.2 การให้้ข้อมูลโดยการให้้รายละเอียด คือ การอธิบายให้้รายละเอียดสถานที่หรือเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เพื่อให้้ความรู้ความเข้าใจในด้้านความหมาย ลักษณะของสิ่งนั้นั้ๆ หรือสาเหตุของเรื่องต่างๆ สิ่งที่้พระองค์ทรงกล่าวถึงมักเป็นสิ่งที่พบเห็นในต่างปะเทศ อาจเป็นสิ่งที่แปลกใหม่สำหรั้บพระองค์เอง ทั้งั้ยังเป็นสิ่งสำคัญที่้จะต้องบรรยายให้้รายละเอียดแก่ผู้้อ่านได้้เห็นภาพและเข้าใจได้้อย่างถูกต้อง สิ่งที่้ทรงกล่าวถึงจะเริ่มด้้วยคำหรือข้อความด้ังด้ันแล้วจึงทรงอธิบายให้้รายละเอียดคำหรือข้อความนั้นั้ต่อมา บางครั้งพระองค์ทรงใช้้คำเชื่อมว่า “คือ” ซึ่งข้อความหลังั้คำว่า “คือ” เป็นคำอธิบายรายละเอียดของคำหรือข้อความข้างหน้า เช่น

ภั้ตตาคารในปารีสมี้มากนับไม่้ถ้วน อย่างหนึ่งเรียกกั้ว่าเรสเตอรอง จะกินอาหารกลางวันหรืออาหารเย็น หรือจะกินแต่ของว่างก็้ดี มี้มี้มะโหรีและที่้เต้้นรำด้้วย อีกอย่างหนึ่งคาเฟ่มี้แต่เครื่องว่างสำหรั้บคนไป้นั่งกินแล้วคุ้ยกั้กัน

(เสด็จยุโรปครั้งที่ 2 : 42)

อันรถไฟสายนี้ ที่เรียกกันเป็นสามัญว่า Blue train แปลว่ารถ “สีขาบ” เพราะรถทาสีขาบ แต่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “รถนอน” (Wagon Lit) เพราะมีแต่รถห้องนอนค้ำคั่นกับรถเสบียง ไม่รับคนโดยสารชั้นอื่น จะเรียกว่ารถสำหรับพวกเศรษฐีก็สมควร บริษัทต่างชาติเข้ากันจัดการเดินรถสายนี้ เพื่อรับคนโดยสารไปมาในระวางเมือง (มีปอนเบ็ย) ตามชายทะเลเมดิเตอร์เรเนียนกับปารีสและลอนดอน แล่นเร็วและหยุดแต่จำเป็น ...ภายในห้องแต่งอย่างวิเศษ อะไรที่คนโดยสารจะพึงพอใจมีให้แทบทุกอย่าง เป็นต้นว่ามีห้องให้อยู่แต่ห้องละคน แต่ละห้องมีห้องล้างหน้าให้ด้วย เครื่องกลไกต่างๆ สำหรับทำให้ห้องเย็นหรือร้อนเพียงไร สำหรับมีไว้ทำอะไร แม้ที่หลอดจันแสงไฟจะให้สว่างหรือมืดเพียงไร ถ้าไม่มีผู้บอกอธิบายเรียนคืนหนึ่งก็รู้ไม่ทั่ว เครื่องฟูกเบาะเหมาะหมอนและอาหารที่เลี้ยงก็เป็นอย่างวิเศษให้สมกับที่เรียกค่าโดยสารแรงกว่ารถไฟสามัญคนรับใช้ในรถพูดได้ทั้งภาษาอังกฤษและภาษาฝรั่งเศสทุกคน

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 24)

การเที่ยวดูลอนดอนด้วยนั่งไปบนรถออมนิบัสได้เห็นชัดเจนดีกว่าอย่างอื่นจริงดังเขาว่าไว้ในตำรา ด้วยรถออมนิบัสเป็นรถ ๒ ชั้น ขึ้นนั่งที่โถงดูบนหลังคาและมีคนคอยชี้บอกถิ่นฐานที่ต่างๆ ตลอดจนทางก็ได้ประโยชน์ ทั้งที่และเห็นด้วยตาตนเองประกอบกับความรู้ที่เขาบอกให้

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 73)

เครื่องบินในสมัยนี้ทำดีกว่าแต่ก่อนมาก ต่อเครื่องจักรข้างหน้ากัน เป็นห้องหนึ่งต่างหาก สำหรับสารภีนั่งเคียงกัน ๒ คน ต่อห้องนั้นมาถึงห้องคนโดยสารตั้งเก้าอี้ ๒ ข้างเรียงกันข้างละ ๕ ตัว ต่อไปข้างท้ายมีห้องลับสำหรับคนโดยสาร แล้วถึงห้องไว้ของเป็นที่สุด ทำฝากระจกปิดรอบ มีประตูและบันไดพับสำหรับขึ้นลง นั่งอยู่ในนั้นอุ่นเหมือนอยู่ในเรือ แม้จนสารภีและคนโดยสารไม่ต้องแต่งตัวใส่เสื้อหมวกและแว่นตาสำหรับกันลม เหมือนเครื่องเปิดซึ่งเคยขึ้นมาแต่ก่อน

(ชวาครั้งที่ 3 : 199)

นอกจากนั้นยังมีไฮเต็ลเล็กๆ อย่าง “เปนซัน” สำหรับรับคนอาศัยกินอยู่กับเจ้าของบ้าน เรียกราคาถูกๆ อีกนับไม่ถ้วน

(ชวาครั้งที่ 3 : 129)

พวกปากเบ็ดนี้ผิดกับมนุษย์จำพวกอื่นที่ถือประเพณีเจาะริมฝีปากทั้งข้างล่างข้างบนตั้งแต่ยังเด็ก เอาไม้ทำแผ่นกลมใส่ในแผลที่เจาะนั้น แล้วค่อยขยายออกไปโดยลำดับ จนริมฝีปากข้างบนยื่นออกไปสัก ๓ นิ้ว ริมฝีปากข้างล่างยื่นออกไปสัก ๖ นิ้ว

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 54)

ตัวพิพิธภณฑสถานนั้นเป็นตึกชั้นเดียวทำใหม่ใหญ่โต ตั้งใจจะทำแบบ เขมร คือ สุสานล่างอย่างนครวัด หลังคามุงกระเบื้อง มีข้อฟ้าใบระกา และแถมมียอดเป็นปราสาทด้วย

(นครวัด : 18)

กระบวนแต่งห้องก็เป็นทำนองเดียวกัน คือ มีห้องนักเรียนอยู่คนละห้อง มีห้องสมุดและห้องประชุมรวมกัน มีแม่บ้านและพนักงานรักษาอย่างเดียวกัน เครื่องประดับและลวดลายทั้งภายนอกภายใน (เช่นบ้านญี่ปุ่นเป็นต้น) ทำยกเบี่ยงไปตามแบบของชาตินั้น

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 49)

สังเกตเห็นเกวียนเมืองยกยามีไม้ขนแขวนขวางไว้ข้างท้ายเกวียนทุกเล่ม แต่แรกยังไม่รู้ว่าแขวนไว้ทำไม จนเมื่อเข้าไปดูตลาดนัดพิจารณาดูเกวียนบรรทุกของที่จอดอยู่ในนั้น จึงเข้าใจได้ว่าไม้ขนที่แขวนนั้นคือ “เบรก” สำหรับห้ามล้อ เวลาเกวียนไปในที่เสมอหรือขึ้นเนินไม้ขนก็แขวนอยู่เปล่าๆ แต่ถ้าเกวียนลงที่ต่ำเมื่อใดไม้ขนนั้นก็ไกวเข้าไปเบียดลูกล้อทั้ง ๒ ข้างให้หมุนฟรี เป็นเครื่องห้ามล้อเองด้วยประการฉะนี้

(ชวาครั้งที่ 3 : 155)

เรื่องยูนุคคือคนชั้นที่ได้อั้วมาเมื่อแต่กันี้ ดูเป็นเครื่องที่ฝรั่งชอบบู้ย
 ใบบอกให้ดู แต่แขกไม่อยากจะให้ซักใ้ใ้ใ้ตามถึงเลย เขาว่ามาแต่เมื่อ
 นูเบียโดยมาก เป็นของฝักหักกันมาแต่เล็กๆ คนพวกนี้มักจะผ่านจะพบ
 แต่ตามที่ใกล้ๆ รั้ววัง มีลักษณะที่จะสังเกตรู้ได้โดยง่ายที่เป็นคนดำ แล
 ถึงจะแก่จะหนุ่มหรือแม้อายุเพียงสิบสามสิบสี่ปีก็ดี หน้าตาเหี่ยวแห้ง
 แก้มตอบผิดกว่าคนปรกติ ดูพิกลนั้กหนา

(เตอร์กี :100)

ไปดูแฟร์เมืองปารีส คือตลาดนัดอวดสินค้า ซึ่งมีปีละ ๑๕ วัน (ปีนี้เป็นปี
 ที่ ๕ แต่เขาได้เริ่มจัดมา ได้ยินว่าเมืองไลป์ซิดในเยอรมนึคิดมีขึ้นก่อน
 อังกฤษก็เอาอย่างไปจัดเมื่อสัก ๓ ปีมาแล้ว เช่นเดียวกับฝรั่งเศส)
 ทำนองเดียวกับงานระดูหนาของเรา แต่เขาจัดโดยวางหลักฐานเพื่อ
 ประโยชน์เศรษฐกิจของชาติเป็นสำคัญ คือว่าใครคิดทำสินค้าอย่างใด
 ให้ดีขึ้นหรือแปลกกว่าแต่ก่อนก็มาเช่าร้านอวดสินค้าของตน แต่ไม่ขาย
 ย่อยแก่ผู้ไปดู ขายแต่แก่ผู้จะรับซื้อคราวละมากๆ เขาไปจำหน่ายย่อย
 ตามร้าน ส่วนคนดูนั้นใครจะเข้าไปดูต้องซื้อตัว

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 29)

ชาวเมืองปารีสอยู่ห้อง “มิได้อู่บ้าน” คือที่อยู่เป็นแต่ห้องอยู่ในเรือน
 ผิดกันแต่มีห้องมากบ้างน้อยบ้าง ไม่มีที่แจ้งสำหรับตากอากาศเหมือน
 อย่างในเมืองเรา ซึ่งเรือนมีเฉลียงและมีลานบ้านเป็นที่ตากอากาศ

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 42-43)

พอทำผิดคิดพลาดในความสำเร็จข้อหนึ่ง ยังได้ความเดือดร้อนอยู่จน
 บัดนี้คือที่ส่งเครื่องแต่งตัวอย่างบางให้นายเดชเอากลับไปกรุงเทพฯ เสีย
 เพราะมาในเรือ ตอนนี้จะแต่งตัวเครื่องฝรั่งๆ ที่เตรียมมาร้อนทนไม่ไหว
 คงมีเครื่องแต่งตัวที่ใช้ได้แต่ ๒ สำหรับ คือ เสื้อเชิ้ตโปรงที่พ่อเคยใส่ตีกอล์ฟ
 นั้น ๒ ตัว กับเสื้อกางเกงแพรเหลืองใส่ผัดกัน ๒ สำหรับเท่านั้น

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 3)

ตำบล Tooting Bec ทูตทิงเบค ตามที่เขาคิดได้เชิญไว้แต่เมื่อแรกมาถึง อันเหตุที่จะเรียกลูกเสืออังกฤษของนี้ว่า “ลูกเสือของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยาม” นั้นคือเมื่อตั้งลูกเสือของนี้ขึ้นเป็นสมัยในรัชกาลที่ ๖ มิสเตอร์ ซิดนีย์ริชเชสผู้เป็นนายกของนี้เป็นบุตรของกงสุลสยามที่ลอนดอน ให้พระยาบุรุษรัตนราช (เมื่อยังเป็นราชเลขาธุการในพระองค์) ซึ่งเป็นผู้คุ้นเคยกัน กราบพูลสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ขอให้ทรงอุปถัมภ์ เมื่อทรงรับจึงได้นามดังกล่าวนามกองแทนที่จะเรียกนามตามตำบลที่ตั้ง ใช้ธงช้างเผือกเป็นธงกอง และพวกกรรมการทั้งชายหญิงใช้เข็มกลัดรูปช้างเผือกเป็นเครื่องหมาย

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 85)

4.3.1.3 การให้ข้อมูลโดยการอธิบายวิธีการ เพื่อมุ่งอธิบายและแจกแจงรายละเอียดของวิธีการ กระบวนการทำเรื่องใดเรื่องหนึ่งอย่างเป็นลำดับขั้นตอน พระองค์ทรงอธิบายเพื่อให้เห็นวิธีการของเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือบางเรื่องพระองค์ทรงอธิบายเพื่อให้สามารถปฏิบัติตามวิธีการเหล่านั้นได้ ทำให้ผู้อ่านได้รับความรู้และสามารถนำวิธีการที่ทรงอธิบายไว้อย่างละเอียดไปปฏิบัติเพื่อเป็นประโยชน์ในการเดินทางได้ การอธิบายวิธีการอาจใช้คำเชื่อม “คือ” เป็นการแสดงจุดเริ่มอธิบายขั้นตอนของวิธีการนั้นๆ ตั้งแต่เริ่มต้นจนจบกระบวนการ เช่น

เริ่มต้นผู้โดยสารต้องไปที่ห้างเอเยนต์ คือ ผู้จัดการของกอมปนีเรือเมล์ นั้นซึ่งตั้งอยู่ที่สิงคโปร์ วางเงินสดซื้อตั๋วสำคัญซึ่งจะโดยสารจะไปไหน เขาก็คิดราคาตามกำหนด ตั๋วที่ซื้อนั้นเลือกได้เป็น ๒ อย่าง จะซื้อแต่ขาไป คือไม่กลับหรือกลับด้วยเรือกอมปนีอื่นก็ได้ อย่าง ๑ หรือจะซื้อตั๋วขาไปด้วยก็ได้ ถ้าซื้อตั๋วขาไปด้วยเขาลดราคาให้ แต่ต้องกลับภายใน ๖ เดือนหรือ ๙ เดือน ตามแต่จะสัญญากัน เมื่อซื้อตั๋วได้แล้วเขาก็ให้ตั๋วสำหรับปิดหีบเสื้อผ้าสำหรับตัวมาด้วย ตั๋วสำหรับปิดหีบนี้ชนิดหนึ่งปิดบอกว่าจะไปตั้งแต่นั้นถึงที่นั่น

(เรือเมล์ : 3)

การเล่นต่างๆ นั้นเล่นกันแต่เวลาเช้าจนตลอดค่ำ ตามแต่ใครจะชอบใจเล่นอะไร มีไฟแลหามากๆ มากคราฟตั้งไว้ให้ ยังมีคริกเก็ต แลเล่นโยนห่วงเชือกลงถัง คือเอาถุง ๒ โปมาตั้งตรงกัน มีห่วงเชือก ๖ ห่วง

ผลัดกันโยนให้ลงถุง ใครโยนลงได้ ๒๑ ครั้งก่อนชนะ ห่วงนี้เล่นได้อีก
 อย่าง ๑ เรียกว่า ควอยด์ คือเอาดินสีพองเขียนบนดาตฟ้าเป็นวง ๒ ชั้น
 ใครโยนห่วงของตัวเข้าในวงเล็กแลทอยห่วงของผู้อื่นซึ่งอยู่ในวงออกไป
 เสีย ได้มากแต่้มกว่ากันเป็นชนะ อีกอย่าง ๑ กระดานตีตารางเป็น
 แต่้มๆ มีแผ่นตะกั่วกลมๆ โยนให้ได้แต่้มแต่หนึ่งสองขึ้นไปจนหมดแล้ว
 ให้ได้แต่้มทอยหลังลงมาให้ทำได้ครบก่อนเป็นชนะ

(เรื่อเมล์ : 26)

วิธีอาบน้ำอย่างเตอร์กีว่าที่แท้ก็อย่างเราเรียกว่าเข้ากระโจมนั่นเอง คือมี
 ห้อง ๒ ห้อง พื้นแลฝาผนังทำด้วยศิลาอ่อน เอาไฟสุ่มไว้ที่ใต้ถุนหรือแห่ง
 ไตแห่งหนึ่งอบห้องทั้ง ๒ นี้จนร้อนจัดประมาณปรอทห้องใน ๑๑๐ ดีกรี
 ห้องนอกประมาณสัก ๑๐๐ ดีกรี เวลาจะไปอาบน้ำอย่างเตอร์กีต้อง
 คลุมเสื้อหรือผ้าอย่างหนาไปจากที่อยู่ เพราะเหตุว่าอากาศปรกติข้าง
 นอกหนาวปรอทเพียง ๖๐ หย่อนๆ ถูกเปลี่ยนร้อนเปลี่ยนหนาวทันที
 ถ้าไม่ระวังมักจะมีจับหนาว จึงต้องคลุมผ้าหรือเสื้อหนาๆ ไปให้อบตัวให้
 อุ่นไว้ก่อน พอเข้าประตูห้องชั้นนอกเปลื้องเสื้อผ้าที่หนาออกก็พอรู้สึกไม่
 เปลี่ยนอากาศสักกี่ดีกรีนัก ในห้องชั้นนอกนี้มีพรมปู แลตั้งเก้าอี้เบาะ
 เป็นที่นั่งเปลื้องเครื่องแลแต่งตัว มีเครื่องผลัด กล่าวคือ ผ้าขาวเล็กๆ
 สำหรับพันกายผืน ๑ ผ้าขาวสำหรับถูตัวผืน ๑ เตรียมไว้ให้ ผลัดผ้า
 เสร็จแล้วต้องขึ้นรองเท้าเชียงเดินเข้าไปห้องใน เพราะพื้นศิลาอ่อนจัด
 ทนเดินเท้าเปล่าไม่มีใครได้ ในห้องในมีอ่างศิลาอ่อนอ่าง ๑ มีตั้งไม้ตั้งไว้
 ในอ่างนั้น สำหรับให้ลงไปนั่งแล้วเปิดท่อน้ำร้อนไหลลงในอ่าง เอาผ้า
 ขาวชุบมาถูเนื้อล้างตัวไปตามความพอใจ แลการถูตัวนี้ ถ้าเราต้องการ
 จะเรียกเจ้าพนักงานเข้ามาถูให้ก็ได้ แต่ข้าพเจ้าได้ยืนกิตติศัพท์อยู่แต่ก่อน
 ว่าอยู่ข้างเป็นการอุจาด นึกจะอายุจึงยอมถูตัวเอาเองหาได้อาบเต็ม
 ตำราไม่ เมื่ออาบจนพอแก่ใจแล้วก็กลับออกมาห้องนอก เอาผ้าขนหนู
 เช็ดตัวจนแห้งแล้วแต่งตัวกลับมา เป็นเสร็จวิธีอาบน้ำอย่างเตอร์กีดังนี้

(เตอร์กี : 150-151)

วิธีปลูกปล่อยให้ต้นขึ้นสูงประมาณศอกเศษสองศอก พอแตกยอดแลใบ
 อ่อนควรจะเก็บก็เก็บเวียนกันไปไม่เป็นฤดู ใบชาที่อยู่ยอดต้นเป็นอย่างไร

แล้วเลวลงมาเป็นชั้นๆ เมื่อเก็บแล้วตัดต้นลงมาเหลืออยู่แต่เพียงคืบ ๑
 คืบเศษ ปล่อยให้แตกขึ้นไปใหม่เวียนไปดังนี้
 ใบชาที่เก็บแล้วพาไปที่โรงจักร ที่แรกเกลี่ยบนลานผ้าใบเป็นผืนๆ ซึ่งไว้
 เป็นชั้นๆ ผึ่งอากาศไว้ ๒๔ ชั่วโมง แล้วเอาขึ้นในเครื่องร่อน คัดชาหายาบ
 ชาลเอียดออกเป็นพวงๆ แล้ว จึงเอาลงในเครื่องคลึงๆ นี้ทำเลียนให้
 เหมือนกับเอาใบชาวางในใจมือข้างหนึ่ง มืออีกข้างหนึ่งคว่ำทับใบชา
 คลึงไปจนใบชาทอดติดกันแล้วจึงเอาเข้าเครื่องบีบ วางรายบนแผ่นลวด
 ให้เดือรเข้าหาไอร้อนเป็นชั้นๆ จนกระทั่งสุกอยู่ในสิบนาที แล้วจึงไปคัด
 จัดลงหีบส่งไปขาย

(เรื่อเมล์ : 19-20)

วิธีที่จะทำรางปั่นเล็กนั้น เริ่มแรกเอาตีเส้นรูปร่างปั่นลงบนกระดาษขนาด
 หนา ๒ นิ้วกึ่ง เอาเลื่อยโกจรออกเป็นรูปร่างปั่นโกลอน แล้วก็เอาเข้า
 เครื่องกลึงอย่างหนึ่งซึ่งสำหรับกลึงของชนิดนี้ กล่าวคือมีรางปั่นจริงๆ
 เป็นหุ่นขนาดติดไว้ข้างหนึ่ง เอารางปั่นโกลอนติดไว้ตรงกันอีกข้างหนึ่ง
 เครื่องมือสำหรับกลึงอยู่กลาง ติดสายพานหมุนรางปั่นหุ่นกับรางปั่น
 โกลอนไปพร้อมกัน ด้ามเครื่องมือเข้าไปจรรางปั่นหุ่นเป็นที่บังคับให้
 ปลายเครื่องมือกินรางปั่นโกลอนหนักเบาเล็กน้อยลงไปจนเท่ารูปร่างปั่น
 หุ่น กลึงรวดเดียวก็เป็นรูปร่างปั่นเกลี้ยงเกลา ไม่ต้องตากไสอันใด

(เตอรกี : 149-150)

ขากลับหญิงพูนแวะทำผมและขัดเล็บที่ร้านแห่ง ๑ อยู่ใกล้ไฮเติ้ล จึงให้
 เขาลองขัดเล็บดู เพราะยังไม่เคยเห็นหญิงสาวเป็นช่าง ให้เรานั่งเก้าอี้ที่
 ใช้ตัดผมนั่นเอง ช่างมานั่งข้างตัว เอาโต๊ะเครื่องมือมาตั้งวิธีทำนั้น (๑)
 ขูดซี่เล็บ (๒) เอาตะไกรคมตัดเล็บ (๓) ขูดเล็บตรงต่อหน้า (๔) ให้เอา
 มือแช่น้ำสบู่หอมในขัน (เวลาแช่มือข้างขวาเอาไปทำเช่นว่ามาก่อนทาง
 มือข้างซ้าย) (๕) แต่งเล็บด้วยตะไบให้ได้รูป (๖) ขัดชักเงาเล็บ (๗) เอา
 อะโรหอมๆ ทา เป็นแล้วสำหรับผู้ชายเพียงนี้ ถ้าผู้หญิงยังมีข้อมเล็บให้
 เป็นสีตามชอบใจ

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 19)

4.3.2 การเรียบเรียงข้อความเพื่อแสดงความคิดเห็น นอกจากการบรรยายสถานที่หรือเหตุการณ์ตามสภาพความเป็นจริงแล้ว สมเด็จพระปรมหาราชานุภาพยังทรงแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับสถานที่หรือเหตุการณ์เอาไว้หลายโอกาส พระองค์ทรงแสดงความคิดเห็นด้วยวิธีดังต่อไปนี้

4.3.2.1 การแสดงความคิดเห็นโดยการแสดงเหตุผล คือ การแสดงเหตุผลเพื่อสนับสนุนความคิดเห็นที่มีต่อสถานที่หรือเหตุการณ์ที่พบเห็น พระองค์ทรงกล่าวถึงสาเหตุของเรื่องก่อน จากนั้นจึงแสดงเหตุผลหรืออ้างอิงข้อมูล ข้อเท็จจริงเป็นหลักฐานประกอบความคิดเห็น ข้อความที่เป็นการแสดงเหตุผลสามารถสังเกตได้จากคำเชื่อมที่แสดงความเป็นเหตุผล คือ คำว่า “เพราะ” และคำว่า “จึง” ซึ่งอยู่หลังคำว่า “เพราะ” เพื่อแสดงความต่อเนื่องหรือผลของเหตุนั้น

แต่ที่เขาคอยคุณเช่นนั้น ข้าพเจ้าก็คิดเห็นว่าเป็นการจำเป็น เพราะ พวกเราสี่เป็นแขกบ้านค่านเมืองไปอยู่ในพระราชฐาน ไม่รู้จักคูทางหัวนอนปลายเท้า ถ้าไม่คอยควบคุมไว้ ใครจะรับประกันว่าจะไม่เซอซ่าเข้าไปในประตูหินหรือประตูยักษ์ ถ้าไปต้องจับกุมขูดคร่ำกันก็จะเสื่อมเสียพระเกียรติยศ จึง ว่าคุมกันไว้เสียและดีกว่าอย่างอื่น

(เตอรี้ : 132)

ด้วยเมืองคารุตนี้คนทั้งหลายนับถือกันว่าเป็นที่สบายในเกาะชวามาแต่ไรๆ เพราะ อยู่สูง แต่ฝนไม่ตกมากเหมือนที่บันดุง อากาศแห้งและไมหนาวจัด

หรือร้อนจัดทั้งสองอย่าง ทั้งเป็นที่เงียบสงบอย่างเมืองบ้านนอกผู้คนไม่พลุกพล่าน คนอยู่เมืองอื่นจึงชอบไปพักรักษาตัวที่เมืองคารุต

(ชวาคั้งที่ 3 : 137)

ข้าพเจ้าได้กินครั้งนี้แล้วก็เลยติดใจด้วยฝีมือเขาทำกินอร่อยดีมาก ร้านขายขนมอย่างนี้ในเมืองขึ้นของอังกฤษไม่มี เห็นจะเป็น เพราะ วิสัยคนอังกฤษกับฮอลันดาติดกับคนอังกฤษ พอตกเวลาบ่ายเย็นมักชอบไปเล่น

กีฬาในสนาม แต่ฮอลันดาชอบสนทนากันในเวลาบ่าย จึงมักไปพบกันที่
ร้านขายขนม มีคนไปมากมาย เสมอทุกวัน ขายของดี ร้านชนิดนี้จึงตั้งอยู่ได้
(ชวาครั้งที่ 3 : 133)

ไปที่ไหนดูคนแน่นทั้งนั้น พิเคราะห์ดูก็เห็นเหตุได้ เพราะชาวเมืองปารีส
อยู่ห้อง “มิได้อยู่บ้าน” คือที่อยู่เป็นแต่ห้องอยู่ในเรือน ผิดกันแต่มีห้อง
มากบ้างน้อยบ้าง ไม่มีที่แจ้งสำหรับตากอากาศเหมือนอย่างในเมืองเรา
ซึ่งเรือนมีเฉลียงและมีลานบ้านเป็นที่ตากอากาศ อีกประการหนึ่ง ใน
เมืองเราแดดร้อนจัดต้องกลัวแดดไม่กล้าออกกลางแจ้งเวลาตะวันเที่ยง
แต่ในยุโรปแสงแดดอ่อนและมักมีครีมีใครมีแสงแดดพาให้เยือกเย็นได้
เห็นแสงแดดเหมือนเห็นหน้าเพื่อน ด้วยเหตุเหล่านี้พวกชาวเมือง (รวม
ทั้งพวกเราที่มาพักอยู่) จึงชอบไปเที่ยวออกกลางแจ้งและตากแดดตาม
ในที่ต่างๆ

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 42-43)

4.3.2.2 การแสดงความคิดเห็นโดยการเปรียบเทียบ คือ การยกเอาเรื่องราว
สถานที่ เหตุการณ์ หรือวรรณคดีที่มีลักษณะอย่างหนึ่งอย่างใดคล้ายกับเรื่องที่ทรงกล่าวถึง เพื่อ
เปรียบเทียบให้เห็นความเหมือนที่พ้องกัน การยกตัวอย่างเปรียบเทียบทำให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่องได้
ลึกซึ้งและรับความรู้ที่กว้างขวางมากขึ้นจากตัวอย่างที่นำมาเปรียบเทียบ เช่น

ของประหลาดนอกจากนี้มีเพชร ทับทิม ไข่มุกด์ แลพลอยต่างๆ อย่างละ
หลายๆ เชื่อบ้างยอมบ้าง ว่าโดยรูปแลขนาดก็ไม่ผิดกว่าของซึ่งได้เคยพบ
เห็นมา แต่พิลึกอยู่อย่างหนึ่งที่ของเหล่านี้เหตุใดจึงใส่ไว้ในขามปากปลา
อย่างละเอียดเต็มๆ ขาม ที่ว่านี้ท่านทั้งปวงอย่าได้สงสัยว่าจะหลอกลวง
ข้าพเจ้าได้เห็นด้วยตาตนเอง แลผู้ที่ได้ไปเห็นก็หลายคน ไม่เชื่อก็จงถาม
เขาดูเถิด ยังได้นึกเห็นขันว่าขามอย่างนี้ราษฎรของเราใช้กันออกป็นปี
ไม่ได้นี้กว่าจะได้เป็นของดีถึงใช้ใส่เพชรพลอยอะไรเลย นำที่ขามปากปลา
ในเมืองเตอร์กีจะเป็นของหายากด้วยไม่มีใครมีใช้สอย นานๆ มีไปใบหนึ่ง
จึงเลยเป็นของประหลาดไปเท่านั้น ของเช่นนี้จะยกตัวอย่างให้เห็นใน
เมืองเราบ้างก็ได้ คือแถบทองอย่างหนึ่งซึ่งเรียกกันว่า เส้นหยาบ ที่มัก
ใช้ขลิบฉลองพระองค์ครูยเจ้านายในเมืองเรา นี้ ข้าพเจ้าได้เห็นเขาของ

ขายตามร้านแผงลอยในตลาดเมืองอินเดี๋ยจริงๆ เพราะเขาใช้แถบเช่นนี้
ขลิบขายเสื้อผ้าพวกโนราชาตรีเขาเขาตั้งนี้

(เตอร์กี : 128-129)

เดิมผู้ปกครองบ้านเมืองนับถือศาสนาหนึ่ง ครั้นต่อมาพวกนับถือศาสนา
อื่นได้เป็นใหญ่ ก็ใช้อำนาจแปลงเจดีย์สถานให้กลายเป็นอย่างศาสนา
ของตน ทำนองเดียวกับที่พวกเตอร์กีแปลงวัดชั้นโซเฟียของพวกคริสตัง
ในเมืองคอนสแตนติโนเปิลเป็นวัดในศาสนาอิสลาม เมื่อตีเมืองนั้นได้
จากพวกกรีก ...ขุนนครวัดเองเดิมก็สร้างเป็นเทวสถาน ครั้นสิ้นพวกถือ
ศาสนาพราหมณ์ที่จะบำรุงรักษาพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา ก็เข้ารับดู
แลและแปลงเป็นวัดในพระพุทธศาสนามาจนทุกวันนี้ การที่แปลงวัด
ศาสนาหนึ่งเป็นศาสนาอื่น แม้ในเมืองไทยก็มีปรากฏมาแต่โบราณ
จะยกพอเป็นตัวอย่าง เช่นเทวสถาน แห่งหนึ่งในเมืองสุโขทัย ชื่อว่า
“ศิวิยะ” แปลงเป็นวัดในพระพุทธศาสนา ยังเรียก “วัดศรีวิยะ” อยู่
จนทุกวันนี้

(นครวัด : 124-126)

4.3.2.3 การแสดงความคิดเห็นโดยการอ้างถ้อยคำสนทนา คือ การอ้างถ้อยคำ
สนทนาที่มีระหว่างพระองค์กับบุรุษที่ 3 พระองค์ทรงสนทนากับบุคคลต่างๆ เพื่อสืบถามข้อมูล
แสดงความคิดเห็น แลกเปลี่ยนประสบการณ์หรือความรู้ที่เกี่ยวกับสถานที่ เหตุการณ์ การประกอบ
อาชีพในท้องถิ่นนั้นๆ ถ้อยคำในบทสนทนาเป็นการถ่ายทอดเรื่องราวต่างๆ ทำให้ผู้อ่านได้รับ
ความรู้และเห็นบรรยากาศการสนทนาระหว่างพระองค์กับบุคคลต่างๆ ในเรื่องต่างๆ มีคำบอกให้รู้
ว่าข้อความที่สนทนานั้นมาจากบุคคลใด เป็นข้อมูลหรือความคิดเห็นที่เหมาะสม น่าเชื่อถือหรือ
ไม่ และการอ้างถ้อยคำสนทนาเป็นช่องทางแสดงความคิดเห็นของพระองค์ต่อเรื่องต่างๆ จากการ
สนทนากับบุคคลต่างๆ ที่มีความหลากหลายทางสถานะหรืออาชีพ เช่น

เรื่องที่ได้สนทนาในเวลาดูละครวันนี้ ตรัสถามว่าละครอย่างนี้ที่ในกรุงเทพฯ
ยังเล่นกันมากอยู่หรือ ทูลตอบว่ามิใคร่จะมีแล้ว ยังมีละครผู้หญิงโรง
ใหญ่อยู่แต่ละครเจ้าคุณพระประยูรวงศ์โรงเดียว นอกจากนั้นก็มิดัว
ละครอยู่ที่นั่นบ้างที่นี้บ้าง ถ้าจะเล่นต้องรวบรวมเพราะในสมัยนี้คนเล่น
ละครมักแก้ไขไปเป็นละครร้องบ้าง เป็นลิเกบ้าง ตรัสว่าในส่วนพระองค์

เป็นคนเก่า ละครอย่างอื่นไม่ชอบ ชอบแต่ละครอย่างโบราณที่เล่นอย่าง
นี้ ที่ในกรุงก็มพฐาต่อไปข้างหน้าละครอย่างนี้ก็น่ากลัวจะสูญ ด้วยคน
สมัยใหม่เขาไม่ใคร่ชอบดู พูดตอบว่า ถ้าเลิกเสียก็น่าเสียดาย ควรจะตั้ง
พระราชกำหนดไว้ว่า พระเจ้ากรุงก็มพฐาต่อไปภายหน้าจำจะต้องมี
ละครหลวงไว้สำหรับพระนคร เพราะถ้าไม่มีละครเช่นนี้ไว้ เวลาเมื่อแขก
เมืองมาสู่พระนครก็จะลำบาก มีละครไว้เช่นนี้เป็นพระเกียรติยศดี ได้
ทรงฟังก็ทรงพระสรวล แล้วตรัสว่า ที่ในบางกอกเมื่อครั้งแผ่นดินพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น จะไปข้างไหนก็ได้ยินแต่เสียงกลอง
ละครครึกครื้นไปทั้งพระนคร เดียวนี้ละครของพระเจ้ากรุงสยามไม่มี
ดอกหรือ พูดว่ามีจัดไว้เป็นกรรมมหรสพ เล่นได้ทั้งคืนทั้งละคร แต่ว่า
เป็นผู้ขายเป็นพื้น

(นครวัด : 170-171)

ข้าพเจ้าถามศาสตราจารย์คัลเลนเฟล ว่ามีใครได้เคยคิดวินิจฉัยบ้างหรือ
แปลว่าเป็นเพราะเหตุใดจึงสร้างมณฑลปบริวารไว้รอบกำแพงพหมา
นั้นที่มากตั้งร้อย แก้ตอบว่า คิดเห็นกันเป็น ๒ อย่าง อย่างหนึ่งว่ามณฑล
ที่สำคัญเป็นของพระเจ้าแผ่นดินสร้าง ส่วนมณฑลปบริวารพระญาติและ
ราชบริพารสร้างโดยเสด็จ อีกอย่างหนึ่งว่าเทศมณฑลสร้างเป็นเทศพลี
มณฑลใหญ่ๆ ข้างในเป็นพลีของมหานครราชธานี ส่วนมณฑลปบริวาร
พวกเมืองขึ้นเข้ามาสร้างเป็นเครื่องหมายพลีของเมืองนั้นๆ ประเพณี
อย่างหลังในเกาะบาห์ลียังมีปรากฏอยู่ ข้าพเจ้าว่ามีประเพณีโบราณใน
ประเทศสยามอีกอย่างหนึ่ง เมื่อสกุลใดตั้งมั่นคงแล้วย่อมสร้างวัด
สำหรับสกุลไว้เป็นที่บรรจุอัฐิธาตุของสมาชิกในสกุลที่บรรจุอยู่นั้นมักสร้าง
เป็นรูปสถูปที่เรียกกันว่า “พระเจดีย์” แก่กว่าในชวาก็ได้พบที่บรรจุอัฐิธาตุ
ของพระก็มีของคฤหัสถ์ก็มี แต่ที่มณฑลปบริวาร ณ พหมานั้นก็ยังหาได้
ลองขุดชั้นสุดไม่

(ชวครั้งที่ 3 : 170)

ที่ส่งรายการไปให้ตัดและเย็บที่เมืองลอนดอนนั้น เขาชี้แจงว่า ข้างและ
ผู้เชี่ยวชาญของเขารวมกันอยู่เป็นแหล่งใหญ่ที่ลอนดอน ถ้าจะมีช่าง
สำหรับตัดและเย็บขึ้นต่างหากที่ร้านสาขาก็จะทำดีไม่ได้เท่าที่ลอนดอน

และการส่งไปทำที่ลอนดอนนั้นเป็นแต่เสียเวลาส่ง ๑ วัน กับต้องเสียภาษีให้รัฐบาลฝรั่งเศส เมื่อส่งเสื้อผ้ามาให้ราคาแพงขึ้นเล็กน้อยเท่านั้น

สังเกตดูผู้จัดการร้านปลูพุดจาตีจึงลองถามเขาต่อไปว่า เพราะเหตุใดอังกฤษจึงทำเสื้อผ้าสำหรับผู้ชายดีกว่าฝรั่งเศส และฝรั่งเศสจึงทำเสื้อผ้าสำหรับผู้หญิงดีกว่าอังกฤษ เขาบอกอธิบายว่าเพราะนิสัยของคนอังกฤษทำอะไรแล้วไม่ใคร่ชอบรีดถอนเปลี่ยนแปลง เป็นแต่แก้ไขเล็กน้อยตามสมัย แต่แบบอย่างที่เป็นหลักยังยืนอยู่เสมอ ข้อนี้พึงสังเกตได้ เช่นแบบเสื้อออฟิงเดรสเมื่อ ๔๐ ปีมาแล้วกับเดี๋ยวนี้ไม่เปลี่ยนแปลงแปลกกันอย่างใดนัก แต่ฝ่ายพวกชาวคอนติเนนตนั้นเบื่อง่าย ชอบเปลี่ยนแปลง

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 27)

นอกจากนั้นพระองค์ทรงใช้วิธีการเรียบเรียงข้อความหลายวิธีผสมกัน ซึ่งทำให้ได้รายละเอียดและเกิดความชัดเจนมากขึ้น หรือทำให้ผู้อ่านได้รับทั้งข้อมูลและความคิดเห็นไปพร้อมกัน เช่น

การให้ข้อมูลโดยการให้รายละเอียดและอธิบายวิธีการ

วิธีถ่ายรูปของห้างนี้เป็นอย่างสมัยใหม่แท้ คือไม่ใช่ฉาก ไม่ใช่แสงแดด ไม่มีเครื่องแต่ง ใช้แสงไฟฟ้าฉาย ... จัดทำให้นั่งแล้วลองส่องหน้าด้วยแสงไฟฟ้า บอกให้เราเื่อยไปเื่อยมา พอเห็นเหมาะแก่กลั่นโกเปิดกล้องชั่ววินาทีเดียวเป็นสำเร็จ ถ่ายเปลี่ยนไปต่างๆ ถึง ๑๒ แผ่น ชั่วเวลาสักครึ่งชั่วโมงเท่านั้น

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 41)

การแสดงความเห็นโดยการจำแนกเหตุผลออกเป็นส่วนๆ

เมืองยกยาเจริญด้วยเหตุ ๓ อย่าง คือด้วยการทน้ำดังกล่าวมาแล้ว อย่างหนึ่ง ด้วยโบราณสถานที่สำคัญของเกาะชาวอยู่เ็นแขวงเมืองยกยาชวนให้มีคนต่างชาติต่างบ้านเมืองมาดู เอาเงินมาจ่ายไว้ในเมืองปีละมากๆ อย่างหนึ่ง เป็นแหล่งศิลปากร ทำของชาวต่างๆ ชายพวกท่องเที่ยวและส่งไปขายที่อื่นๆ อย่างหนึ่ง

(ชาวครั้งที่ 3 : 152)

ข้อที่เลื่องลือว่าใช้เมืองเพชรบุรีร้ายแรงนั้น เมื่อได้ไปแลเห็นเมือง
 เพชรบุรีก็เข้าใจได้ว่าใช้ร้ายด้วยเหตุใด เพราะเหตุที่มีเทือกเขาสูงอยู่
 ใกล้เมืองทั้ง ๒ ข้าง เขาทั้ง ๒ เทือกนี้เป็นเขาหินปูน ถึงฤดูแล้งต้นไม้
 แห้งไม่มีใบ เวลาฤดูร้อนจัดไอศลาขึ้นลมจะพัดมาแต่ทิศใดๆ ก็พัดเอาไอ
 ศลาเข้ามาในเมือง คนต้องถูกไอร้อนจากศลาในฤดูร้อนเป็นใช้ได้
ประการ ๑ ครั้นฤดูฝนฝนชะไปไม้ที่เนาเปื่อยไหลออกมาตามลำห้วย
 เมื่อบริเวณน้ำเช่นนี้ก็เป็นเหตุให้เกิดไข้อีกประการ ๑ ครั้นถึงหน้าฝนชุก
 ฤดูน้ำไหลหลากลงมา น้ำท่วมแผ่นดินที่ตั้งบ้านเรือนและขึ้นอยู่ช้านาน
 พอน้ำลดไอนดินขึ้นก็เป็นเหตุให้เกิดไข้อีกประการ ๑

(เพชรบูรณ์ : 87)

การให้รายละเอียดเพื่อเปรียบเทียบให้เห็นความแตกต่างของสถานที่

ตลาดนัดกับตลาดประจำผัดกันโดยอธิบายดังต่อไปนี้ ตลาดประจำนั้น
 ขายสิ่งของที่คนต้องการใช้ทุกวัน คือ เครื่องอาหารและเครื่องนุ่งห่ม
 เป็นต้น และขายตามเวลาที่ผู้ซื้อแสวงหาคือเช้าและเย็นทุกวัน ผู้ขาย
 และผู้ซื้อล้วนเป็นผู้อยู่ไม่ห่างไกลจากตลาด ส่วนตลาดนัดนั้น มีการซื้อ
 ขายแต่ในวันกำหนด สัปดาห์ละครั้งหนึ่งหรือสองครั้ง ซื้อขายของทุก
 อย่างซึ่งอาจจะมีคนปรารถนาไม่เลือกว่าสิ่งอันใด หรือถ้าจะว่าอีกอย่าง
 หนึ่ง ใครมีอะไรอยากจะเปลี่ยนเป็นเงินตรา ก็เอาไปขายที่ตลาดนัด
 ฝ่ายผู้ซื้ออยากจะได้สิ่งอันใดที่ไม่มีขายในตลาดประจำ เช่นปศุสัตว์และ
 สินค้าป่า เป็นต้น ก็ไปหาซื้อที่ตลาดนัด ตลาดนัดเป็นที่ประชุมทั้งคนที่
 อยู่ใกล้และอยู่ไกล และเมื่อถึงวันนัดพวกที่ขายของในตลาดประจำก็เอา
 ของไปประสมขายในตลาดนัดด้วย

(ชวาครั้งที่ 3 : 154)

การจำแนกประเภทพร้อมทั้งอธิบายวิธีการและมีการยกตัวอย่างเปรียบเทียบ

พวกขุนนางที่ยืนแถวคอยรับเสด็จอยู่สองข้างต่างก้มลงถวายสะลาม
 พร้อมกัน และลักษณะสะลามอย่างเดอริ์นี่ เขาอธิบายว่ามีเป็น ๓ ชั้น
 คือ ชั้นต่ำยกมือขวาขึ้นมาแตะหน้าผากเป็นการสะลามผู้ที่เสมอกัน
 หรือผู้ใหญ่รับสะลามผู้น้อย เทียบกับประเพณีไทยก็คืออย่างยกมือข้าง
 ขวาแสดงไมตรีหรือรับไหว้กัน สะลามชั้นกลางนั้น เขามีมือมาสดุดปาก

เสียหน่อยหนึ่งแล้ว จึงเอาขึ้นแตะที่หน้าผาก เป็นอย่างผู้น้อยสะลามผู้ใหญ่ แปลว่าเอาวาหรือบารมีของท่านอันพึงเคารพบูชาเสียก่อน แล้วจึงไหว้ ณ ศิระประเทศ ทำนองอย่างประสานมือไหว้ของเราสะลามอย่างสูงนั้น ก็มตัวลงเอามือขวาเอื้อมลงไปเกือบถึงดิน แล้วจึงยกมาจูบแตะหน้าผากเป็นที่สุด แปลว่าซ้อนเอาละของธูดีพระบาทมาจูบแล้วทูลไว้เหนือเศียรเกล้า ตรงกับถวายเป็นมงคลอย่างข้างไทย

(เตอรกี : 102)

การใช้ภาษาในพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวของสมเด็จพระยามกุฎราชกุมาร มีการใช้คำ สำนวน ภาพพจน์ที่แสดงให้เห็นภาพและช่วยสื่อความหมายได้ชัดเจน มีการนำคำชนิดต่างๆ มาซ้อนคำและการใช้กลุ่มคำเรียงกันทำให้รูปคำเด่นชัดก่อให้เกิดภาพที่ขยายกว้างและลึกมากขึ้น ทั้งยังเน้นย้ำความหมายให้หนักแน่นมากขึ้นด้วย ส่วนการเรียบเรียงข้อความต่างๆ นั้น พระองค์ทรงเรียบเรียงได้อย่างเป็นระบบระเบียบ สม่่าเสมอ ทรงมีวิธีการเรียบเรียงด้วยวิธีใดวิธีหนึ่งที่เลือกใช้ได้เหมาะสมกับการเล่าเรื่องใดเรื่องหนึ่งเพื่อเป็นการให้ข้อมูลหรือเพื่อแสดงความคิดเห็น ด้วยการใช้ภาษาเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงใช้ภาษาอย่างมีประสิทธิภาพทำให้ผู้อ่านเกิดภาพราวกับได้เดินทางไปยังสถานที่จริง พระองค์ทรงใช้คำที่สื่อความหมาย ขยายความให้เห็นภาพชัดเจน มีการเรียงคำที่มีเสียงสัมผัสคล้องจองทำให้เกิดเสียงที่ไพเราะรื่นหูและสื่อความหมายได้ชัดเจนเกิดลักษณะเป็นวรรณศิลป์ ผู้อ่านติดตามเรื่องได้อย่างเป็นลำดับจากการเรียบเรียงข้อความที่มีการลำดับความคิด มีการอธิบายอย่างละเอียดและเป็นลำดับขั้นตอน นับว่า สมเด็จพระยามกุฎราชกุมารทรงมีพระอัจฉริยภาพในการใช้ภาษาที่มีประสิทธิภาพ ทำให้พระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวสามารถสื่อให้เห็นภาพ สร้างความเข้าใจสถานที่ต่างๆ พร้อมทั้งให้ความรู้ที่ถูกต้องชัดเจนควบคู่กับความเพลิดเพลินแก่ผู้อ่าน เป็นการสร้างงานเขียนที่มีวรรณศิลป์จากการเลือกใช้ภาษาที่สอดคล้องกับประเภทของงานเขียน และมีความสละสลวยในการสร้างสรรคคำที่สื่อความหมาย ทำให้ข้อความโดดเด่นและมีเสียงสัมผัสที่ไพเราะคล้องจอง พระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวของพระองค์จึงเป็นงานเขียนที่มีคุณค่าทางวรรณกรรมเป็นอย่างยิ่ง

คุณค่าของพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวในด้านประวัติศาสตร์และสังคม

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงมีโอกาสเดินทางท่องเที่ยวตามสถานที่ต่างๆ หลากหลายสถานที่ พระองค์ทรงบันทึกสิ่งที่พบเห็นและเรื่องราวต่างๆ จากการท่องเที่ยว ทำให้ผู้อ่านได้สาระความรู้เกี่ยวกับเส้นทางการเดินทาง สภาพภูมิประเทศ สภาพบ้านเมือง ความเป็นอยู่ของประชาชน ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้อ่านจะได้รับสาระความรู้ในเรื่องประวัติศาสตร์ของสถานที่ทั้งในประเทศและต่างประเทศเป็นอย่างมาก เนื่องจากความสนพระทัยในเรื่องประวัติศาสตร์พระองค์จึงทรงให้ความสำคัญในการบันทึกและทรงพระนิพนธ์เรื่องเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของสถานที่ต่างๆ ทำให้ผู้อ่านรับรู้และเข้าใจภูมิหลังความเป็นมาของสถานที่ได้ดียิ่งขึ้น อีกทั้งทำให้คนไทยรู้จักประวัติศาสตร์ต่างประเทศซึ่งเป็นประเทศที่คนไทยยังไม่รู้จักแพร่หลาย หรือบางประเทศมีเรื่องราวทางประวัติศาสตร์บางประการที่เกี่ยวข้องกับประเทศไทย พระองค์ทรงบันทึกประวัติศาสตร์สถานที่เหล่านั้นด้วยข้อมูลที่ถูกต้องและครบถ้วนมากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ กล่าวคือ พระองค์ทรงบันทึกเรื่องราวจากผู้รู้ในท้องถิ่น ทรงค้นคว้าข้อมูลจากเอกสาร บางสถานที่พระองค์ทรงเล่าเรื่องของประวัติศาสตร์ทั้งที่บันทึกในรูปของตำนานและพงศาวดาร หรือมีเรื่องเล่าไว้มากกว่าหนึ่งสำนวน (version) ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วในบทที่ 3

นอกจากนั้นพระองค์ยังทำให้ความรู้เกี่ยวกับสังคมไทยกว้างขวางมากยิ่งขึ้น เนื่องจากสังคมไทยแต่เดิมให้ความสนใจและความสำคัญในการบันทึกเรื่องราวของชนชั้นสูงที่มีอำนาจและบทบาทในการปกครอง เน้นอำนาจของศูนย์กลางทางการเมืองมากกว่าเรื่องราวของท้องถิ่น ดังนั้นพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวของพระองค์จึงเป็นงานเขียนสำคัญที่ทำให้ผู้อ่านได้รับสาระความรู้ในด้านสังคมไทย จากการบันทึกสภาพสังคมท้องถิ่นของประเทศไทยในขณะนั้น ทำให้เห็นสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของคนในท้องถิ่นและให้ความรู้เกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย ตลอดจนผู้อ่านจะเห็นภาพสังคมชนชั้น ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นซึ่งสะท้อนออกมาให้เห็นจากการเดินทางท่องเที่ยวของพระองค์ ผู้วิจัยจึงได้แบ่งการศึกษาคุณค่าของพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเป็น 2 หัวข้อ คือ คุณค่าของพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวในด้านประวัติศาสตร์ และคุณค่าของพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวในด้านสังคม

5.1 คุณค่าของพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวในด้านประวัติศาสตร์

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงบันทึกเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของสถานที่ จากคำบอกเล่าของผู้รู้ในท้องถิ่น หรือทรงเล่าเรื่องจากตำนาน นิทาน พงศาวดารของสถานที่ ต่างๆ หรือเหตุการณ์สำคัญทางราชการในขณะนั้นที่ทรงทราบหรือทรงมีส่วนเกี่ยวข้องด้วย ประวัติศาสตร์ของสถานที่ต่างๆ ที่ทรงบันทึกไว้ในพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวได้ทรงวินิจฉัยแล้วว่า เป็นเรื่องที่มีความสำคัญและมีความหมายต่อสถานที่ ทำให้ผู้อ่านได้รับความรู้และเข้าใจภูมิหลัง ของสถานที่ได้ดียิ่งขึ้น อีกทั้งยังช่วยเน้นย้ำความน่าสนใจและความสำคัญของสถานที่ซึ่งมีประวัติ ความเป็นมาปรากฏอยู่ในทางประวัติศาสตร์ด้วย และทรงให้ความสำคัญกับการบันทึกและเล่า เรื่องประวัติศาสตร์ที่ถูกต้อง พระองค์ทรงเดินทางท่องเที่ยวทั้งในประเทศและต่างประเทศ ประวัติศาสตร์ที่ปรากฏในพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวจึงแบ่งเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยและ ประวัติศาสตร์ต่างประเทศได้ดังนี้

5.1.1 ประวัติศาสตร์ไทย

สถานที่ที่พระองค์ทรงเดินทางท่องเที่ยวในประเทศไทยที่ปรากฏในพระนิพนธ์ สารคดีท่องเที่ยวมี 5 เรื่อง ได้แก่เรื่อง **เที่ยวมณฑลเพชรบูรณ์ เสด็จประพาสต้น เที่ยวตาม ทางรถไฟ เที่ยวมณฑลนครราชสีมา มณฑลอุดร และมณฑลร้อยเอ็ด** อธิบายระยะทาง ล่องลำน้ำโขงตั้งแต่เชียงใหม่ถึงปากน้ำโพธิ์ ล้วนเป็นสถานที่ที่ไม่ใช่เมืองหลวงของประเทศ สถานที่เหล่านี้หากแบ่งตามภูมิภาคในปัจจุบันก็คือสถานที่ในภาคกลาง ภาคเหนือ และภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ ประวัติศาสตร์สถานที่ที่พระองค์ทรงเล่าเป็นเรื่องที่อยู่ในรูปของคำบอกเล่า ของคนในท้องถิ่น ตำนาน นิทาน พงศาวดารซึ่งเป็นการบันทึกและนำเสนอประวัติศาสตร์ของ ท้องถิ่น พระองค์ทรงทำให้คำบอกเล่า ตำนาน นิทานในท้องถิ่นได้บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรไว้ เป็นหลักฐาน และทำให้ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในประเทศได้รับการเผยแพร่ให้กว้าง ขวางยิ่งขึ้น อีกทั้งยังมีประโยชน์ต่อการศึกษาค้นคว้าประวัติศาสตร์ท้องถิ่นให้กับคนรุ่นต่อมาด้วย

ประวัติศาสตร์ของสถานที่ที่ไม่ใช่บันทึกทางราชการหรือพงศาวดาร เป็นเรื่องราว ของอดีตที่รับรู้กันในท้องถิ่นนั้นพระองค์ทรงเล่าเรื่องในรูปของนิทาน ตำนาน และคำบอกเล่า เช่น นิทานและตำนานสถานที่ต่างๆ ในเมืองลำพูนมีเรื่องของพระนางจามเทวี แสดงให้เห็นว่าพระนาง จามเทวีเป็นบุคคลสำคัญทางประวัติศาสตร์ของเมืองลำพูน และเป็นเรื่องที่รับรู้ร่วมกันของคนใน ท้องถิ่นเมืองลำพูน ดังตัวอย่างคือ

บ้านหนองคูมีเรื่องนิทานเล่ากันว่าเป็นบ้านเศรษฐีซึ่งเป็นบิดาของนางจามเทวี เดิมจะยกนางจามเทวีให้แก่บุตรเศรษฐีบ้านหนองเหียงแต่ทีหลังกลับคำ ด้วยเห็นบุตรเศรษฐีบ้านหนองเหียงรูปชั่ว บิดาสองฝ่ายเกิดวิวาทกัน ร้อนถึงพระอินทร์ จึงให้พระวิสุกรรมมารับนางไปถวายพระฤๅษีวาสุเทพ พระฤๅษีวาสุเทพชุบนางให้งามยิ่งขึ้น แล้วส่งไปถวายเป็นธิดาเจ้ากรุงละโว้ ดังนี้

(ล่องน้ำพิงค์ : 2-3)

แวะจอดกินกลางวันที่ทำอาบนาง เป็นหินแท่นใหญ่อยู่ริมน้ำที่ท้ายดอยห้วยลิง กล่าวในตำนานว่านางจามเทวีได้มานั่งอาบน้ำที่แท่นหินนั้น

(ล่องน้ำพิงค์ : 4)

ชื่อเมืองฮอดนี้ ถ้าเรียกอย่างไทยข้างใต้ก็ว่าเมือง “รอด” หมายความว่า “ถึง” เช่นพูดกันว่า “ตลอดรอดฝั่ง” มีตำนานว่านางจามเทวีต้องฝ่าทางกันดารขึ้นมา ถึงบ้านผู้เมืองคนแรกที่เข้าเขตต์หริภุญชัย จึงได้นามว่าเมืองฮอด

(ล่องน้ำพิงค์ : 6)

คำบอกเล่าของคนในท้องถิ่นช่วยเน้นย้ำให้เห็นความสำคัญของสถานที่ที่มีต่อคนในท้องถิ่น เช่น ในกรณีของพระเจดีย์ธาตุเมืองตาก พระองค์ทรงเล่าไว้ว่า

พระเจดีย์ธาตุลอยของคนี้เป็นที่นับถือกันว่าศักดิ์สิทธิ์ คราวน้ำท่วมเมื่อ พ.ศ.๒๔๖๐ พวกเมืองตากได้มาหมายระดับน้ำไว้กับเสาศาลา สูงกว่าลานพระเจดีย์ แต่กล่าวกันว่าน้ำไหลไปเสียทางอื่น หาเข้าไปท่วมลานพระเจดีย์ไม่ อาศัยความนับถือว่าศักดิ์สิทธิ์ดังนี้

(ล่องน้ำพิงค์ : 15)

หรือคำบอกเล่าของผู้รู้ในท้องถิ่นซึ่งเป็นผู้ที่มีความน่าเชื่อถือทั้งยังรับรู้เรื่องราวในขณะที่เกิดเหตุการณ์นั้นก็ยิ่งทำให้คำบอกเล่านั้นเป็นประวัติศาสตร์สถานที่ที่น่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้น เช่น ทรงเล่าถึงกรณีพระมหาธาตุเมืองกำแพงเพชรไว้ว่า

องค์พระมหาธาตุนั้นพระครูบอกว่าฐานล่างเป็นศิลา...อยู่มาเมื่อมีพระมาพ่อ
 คำไม้คนหนึ่งเรียกกันว่าพระญาตะกาขอนุญาตปฏิสังขรณ์พระ
 มหาธาตุ ครั้นได้รับอนุญาตมาจากกรุงเทพฯ แล้ว พระมาคนนั้นศรัทธา
 ทำพระเจดีย์ใหม่ให้ใหญ่กว่าเดิม จึงรื้อพระเจดีย์เดิมเสียทั้ง ๓ องค์
 เมื่อรื้อนั้นได้พบพระบรมธาตุในพระเจดีย์องค์กลางใส่ภาชนะทำเป็นรูป
 สี่เหลี่ยมบรรจุไว้ มีพระธาตุ ๙ องค์พระครูได้เห็นแล้วจึงเอาเข้าบรรจุ
 ในพระเจดีย์ใหม่ซึ่งพระมาผู้ศรัทธานั้นสร้างตามแบบพระเจดีย์พระมา
 ก็ไม่เห็นเจ้าเมืองห้ามปราม พระมหาธาตุเมืองกำแพงเพชรจึงกลายเป็น
 รูปพระเจดีย์พระมาอยู่จนบัดนี้

(ล่องน้ำพิงค์ : 27)

บางสถานที่ที่ตั้งอยู่ในทำเลที่เลือกอันวยทั้งในด้านการเมืองและเศรษฐกิจทำให้
 เมืองนั้นเป็นเมืองสำคัญทางประวัติศาสตร์ในด้านการเมืองการปกครองและเศรษฐกิจซึ่งช่วยทำให้
 เกิดการพัฒนาเป็นเมืองเจริญยิ่งขึ้น เช่น ที่ทรงเล็งถึงประวัติศาสตร์เมืองนครราชสีมาว่า

เมืองนครราชสีมา นับในทำเนียบว่า เป็นชั้นเมืองโท ต่อมาภายหลัง
 (เห็นจะเป็นเมื่อในรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์) ยกขึ้นเป็นชั้นเมืองเอก
 เสมอกับเมืองพิษณุโลก และเมืองนครศรีธรรมราช เพราะเมือง
 นครราชสีมาเป็นเมืองสำคัญ สำหรับการปกครองพระราชอาณาจักร
 ทางด้านตะวันออก เหตุด้วยเป็นเมืองใหญ่อยู่ต้นทางที่จะไปมาใน
 ระหว่างมณฑลในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา กับมณฑลทั้งหลายที่อยู่ทางลุ่ม
 แม่น้ำโขง ต้องเดินผ่านเขตเมืองนครราชสีมา ช่องทางที่สำหรับข้ามเขา
 เชื่อน คือช่องดงพระยากลาง ทางไปจากเมืองไชยบาดาลก็ดี ช่องดง
 พระยาไฟทางไปจากเมืองสระบุรีก็ดี ช่องบุขมุน ช่องสแกะวาด และ
 ช่องตะโก อันเป็นทางไปจากแขวงเมืองปราจีนบุรีก็ดี อยู่ในเขตเมือง
 นครราชสีมาทั้งนั้น เพราะฉะนั้นในการศึกสงครามทางมณฑลทิศตะวันออก
 ออกก็ดี ในการการปกครองรักษาพระราชอาณาเขตทางนั้นก็ดี จึงต้อง
 เอาเมืองนครราชสีมาเป็นที่อำนวยการ ส่วนการค้าขายนั้นบรรดาสินค้า
 ที่มาแต่หัวเมืองทางตะวันออก และสินค้าที่ส่งไปแต่กรุงเทพฯ เพื่อ
 จำหน่ายทางหัวเมืองเหล่านั้น ก็ต้องผ่านช่องทางที่กล่าวมา อาศัยเมือง
 นครราชสีมาเป็นตลาดที่ซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้า เมืองนครราชสีมาจึง

เป็นที่สำคัญในการค้าขายด้วยอีกอย่างหนึ่ง ด้วยเหตุที่กล่าวมานี้รถไฟ
แผ่นดินสายแรกที่สร้างในประเทศนี้ จึงทำไปเมืองนครราชสีมาก่อนทาง
อื่น

(ทางรถไฟ : 110-111)

พระองค์ทรงอธิบายให้เห็นว่าเมืองนครราชสีมาเป็นเมืองใหญ่ ตั้งอยู่ในทำเลที่จะ
ผ่านไปมายังเมืองอื่นๆ ทางตะวันออก ได้ยกเป็นเมืองเอกในการปกครองดินแดนทางฝั่งตะวันออก
เทียบเท่าเมืองพิษณุโลกที่เป็นเมืองชั้นเอกทางเหนือ และเมืองนครศรีธรรมราชที่เป็นเมืองชั้นเอก
ทางใต้ เมื่อยามมีศึกสงครามก็ได้เมืองนครราชสีมาเป็นจุดบัญชาการ และที่ตั้งของเมืองนครราชสีมา
ที่เป็นทางผ่านไปยังเมืองอื่นๆ ก็เป็นจุดติดต่อแลกเปลี่ยนสินค้า ทำให้เมืองนครราชสีมาเป็นเมือง
ที่มีความสำคัญและความเจริญทั้งทางการปกครอง การเมือง และเศรษฐกิจซึ่งมีความเหมาะสมที่
เป็นเมืองแรกที่ควรสร้างทางรถไฟซึ่งเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความเจริญต่อท้องถิ่นต่อมา

นอกจากนี้ในพระนิพนธ์เรื่องเที่ยวตามทางรถไฟยังมีตำนานเมืองต่างๆ ได้แก่
ตำนานพระนครศรีอยุธยา (ทางรถไฟ : 5) ตำนานพระพุทธบาท (ทางรถไฟ : 28) ตำนานเมือง
ลพบุรี (ทางรถไฟ : 35) ตำนานเมืองนครสวรรค์ (ทางรถไฟ : 53) ตำนานเมืองพิจิตร (ทางรถไฟ :
57) ตำนานเมืองพิษณุโลก (ทางรถไฟ : 59) ตำนานเมืองสระบุรี (ทางรถไฟ : 96) ซึ่งแสดงให้เห็น
ว่าสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเป็นผู้มีความรู้และมีความสนใจอย่างยิ่งในเรื่องราวของ
ประวัติความเป็นมาของเมืองต่างๆ

เรื่องราวทางประวัติศาสตร์ที่เป็นคำบอกเล่า ตำนาน นิทานที่พระองค์ทรงบันทึก
ไว้ในพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวของพระองค์มีหลายเรื่อง แสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงเอาพระทัย
ใส่ในเรื่องของท้องถิ่น ไม่ได้กล่าวเฉพาะเรื่องที่มาจากพงศาวดารซึ่งเป็นเอกสารสำคัญทางราชการ
ที่ได้บันทึกไว้แล้วเท่านั้น จึงอาจกล่าวได้ว่าสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเป็นผู้ที่ให้ความ
สำคัญกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอย่างเป็นรูปธรรม โดยการศึกษาค้นคว้าหลักฐานทางประวัติศาสตร์
ในท้องถิ่นและทำให้เรื่องเล่าเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ในท้องถิ่นได้รับการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร
ธิดา สาระยา (2529 : 13) ได้กล่าวถึงการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของไทยและการบันทึกเรื่อง
ราวในท้องถิ่นของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพในหนังสือประวัติศาสตร์ท้องถิ่นว่า

ความสนใจในการแสวงหาหลักฐานใหม่อื่นๆ มีมานานแล้วตั้งแต่สมัย
สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ แม้จะไม่อาจเรียกได้ว่าเป็นการ

เติบโตของประวัติศาสตร์ในฐานะศาสตร์ แต่บรรยากาศแห่งการเติบโตทางความรู้ที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์นั้นเป็นไปอย่างกว้างขวางเรื่องราวเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณี เรื่องของบ้านเล็กเมืองน้อยของกลุ่มคนเชื้อชาติต่างๆ ได้รับการใส่ใจ แสงहारรวบรวมเก็บไว้..... สมเด็จพระยาตำราญฯ ทรงตรวจราชการต่างจังหวัด ก็ได้บันทึกเรื่องราวบอกเล่า ตำนานนิทานของสถานที่ที่พระองค์พบเห็น ความรู้เหล่านี้เป็นหลักฐานข้อมูลอันมีค่าอย่างยิ่งสำหรับศึกษาประวัติศาสตร์สมัยต่อมา

การบันทึกคำบอกเล่า นิทาน ตำนานของท้องถิ่นในพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวของพระองค์ทำให้ประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นได้รับการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร ก่อให้เกิดคุณประโยชน์ในการศึกษาค้นคว้าใช้เป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่อ้างอิงได้ ทั้งยังเป็นการเผยแพร่เรื่องราวประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นในประเทศไทยให้เป็นที่รู้จักแพร่หลายมากยิ่งขึ้น

ส่วนเรื่องประวัติศาสตร์ในพงศาวดารเป็นการนำเรื่องที่ได้รับการบันทึกในทางราชการ เป็นการให้ความรู้เกี่ยวกับสถานที่แก่ผู้อ่านได้เป็นอย่างดี ได้ทั้งการเล่าเรื่องประวัติศาสตร์ได้อย่างละเอียดและแสดงให้เห็นความสำคัญของสถานที่ที่มีส่วนในประวัติศาสตร์สำคัญของไทยด้วย การที่พระองค์ทรงเล่าเรื่องในพงศาวดารที่มีความเกี่ยวข้องกับสถานที่ที่พระองค์เสด็จ แสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงให้ความสำคัญในการให้ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่มีหลักฐานอ้างอิงได้ และเป็นการใช้หลักฐานประวัติศาสตร์ที่น่าเชื่อถือและเป็นที่ยอมรับ เช่น กรณีที่เล่าถึงเวียงป่าซางว่า

เวียงป่าซางนี้มีเรื่องปรากฏในพงศาวดารว่า เมื่อครั้งกรุงธนบุรีนั้นเมืองเชียงใหม่ร้างอยู่ ถึงรัชกาลที่ ๑ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๐ ได้ข่าวว่าพะม่าจะยกกำลังลงมาตั้งเมืองเชียงใหม่ และอยู่ครองมณฑลพายัพอีก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึงดำรัสสั่งพระยาภาววิละเจ้าเมืองนครลำปาง (ผู้เป็นใหญ่ในเจ้า ๗ ตน) ให้แบ่งกำลังที่เมืองลำปางขึ้นไปอยู่ครองเมืองเชียงใหม่ พระยาภาววิละยกขึ้นไปเห็นว่ากำลังที่มียังไม่พอจะรักษาเมืองเชียงใหม่ต่อสู้เข้าศึกได้ จึงตั้งอยู่เพียงที่เวียงป่าซางนี้ พะม่ายกมาตีหลายครั้งก็ต่อสู้รักษาไว้ได้ จนราว พ.ศ. ๒๓๓๘ จึงได้ขึ้นไปอยู่ครองเมืองเชียงใหม่

(ล่องน้ำพิงค์ : 1-2)

อีกกรณีหนึ่งที่น่าสนใจอย่างยิ่ง คือ พระองค์ทรงเล่าเรื่องเมืองพิจิตร์ว่า

ในหนังสือพงศาวดารเหนือว่า พระยาโคตรบองราชานุตรของพระยาโคตมะเทวราชเป็นผู้สร้างเมืองพิจิตร์ แต่หาปรากฏสมัยและเรื่องราวของการสร้างที่ไม่ คงเป็นเค้าแต่ว่าพวกขมชั้นหลังสร้างเมืองพิจิตร์ มาถึงสมัยเมื่อไทยตั้งราชธานีอยู่ ณ เมืองสุโขทัยเรียกนามเมืองนี้ในภาษาไทยว่า “เมืองสระหลวง”.....มีเรื่องในหนังสือพระราชพงศาวดาร แต่ว่าพระเพทราชาพากรรยาตามเสด็จสมเด็จพระนารายณ์ฯ ขึ้นไปเมืองพิษณุโลก กรรยาไปคลอดบุตรที่ตำบลโพธิ์ประทับช้าง บุตรนั้นต่อมาได้ครองกรุงศรีอยุธยา คือสมเด็จพระเจ้าเสือ (พ.ศ.๒๒๔๖-๒๒๕๑).....

(ทางรถไฟ : 57-58)

นอกจากนี้พระองค์ทรงเล่าถึงเมืองพิษณุโลกว่า

เรื่องตำนานเมืองพิษณุโลกภายหลังสร้างกรุงศรีอยุธยานั้นมีเนื้อความในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า เมื่อสมเด็จพระรามาธิบดีอยู่ของสวรรคตแล้ว พ่อสมเด็จพระบรมราชาธิราช (พังว) ที่ ๑ ได้ครองกรุงศรีอยุธยา ก็ตั้งต้นทำสงครามรุกรานราชอาณาจักรสุโขทัยอีก.....ถึงรัชกาลปัจจุบันนี้ได้เสด็จขึ้นไปสมโภชพระพุทธรูปชินราช ณ เมืองพิษณุโลก พ.ศ.๒๔๕๔ อีกครั้งหนึ่ง เรื่องตำนานเมืองพิษณุโลกมีเนื้อความดังพรรณนามานี้

(ทางรถไฟ : 63-74)

เหตุการณ์ประวัติศาสตร์บางเรื่องเป็นเรื่องที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงได้รู้ได้เห็นในสมัยของพระองค์เอง หรือบางเหตุการณ์ทรงมีส่วนร่วมในเหตุการณ์ด้วยในฐานะที่ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยซึ่งมีส่วนสำคัญในการเมืองการปกครองของไทย เช่น ทรงเล่าเรื่องการตั้งเมืองสกลนครว่า เดิมเมืองสกลนครและเมืองที่อยู่ทางใต้ของมณฑลอีสานเคยเป็นเมืองร้างจากเหตุการณ์ขบถเวียงจันทน์ ผู้คนอพยพขึ้นไปอยู่ทางเหนือทำให้ราษฎรทางใต้เบาบางลง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงแก้ไขด้วยการให้หัวหน้าของกลุ่มคนที่อพยพไปนั้นมาเป็นเจ้าเมืองยังเมืองที่ร้างอยู่ และทรงเล่าต่อไปอีกว่า

จึงโปรดให้ไปเกลี้ยกล่อมพวกท้าวพระยาหัวหน้าคนทีหนีไปนั้น มีใครสมัค
กลับมาก็ทรงตั้งให้มียศศักดิ์เป็นตำแหน่งเจ้าเมืองกรมการ ยกที่ร้าง
ตำบลต่างๆ ขึ้นเป็นเมือง พวกท้าวพระยาเหล่านั้นเมื่อไปตั้งอยู่ที่เมือง
ใหม่ จึงไปเกลี้ยกล่อมพวกพ้องของตัวทางฝั่งซ้ายกลับมา ครั้นกิตติศัพท์
ปรากฏก็มีพวกหัวหน้าที่อยากเป็นเจ้าเมืองมากขึ้น พวกนั้นก็กลับมาสามัคคี
ก็โปรดให้เป็นเจ้าเมือง แลตั้งเมืองอื่นๆ ขึ้นอีกต่อไป ด้วยเหตุนี้ที่ร้างจึง
กลับเป็นเมืองขึ้น.....วิธีตั้งเมืองดังกล่าวมานี้เป็นประโยชน์ตลอดรัชกาล
ที่ ๓ ครั้นภายหลังเมื่อคนที่แตกฉานชานชนกลับมาอยู่ฝั่งนี้โดยมาก
แล้ว พวกท้าวพระยาในเมืองที่ตั้งใหม่อยากจะไปเป็นเจ้าบ้านเจ้าเมือง
ขอคุมสมัครพรรคพวกของตัวเองไปตั้งเมืองอื่นอีก จึงได้ตั้งเมืองใหม่ต่อมา
ในรัชกาลที่ ๔ ที่ ๕ จนความปรากฏว่าวิธีการตั้งเมืองใหม่ในชั้นหลัง
เป็นแต่แบ่งคนแบ่งท้องที่กันในพระราชอาณาเขตนี้เอง จึงโปรดให้เลิกวิธี
ตั้งเมืองใหม่ทางมณฑลนี้เสียเมื่อในรัชกาลที่ ๕

(มณฑลอุดร : 42-43)

พระองค์ทรงเล่าเรื่องเมืองบางมูลนาคว่า

บางมูลนาคนี้เดิมเรียกกันว่า “บางชันนาค” ฟังเปลี่ยนเรียกให้เป็นคำผู้ดีว่า
“บางมูลนาค” เมื่อตั้งมณฑลพิษณุโลก คนเลยเรียกแปรไปเป็น “บาง
บุณนาค”

(เพชรบูรณ์ : 82)

พระองค์ทรงเล่าเรื่องเมืองจอมทองว่า

เรื่องตำนานในพื้นที่เมืองมีหลักฐานฟังได้แต่ว่าพระบรมธาตุได้มา
ประดิษฐานอยู่ที่ตำบลจอมทองกว่า ๓๐๐ ปีแล้ว ถ้าว่าตามตาเห็นมี
หลักฐานที่เชื่อได้แน่ๆ พระสงฆ์อันเป็นผู้รอบรู้ชนบทรรมนิยมลังกาได้
เชิญพระบรมธาตุองค์นี้มา และได้้นำแบบแผนการปฏิบัติบูชาพระเขี้ยว
แก้วที่เมืองลังกามาจัดขึ้นไว้อย่างเดียวกับที่พระธาตุจอมทองนี้ ความ
ข้อนี้ทราบได้ด้วยเมื่อผู้แต่งหนังสือนี้ไปยุโรปใน พ.ศ.๒๔๓๔ ได้โอกาส
ขึ้นไปเมืองสิงคโปร์ (แกนต์) รัฐบาลอังกฤษเขามีใจสั่งให้เชิญพระ
เขี้ยวแก้วออกให้บูชา ได้เห็นเครื่องยศเครื่องประโคม ตลอดจนที่เก็บ
รักษาพระเขี้ยวแก้ว และวิธีอาราธนาเชิญพระเขี้ยวแก้วออกสงฆ์

ไม่ผิดกับที่จัดและที่มี ณ พระธาตุจอมทองนี้ เป็นพิธีแปลกน่าดู นับว่า
ประหลาดที่รักษาแบบแผนสืบมาได้ช้านาน

(ล่องน้ำพิงค์ : 3-4)

และเมื่อพระองค์ทรงเดินทางผ่านเมืองวิเชียรบุรี พระองค์ทรงบันทึกไว้ว่า

เมืองวิเชียรนี้เดิมเรียกว่าเมืองท่าโรง ครั้นเมื่อเมืองเวียงจันทน์เป็นขบถ
ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ว่าราชการเมืองท่า
โรงมีความชอบในการปราบขบถครั้งนั้น จึงทรงพระกรุณาโปรดให้ยก
เมืองท่าโรงขึ้นเป็นเมืองตรี เอนามเขาแก้วอันเป็นที่สำคัญในแดนเมือง
นี้มาช้านานเป็นนามเมือง เรียกว่าวิเชียรบุรี...มาจนเมื่อจัดการเทศาภิบาล
มณฑลเพชรบูรณ์ จึงได้ลดเมืองวิเชียรบุรีลงมาเป็นอำเภอขึ้นเมือง
เพชรบูรณ์

(เพชรบูรณ์ : 100-101)

พระองค์ทรงทราบเรื่องราวที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นเป็นอย่างดี เพราะพระองค์ทรงเคย
ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย มีหน้าที่ดูแลรับผิดชอบงานด้านการเมืองการปกครอง
ทั้งประเทศ พระองค์จึงทรงเอาพระทัยใส่ในความเป็นมาเป็นไปของเมืองต่างๆ ในการปกครองให้
มีประสิทธิภาพ ทรงศึกษาค้นคว้าประวัติของท้องถิ่นเหล่านั้นให้รู้แจ้งมากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้
เพื่อให้เข้าใจภูมิหลังที่เอื้ออำนวยในการปกครอง รวมทั้งพระองค์ทรงมีส่วนในการสร้างประวัติ
ศาสตร์ของท้องถิ่นนั้นด้วยการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงการเมืองการปกครองและสภาพบ้านเมือง

จะเห็นได้ว่าสมเด็จพระยามหาจักรีบรมราชูปถัมภ์ทรงเป็นผู้ใฝ่รู้และใฝ่พระทัยใน
เรื่องของประวัติศาสตร์เป็นอย่างมาก แม้จะเป็นสถานที่เล็กๆ ในท้องถิ่นก็ทรงบันทึกประวัติสถานที่
ที่เอาไว้ ทำให้นิทาน ตำนาน คำบอกเล่าในท้องถิ่นซึ่งเป็นเรื่องราวที่รับรู้และยอมรับว่าเป็น
ประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นได้รับการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรและเผยแพร่สู่สังคมในวงกว้างมาก
ขึ้น และการหยิบยกเรื่องพงศาวดารที่มีความเกี่ยวข้องกับสถานที่ หรือเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นใน
สมัยของพระองค์ทำให้อ่านเห็นความสำคัญทางประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นนั้นๆ

5.1.2 ประวัติศาสตร์ต่างประเทศ

พระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวที่เป็นการท่องเที่ยวต่างประเทศ ประเทศที่เสด็จไปนั้น บางประเทศเป็นประเทศที่คนไทยยังไม่รู้จักแพร่หลาย บางประเทศมีอาณาเขตติดต่อกับประเทศไทย บางประเทศหรือบางเมืองอยู่ไม่ไกลจากประเทศไทยนักจึงมีการติดต่อสัมพันธ์กันในหลายๆ ด้าน เช่น มีประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับประเทศไทยในด้านการเมืองและศาสนา ทำให้ผู้อ่านได้ความรู้ใหม่ที่แปลกแตกต่างทั้งยังมีความหลากหลายช่วยให้รู้จักประเทศเหล่านั้นได้มากยิ่งขึ้น อีกทั้งประวัติศาสตร์ระหว่างประเทศที่มีเกี่ยวข้องกันยังทำให้ผู้อ่านได้ความรู้เกี่ยวกับประเทศของตนเองกว้างขวางมากขึ้นด้วย

เรื่องราวที่เกี่ยวกับต่างประเทศสำหรับคนไทยในสมัยของพระองค์ เป็นเรื่องใหม่และห่างไกลสำหรับคนทั่วไปมาก ประเทศส่วนใหญ่ที่คนไทยรู้จักเป็นประเทศในยุโรป เช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส โปรตุเกส ฮอลันดา เพราะมีการติดต่อค้าขายหรือมีความสัมพันธ์ทางการทูตมาแต่โบราณ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยของพระองค์เป็นสมัยที่ประเทศไทยได้รับอิทธิพลหลายๆ ด้านจากประเทศเหล่านี้ เมื่อพระองค์ทรงมีโอกาสเดินทางไปยังประเทศที่ยังไม่เป็นที่รู้จักของคนไทย ดังเช่นประเทศเตอร์กิกซึ่งเป็นประเทศที่ไทยยังไม่เคยติดต่อสัมพันธ์ด้วย เรื่องราวของประเทศเตอร์กิกในพระนิพนธ์**เที่ยวเมืองเตอร์กิก**ทำให้เห็นความแปลกและหลากหลายทางวัฒนธรรม ศาสนา การเมืองการปกครองของเตอร์กิก ประวัติศาสตร์ประเทศเตอร์กิกทำให้ผู้อ่านเข้าใจสภาพและความหลากหลายนั้น พระองค์ทรงเล่าประวัติศาสตร์ของเตอร์กิกว่า

ประเทศตอนต่อยุโรปกับเอเชีย ซึ่งเป็นอาณาเขตเตอร์กิกในบัดนี้ แต่เดิมเป็นเมืองฝรั่งนับถือศาสนาคริสเตียน มีกษัตริย์ปกครอง โดยนามอาณาเขตรวมกันว่า ประเทศไบเซนไทน์ ตั้งเมืองคอนสแตนติโนเปิลเป็นเมืองหลวง แลแขกเด็กพวกนี้ภูมิลำเนาเดิมอยู่กลางเอเชียห่างไกลกับยุโรปมาก ตั้งต้นอพยพกันออกมาตั้งทำมาหากินใกล้ยุโรปเมื่อสักพันปีมานี้ ครั้นต่อมาอีกสักสองร้อยปี เกิดผู้มีบุญขึ้นในหมู่แขกเด็กพวกนี้ผู้หนึ่งชื่อว่าโอทมาน มีอานุภาพปราบปรามบ้านเล็กเมืองน้อยที่ใกล้เคียงได้เป็นอาณาเขต จนกระทั่งตั้งตนขึ้นเป็นกษัตริย์มีอิสรภาพ ทรงพระนามว่าพระเจ้าโอทมานเป็นปฐมกษัตริย์ ซึ่งสืบพระวงศ์ต่อลงมาในเตอร์กิกจน

ตราบเท่ากาลบัดนี้ นับเป็นขั้นแรกที่พวกแขกเติกจะมีกำลังแลอำนาจขึ้น แลแขกเติกพวกนี้เป็นแขกอิสลามนับถือศาสนาพระมะหะหมัดได้ กล่าวมาแล้ว เมื่อมีกำลังสามารถขึ้นก็คิดอ่านแผ่อำนาจเจริญรอยอย่าง พระมะหะหมัดได้กระทำมา กล่าวคือตั้งหน้าแผ่ศาสนาแลอาณาเขต เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันไป เห็นเมืองใดยังเป็นมิจฉาทิฐิ ชักชวนโดยดี แล้วไม่ยินยอมเข้ารีดก็ยกทัพไปปราบปรามร่างกาย อันเป็นเจ้าสำนัก แห่งทิฐิของคนพวกนั้น แลเอาบ้านเมืองเป็นอาณาเขตต่อๆ ออกไป แม้ ได้บ้านเมืองแล้ว พวกที่เคยเป็นศัตรูคนโดยยอมเข้ารีด ก็รับทำนุบำรุง เป็นอย่างกันเองให้เสมอหน้ากัน ถ้าศัตรูที่ตกอยู่ในเงื้อมมือยังละทิฐิเดิม ไม่ได้ก็ไม่ฆ่าฟัน แต่ไม่ได้รับความยกย่องอันใด คงให้เป็นพลเมืองอย่าง ต่ำ ทำนองเชลยอยู่ในพื้นบ้านพื้นเมือง เป็นประเพณีที่แขกอิสลาม ปราบปรามบ้านเมืองมาดังนี้

เมื่อพระเจ้าโศทมานล่วงไป กษัตริย์ซึ่งสืบพระวงศ์องค์ใดๆ มีอานุภาพ ก็ตั้งความพยายามขยายเขตแดนกว้างขวางออกไปทุกที จนเมื่อคริสต์ ศักราช ๑๔๕๓ ปี ตีได้เมืองคอนสแตนติโนเปิล ซึ่งเป็นเมืองหลวงของ ฝรั่งเศสประเทศไบเซนไทน์แล้ว ย้ายมาตั้งเมืองหลวงของเตอร์กีเข้ามาอยู่ใน ยุโรปแต่นั้นมา เวลาเมื่อเตอร์กีมีอำนาจครั้งนั้นตีได้เขตแดนเข้าไปใน ยุโรปมาก จนกระทั่งถึงยกทัพเข้าไปประชิดติดชานเมืองเวียนนา ซึ่งเป็น เมืองหลวงประเทศออสเตรียทุกวันนี้ก็ครั้งหนึ่ง แต่อำนาจมีธรรมดา เหมือนกับสายน้ำ กล่าวคือถึงจะไหลหลังท่วมทุ่งทำป่าดงไปเท่าใดยอม มีเวลาถึงที่สุดแล้ว ก็กลับไหลลดลงเป็นลำดับ เป็นความจริงเช่นนี้ โดยฉันใดก็ดี อานุภาพของเตอร์กีเมื่อขึ้นถึงที่สุดแล้ว ก็เป็นยุติตันอยู่ เพียงได้ดีเข้าไปถึงชานเมืองเวียนนาเป็นที่สุด แต่นั้นมาฝรั่งต่างชาติมี รัสเซียเป็นต้น มีกำลังขึ้นก็ตีเขตแดนกลับคืนไปได้เป็นลำดับ แต่กระนั้น อาณาเขตเตอร์กีทุกวันนี้ก็กว้างใหญ่ คาบอยู่ทั้งในยุโรปและเอเชีย แลเกี่ยวไปในอาฟริกาด้วย นับเป็นมหาประเทศอันหนึ่งในยุโรป เรื่องราว ของเตอร์กีมีมาโดยสังเขปดังนี้

(เตอร์กี : 120-122)

การที่ประเทศเตอร์กีตั้งอยู่ระหว่างยุโรปกับเอเชียซึ่งมีความแตกต่างในด้านศาสนา ดินแดนฝั่งยุโรปที่นับถือศาสนาคริสต์ กับดินแดนฝั่งเอเชียที่นับถือศาสนาอิสลาม เกิดการแย่งชิง

ความเป็นใหญ่ ประเทศเตอร์กีจึงเกิดเรื่องวุ่นวายทั้งการเมืองและการปกครองเพราะมีความขัดแย้งระหว่างคนสองศาสนาและสองวัฒนธรรมเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน นอกจากเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์แล้วประวัติของบุคคลสำคัญของประเทศก็เป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ด้วย ประวัติของบุคคลสำคัญที่มีบทบาทหน้าที่ในบ้านเมือง เช่น กษัตริย์ ผู้ปกครองเมือง เป็นต้น ทำให้ประวัติศาสตร์ของประเทศครบสมบูรณ์ยิ่งขึ้น เช่น พระราชประวัติสุลต่านเตอร์กีองค์ปัจจุบันซึ่งสามารถปกครองบ้านเมืองได้สงบเรียบร้อย พระองค์ทรงบันทึกประวัติของสุลต่านองค์นี้ว่า

สุลต่านเตอร์กีพระองค์นี้ ทรงพระนามว่าพระเจ้าอับดุลฮามิด พระชนม์พรรษา (เมื่อ ร.ศ. ๑๑๐) ได้ ๔๙ พรรษา ครอบครองราชสมบัติมาได้ ๑๗ ปี เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าอับดุลเมดยิด แลเป็นสุลต่านรัชกาลที่ ๓๔ ในพระราชวงศ์โศตมาน.....เขาว่าสุลต่านพระองค์นี้ มีความสามารถในราชูปนิสัยมาก เมื่อได้ขึ้นครองราชสมบัติเป็นเวลาบ้านเมืองถึงยุคเข็ญภายในกำลังเกิดการขบถประทุษร้าย ภายนอกรัสเซียกำลังเบียดเบียนพอการภายนอกเรียบร้อย สุลต่านก็เป็นพระราชธุระกำจัดพวกเหล่าร้ายที่ก่อการกำเริบในบ้านเมืองเรียบร้อยราบคาบได้จนทุกวันนี้

(เตอร์กี : 109,115)

บางประเทศมีอาณาเขตติดต่อกับประเทศไทยหรือตั้งอยู่ไม่ไกลจากประเทศไทย ประวัติศาสตร์ของประเทศเหล่านั้นที่ทรงเล่าไว้เป็นประวัติศาสตร์ที่มีผลต่อการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ สภาพบ้านเมืองของประเทศ ดังที่พระองค์ทรงเดินทางไปพบเห็น เช่น ประวัติศาสตร์เมืองยกยาและเมืองโซโลในชวา พระองค์ทรงเล่าถึงความเกี่ยวข้องกันของ 2 เมืองนี้ โดยเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ของ 2 เมืองนี้เกี่ยวข้องกันเริ่มขึ้นเมื่อชาวฮอลันดาเข้ามาปกครองเกาะชวา ซึ่งแต่เดิมเมื่อหลายร้อยปีก่อนชาวอินเดียเป็นผู้มีอำนาจในเกาะชวา และครั้งที่ฮอลันดาเข้ามาปกครองชวาได้เกิดเรื่องวุ่นวายจึงได้แบ่งอาณาเขตที่เรียกว่ามะตะรัมเป็น 2 เมือง คือเมืองโซโลและเมืองยกยา ต่อมาเมื่อเหตุการณ์วุ่นวายภายในเมืองโซโลด้วยมีเจ้านายที่อยากตั้งตนเป็นอิสระบ้าง รัฐบาลฮอลันดาจึงแก้ไขด้วยการแบ่งอาณาเขตและแต่งตั้งให้เจ้านายองค์นั้นเป็นเจ้าประเทศราช ครั้นเมื่อชวาทกเป็นของอังกฤษ และเกิดเหตุการณ์เช่นที่เคยเกิดขึ้นที่เมืองโซโลในเมืองยกยา รัฐบาลอังกฤษก็ใช้วิธีแก้ปัญหาแบบเดียวกับที่รัฐบาลฮอลันดาเคยใช้ ดังที่พระองค์ทรงเล่าไว้คือ

ถึงสมัยนี้ฝรั่งฮอลันดาเริ่มมามีอำนาจในเกาะชวาต่อมาถึงราว พ.ศ. ๒๒๕๐ ปี พวกราชวงศ์มะตะรัมเกิดรบพุ่งกันเอง จนบ้านเมืองเป็น

จลาจล ฮอลันดาจึงบังคับให้แบ่งอาณาเขตมะดาร์ัมเสียเป็นสองภาค ภาคหนึ่งเรียกว่าเมืองยกยา เขตอีกภาคหนึ่งเรียกว่า สุระเขต (คือเมือง โสโล) ให้เจ้าที่วิวาทกันแยกกันครององค์ละอาณาเขต ให้ผู้ครองอาณาเขตยกยาเป็นสุลต่าน (แปลว่าราชาธิราช ตามคติอิสลาม) ให้ผู้ครองอาณาเขตสุระเป็นสุสุหนัน (แปลว่า ราชาธิราช ตามคติชวา) แต่ก็ยังไม่เรียบร้อยกันได้ ด้วยมีเจ้าพวกข้างสุระเขตองค์หนึ่งอยากจะมีอาณาเขตบ้าง ตั้งเป็นอิสระ สุสุหนันปราบไม่ลง ฮอลันดาจึงแนะนำให้ตั้งเป็น อย่างเจ้าประเทศราช เรียกว่ามังกุนคโร...ต่อมาเมื่อเมืองชวาทกอยู่ใน อำนาจอังกฤษ คราวหนึ่งเกิดเหตุเจ้านายเป็นอริกันเช่นนั้นในอาณาเขต ยกยา อังกฤษก็เอาแบบเช่นที่เมืองโสโลไปจัดที่เมืองยกยา ตั้งเจ้าองค์ หนึ่งเป็น ปักกอะลัมเหมือนกันกับมังกุนคโรที่เมืองโสโล เมืองโสโลกับ เมืองยกยาจึงเหมือนมีเจ้าปกครองเมืองละ ๒ องค์มาจนทุกวันนี้

(ชวาคั้งที่ 3 : 191-192)

อีกประเทศหนึ่งที่มีอาณาเขตติดต่อกับประเทศไทยคือ ประเทศพม่า พระองค์ ทรงเล่าถึงประวัติศาสตร์ประเทศพม่าแต่โบราณที่บ้านเมืองปกครองด้วยกษัตริย์มาตลอด ช่วงเวลา ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่กับบ้านเมืองคือ เกิดการรบกับอังกฤษถึง 3 ครั้ง จนตกเป็น เมืองขึ้นของอังกฤษในที่สุดซึ่งส่งผลให้ระบบกษัตริย์ของพม่าสูญสิ้นลงด้วย และประเทศพม่าก็ เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งการเมือง การปกครอง สภาพบ้านเมืองและวิถีชีวิตของประชาชนเป็น อย่างมาก พระองค์ทรงเล่าไว้ว่า

ถึง พ.ศ. ๒๓๖๗ (ตรงกับรัชกาลที่ ๓ กรุงรัตนโกสินทร์) พม่าเกิดรบกับ อังกฤษ ครั้งแรกพม่ายกกองทัพออกไปหมายจะตีเมืองชายแดนอินเดีย อังกฤษให้กองทัพเรือมาตีเมืองร่างกุ้ง พม่าถอยกองทัพบกกลับมารบแต่ แพ้อังกฤษ ต้องยอมสละเมืองอัสดัม เมืองยักไซ และหัวเมืองมอญ ตอนใต้ปากน้ำสาละวิน ตั้งเมืองมาละลำเลิง Moulmien ลงมาจนเมือง ตะนาวศรีให้แก่อังกฤษ อังกฤษยึดเมืองร่างกุ้งไว้ในเวลากำลังรบกัน ครั้งนั้น ๓ ปี แล้วกลับไปคืนให้พม่าดังเก่า ต่อมาถึง พ.ศ. ๒๓๘๕ (ตรงกับ รัชกาลที่ ๔ กรุงรัตนโกสินทร์) พม่าเกิดรบกับอังกฤษเป็นครั้งที่ ๒ เมื่อ อังกฤษชนะพม่าครั้งนี้เอาเมืองมอญทั้งปวงไปเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษ หมด ตั้งเมืองร่างกุ้งเป็นเมืองหลวง จึงเกิดอาณาเขตเรียกว่า “พม่าใต้”

เป็นของอังกฤษ และอาณาเขต “พม่าเหนือ” คงเป็นของพระเจ้าแผ่นดินพม่าปกครองแต่นั้นมา จน พ.ศ. ๒๔๒๘ พม่าเกิดรบกับอังกฤษเป็นครั้งที่ ๓ อังกฤษชนะครั้งนี้เลยยุบประเทศพม่าลงเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษทั้งหมด และเอาเมืองร่างกุ้งเป็นเมืองหลวงของประเทศพม่าสืบมาจนบัดนี้

(เมืองพม่า : 19-20)

ส่วนประเทศลังกาเป็นประเทศที่อยู่ไม่ไกลจากประเทศไทยนัก และมีความสัมพันธ์ทางพุทธศาสนาต่อกันมาแต่โบราณ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเล่าถึงเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ของลังกาทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครองของประเทศลังกาดังนี้

เมืองลังกาตั้งแต่ก่อนมาจนเมื่อพระอุบาฬีออกไปก็ยังเป็นเมืองมีกษัตริย์เป็นเอกราช รวมกันเป็นอาณาเขตเดียวบ้าง แยกกันออกไปเป็นหลายหมู่หลายเหล่าบ้าง เมื่อสักสามร้อยปีมาแล้วโปรตุเกสมาเช่า หรือขอหรือยึดอย่างใดอย่างหนึ่งนี้ ได้เมืองท่าไว้ ทางด้านใต้แลด้านตะวันตกแห่งเกาะหลายเมือง โปรตุเกสอยู่ได้สักร้อยปีเศษ ฮอลันดามาดำเนินเมืองท่าเหล่านั้นถือเป็นสิทธิ์ต่อมา จนเมื่อสักร้อยปีมานี้ อังกฤษมาได้จากฮอลันดาอีกชั้นหนึ่ง อยู่มาภายหลังสักสิบปีเศษ อังกฤษเกิดวิวาทกับพระเจ้ากรุงลังกาเลยริบเอาเสียทั้งเกาะ เมืองลังกาจึงตกเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษมาจนตราบเท่าทุกวันนี้

(ลังกา : 3-4)

เหตุการณ์ประวัติศาสตร์บางเรื่องพระองค์ทรงทราบก็ต่อเมื่อพระองค์ทรงเดินทางไปถึงสถานที่แห่งนั้น พระองค์ทรงรู้เรื่องราวจากคำบอกเล่าของผู้นำทางที่เล่าถึงความสำคัญของสถานที่ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ เช่น เมื่อครั้งเสด็จยุโรปครั้งที่ 2 พระองค์ทรงพักเสวยอาหารกลางวันในห้องรับประทานอาหารในโรงแรมตรีเอนอง ที่เมืองปารีส ประเทศฝรั่งเศส ซึ่งห้องอาหารแห่งนี้เป็นที่เกี่ยวข้องกับสงครามโลกครั้งที่ 1 ด้วย พระองค์ทรงเล่าไว้ว่า

ในห้องกินข้าวมีศิลาติดฝาไว้บอกว่าในห้องนั้นหัวหน้าฝ่ายสัมพันธมิตรได้
ส่งข้อสัญญา (บังคับ) กับเยอรมัน ผู้รู้เขาเล่าว่าปรีกษาสัญญาแวร์เซย์
ที่ไฮเติลนี้ เป็นแต่เมื่อจะลงชื่อจึงไปประชุมกันลงชื่อที่ห้องกระจกเงาใน
วังแวร์เซย์ เพราะเมื่อเยอรมันทำสงครามชนะฝรั่งเศสใน ค.ศ. ๑๘๗๑
พวกเยอรมันประกาศตั้งเป็นประเทศราชาธิราชเยอรมันในห้องนั้น ขณะ
เยอรมันคราวนี้จึงบังคับให้เยอรมันไปเซ็นสัญญายอมแพ้ในห้องนั้นแก้ผิด
เขาเล่าต่อไปว่า เมื่อก่อนมหาสงครามถ้าพวกเยอรมันมาดูวังแวร์เซย์
ขอให้พาไปดูห้องกระจกเงาไม่มีที่จะเว้นตัว แต่เมื่อเสร็จมหาสงคราม
แล้วไม่ถามถึงห้องกระจกเงาเลย โต๊ะที่ลงชื่อสัญญาเขายังตั้งไว้จดจน
ทุกวันนี้

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 43-44)

โต๊ะในวังฟองแตนโบล พระองค์ทรงเล่าเรื่องเกี่ยวกับพระเจ้านโปเลียนที่ ๑ ครั้งยอมสละ
ราชสมบัติว่า

มีเรื่องประวัติว่า เมื่อ ค.ศ. ๑๘๑๕ พระเจ้านะโปเลียนรบแพ้พวกสัมพันธ
มิตร ถอยหนีมาตั้งอยู่ที่วังนี้ มีความโทมมัสถึงเสวยยาพิศม์แต่เสวยยา
นั้นมากเกินไปทรงพระอาเจียรยากลำบากออกมาเสียหมดไม่สิ้นพระชนม์ จึง
บอกไปยังพวกสัมพันธมิตรซึ่งเข้าตั้งอยู่ในปารีสว่าจะยอมออกจากราช
สมบัติให้พระเจ้ากรุงโรมราชาไอโรสครองต่อไป แต่พวกสัมพันธมิตรไม่
ยอมให้ราชไอโรสของพระเจ้านะโปเลียนรับรัชทายาท จะให้เจ้านาย
ราชวงศ์บอร์บองกลับคืนครองอย่างเดิม เมื่อพระเจ้านะโปเลียนได้ทราบ
คำตอบของพวกสัมพันธมิตรนั้นกำลังทรงถือมีด ด้วยความแค้นเอา
ปลายมีดนั้นแทงลงที่บนโต๊ะนั้นรอยมีดยังปรากฏอยู่

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 55)

บางประเทศมีประวัติศาสตร์ที่มีความเกี่ยวข้องกับประเทศไทยบางประการ เช่น
ความเกี่ยวข้องในด้านศาสนา ประเทศลังกากับประเทศไทยเป็นประเทศที่นับถือศาสนาพุทธ
เช่นเดียวกันและตั้งอยู่ไม่ไกลกัน ในประวัติศาสตร์ของทั้งสองประเทศจึงมีความเกี่ยวข้องทาง
พุทธศาสนาระหว่างกันมาโดยตลอด พระองค์ทรงอธิบายประวัติความเกี่ยวข้องไว้ว่า

เป็นเมืองขึ้นชื่อลือนามคุ้นเคยกับเราด้วยเรื่องพระพุทธศาสนา มาแต่โบราณ นี้ก็ได้ในพงศาวดารดูเหมือนกล่าวปรากฏอยู่ ๒ แห่ง คือเมื่อพบรอยพระพุทธบาทในแผ่นดินพระเจ้าทรงธรรม กล่าวอ้างถึงคำซึ่งลังกาบอกเข้าไปแห่ง ๑ เมื่อแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศรัฐโปรดให้พระอุบาฬีออกไปบวชชาวสิงห์สืบสงฆมณฑลในลังกาทวีปแห่ง ๑ การที่พระอุบาฬีออกไปนี้ยังมีประโยชน์แลพยานปรากฏอยู่เป็นอันมาก ต่อมาในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์ การไปสมาคมกับลังกาก็ยังมีมาเรื่อยๆ

(ลังกา : 2)

ความเกี่ยวข้องในด้านแบบสิ่งก่อสร้าง จากการศึกษาได้มีการเดินทางติดต่อกับต่างประเทศ ทำให้ได้รับอิทธิพลหรือถ่ายทอดแบบแผนสิ่งก่อสร้างมาใช้ในประเทศไทย เช่น สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงเล่าถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า ทรงนำแบบสถานที่บางแห่งในชวามาสร้างเป็นสถานที่สำคัญในประเทศไทย กล่าวคือ

ในสถานที่ที่พระองค์เคยเสด็จมาแล้วอย่างชวา เมื่อเสด็จกลับไปอีกครั้ง ทรงเสด็จประพาสชวา มาถึงเมืองบะเตเวีย ทรงเคยมาเมื่อ 33 ปีก่อน เมื่อครั้งตามเสด็จ ร.5 เมื่อมาครั้งนี้ทรงบรรยายถึงสภาพบ้านเมืองที่เปลี่ยนแปลงไป และมีสถานที่บางแห่งที่ ร.5 ทรงเอาแบบไปสร้างสถานที่ในประเทศไทยทุกกระท่อมทรงพาขึ้นรถยนต์ไปเที่ยวดูบ้านเมือง ดูไม้ตู้แปลก ตากว่าที่ได้เห็นเมื่อ ๓๓ ปีมาแล้วเท่าใดนัก คลองลงเขื่อนอันเป็นต้นแบบคลองตลาด ตอนสวนสราญรมย์ก็ยังมีอยู่ แต่สะพานหกเปลี่ยนเป็นสะพานเหล็กไปเสียแล้ว สโมสร “คองคอดี” อันเป็นต้นแบบของศาลาสหไทยสมาคมก็ยังมีอยู่อย่างเดิม...ที่สำคัญ คือท้องสนามหลวงที่เรียกว่า “กอนนิงสเปลน” ซึ่งสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงโปรด ถึงทรงจำลองแบบมาทำท้องสนามหลวงในกรุงเทพฯ

(ชวครั้งที่ 3 : 109 -110)

และในทางกลับกันบางประเทศได้ถ่ายทอดแบบสิ่งก่อสร้างของไทยไปก่อสร้างสถานที่สำคัญในประเทศของตนเช่นกัน เช่น พระราชวังในเมืองพนมเปญ เมื่อครั้งที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงเสด็จไปเขมร พระราชวังและพระที่นั่งหลายแห่งที่สร้างในสมัยสมเด็จพระนโรดมถ่ายทอดแบบมาจากพระราชวังของไทย เนื่องจากสมเด็จพระนโรดมเคยเข้ามาประทับในประเทศไทยสมัยพระบาท

สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระองค์หนึ่ง พระองค์ทรงโปรดลักษณะพระราชวังของไทย เมื่อทรงกลับไปครองราชย์จึงทรงนำแบบพระราชวังและพระที่นั่งของไทยไปสร้างพระที่นั่งในเขมร และยัง

ตั้งชื่อพระที่นั่งเหล่านั้นตามชื่อพระที่นั่งในกรุงเทพฯ อีกด้วย (นครวัด : 31) สมเด็จพระ กรมพระยา
ดำรงราชานุภาพได้อธิบายไว้ตอนหนึ่งว่า

การที่สร้างวังจึงเอาอย่างพระบรมมหาราชวังในกรุงเทพฯ ครั้งรัชกาลที่ ๔ มาสร้างเท่าที่สามารถจะทำได้หมดทุกอย่าง ตั้งแต่แบบป้อมปราการ ตลอดจนมณฑลสถาน เป็นต้นว่าห้องพระโรง ก็ทำอย่างพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยขนาดย่อมๆ และให้ชื่อว่าพระที่นั่งเทววินิจฉัย มีหอพระเจ้าอยู่ข้างขวา หอพระอัฐิอยู่ข้างซ้ายและตอนข้างหน้าออกไป มีหอพระบริตอยู่ข้างขวา เรียกว่าหอบริตพิมาน มีพระที่นั่งเย็นอยู่ข้างซ้าย เรียกว่าพระที่นั่งสำราญภิรมย์ เช่นเดียวกันกับพระบริตและพระที่นั่งดุสิตาภิรมย์ ริมพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยในกรุงเทพฯ

(นครวัด : 29-30)

พระองค์ทรงเล่าถึงประวัติศาสตร์โบราณคดีของไทยที่สัมพันธ์กับเขมรว่า

ในหนังสือพงศาวดารมีปรากฏว่าไทยได้เอาของสัมฤทธิ์โบราณมาจากเมืองเขมร ๒ ครั้ง ครั้งแรกสมเด็จพระบรมราชาธิราช (สามพระยา) ได้ในเมืองนครธม เมื่อ พ.ศ. ๑๙๗๔ ในพงศาวดารว่าโปรดให้ขนรูปสิงห์สี่ตัวต่างๆ อันหล่อด้วยทองสัมฤทธิ์เข้ามายังพระนครศรีอยุธยา ๔๐ รูป ถวายเป็นเครื่องพุทธรูปบูชาไว้ ณ วัดมหาธาตุ รูปสิงห์สี่ตัวเหล่านั้นมีเรื่องต่อมาว่าอยู่ในพระนครศรีอยุธยา ๑๓๔ ปีถึง พ.ศ. ๒๑๑๒ พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองตีได้กรุงศรีอยุธยา ให้ขนเอาไปเมืองหงสาวดีทั้งหมด ไปอยู่ที่นั่นอีก ๓๐ ปี ในพงศาวดารพม่ากล่าวต่อไปว่าเมื่อ พ.ศ. ๒๑๔๒ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเสด็จยกกองทัพไปตีเมืองหงสาวดี พระเจ้าหงสาวดีนั้นทบุเรงนองพยผู้คนทิ้งเมือง เอาทรัพย์สิ้นแล้วเลยเผาปราสาทราชมนเทียรกับบ้านเรือนในเมืองหงสาวดีเสียเกือบหมด.....แต่รูปช้างเอราวัณตัวเดียว ที่ปรากฏว่าไทยเอาของเครื่องสัมฤทธิ์มาจากเมืองเขมรเป็นครั้งที่ ๒ มีในพงศาวดารว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ได้รูปสิงห์หล่อด้วยทองสัมฤทธิ์กาไหล่ทองมาจากเมืองบันทายมาศคู่ ๑ แล้วโปรดให้จำลองหล่อรูปสิงห์เขมรเหมือนอย่างนั้นเพิ่มขึ้นอีก ๑๐ ตัว รวมเป็น ๑๒ ตัว...มีหลักฐานปรากฏว่าไทยได้เอารูปสัมฤทธิ์มาจากเมืองเขมรเพียง ๒ ครั้งเท่านั้น

(นครวัด : 129-131)

นอกจากนี้ยังมีประวัติของบุคคลที่แสดงให้เห็นประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ของทั้งประเทศไทยและต่างประเทศ เช่น เมื่อครั้งพระองค์เสด็จประเทศกัมพูชา พระองค์ทรงเข้าเฝ้าสมเด็จพระศรีสวสดีกษัตริย์แห่งกัมพูชา สมเด็จพระศรีสวสดีทรงต้อนรับคณะของพระองค์อย่างดีเสมือนเป็นพระญาติ ที่เป็นเช่นนี้เพราะพระราชวงศ์ของไทยและกัมพูชามีความผูกพันกันมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และสมเด็จพระศรีสวสดีเองทรงเคยเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเล่าเรื่องนี้ไว้ว่า

จะกล่าวถึงพระราชประวัติของสมเด็จพระศรีสวสดีสังเขป พอให้ทราบเหตุที่ทรงเคารพนับถือในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระศรีสวสดีเป็นพระราชบุตรของสมเด็จพระหริรักษ์รามธิบดี (พระองค์ด้วง) ประสูติในกรุงเทพฯ ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อปีชวด พ.ศ.๒๓๘๓ เมื่อพระราชบิดาออกมาครองกรุงกัมพูชายังทรงพระเยาว์ ถึงรัชกาลที่ ๔ สมเด็จพระหริรักษ์จึงให้เข้าไปถวายตัวรับราชการอยู่ในกรุงเทพฯ พร้อมกับพระองค์ด้วง เวลานั้นพระองค์ราชาวดี คือสมเด็จพระนโรดมซึ่งเข้าไปถวายตัวแต่ในรัชกาลที่ ๓ ก็ยังอยู่ในกรุงเทพฯ ด้วย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดฯ ทรงทำนุบำรุงอย่างราชบุตรบุญธรรมเหมือนเช่นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เคยทรงทำนุบำรุงสมเด็จพระนารายณ์รามธิบดี (พระองค์เอง) พระอัยกาเป็นราชบุตรบุญธรรมแต่ปางก่อน เมื่อพระชันษาครบอุปสมบทก็โปรดฯ ให้ทรงผนวชที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามอย่างเจ้านายในพระราชวงศ์ แล้วไปอยู่วัดบวรนิเวศ ด้วยเหตุนั้น บรรดาเจ้านายกรุงเทพฯ ทั้งที่เป็นราชบุตรของสมเด็จพระนโรดม และที่เป็นราชบุตรของสมเด็จพระศรีสวสดี จึงทรงผนวชเป็นธรรมยุตตามเยี่ยงอย่างต่อมาจนกาลบัดนี้

(นครวัด : 25-26)

กล่าวโดยสรุปจะเห็นได้ว่าสมเด็จพระนเรศวรมหาราช กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเล่านิทานเรื่องประวัติศาสตร์สถานที่ต่างๆ เอาไว้เป็นจำนวนมาก และเล่าถึงประวัติศาสตร์ประกอบเกือบทุกสถานที่ที่ทรงเดินทางไปถึง เป็นการให้ความรู้และความเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับสถานที่นั้นได้เป็นอย่างดี ประวัติศาสตร์ในประเทศทำให้คนไทยได้รับความรู้เกี่ยวกับชาติของตนมากขึ้น ส่วนประวัติศาสตร์ต่างประเทศนับเป็นความรู้ใหม่ ทำให้ผู้อ่านได้รู้จักประวัติศาสตร์และเข้าใจวัฒนธรรมรวมถึงสภาพบ้านเมืองของชาติอื่นๆ ที่มีทั้งส่วนที่แตกต่างและส่วนที่มีความสัมพันธ์กับประเทศไทย จะเห็นได้ว่าพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวของพระองค์ให้ความรู้ทางด้านประวัติศาสตร์ทั้งในประเทศและต่างประเทศ ทำให้ผู้อ่านได้ความรู้และตระหนักถึงความสำคัญของสถานที่ต่างๆ ที่ต่างก็มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่มีคุณค่าและมีความสำคัญในแต่ละท้องถิ่น อีกทั้งยังทำให้เรื่องมุขปาฐะในท้องถิ่นได้รับการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรกลายเป็นประวัติศาสตร์ที่มีการบันทึกให้เป็นหลักฐานทางเอกสาร ซึ่งช่วยในการเผยแพร่และเป็นแหล่งความรู้ที่สำคัญของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นได้ต่อไป พระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวของพระองค์จึงมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์อย่างยิ่ง

5.2 คุณค่าของพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวในด้านสังคม

พระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช กรมพระยาวชิรญาณวโรรส นอกจากจะเป็นบันทึกทางประวัติศาสตร์แล้ว ยังเป็นบันทึกสภาพสังคมไทยที่ได้แสดงถึงสภาพความเป็นอยู่ของประชาชนในท้องถิ่น และแสดงให้เห็นว่ายังมีกลุ่มชาติพันธุ์อื่นอาศัยอยู่ในประเทศที่ยังคงลักษณะวิถีชีวิตและวัฒนธรรมดั้งเดิมของตน นอกจากนี้การดำเนินชีวิตของพระองค์ในช่วงเวลาที่เดินทางท่องเที่ยวในต่างประเทศ ช่วยสะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตของชนชั้นสูงที่อยู่ในเมืองหลวงโดยมีพระองค์เป็นตัวแทนของชนชั้นนี้ รวมถึงการปฏิบัติระหว่างชนชั้นของสังคมไทยในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่สังคมไทยยังมีการแบ่งชนชั้นไว้อย่างชัดเจน ดังนั้นผู้วิจัยได้แบ่งการศึกษาในด้านสังคมออกเป็น 2 หัวข้อ ได้แก่ การสะท้อนภาพสังคมท้องถิ่น และการสะท้อนภาพสังคมชนชั้นสูงของไทย

5.2.1 การสะท้อนภาพสังคมท้องถิ่น

แต่เดิมการบันทึกเรื่องราวในสังคมไทยมักให้ความสำคัญกับเรื่องราวของบุคคลสำคัญ ศูนย์กลางอำนาจการเมืองการปกครองที่รวมอยู่ในเมืองหลวง เรื่องราวของสังคมนอกเมืองหลวงมักถูกละเลยหรือไม่ได้รับความสนใจเท่าที่ควร ดังที่ได้กล่าวถึงบทบาทของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

กรมพระยาดำรงราชานุภาพที่มีส่วนสำคัญในการค้นคว้าเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในหัวข้อคุณค่าของพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวในด้านประวัติศาสตร์ ความสนพระทัยในด้านนี้ยังเอื้อประโยชน์ในการบันทึกสภาพสังคมท้องถิ่นของไทยด้วย ทำให้รู้ว่ามีชนชาติอื่นๆ อาศัยอยู่ในประเทศไทยซึ่งเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่าประเทศไทยไม่ได้มีแต่คนไทยเท่านั้น แต่ยังประกอบด้วยกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ และยังเป็นบันทึกวิถีชีวิตของประชาชนในท้องถิ่น ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรมและสภาพความเป็นอยู่ของกลุ่มคนต่างๆ ในสังคมไทย

เรื่องของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ได้บันทึกไว้มากที่สุดในพระนิพนธ์เรื่อง**เที่ยวมณฑลนครราชสีมา มณฑลอุดร และมณฑลร้อยเอ็จ**ซึ่งเป็นพระนิพนธ์ที่มีเรื่องราวการเดินทางไปยังมณฑลทั้งสามแห่งซึ่งอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือในปัจจุบัน ประชาชนในพื้นที่มีหลายกลุ่มชาติพันธุ์ด้วยกัน พระองค์ทรงใช้วิธีสำรวจด้วยการ “ถามคำปริมาณตั้งแต่ ๑ จน ๑๐ ตามภาษาของคนจำพวกนั้น” (นิทานโบราณคดี, 2543 : 291) และพบว่านอกจากคนไทยแล้วยังมีกลุ่มชนต่างๆ ในพื้นที่นี้ถึง 8 กลุ่ม ได้แก่ คนผู้ไทย เกลิง ย้อ แสก ไย้ย กะตาด กะไซ้ และเขมรป่าดง (เรื่องเดิม : 288 - 291) พระองค์ทรงบันทึกลักษณะของพวกย้อที่เมืองท่าอุเทนไว้ว่า

ชาวเมืองท่าอุเทนนี้ว่าเป็นคนชาติย้อโดยมาก แต่แต่งตัวอย่างชาวเมืองภาษาพูดก็เหมือนกัน เปนแต่สำเนียงเพี้ยนกันบ้าง พระศรีวรวงษาเล่าว่าพวกย้อนี้เดิมอยู่เมืองไชยบุรีเมื่อครั้งขึ้นเมืองเวียงจันทน์ ครั้นเสียเมืองพวกย้อก็หนีไปตั้งอยู่เมืองหลวงโงงเลงทางเมืองคำเกิดคำมวน เมื่อเจ้าพระยาบดินทรเดชาไปตั้งอยู่ที่เมืองยโสธร ได้แต่งคนลงไปเกลี้ยกล่อมพวกย้อลงมาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่เมืองท่าอุเทน

(มณฑลอุดร : 30-31)

พระองค์ทรงเล่าถึงพวกแสกที่อำเภออาจสามารถ เมืองนครพนมว่า

พวกแสกนี้ว่าเดิมมาจากเมืองแสกอยู่ทางเขาบรทัดต่อแดนญวน ได้ตั้งภูมิลำเนาอยู่เมืองอาจสามารถมาช้านาน สืบต่อกันมาหลายชั่วแล้ว แต่ตัวเป็นคนชาวเมืองพูดภาษาชาวเมือง แลภาษาแสกนั้นก็เปนภาษาไทยอย่างหนึ่งไม่ผิดกันนัก

(มณฑลอุดร : 34)

พระองค์ทรงเล่าถึงพวกเกลิงที่เมืองสกลนครว่า

...ชาวบ้านนี้ว่าเป็นพวกเกลิง แต่อยู่มาช้านานหลายชั่วคนแล้ว จนไม่รู้
ว่าพวกเกลิงมาจากไหน ชายบางคนไว้ผมมวย บางคนไว้ผมประบ่า
แลสักแก้มเป็นรูปนก หญิงบางคนไว้ผมสูง

(มณฑลอุดร : 38)

พระองค์ทรงเล่าถึงชนชาติข่าหรือกะโซ้ที่เมืองกุสุมาลย์มณฑลว่า

ชาวเมืองนี้เป็นข่าที่เรียกว่ากะโซ้ เดิมมาจากเมืองมหาไชยกองแก้ว ผู้
หญิงไว้ผมสูงแต่งตัวนุ่งสั้นสวมเสื้อกระบอกย้อมครามหม่นผ้าแถบ ผู้ชาย
แต่งอย่างคนชาวเมือง แต่เดิมนุ่งผ้าเดี่ยวไว้ชายข้างหน้าชายหนึ่งข้าง
หลังชายหนึ่ง มีภาษาที่พูดคล้ายสำเนียงมอญ

(มณฑลอุดร : 39)

พระองค์ทรงเล่าถึงพวกผมแดงที่อำเภอขานูว่า

เทศาพาคณผมแดงซึ่งเรียกกันว่าพวกหัวแดงมาพบ ๖ คน (มาถึงเมือง
ขานูที่ไรได้เคยเรียกหัวแดงมาดูทุกคราว) คราวนี้ได้ถามนางคำผู้เป็น
มารดาถึงพงศาวดารพวกหัวแดง ซึ่งแจ้งว่าได้ทราบความจากบิดามารดา
ว่าปู่ทวดชื่อขุนไชย มาแต่เมืองเพ็ชรบูรณ์ เป็นคนหัวแดงเดิมคนเดียว
ขุนไชยมาได้ภรรยาที่บ้านแสนตอ มีลูกหัวแดงตามบิดาทั้งนั้น จึงเป็น
ต้นวงศ์สกุลของพวกหัวแดงที่มีในเมืองขานูสืบมา ประเพณีของพวก
หัวแดงไม่แต่งงานกันเอง

(ล่องน้ำพิงค์ : 41)

พระองค์ทรงให้รายละเอียดว่ากลุ่มชาติพันธุ์บางกลุ่มถูกกวาดต้อนมาอยู่ประเทศ
ไทยเพราะสงคราม เช่น ทรงเล่าถึงคนลาวเวียงจันทน์ที่เคยอยู่บนครนายกได้อพยพกลับไปเวียงจันทน์
และอพยพกลับมาประเทศไทยอีกครั้ง บางคนกลับไปไม่ถึงนครนายกจึงตกค้างและต้องอาศัยอยู่
ที่มณฑลอุดร กล่าวคือ

แล้วผ่านหมู่บ้านสองเปลือยซึ่งเป็นที่ราษฎรชาวเมืองนครนายก มาตั้ง
ทำนาเข้าเจ้าหลายปีแล้ว คนพวกนี้เป็นเชื้อลาวลาวเวียงจันทน์แต่ก่อน

เมื่อศก ๑๑๓-๑๑๔ ฝรั่งเศสให้พวกกรรมการเมืองเวียงจันทน์ลงมา
เกลี้ยกล่อมให้กลับไปเมืองเดิมของปู่ย่าตายาย ผู้ที่มาเกลี้ยกล่อมมา
บอกว่าจะได้บ้านเรือนไร่นาสารพัดไม่ต้องลงทุนรอนอย่างไร ไปอยู่กิน
ตามชอบใจ พวกนี้หลงเชื่อก็ขายบ้านเรือนไร่นาอพยพขึ้นไปเมืองเวียง
จันทน์ ครั้นไปถึงไม่ได้จริงดังคาด เห็นผู้อยู่เมืองนครนายกไม่ได้ ก็พากัน
อพยพกลับมา ที่ยังมีทุนรอนพอลกลับมาถึงบ้านเดิมได้ก็มี ที่หมดทุนมา
ไม่ได้ ก็ตั้งทำไร่นาอยู่ในมณฑลอุดรที่ตำบลนี้บ้าง ตำบลอื่นบ้าง ยังมี
อยู่หลายสิบครัว

(มณฑลอุดร : 17-18)

หรือบางกลุ่มชาติพันธุ์ที่อพยพมาจากดินแดนที่มีอาณาเขตติดต่อกัน เช่น ทรงเล่าเรื่องเมืองท่าอุ
เทนว่า

ที่เมืองท่าอุเทนนี้มีราษฎร ๒๐,๐๐๐ เศษ มีญวนมาจากเมืองตึงเง้
(เมืองเว้) มาตั้งบ้านเรือนอยู่ประมาณ ๒๐-๓๐ หลัง จำนวนคนราวสัก
๑๐๐ คน พวกญวนเหล่านี้เดินบกมาทางเมืองคำเกิดคำมวน หนทาง
๑๕ วันถึงเมืองท่าอุเทน หาเลี้ยงชีพด้วยการซื้อของมาจากเมือง
หนองคายมาขาย ไม่ได้ตั้งทำไร่นาอันใด

(มณฑลอุดร : 30-31)

นอกจากนั้นพระองค์ยังบันทึกวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนในท้องถิ่น ทำให้
เห็นว่าสังคมในชนบทมีลักษณะการดำเนินชีวิตอย่างไร พระองค์ทรงบรรยายถึงวิถีชีวิตที่ทรงเห็น
ว่าแปลกและน่าสนใจของคนในท้องถิ่น เช่น ทรงพบหมู่บ้านหนึ่งในมณฑลอุดรที่พระองค์ทรง
ประหลาดพระทัยกับวิถีชีวิตและการประกอบอาชีพของคนในหมู่บ้านแห่งนี้ ก็คือการทำชาที่บ้าน
อยู่อย่างพอมีพอกิน เพราะปลูกแต่เพียงพอกับที่ต้องการ เมื่อทุกคนพอเพียงแล้วก็ไม่มีใครต้องการ
ของคนอื่น ที่นี้จึงไม่มีขโมย ดูแลปกครองกันอย่างง่าย ๆ และมีความสุข กล่าวคือ

ชาวบ้านเหล่านี้ครัวหนึ่งก็มีบ้านอยู่แห่ง ๑ มีैयाเรือนพอกันอยู่ และมี
ยุงเข้าเก็บไว้พอกินปี ๑ ในลานบ้านปลูกพริกมะเขือข่าตะไคร้สำหรับ
ต้มแกง นอกบ้านมีสวนผลไม้เช่นกล้วย, อ้อย, หมาก, มะพร้าว และมีที่
ปลูกต้นหม่อนสำหรับเลี้ยงไหม ต่อเขตรสวนออกไปถึงทุ่งนา ต่างมีเนื้อนา
และโคกระบือพอทำได้เข้ากินทุกครัวเรือน ถึงฤดูทำนาก็ช่วยกันทำนากัน

ชายหญิงเด็กผู้ใหญ่ ล้วนถูกนำผู้ชายไปเที่ยวหาของชาย ผู้หญิงอยู่บ้าน เลี้ยงไหมแลทอผ้าทำเครื่องนุ่งห่ม เศษอาหารที่เหลือบริโภคใช้เลี้ยงไก่ แลสุกรไว้ขาย การกินอยู่ของชาวบ้านแถวนี้ทำได้เองเกือบไม่ต้องซื้อหา สิ่งอันใด สิ่งที่ต้องซื้อก็คือเครื่องเหล็ก เช่นจอบ เสียม, มีดพร้า เป็นต้น แลเครื่องถ้วยชาม บางทีก็ซื้อด้ายทอผ้าหรือผ้าฝืน แลของอื่นๆ ที่ชอบใจ ซึ่งพ่อค้าหาไปขาย เงินทองที่จะใช้ซื้อหาก็กมีพอเพียง เพราะมีโคกระบือ ที่ออกลูกเหลือใช้แลมีหมูแลไก่ที่เลี้ยงไว้ด้วยเศษอาหารเหลือบริโภค ชายได้เงินซื้อของที่ต้องการได้พอปรารถนา ต่างครัวต่างอยู่เป็นอิสระแก่กัน ไม่มีใครเป็นบ่าว ไม่มีใครเป็นนายใคร ลูกบ้านอยู่ในปกครองของผู้ที่เป็นหัวหน้าครัวของตน แลก็มีผู้ใหญ่บ้านแลกำนันต่อขึ้นไป ดูปกครอง กันง่ายตาย

(มณฑลอุดร : 12-13)

ความแปลกและความน่าสนใจของหมู่บ้านแห่งนี้คือวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่ทุกคนสามารถทำมาหาเลี้ยงชีพอย่างพอเพียง อยู่ร่วมกันด้วยความสงบสุข ซึ่งวิถีชีวิตเช่นนี้พระองค์ทรงเห็นว่าเป็นตามแบบสังคมโซเซียลลิสม์ “ซึ่งเห็นว่าต้องเฉลี่ยทรัพย์และสิทธิต่างๆ ให้มนุษย์มีเสมอภาคกัน จึงจะเป็นสุข” (มณฑลอุดร : 14) เป็นสิ่งที่ผู้คนที่มีความคิดตามแนวโซเซียลลิสม์ในประเทศทางตะวันตกต้องการจะสร้างให้เกิดสังคมเช่นนี้ขึ้นจริงๆ พระองค์ทรงรู้สึกภูมิใจพอที่จะอวดได้ว่า สมัชชาโซเซียลลิสม์มีมาในเมืองไทยหลายร้อยปีแล้ว

วิถีชีวิตในการประกอบอาชีพของประชาชนซึ่งส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม หรือค้าขายผลผลิตจากการเกษตรกรรม เพราะสภาพภูมิประเทศเหมาะสมและเอื้ออำนวยให้สามารถเพาะปลูกพืชที่ได้ผลดี จนสามารถผลิตเป็นสินค้าที่มีคุณภาพและผลิตได้ปริมาณมาก อีกด้วย พระองค์ทรงบรรยายและให้รายละเอียดเกี่ยวกับการเพาะปลูกที่สำคัญประจำท้องถิ่น เช่น การทำไร่ยาสูบของเมืองเพชรบูรณ์ ยาสูบที่นี่ได้ผลดีเพราะได้ดินและน้ำที่อุดมสมบูรณ์ สามารถปลูกได้ยาสูบที่มีคุณภาพกว่าที่อื่นๆ เพราะมีรสชาติและรสชาติอยู่ได้นานกว่าที่อื่น จนเป็นสินค้าสำคัญส่งไปขายยังเมืองต่างๆ กล่าวคือ

การทำไร่ยาในมณฑลเพชรบูรณ์นั้น ราษฎรไปเที่ยวทำตามที่แอ่งอันน้ำท่วมขังในฤดูฝน พอตกแล้งน้ำแห้งก็ไปตากถางทำไร่ยาในที่เหล่านั้น ทำเพียง ๖ ปี ๗ ปี ดินจืดก็ต้องย้ายไปทำที่อื่น พักแผ่นดินเสีย ๖ ปี ๗ ปี

จึงกลับมาทำได้ใหม่ ยาที่เป็นยาดีมีแต่ในเมืองเพชรบูรณ์ ยาเมืองหล่ม
สักและยาที่ปลูกข้างใต้ห่างเมืองเพชรบูรณ์ลงมาเพียง ๒ วันรสชาติคล้าย
ไป สู้ที่เมืองเพชรบูรณ์ไม่ได้ ราษฎรปลูกยาเก็บหนี้เสร็จแล้ว พวกพ่อค้า
ไปรับซื้อถึงบ้านเรือนราษฎร บรรทุกโคต่างไปขายทางมณฑล
นครราชสีมาและมณฑลอุดรบ้าง แต่โดยมากนั้นบรรทุกเรือล่องลงมา
ขายกรุงเทพฯ

(เพชรบูรณ์ : 90)

ส่วนที่เมืองหล่มสักซึ่งเป็นเมืองติดกับเมืองเพชรบูรณ์ อาชีพที่สำคัญของเมือง
หล่มสักเป็นการค้าขายโคกระบือซึ่งขายได้ปีละมากๆ และโคกระบือเป็นสัตว์ใหญ่ขายได้ราคาสูง
ทำให้ประชาชนที่นี่มีรายได้มากกว่าคนในเมืองเพชรบูรณ์ ดังที่พระองค์ทรงเล่าว่า

สินค้าที่ออกจากเมืองหล่มสักยาสูบก็มีบ้าง แต่โคกระบือเป็นสินค้าใหญ่
พาเดินลงไปขายทางมณฑลนครสวรรค์และเมืองลพบุรีปีละมากๆ
สังเกตดูผู้คนมีทรัพย์สินมบูรณ์มากกว่าเมืองเพชรบูรณ์ และจำนวนผู้คนก็
มากกว่าเมืองเพชรบูรณ์ด้วย

(เพชรบูรณ์ : 94)

ในวิถีชีวิตที่มีวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีประจำท้องถิ่น บันทึกของพระ
องค์แสดงถึงสภาพสังคมที่ทำให้ผู้อ่านเข้าใจสิ่งที่คนในท้องถิ่นยึดถือประเพณีปฏิบัติ และแสดง
ความเป็นกลุ่มชนจากประเพณีวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมา โดยเฉพาะวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม
ประเพณีในท้องถิ่นบางเรื่องก็สร้างความประหลาดใจแก่ผู้พบเห็น พระองค์ทรงบันทึกวัฒนธรรมที่
แปลกแตกต่างจากสิ่งที่เคยรับรู้ทั่วไปทำให้ผู้อ่านเห็นภาพของวัฒนธรรมที่ต่างออกไปจากที่เคยรู้จัก
ช่วยขยายการรับรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิตของกลุ่มชนอื่นๆ ในสังคมซึ่งอาจจะสร้างความเข้าใจในเรื่อง
ความแตกต่างเหล่านั้น เช่น พระองค์ทรงเล่าถึงประเพณีตักบาตรของชาวมณฑลอุดรว่า

วิธีรับบาตรทางนี้ชอบกล เขานิมนต์พระเถรมาขึ้นเรียงกันเป็นแถวเปิด
บาตรคอยรับ ชาวบ้านมีเข้าเหนียวนั้นมาเดินตามกันใส่บาตรเป็นแถว
แล้วพระยืนยถาสัพพี

(มณฑลอุดร : 60)

ทรงเล่าถึงการบริโภคเนื้อสุนัขของคนกะใช้ว่า

พวกเขากะใช้นี้กินอาหารไม่ใคร่เลือก มีเรื่องเล่ากันว่าเมื่อกรมหลวง
ประจักษ์ฯ เป็นข้าหลวง พระอรัญญาสาผู้ว่าราชการเมืองกุสุมาลย์คนนี้
ไปเฝ้าฯ รับสั่งไต่ถามถึงขนบธรรมเนียมของพวกเขากะใช้ ไล่เลียงกันไป
จนถึงอาหารที่ชอบบริโภค พระอรัญญาสาทูลว่า “ชอบเจี๊ยะจ้อ” (คือชอบ
บริโภคเนื้อสุนัข) ไม่ทรงเชื่อพระอรัญญาสาว่าจะบริโภคถวายทอด
พระเนตร จึงให้ไปหาเนื้อ “จ้อ” มาเลี้ยง ในว่า เมื่อพระอรัญญาสา
บริโภคเนื้อจ้อนั้น พวกข้างในตำหนักดูอยู่ไม่ได้ถึงต้องวิ่งหนี เล่ากันดังนี้

(มณฑลอุดร : 39-40)

หรือการแสดงและการละเล่นฟ้อนรำของกลุ่มชนต่างๆ ซึ่งแสดงให้เห็นลักษณะเฉพาะของกลุ่มชาติ
พันธุ์นั้นๆ และเป็นวัฒนธรรมที่แสดงความเป็นกลุ่มชนชาติของตน เช่น พระองค์ทรงทอดพระเนตร
การแสดงของชาวแสกและชาวกะใช้ ที่จัดขึ้นเพื่อเป็นการต้อนรับ นายอำเภอเมืองอาจสามารถนำ
พวกหญิงชาติแสกมาเต้นสากถวายพระองค์ ดังที่ได้เล่าไว้ว่า

มีหญิง ๑๐ คู่ถือปลายไม้ยาวๆ พาดบนไม้ท่อนใหญ่ ๒ ท่อนนั่งตรงกัน
เปนนคู่ๆ จับไม้ที่ถือกระทบเปนนึงหวั่นพร้อมๆ กัน แล้วมีหญิงอีก ๒ คู่
ผลัดกันเดินข้ามไปในระหว่างไม้ที่กระทบกันนั้น คนที่ถือไม้ร้องให้อิ้วขัด
จังหวะไปด้วย

(มณฑลอุดร : 33-34)

ทรงเล่าถึงการละเล่นสะลาของชาวกะใช้ว่า

แล้วพวกผู้ชายมีการเล่น เรียกว่าสะลา คือมีหม้ออยู่ตั้งกลาง แล้วคนต้น
บทคนหนึ่ง คนสพายน่าไม้และลูกสำหรับยิงคนหนึ่ง คนตีฆ้องซึ่งเรียกว่า
พะเนาะคนหนึ่ง คนถือไม้ไผ่ท่อนสามปล้องสำหรับกระทบทุ้งดินเปนนึงหวั่น
สองคน คนถือขามสองมือสำหรับตีตีเทียนรำคนหนึ่ง คนถือก้นตะแกรง
ขาดสองมือสำหรับรำคนหนึ่ง แล้วคนถือมีดถือสิ่วหักสำหรับเคาะจังหวะ
คนหนึ่ง รวม ๘ คน เดินร้องรำเปนนึงเวียนไปมาพอได้พักหนึ่งก็ตีมีด
ร้องรำต่อไป

(มณฑลอุดร : 39)

การที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาต่อราชกุมาร ทรงเดินทางไปตามเมืองต่างๆ เกือบทั่วประเทศไทย พระองค์ทรงพบเห็นผู้คนที่อยู่ในท้องถิ่นเป็นจำนวนมาก ในแต่ละท้องถิ่นก็มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์และวิถีชีวิตความเป็นอยู่ พระองค์ทรงสนพระทัยและเอาพระทัยใส่ต่อความเป็นอยู่ของราษฎรในฐานะเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย และด้วยพระทัยของผู้ที่ชอบศึกษาค้นคว้าสิ่งต่างๆ ทำให้พระองค์ทรงค้นคว้าศึกษาเกี่ยวกับสภาพสังคมอื่นๆ ที่ประกอบกันอยู่ในสังคมไทย พระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวของพระองค์เป็นบันทึกสังคมไทยที่ทำให้เกิดความรับรู้และเผยแพร่ลักษณะสังคมท้องถิ่นให้เป็นที่รู้จักมากยิ่งขึ้น อีกทั้งยังเป็นเอกสารสำคัญในการศึกษาค้นคว้าภาพของสังคมไทยในสมัยของพระองค์ให้แก่คนรุ่นหลังได้ศึกษาค้นคว้าต่อไป

5.2.2 การสะท้อนภาพสังคมชนชั้นสูงของไทย

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาต่อราชกุมาร เป็นผู้ที่อยู่ในชนชั้นสูงของสังคม กล่าวคือเป็นชนชั้นของเจ้านาย มีอำนาจ เกียรติยศ และทรัพย์สินสมบัติ เป็นชนชั้นที่มีโอกาสทางสังคมมากกว่าชนชั้นอื่น ในที่นี้พระองค์จึงเป็นตัวแทนของชนชั้นสูงในสังคมไทยสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) ซึ่งเป็นสังคมในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชที่รับอิทธิพลตะวันตก ภาพการใช้ชีวิตของชนชั้นสูงในเมืองหลวงสะท้อนอยู่ในงานเขียนพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวที่เป็นการท่องเที่ยวไปต่างประเทศ เนื่องจากในต่างประเทศนั้นมีสถานที่และกิจกรรมหลายอย่างที่เป็นสิ่งเดียวกับที่พระองค์ทรงรู้จักและทรงปฏิบัติอยู่ในวิถีชีวิตของพระองค์อยู่แล้ว “เพราะสมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นยุคที่วัฒนธรรมฝรั่งเข้ามาสู่เมืองไทยอย่างไม่มีอะไรสกัดขัดขวาง ผู้ที่นำเข้ามามีทั้งฝรั่งและคนไทยที่ไปศึกษาในต่างประเทศ ส่วนผู้ที่ต้อนรับด้วยความเต็มอกเต็มใจก็คือพวกชนชั้นสูง...สินค้าที่ขายคล่องได้แก่เครื่องแต่งกายที่ทันสมัย.....อย่างฝรั่งใช้” (ชัยเรื่องศิลป์, 2529 : 418)

การใช้ชีวิตของชนชั้นสูงเช่นพระองค์มีวิถีชีวิตที่ได้รับอิทธิพลแบบตะวันตก ทำให้การใช้ชีวิตระหว่างที่ทรงเดินทางท่องเที่ยวในต่างประเทศโดยเฉพาะประเทศในยุโรป จึงไม่ทำให้พระองค์รู้สึกแปลกแยกจากการใช้ชีวิตในสถานที่นั้น เช่น การรับประทานอาหารมักไปรับประทานอาหารที่ร้านอาหารหรือภัตตาคาร และมีการกินน้ำชาแบบวัฒนธรรมตะวันตกด้วย ดังที่พระองค์ทรงเล่าว่า

พักกินกลางวันที่ภัตตาคารเขามีอยู่ในนั้น แล้วดูรูปเขียนต่อไปอีก ๓ ชั่วโมงจนเวลาเย็นและเดินไม่ไหวแล้วจึงขึ้นรถไปกินน้ำชาที่ภัตตาคารในขณะบ้วนเดอบอลอย

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 28)

ในระหว่างเดินทางโดยสารเรือไปยุโรป พระองค์ทรงรับประทานอาหารแบบตะวันตกได้โดยไม่รู้สึกลับัดแปลกไป ทรงเล่าไว้ว่า

มีซูปลาน ๑ ปลาจาน ๑ เนื้อจาน ๑ แล้วของหวาน ๑ เป็นเสร็จกัน
เพียงเท่านั้น แต่ของเขาดีอยู่ ด้วยนอนหัวค่ำไม่แน่นท้องเรื่องอาหารใน
เรือนี้ตั้งแต่มาจนวันนี้ พอกินได้ ไม่รู้สึกเดือดร้อนอย่างใด

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 5)

และตอนหนึ่งในขณะที่พระองค์ทรงเดินทางไปชวา ทรงเล่าว่า “ตอนบ่ายกรมหลวงทิพยรัตนฯ
เสด็จพาไปเลี้ยงเครื่องว่างที่ร้านขายขนมในเมืองบันดุง” (ชวาครั้งที่ 3 : 132)

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงโปรดและคุ้นเคยกับการแสดงแบบ
ใหม่ เนื่องจาก “ในสมัยรัชกาลที่ 5 มีมหรสพแปลกๆ มีการกีฬาใหม่ๆ...มหรสพแปลกๆ ที่เพิ่งมี
ในรัชกาลที่ ๓ คือละครดึกดำบรรพ์ ละครร้อง ละครพูด ลิเก สวดศฤห์สัท และภาพยนตร์” (ชัช
เรื่องศิลป์, 2529 : 440) พระองค์ทรงหาโอกาสชมละครหลายครั้งในช่วงที่พระองค์ทรงเดินทาง
ท่องเที่ยวยุโรป หรือประเทศอื่นก็ทรงได้ชมละครที่ทางราชการจัดถวาย เช่น ทรงเล่าถึงการชม
ละครวิวที่ฝรั่งเศสว่า

กินแล้วไปดูละครวิวที่โรงฟอลิเบอแยร์.....กระบวนเล่นนี้แปลกกว่าที่
เคยเห็นมาในเมืองเขินัวและเมืองนีส

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 28)

เมื่อไปชวาทรงเล่าถึงการชม “ละครม้า” หรือละครสัตว์ไว้ว่า

คำวันนี้เขาเชิญผู้มีบรรดาศักดิ์ในเมืองบันดุง รวมทั้งพวกไทยที่ไปอยู่นั้น
ไปดูละครม้า “เชอคัส” .....ละครม้าโรงนี้เคยเข้าไปเล่นถึงกรุงเทพฯ
ครั้งหนึ่ง

(ชวาครั้งที่ 3 : 131)

ในสมัยรัชกาลที่ 5 ภาพยนตร์เพิ่งเข้ามาในประเทศไทยราว พ.ศ.2447 โรงภาพยนตร์โรงแรกตั้งอยู่ที่เวียงนครเขมร ตรงข้ามวังบูรพา (ชัย เรื่องศิลป์ , 2529 : 305) แต่เมื่อพระองค์เสด็จยุโรปใน พ.ศ.2473 ทรงได้ชมภาพยนตร์ที่มีการบันทึกเสียงซึ่งเป็นเทคโนโลยีใหม่ในขณะนั้น พระองค์ทรงแสดงพระทัศนะว่า “เวลาค่ากินอาหารแล้วไปดูหนังฉายอย่างพูดได้รู้เรื่อง Love parade ทำดีจริงต่อไปหนังเงียบเห็นจะแพ้หมด” (ยุโรปครั้งที่ 2 : 16)

เมื่อโดยสารเรือเสด็จมายุโรปพระองค์ทรงเพลิดเพลินกับกิจกรรมในเรือที่จัดไว้ให้แก่ผู้โดยสาร ดังที่ทรงเล่าไว้ว่า

พอกินอาหารค่ากันแล้วก็ขึ้นมาบนดาดฟ้าเดินรำกันบ้าง ฟังกรามิโพนบ้าง ถึงเวลาเลิกเข้านอนกันราว ๔ ทุ่ม

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 5)

พระองค์ทรงได้รับเชิญให้เป็นสมาชิกกิตติมศักดิ์สนามกอล์ฟในฝรั่งเศส ซึ่งกอล์ฟยังเป็นกีฬาที่ไม่เป็นที่รู้จักในสังคมไทย แต่พระองค์ทรงเล่าไว้ว่า “เวลาบ่ายไปดูสนามกอล์ฟที่แซงท์คลูด์ เขาเชิญให้เป็นสมาชิกกิตติมศักดิ์ตลอดเวลาอยู่ประเทศฝรั่งเศส เราไม่มีเวลาจะไปเล่น” (ยุโรปครั้งที่ 2 : 59)

ในการเดินทางท่องเที่ยวในยุโรป พระองค์ยังทรงมีโอกาสได้ชมมหรสพแบบใหม่และการแสดงอื่นๆ อีกหลายครั้ง เช่น หนังพูดเรื่องราวของพวกก๊วยที่โรงศาลสดัน (ยุโรปครั้งที่ 2 : 62) ชมโรงละครสมัยใหม่ (ยุโรปครั้งที่ 2 : 32) โอเปร่าที่โรงละครหลวง (ยุโรปครั้งที่ 2 : 34) ละครเรื่องมาดามบัตเตอร์ไฟล์ ที่โรงละครออบะราอิตาเลียน (ยุโรปครั้งที่ 2 : 63) ดูละครคนพูดที่โรงเซนต์มาติน เล่นเรื่องเปตติโค็ตอินฟลอนส์ (ยุโรปครั้งที่ 2 : 67) ซึ่งพระองค์ก็แสดงความคุ้นเคยกับการชมมหรสพต่างๆ เหล่านี้เป็นอย่างดี

นอกจากนี้พระองค์ทรงโปรดทอดพระเนตรงานศิลปะเพื่อได้ชื่นชมงานศิลปะและเป็นการศึกษาหาความรู้ คุณค่าของงานศิลปะที่เป็นฝีมือของผู้สร้างสรรค้งงานศิลปะที่รับการยกย่องว่าเป็นศิลปะเอกของโลก ดังที่ทรงเล่าไว้ว่า

ออกจากร้านปูลไปดู “ซาลอง” ที่แสดงรูปภาพและของฝีมือช่างซึ่งเป็นงานประจำปี อยู่ในตึกซึ่งเรียกว่าวังใหญ่สำหรับมีการแสดงพิพิธภัณฑ์

ชั่วคราว มีรูปศิลากับรูปแบบอย่างปลูกสร้าง และรูปแกะ รูปพิมพ์อยู่
ชั้นล่าง รูปเขียนอยู่ชั้นบน มีของงามน่าดูมากมายเหลือที่จะพรรณนา
(ยุโรปครั้งที่ 2 : 27-28)

พระองค์ทรงเล่าถึงการเสด็จชมการแสดงผลงานของโรแดงว่า

เวลาเข้าไปดูพิพิธภัณฑ์สถานโรแดง เป็นที่เก็บรูปภาพของช่างปั้นวิเศษ
ผู้หนึ่งชื่อโรแดง.....ผู้จัดการพิพิธภัณฑ์สถานมาคอยรับและพาดู
อภินิหารของโรแดงนั้น เดิมเมื่อยังเป็นหนุ่มก็ทำตามกระบวนช่างอย่าง
เก่าฝีมือดีพอใช้อยู่แล้ว มาคิดยกเยื้องเป็นกระบวนอื่นเมื่อภายหลัง
โดยประสงค์ให้จับใจคนเป็นสำคัญ ไม่เอาแต่ตามที่นิยมกันมาว่า
เป็นต้นว่าทำรูปนางเปลือยขึ้น แล้วต่อยหัวและแขนขาทิ้งเสีย คงไว้แต่
ตัวรอดฝีมือให้ดูเพียงเท่านั้นก็ให้เห็นงาม...ฝีมือแถมดีจริงๆ เป็นแต่ความ
คิดแปลกไปจากแบบแผนที่นิยมกันอยู่ในสมัยนั้นก็ต้องถูกติเตียนอื้อฉาว
อยู่ครู่หนึ่ง แล้วก็ต้องยอมนับถือนับยกเป็นมือครูคน ๑

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 35)

สิ่งของเครื่องใช้พระองค์ทรงซื้อหาจากร้านหรือห้าง เช่น ฉลองพระองค์ทรง
นิยมแบบตะวันตก พระองค์ทรงตัดฉลองพระองค์จากร้านตัดเสื้อ และมีร้านที่ทรงรู้จักว่าเป็นร้าน
ที่มีชื่อเสียงของทางตะวันตกและคนไทยนิยมมาตัดที่ร้านนี้ ดังที่ทรงเล่าไว้ว่า

เมื่อวันก่อนได้ไปตัดเสื้อที่ร้านมอดิเมอร์ ซึ่งเป็นเจ้าจำนำของไทย
เพราะเขาได้เขียนจดหมายส่งมาดักไว้ที่สถานทูตตั้งแต่รู้ข่าวในหนังสือ
พิมพ์เมืองลอนดอนว่าฉันจะมาว่าจะขอตัดเสื้อเหมือนเมื่อฉันมาครั้ง
ก่อน วันนี้เวลา ๑๐ นาฬิกาไปตัดเสื้ออิฟนิ่งเดรสที่ร้านบุล ซึ่งมีเกียรติว่า
วิเศษสุดในการตัดเสื้อผู้ชาย

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 26)

และอีกตอนหนึ่งทรงเล่าไว้ว่า “บายไปดูห้างบัวเรซ่างทำเครื่องแต่งตัวผู้หญิง เป็นห้างมีชื่อเสียง
อย่างเอกห้าง ๑” (ยุโรปครั้งที่ 2 : 51)

การซื้อขายของจากห้างร้าน บางร้านเป็นที่รู้จักกันมานานแล้วในสำหรับคนไทย แสดงให้เห็นว่าห้างร้านของตะวันตกและการซื้อของจากห้างร้านเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของการใช้ชีวิตของชนชั้นสูงมานานแล้วเช่นกัน เช่นที่ทรงเล่าว่า

ถ่ายรูปแล้วไปแวะห้างเบนสัน ซึ่งเป็นเจ้าจำนำของไทยมาแต่ครั้งรัชกาลที่ ๔ สกุลเบนสันยังเป็นหุ้นใหญ่อยู่อย่างเดิม.....ไปร้านเยเคอที่เคยซื้อเสื้อสักหลาดชั้นในอีกแห่งหนึ่ง

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 63)

หรือทรงเล่าว่า “ไปเที่ยวห้างแฮรอดส์เป็นห้างใหญ่ชายของสาร์พัด”

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 66)

บางเรื่องเป็นเทคโนโลยีสมัยใหม่ น่าจะได้พบเห็นในเมืองที่มีความเจริญมากๆ เช่น การถ่ายรูปซึ่งปรากฏอยู่หลายครั้งว่าพระองค์ทรงนิยมชมชอบการถ่ายรูป พระองค์ทรงถ่ายรูปที่ร้านเมื่อคราวเสด็จยุโรปสองครั้งและคราวเสด็จชวครังหนึ่ง แสดงให้เห็นว่าการถ่ายรูปเป็นสิ่งที่นิยมมากของชนชั้นสูง ทั้งในกรุงเทพฯ ก็มีร้านถ่ายรูปที่มีความทันสมัยใกล้เคียงกับร้านถ่ายรูปในยุโรปเช่นกัน ดังที่ทรงเล่าไว้ว่า

เมื่อพออยู่ปารีสได้ถ่ายรูปอย่างสมัยใหม่ ดูแปลกดี...

รูปสมัยใหม่นั้นผิดกับรูปสมัยเก่าโดยอธิบายดังนี้ คือเขาว่าคนเราสำคัญอยู่ที่หน้า การถ่ายรูปให้ชัดทั้งตัว หรือให้เครื่องแต่งตัวชัดเจนเหมือนเอาของอื่นที่ไม่สำคัญไปแข่ง ทำให้คนสังเกตสิ่งสำคัญน้อยไป เขาจึงถ่ายแต่วงหน้า นอกจากนั้น แม้จนผมหรือตัว ปล่อยให้มืออยู่เป็นเครื่องประกอบ

(ถึงหญิงใหญ่ : 8-9)

และทรงเล่าอีกว่า

วิธีฉายรูปด้วยแสงไฟฟ้าเช่นว่า มีฝรั่งเข้าไปฉายเมื่อสัก ๒ ปีมาแล้ว ได้ยินว่าฉายาตลาดน้อยเดี๋ยวนี้ใช้ฉายด้วยแสงไฟฟ้า แต่สังเกตรูปที่ถ่าย

รูปของห้างมานูเอลเขางามกว่าที่ถ่ายในกรุงเทพฯ คงเป็นเพราะเขา
ชำนาญกว่า หรือเครื่องมือของเขายังดีกว่า

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 41)

ไปถ่ายรูปฉายาลักษณ์ที่ร้านโบตมเหมือนอย่างเคยถ่ายเมื่ออายุครบ ๕
รอบ...ถ่ายแต่ตัวรูปหนึ่ง สั่งให้เขาพิมพ์พอแจกถวายสนองพระคุณเจ้า
นายและผู้ชอบพอกันที่บันดุง และสำหรับผู้อื่นในกรุงเทพฯ

(ชวาครั้งที่ 3 : 144)

เมื่อครั้งเสด็จชวาเป็นช่วงเวลาที่ถึงวันประสูติของพระองค์ พระองค์ทรงจัดงาน
วันเกิดแบบประเพณีการฉลองวันเกิดของตะวันตกที่มีการมอบของขวัญ บัตรอวยพร และเลี้ยง
อาหาร และต่อจากวันประสูติของพระองค์เป็นวันประสูติของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า
กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ได้จัดงานวันประสูติด้วยรูปแบบเดียวกัน สะท้อนให้เห็นว่าวันเกิด
สำหรับชนชั้นสูงนี้ได้รับอิทธิพลแบบตะวันตกเช่นกัน กล่าวคือ

วันพฤหัสบดีที่ ๒๑ มิถุนายน วันนี้ตรงกับวันเกิดข้าพเจ้า.....เจ้านายทุก
พระองค์กับผู้อื่นที่ชอกันมาประทานของขวัญและอามวยพร ทั้งได้รับ
โทรเลขอามวยพรจากกรุงเทพฯ และที่อื่นก็หลายฉบับ...เวลากลางวัน
สมเด็จพระที่นั่งนัยทรงจัดอาหารมาเลี้ยง ถึงเวลาเย็นโปรดให้มีการประชุม
เลี้ยงเครื่องว่างประทานที่ไฮเต็ลเปรียงงาในเมืองบันดุง เป็นการฉลองวัน
เกิดอีกครั้งหนึ่ง

(ชวาครั้งที่ 3 : 142)

วันศุกร์ที่ ๒๙ มิถุนายน วันนี้ตรงกับวันประสูติของทูลกระหม่อม พระ
ชันษาได้ ๕๓ ปี เวลาเช้าพระญาติวงศ์พร้อมกันไปแสดงความยินดี
ถวายพรและถวายของต่างๆ เสด็จพระขวัญ.....ถึงเวลาเย็นมีงานอีก
ตอนหนึ่งตรัสเชิญพระญาติและฝรั่งที่ทรงชอบชิดเป็นมิตรสหาย มาเลี้ยง
น้ำชาและเครื่องว่างที่สนามข้างหลังตำหนัก และโปรดให้หาละครชวา
มาเล่นในเวลาที่มีการเลี้ยงนั้นด้วย

(ชวาครั้งที่ 3 : 194-195)

จะเห็นได้ว่ากิจกรรมที่ทรงปฏิบัติระหว่างการเดินทางในต่างประเทศ เช่น การถ่ายรูปที่ร้านถ่ายรูป การรับประทานอาหารตามภัตตาคารหรือร้านขนม การชมงานศิลปะ การซื้อของตามห้างหรือร้านขายของ การฟังเพลง ฟังดนตรี ดูละคร ดูภาพยนตร์ การเล่นเกมกีฬา ฯลฯ พระองค์ทรงปฏิบัติได้อย่างราบรื่นคุ้นเคย แสดงให้เห็นว่าสิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่มิอยู่ในสังคมชนชั้นของพระองค์ซึ่งเป็นภาพสะท้อนให้เห็นสังคมชนชั้นนำในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา และสิ่งที่สะท้อนสังคมไทยที่ได้รับอิทธิพลตะวันตกมาเกือบเต็มรูปแบบ เป็นการรับเอาวิถีชีวิต เทคโนโลยี ประเพณีวัฒนธรรมของชาวตะวันตกมาเป็นวิถีชีวิตในสังคมไทย

การสะท้อนภาพสังคมชนชั้นสูงของไทยอีกประการหนึ่งคือ การปฏิบัติระหว่างชนชั้นสูงและชนชั้นล่าง ฐานะของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นฐานะเจ้านายอยู่ในชนชั้นสูงของสังคม พระองค์จึงได้รับการเคารพนับถือจากคนในสังคมเป็นอย่างมาก ดังที่ได้กล่าวแล้วว่าพระองค์เป็นตัวแทนของชนชั้นสูงที่อยู่ในฐานะเจ้านายและผู้ปกครองบ้านเมืองซึ่งเป็นชนชั้นสูงสุดในสังคมไทย พระองค์จะได้รับการปฏิบัติจากชนชั้นที่ต่ำกว่า สิ่งนี้ได้สะท้อนอยู่ในเนื้อหาพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวทำให้เห็นความสัมพันธ์และการปฏิบัติระหว่างชนชั้นในสังคมไทย สิ่งที่เห็นได้ชัดคือสิ่งที่ประชาชนที่เป็นชนชั้นล่างปฏิบัติต่อพระองค์ที่เป็นชนชั้นสูง ดังที่พระองค์ทรงเล่าถึงการต้อนรับของราษฎรหรือเจ้าหน้าที่บ้านเมืองที่มีต่อพระองค์ และการต้อนรับพระองค์ในฐานะแขกเมืองที่มีฐานันดรศักดิ์

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเดินทางไปตามหัวเมืองเพื่อตรวจราชการ ในฐานะเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย สถานะของพระองค์คือผู้ปกครอง เมื่อเจ้าหน้าที่และราษฎรในท้องถิ่นรู้ว่าพระองค์เสด็จมาก็จะมาต้อนรับอย่างเป็นทางการ มีการจัดพิธีการและพิธีกรรมตามธรรมเนียมประเพณีการต้อนรับผู้มาเยือน เช่น เสด็จตรวจราชการมณฑลทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ราษฎรทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือจะจัดพิธีบายศรีซึ่งเป็นประเพณีที่จัดขึ้นเพื่อแสดงการต้อนรับ อำนวยพรแก่ผู้ที่มาเยือนซึ่งเป็นพิธีที่สร้างความเป็นสิริมงคลแก่ผู้ร่วมประเพณี เช่น

พิธีต้อนรับที่เมืองชนบท

เวลากลางวันนายอำเภอพร้อมด้วยกำนันผู้ใหญ่บ้านและผู้เฒ่าพาราษฎร ชายหญิงประมาณ ๒๐๐ คนนำบายศรีตีฆ้องแห่มาอยู่ที่พัก ผู้เฒ่าขึ้น นะโมว่าคำอำนวยพร แล้วผูกไหมทองที่ข้อมือเป็นการทำขวัญตามธรรมเนียม

นิยมบ้านเมือง และเงินพ่อดำ ๔-๕ คน มีขุนพานิชจีนนิกรเป็นหัวหน้ามา
ให้กิมฮวยอั้งตี๋

(มณฑลอุดร : 9)

พิธีต้อนรับที่เมืองขอนแก่น

เวลาบ่าย ๔ โมง ไปดูที่ต่างๆ จนถึงตลาดแล้ววัดธาตุ มีโรงเรียนซึ่ง
ข้าหลวงบริเวณจัดตั้งขึ้น มีพระสอน มีจำนวนนักเรียน ๑๐๙ คน แต่
สวมเสื้อกางเกงและหมวกเหมือนกัน หัดเข้าแถวค่านับอย่างทหาร
เรียบร้อย แล้วกลับไปพักผ่อน มีชาวเมืองทั้งชายหญิงประมาณ ๒๐๐
เศษแห่บายศรีมาทำขวัญเหมือนที่เมืองชนบท

(มณฑลอุดร : 11)

พิธีบายศรีของชาวเมืองหนองคาย

เวลาเช้า ๔ โมง พวกชาวเมืองแห่บายศรีขวัญ ตีฆ้องแลให้ร้องเปน
กระบวนมาประชุมพร้อมกันที่ปราสาทใหญ่ข้างที่พัก พวกเงินพ่อดำมีกิมฮวย
อั้งตี๋เข้ากระบวนแห่มาด้วย ทำวาทะของพระยาประทุมเทวาธิบาลอ่าน
คำอำนวยการทำขวัญ แล้วผู้เฒ่าผู้แก่ตามประเพณี

(มณฑลอุดร : 24)

พิธีบายศรีที่ท่าอุเทน ตำบลหนองแสง

เวลาบ่ายมีการประชุมบายศรีที่ปราสาทใกล้ที่พัก มีผู้เฒ่า ๒ คนซึ่งเป็นจารย์
คือผู้ที่บวชเคยเป็นสมภารมาแล้ว ๒ คน ว่าคำทำขวัญแลคนร้องดีผู้หนึ่ง
เป็นหมอลำด้วย นุ่งขาวสวมเสื้อขาว ว่าคำไชยมงคลเป็นทำนองอย่าง
ไพเราะ มีคนเป่าสังข์ประโคมพิณพาทย์ และให้ฮิ้วพร้อมกัน บายศรีที่นี้
ได้ตกแต่งอย่างประณีตบรรจง มีดอกไม้แห้งทำเป็นดอกกุหลาบประดับ
ด้วย

(มณฑลอุดร : 35)

จะเห็นได้ว่าการต้อนรับที่ผู้ใต้ปกครองแสดงต่อผู้ปกครองที่เป็นเจ้านายจะแสดง
ออกอย่างเป็นทางการและจัดพิธีอย่างใหญ่โต ดูได้จากปริมาณราษฎรที่มาต้อนรับพระองค์ หรือ
การผูกข้อมือบายศรีก็ทรงได้รับการผูกข้อมือด้วยไหมทอง มีราษฎร พ่อดำ ข้าราชการในท้องถิ่น

และพระสงฆ์ต่างมาต้อนรับพระองค์อย่างเต็มที่ แสดงให้เห็นว่าคนในสังคมตอนนั้นให้ความสำคัญและความเคารพนับถือชนชั้นที่สูงกว่า ตลอดจนมีความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นอย่างมาก

ในพระนิพนธ์เรื่อง**เสด็จประพาสต้น** ได้เล่าเรื่องการเสด็จครั้งนี้ว่าเป็นการเสด็จอย่างไม่เป็นทางการของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และทรงไม่ต้องการให้ใครรู้ว่าแต่ละพระองค์เป็นใคร แต่จากลักษณะของคณะเดินทางทำให้ชาวบ้านเข้าใจได้ว่าเป็นขุนนางราษฎรก็จะให้การต้อนรับอย่างดีเช่นกัน เช่น

ไปถึงบ้านแห่งหนึ่งเจ้าของเป็นผู้หญิง กำลังตากหอมกระเทียม พอเห็นเรือก็ร้องเชื้อเชิญให้แวะที่บ้าน เห็นได้ว่าแกไม่รู้จัคว่าใครเป็นใคร คงเข้าใจว่าพวกขุนนางที่ตามเสด็จ ครั้นเสด็จขึ้นเรือน เพียงต้อนรับยายฝั่งยังไม่พอใจ ยังเข้าไปยกหม้อข้าวกับกระบะไม้ใส่ชามกะลา มีผักกาดผัดหมู ปลาเค็ม น้ำพริกกับอะไรอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งแกหาไว้สำหรับแกกินเองในเวลาเย็นมาตั้งจะเลี้ยงอีก

(เสด็จประพาสต้น : 5)

หรือเมื่อรู้ว่าเป็นใครก็จะยังให้การต้อนรับและมารับเสด็จอย่างเอิกเกริก เช่น ตอนที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเที่ยวตลาดกับเจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธแล้วไปแวะดูละคร มีคนจำพระองค์ได้ทำให้ชาวบ้านมารุมล้อมเข้าเฝ้าและเลี้ยงอาหารเป็นการใหญ่ (เสด็จประพาสต้น : 4)

การปฏิบัติที่ชนชั้นล่างมีต่อชนชั้นสูงที่เห็นได้ชัดคือ ครั้งที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพมีหน้าที่เตรียมสถานที่รับเสด็จล่วงหน้าไปก่อนที่อำเภอสองพี่น้อง เมืองสุพรรณบุรี พระองค์ทรงเรียกประชุมกำนันผู้ใหญ่บ้านเพื่อขอให้เรียกชาวบ้านมาช่วยกันทำที่ประทับสำหรับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อชาวบ้านรู้ว่าพระเจ้าอยู่หัวเสด็จมา ก็เต็มใจที่จะมาทำที่ประทับถวายพระองค์ เช่น

พวกกำนันผู้ใหญ่บ้านพากันรับอาสาแข็งแรง ต่างคนเที่ยวติดตามเรียกลูกบ้าน และหาไม้ไผ่มาทำการตามรับสั่งในเวลา ๒ ชั่วโมงมีคนมาช่วยทำงานสักสามสี่ร้อย ดูเต็มใจแข็งข้อที่จะทำการรับเสด็จด้วยกันทุกคน แม้แต่พวกผู้หญิงที่ไม่ได้ถูกขอแรงทำงาน ก็พากันมารับอาสาตั้งเตา

หญิงสาวทำครัวเลี้ยงคนงาน ประเดี๋ยวมี่คนเอาข้าวมาให้ ประเดี๋ยวมี่ใคร
เอาปลามาเติม ตลอดลงไปจนผักหญ้ามากนุหรือก็มีผู้เอามาช่วย กรม
หลวงดำรงจะขอใช้เงินค่าเสบียงอาหารให้ก็ไม่มีใครยอมรับว่าอยากจะ
ช่วยกันรับเสด็จ

(เสด็จประพาสต้น : 24-25)

จากตัวอย่างนี้เห็นว่าชาวบ้านที่เป็นชนชั้นล่างยินดีที่จะทำสิ่งต่างๆ ให้ชนชั้นที่สูง
กว่า เป็นการปฏิบัติที่ชอบธรรม รู้สึกภาคภูมิใจ ชนชั้นสูงจะได้รับการชื่นชมยกย่อง เคารพนับถือ
จากชนชั้นที่ต่ำกว่าโดยดุษฎี โดยเฉพาะการปฏิบัติต่อชนชั้นเจ้านาย ก็จะได้รับความสะดวกพยกย่อง
มากกว่าชนชั้นขุนนาง สะท้อนให้เห็นความคิดความรู้สึกที่มีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ของคนไทย
ที่จะต้องแสดงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์อย่างสูงสุด

เมื่อเดินทางไปต่างประเทศ พระองค์ทรงได้รับการต้อนรับในฐานะแขกเมือง
พิธีการต้อนรับก็จะเป็นทางการ มีส่วนของทางราชการหรือรัฐบาลของประเทศนั้นๆ เข้ามาจัดการ
ต้อนรับ เช่น ที่เมืองลังกาทางรัฐบาลได้จัดปืนใหญ่ยิงสลุตและจัดแถวทหารต้อนรับเพื่อเป็นเกียรติ
แก่พระองค์ ทรงเล่าไว้ว่า

บนบกยิงปืนใหญ่สลุต ๒๑ นัด แลในเรือรบแอดมิรอลอังกฤษยิงสลุตให้
ด้วย ๒๑ นัด แต่เจ้าพนักงานรฝ่ายทหารกับพลเรือน บัตรหมายเวลา
เคลื่อนคลาศกันอย่างไรไม่ทราบ ทหารกาตอพออเนอซึ่งสำหรับมาเย็น
แถวค่านับรับมาหาทันไม่ ต่อข้าพเจ้าไปไฮเตลแกรนด์ออเรียลเตลซึ่งจัด
เปนที่พัก สักครู่ ๑ แถวทหารจึงมาถึง ต้องลงมารับค่านับที่หน้าไฮเตล
ไม่ให้เปนที่เสียใจเสียที่ที่เขามา

(ลังกา : 6-7)

พิธีรับแขกเมืองโดยประธานาธิบดีฝรั่งเศส

ประเพณีประธานาธิบดีรับแขกเมืองมีแต่รับอย่างทางการอย่างเดียว
จะต้องรับอย่างนั้น และยินดีที่จะรับเจ้าหญิงทั้ง ๒ ด้วย แต่ส่วนลูกหญิง
นั้นจะไม่ลงในจดหมายเหตุ เมื่อไปถึงก็เห็นการรับรองเป็นอย่างทางการ
การ มีทหารกาตรียืนแถวตีกองค่านับ มีพวกกองครักษ์แต่งตัวติดตรา
และท่านผู้นำทูตมาเป็นผู้นำ

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 46-47)

พิธีต้อนรับแขกเมืองของพระราชินี ประเทศฮอลแลนด์ (เนเธอร์แลนด์)

ตามทางมีไปลิศรายทาง ทหารตั้งแถวหน้าโรงทหาร คนเปิดหมวก
ตลอดทาง เมื่อถึงวังเข้าเฮนรีพระราชสามีเสด็จมารับถึงรถ...โปรดฯ ให้นั่ง
และทรงปราศรัยแล้วพระราชทานตราราชสีห์ให้เนเธอร์แลนด์ชั้นที่ ๑ แก่ฉัน

(ยุโรปครั้งที่ 2 : 102)

ในบางประเทศพระองค์ทรงร่วมรับประทานอาหารในงานเลี้ยงต้อนรับที่จัดอย่าง
เป็นทางการ เช่น งานเลี้ยงต้อนรับของสุลต่านเมืองเตอรกี

เวลาค่ำวันนี้มีการเลี้ยงอย่างเต็มยศ พระราชทานที่พระที่นั่งรับแขกเมือง
เป็นเกียรติยศ ผู้ซึ่งนั่งร่วมโต๊ะเสวย ในฝ่ายเตอรกีมีแต่เสนาบดีกับพวก
กรมวังแลราชองครักษ์ รวมทั้งพวกไทยเบ็ดเสร็จจัสัก ๔๐ คน สุลต่าน
ประทับตรงหัวโต๊ะ โปรดให้ข้าพเจ้านั่งข้างขวา พระองค์จึระนั่งข้างซ้าย
ที่ประทับ ต่อนั้นไปขุนนางเตอรกีกับไทยนั่งสลับกันลงไปเป็นลำดับ
เครื่องตั้งแลเครื่องใช้ที่โต๊ะเสวย ใช้เครื่องทองคำเป็นพื้น แต่เครื่องเสวย
นั้นเป็นเครื่องฝรั่ง และมีแตรวงเป่าเพลงต่างๆ ตลอดเวลาเสวย

(เตอรกี : 133-134)

งานเลี้ยงต้อนรับของสมเด็จพระศรีสวสดีแห่งเขมร

ที่รับนั้นอยู่ห้องในมีโต๊ะกลมตั้งเครื่องราชูปโภคอยู่กลาง มีเก้าอี้เล็กเป็น
ที่ประทับอยู่ข้างใน ตั้งเก้าอี้แขนให้เรานั่งข้างขวา ต่อเราไปเก้าอี้สำหรับ
ผู้ไปด้วยนั่งกับเสนาบดีฝ่ายทหารแถว ๑ ...แล้วสมเด็จพระศรีสวสดีทรง
ชักนำเจ้านายและเสนาบดีให้รู้จักเรียงตัว เมื่อเสร็จการสนทนาปราศรัย
เจ้าพนักงานยกถาดรองถ้วยเครื่องดื่มเข้ามาแจก เครื่องดื่มนั้นมี ๒ อย่าง
สีเหลืองรู้ว่าแชมเปญอย่าง ๑ สีใสเหมือนน้ำอีกอย่าง ๑ แล้วแต่ใคร
จะเลือกดื่มอย่างใด เขาเอามาให้เราเลือกก่อน เราเห็นเป็นการเฝ้าแหน
ถึงไม่ชอบดื่มเมรัยก็เห็นจำต้องเลือกเอาแชมเปญ...ทรงยกถ้วยกระทบ
ดื่มประทานพร แล้วทูลลากลับ

(นครวัด : 23)

งานเลี้ยงต้อนรับของสุสุหุณันเมืองสุรเขต

กระบวนเลี้ยงแขกเมือง ยังเหมือนกับแต่ก่อนไม่เปลี่ยนแปลงอย่างไร
แต่รวมบรรเลงเพลงหนึ่งแล้วมโหรีเครื่องสายบรรเลงอีกเพลงหนึ่ง ขณะ
บรรเลงดนตรีนั้นพวกมหาดเล็กแต่งตัวอย่างฝรั่งเดินตามกันมาเป็นแถว
เที่ยวแรกเอาโต๊ะกลมขนาดย่อมมาตั้งตรงหน้าแขกเมืองคนละตัว เที่ยว
ที่ ๒ เอาเครื่องสูบบุหรี่มาวางบนโต๊ะ เที่ยวที่ ๓ เอาถ้วยแก้วมาตั้งแล้ว
เอาเครื่องดื่มมารินให้ เที่ยวที่ ๔ เอาไอศกรีมกับขนมต่างๆ มาเลี้ยง
พอมโหรีเครื่องสายจบเพลง พิณพาทย์ก็เริ่มทำประสานเสียงกับคน
ขับร้อง ไพเราะน่าฟัง

(ชวาคครั้งที่ 3 : 184)

พิธีการและงานเลี้ยงต้อนรับแขกเมืองของแต่ละแห่งก็จะมีรายละเอียดแตกต่างกันไป แต่ที่เหมือนกันคือความเป็นทางการและการจัดงานพิธีให้สมพระเกียรติในฐานะแขกเมือง
สิ่งของเครื่องใช้ที่ใช้ในงานเลี้ยงก็จะเป็นเครื่องทอง ของประดับสวยงาม มีพิธีและขั้นตอนเต็มรูปแบบซึ่งแสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงได้รับการปฏิบัติอย่างชนชั้นสูงของสังคม เช่นเดียวกับการต้อนรับ
ในประเทศไทย ในกรณีที่ทรงได้รับการต้อนรับจากพระมหากษัตริย์ของประเทศนั้น พระองค์ก็ทรง
ได้รับการต้อนรับอย่างดีเช่นกัน

เรื่องราวที่บันทึกในพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวนี้ช่วยสะท้อนความสัมพันธ์หรือ
ความคิดความรู้สึกที่มีระหว่างชนชั้นในระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์แบบเปิด
ประเทศ หรือแบบที่ได้รับอิทธิพลตะวันตกว่าสังคมในขณะนั้นยังมีการแบ่งชนชั้นอย่างชัดเจน
คนในแต่ละชนชั้นก็ไม่รู้สึกผิดแปลกหรือต่อต้านกันระหว่างชนชั้น ตัวอย่างการต้อนรับของราษฎร
ไทยที่มีต่อสมเด็จพระยามะกุฎราชกุมาร สะท้อนให้เห็นว่าชนชั้นกลางของสังคมมีความรู้สึก
นึกคิดในทางที่ดีต่อชนชั้นที่สูงกว่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งชนชั้นสูงที่เป็นเจ้านายจะยังได้รับความ
เคารพอย่างมาก สำหรับชนชั้นที่เท่าเทียมกันก็จะได้รับการยกย่องให้สมกับฐานะของบุคคลนั้น
การปฏิบัติระหว่างชนชั้นที่พระองค์ทรงได้รับทั้งในประเทศและต่างประเทศ ยังสะท้อนให้เห็นว่า
ลักษณะของสังคมชนชั้นและการปฏิบัติระหว่างชนชั้นนับเป็นสิ่งสากล

พระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวของสมเด็จพระยามะกุฎราชกุมาร เป็นงาน
เขียนที่บันทึกภาพสังคมและสะท้อนสังคมในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา พระนิพนธ์ของพระองค์

ทำให้เห็นภาพสังคมไทยที่กว้างขึ้น รับรู้ว่ามีสังคมท้องถิ่นของไทยประกอบด้วยกลุ่มชนที่มีความหลากหลาย มีชนชาติหรือวัฒนธรรมอื่นๆ นอกเหนือจากคนไทย และทำให้เห็นภาพและรับรู้เรื่องราวของสังคมเล็กๆ ที่อยู่ในท้องถิ่นของประเทศไทย และได้สะท้อนสภาพสังคมชนชั้นในขณะนั้นว่ามีวิถีชีวิตความสัมพันธ์และการปฏิบัติต่อกันอย่างไร การสะท้อนภาพสังคมในพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวทำให้ผู้อ่านรุ่นหลังได้เห็นภาพสังคมในอดีต ภาพสังคมแ่งต่างๆ ในพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวจะเป็นสิ่งที่จะช่วยในการศึกษาสังคมไทยในอดีตได้ทางหนึ่ง และอาจเป็นแง่มุมที่มีความแตกต่างและมีความหลากหลายจากหลักฐานหลักที่เคยศึกษากันอยู่ก็เป็นได้ ดังนั้นงานพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวของพระองค์จึงมีคุณค่าในด้านสังคมอย่างยิ่ง

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 6

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

พระนิพนธ์ประเภทสารคดีท่องเที่ยวของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเป็นงานเขียนถ่ายทอดประสบการณ์ที่องค์ผู้ทรงนิพนธ์ได้ทรงพบเห็นจากการเดินทางท่องเที่ยว สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีโอกาสเดินทางท่องเที่ยวไปยังสถานที่ต่างๆ เป็นเวลาเกือบตลอดพระชนม์ชีพ พระองค์มักทรงบันทึกเรื่องราวการเดินทางท่องเที่ยวของพระองค์ หรือทรงพระนิพนธ์ออกมาเป็นพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวเรื่องต่างๆ เพื่อเผยแพร่ การศึกษาพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวของพระองค์ จึงทำให้เห็นรูปแบบ เนื้อหา การใช้ภาษาที่ทรงใช้ในการถ่ายทอดเรื่องราว สาระความรู้ ตลอดจนได้ทราบพระทัศนะที่ทรงมีต่อการท่องเที่ยว จากการศึกษานี้จะแสดงให้เห็นคุณค่าของพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวของพระองค์ ในด้านวรรณกรรม ประวัติศาสตร์ และสังคม

จากการศึกษาพระประวัติส่วนที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว พบว่าสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงมีโอกาสเดินทางท่องเที่ยวมาแต่ทรงพระเยาว์ จึงทรงมีพระนิสัยโปรดการท่องเที่ยว ต่อมาเมื่อทรงงานในตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย และทำหน้าที่ผู้จัดการท่องเที่ยวถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ยิ่งทำให้ทรงเดินทางท่องเที่ยวมากขึ้น จึงทรงพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวมากถึง 14 เรื่อง พระองค์ทรงมีบทบาทในการเผยแพร่สารคดีท่องเที่ยวของไทยอย่างมาก ทรงทำให้การท่องเที่ยวเป็นรูปธรรมมากขึ้น กระตุ้นให้คนเห็นประโยชน์และคุณค่าของการท่องเที่ยว ด้วยทรงเป็นบุคคลแรกที่ริเริ่มในการรวบรวมและเผยแพร่งานเขียนประเภทสารคดีท่องเที่ยวอย่างจริงจัง พระองค์ทรงพระนิพนธ์บทความเรื่อง “อธิบายถึงเรื่องเที่ยว” ที่แสดงให้เห็นรูปแบบของการท่องเที่ยวที่มีข้อกำหนด แสดงให้เห็นประโยชน์และคุณค่าของการท่องเที่ยว ทั้งยังทรงพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวไว้เป็นจำนวนมาก และได้มีการจัดพิมพ์เผยแพร่มาโดยตลอด ยิ่งกว่านั้นยังทรงรวบรวมพระนิพนธ์บันทึกการท่องเที่ยวและสารคดีท่องเที่ยวของพระบรมวงศานุวงศ์และบุคคลอื่นๆ ทำให้งานเขียนประเภทบันทึกการเดินทางท่องเที่ยวเกิดขึ้นในวงวรรณกรรมไทยอย่างเป็นรูปแบบที่เห็นได้ชัด แสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงเห็นว่าการท่องเที่ยวเป็นสิ่งที่มีความสำคัญและมีคุณค่า ส่วนผู้ที่ได้อ่านสารคดีท่องเที่ยวก็จะได้ประโยชน์และเห็นคุณค่าของการท่องเที่ยว สามารถนำสาระความรู้ที่ได้จากพระนิพนธ์ให้เป็นประโยชน์ในการท่องเที่ยวของตน และอาจช่วยส่งเสริมให้การท่องเที่ยวของไทยแพร่หลายมากยิ่งขึ้น

จากการศึกษาพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวทั้ง 14 เรื่อง พบว่ารูปแบบของพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวมี 3 รูปแบบคือ รูปแบบบันทึกรายวันซึ่งเป็นการบันทึกการเดินทางไปตามสถานที่ต่างๆ เรียงลำดับตามวันเวลา รูปแบบจดหมายซึ่งเป็นการเล่าเรื่องการเดินทางท่องเที่ยวประทานแก่บุคคลใกล้ชิด และรูปแบบบทความซึ่งนำเสนอเฉพาะเรื่องของสถานที่ที่น่าสนใจในการท่องเที่ยว เนื้อหาของพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวเป็นการนำเสนอเรื่องที่เน้นในเรื่องใดเรื่องหนึ่งแบ่งได้เป็น 4 ลักษณะคือ บันทึกการเดินทางและสถานที่ที่บันทึกลักษณะการเดินทางและสภาพเท่าที่พบเห็นอย่างละเอียด เนื้อหาลักษณะที่สองจะเน้นให้ข้อมูลประวัติศาสตร์และโบราณคดีของสถานที่ต่างๆ ที่พระองค์ทรงค้นคว้าจากเอกสารมานำเสนอไว้เป็นจำนวนมาก เนื้อหาลักษณะที่สามคือ เกร็ดเรื่องของการเดินทางซึ่งเป็นการให้ข้อมูลเสริมบันทึกการเดินทางของผู้อื่น เนื้อหาลักษณะสุดท้ายคือ คู่มือแนะนำเที่ยวสถานที่บางแห่งที่มีเนื้อหามุ่งเสนอข้อมูลสำหรับการท่องเที่ยวสถานที่นั้นๆ โดยตรง

ในการถ่ายทอดเรื่องการเดินทางท่องเที่ยว พระองค์ทรงใช้ภาษาง่ายๆ ที่ทำให้ผู้อ่านเข้าใจ และเห็นภาพสถานที่ได้อย่างชัดเจน ด้วยการใช้คำชนิดต่างๆ ทั้งคำนาม คำกริยา คำวิเศษณ์ คำบุพบท และคำเชื่อมบอกการเปรียบเทียบอย่างผสมกลมกลืนสอดคล้องกับเนื้อหา ทำให้เห็นภาพที่เด่นชัด เข้าใจเรื่องได้ง่าย และขยายความให้ชัดเจน สำหรับพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวที่เป็นการเดินทางไปต่างประเทศ พระองค์ทรงใช้คำทับศัพท์ซึ่งเป็นความนิยมในงานเขียนของยุคสมัยนั้น แต่คำทับศัพท์ที่ทรงใช้ก็ไม่ทำให้เรื่องเสียความไป เพราะทรงใช้คำไทยวางกำกับไว้ทำให้ผู้ที่ไม่รู้ภาษาอังกฤษสามารถเข้าใจเรื่องที่ทรงกล่าวถึงได้ และพระองค์ทรงยกสิ่งที่คนรู้จักมาเปรียบเทียบกับสิ่งที่คนยังไม่รู้จักคุ้นเคย ทำให้ผู้อ่านเห็นภาพและเข้าใจเรื่องราวได้ทันที ทั้งยังเข้าใจตรงกับผู้เขียนด้วย นอกจากการใช้คำชนิดต่างๆ อย่างหลากหลายแล้ว พระองค์ยังทรงใช้สำนวนและภาพพจน์ที่ช่วยสร้างภาพและสื่อความหมายได้ลึกซึ้งยิ่งขึ้นโดยไม่ต้องอธิบายให้รายละเอียดมาก นอกจากนี้พระองค์มักใช้คำซ้อนที่มีเสียงสัมผัสคล้องจองทำให้เกิดความไพเราะรื่นหู ทำให้ข้อความเด่นชัดขึ้นมา อีกทั้งยังก่อให้เกิดความหมายที่หนักแน่นชัดเจนยิ่งขึ้น และมีการใช้กลุ่มคำเรียงกันช่วยในการขยายความ อธิบาย ให้ภาพหรือความหมายที่ต่อเนื่อง นับเป็นลีลาภาษาที่โดดเด่นและมีลักษณะภาษาที่เป็นวรรณศิลป์

การใช้คำ สำนวน ภาพพจน์ การซ้อนคำและการใช้กลุ่มคำเรียงกันเป็นหน่วยย่อยของภาษา เมื่อนำหน่วยย่อยเหล่านี้มาเรียบเรียงเพื่อบรรยายเรื่องราว นั้น พระองค์ทรงมีการเรียบเรียงข้อความอย่างเป็นระเบียบ โดยมีจุดมุ่งหมายในการเรียบเรียง 2 ประการคือ การเรียบเรียงข้อความเพื่อให้ข้อมูล และการเรียบเรียงข้อความเพื่อแสดงความคิดเห็น พระองค์ทรงมีวิธีการเขียนเรียบเรียงข้อความตามจุดมุ่งหมายทั้งสองประการนี้ โดยในการให้ข้อมูลพระองค์จะทรงเรียบเรียงข้อความ

ด้วยการจำแนก การให้รายละเอียด การอธิบายวิธีการ ส่วนการแสดงความคิดเห็นพระองค์จะทรงเรียบเรียงข้อความด้วยการแสดงเหตุผล การเปรียบเทียบ และการอ้างถ้อยคำสนทนา วิธีการเรียบเรียงข้อความเหล่านี้ทำให้การเล่าเรื่องมีสัมพันธภาพ มีการจัดลำดับความคิดอย่างเป็นขั้นตอน ไม่สับสน ทำให้เห็นภาพของสถานที่ เหตุการณ์ วิธีการหรือกระบวนการต่างๆ และความคิดเห็นอย่างเป็นระบบระเบียบ ชัดเจน และเป็นขั้นตอน

พระอัจฉริยภาพในด้านการใช้ภาษาที่สามารถสื่อทั้งภาพและความหมายได้อย่างแจ่มแจ้ง ชัดเจนเป็นลำดับขั้นตอน รวมทั้งความประสานกลมกลืนกันของรูปแบบและเนื้อหา ทำให้พระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพมีคุณค่ายิ่งในด้านวรรณกรรม

นอกจากนั้นพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวยังเป็นงานเขียนที่มีคุณค่ายิ่งทางประวัติศาสตร์ จัดได้ว่าเป็นบันทึกประวัติศาสตร์ของยุคสมัย กล่าวคือเป็นบันทึกเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นในสมัยของพระองค์ ทั้งที่พระองค์ทรงรับรู้มาและที่ทรงมีส่วนเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์นั้นๆ ในฐานะเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย และงานพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวนี้ยังเป็นบันทึกเรื่องการเดินทางของบุคคลสำคัญของประเทศในฐานะพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นสูงและข้าราชการที่มีบทบาทในการปกครองบริหารบ้านเมือง

การบันทึกประวัติศาสตร์อีกประการหนึ่งคือ การบันทึกประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา พระองค์ทรงบันทึกประวัติศาสตร์ทั้งในประเทศและต่างประเทศที่สำคัญไว้ในงานของพระองค์จากนิทานตำนาน คำบอกเล่า พงศาวดาร และเหตุการณ์สำคัญต่างๆ ประวัติศาสตร์ในประเทศเป็นประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นซึ่งพระองค์นับเป็นบุคคลแรกๆ ที่สนใจค้นคว้าเรื่องของท้องถิ่น ทำให้ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของไทยขยายกว้างมากยิ่งขึ้น ส่วนประวัติศาสตร์ต่างประเทศพระองค์ทำให้ผู้อ่านได้รับความรู้และได้รู้จักประเทศที่คนไทยยังไม่ใคร่รู้จักนัก รวมถึงประเทศที่มีประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับประเทศไทย สารความรู้ทางประวัติศาสตร์เหล่านี้ช่วยประกอบเป็นความรู้ของสถานที่ต่างๆ ทำให้สถานที่เหล่านั้นมีความน่าสนใจและมีความสำคัญ

ยิ่งกว่านั้นพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพยังมีเนื้อหาที่สะท้อนภาพสังคมไทยในสมัยนั้นได้เป็นอย่างดี เนื่องจากความสนพระทัยในการศึกษาค้นคว้าเรื่องของท้องถิ่น รวมถึงฐานะเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยของพระองค์ที่ต้องใส่พระทัยในความเป็นอยู่ของราษฎรในประเทศ พระองค์จึงทรงบันทึกเรื่องราวของสังคมท้องถิ่น

เอาไว้ สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตในชนบทไทยและทำให้ทราบว่ามียุทธศาสตร์ต่างๆ อาศัยอยู่ในประเทศไทย เป็นการให้ความรู้ใหม่ที่มีคุณค่ายิ่งในด้านสังคมแก่คนไทย อีกทั้งยังเป็นบันทึกวิถีชีวิตและการปฏิบัติพระองค์ที่สะท้อนให้เห็นภาพสังคมชนชั้นสูงในสังคมไทย ที่มีวิถีชีวิตที่รับเอาวัฒนธรรมตะวันตกมาเกือบเต็มรูปแบบ แสดงให้เห็นว่าสังคมไทยในขณะนั้นโดยเฉพาะสังคมชนชั้นสูงยอมรับวัฒนธรรมตะวันตก เป็นอย่างมาก รวมถึงการสะท้อนให้เห็นการปฏิบัติของราษฎรที่มีต่อพระองค์ซึ่งถือเป็นตัวแทนของชนชั้นสูง โดยที่ราษฎรแสดงความเคารพนับถือ ยกย่อง และให้ความสำคัญอย่างยิ่งต่อชนชั้นสูง ภาพสังคมที่บันทึกและสะท้อนอยู่ในพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวเป็นบันทึกสังคมไทยในอดีตที่มีคุณค่าในการศึกษาสังคมไทยท้องถิ่น และสังคมชนชั้นสูงตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา พระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวนี้จึงมีคุณค่าในด้านสังคมอย่างมาก

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีบทบาทสำคัญที่ทำให้การท่องเที่ยวเป็นเรื่องที่มีรูปแบบหรือประเภทขึ้นมา ทรงชี้ให้เห็นประโยชน์และคุณค่าของการท่องเที่ยว พระองค์ทรงทำให้งานเขียนประเภทสารคดีท่องเที่ยวก่อร่างเป็นงานเขียนประเภทหนึ่งในวงวรรณกรรมไทยและได้ช่วยเผยแพร่งานประเภทนี้ให้แพร่หลาย ซึ่งเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยวได้ทางหนึ่ง และอาจก่อให้เกิดการท่องเที่ยวที่แพร่หลายมากยิ่งขึ้น และพระองค์ทรงพระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวที่สามารถถ่ายทอดเรื่องราวที่แสดงให้เห็นภาพสถานที่และเหตุการณ์อย่างมีประสิทธิภาพ สร้างความเข้าใจที่ถูกต้องชัดเจน มีสาระความรู้ทางประวัติศาสตร์ทั้งในฐานะที่เป็นบันทึกของยุคสมัยและเป็นบันทึกเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา อีกทั้งยังบันทึกและสะท้อนภาพสังคมในสมัยของพระองค์ได้เป็นอย่างดี พระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ดังที่ได้ศึกษามาแล้วจึงปรากฏคุณค่าทั้งด้านวรรณกรรม ประวัติศาสตร์ และสังคม

ข้อเสนอแนะ

เนื่องจากสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเป็นผู้ริเริ่มและทำให้งานเขียนสารคดีท่องเที่ยวเกิดเป็นงานเขียนที่เป็นประเภทหลัก (genre) ในวงวรรณกรรมไทย ดังนั้นผู้วิจัยจึงเห็นว่าน่าจะศึกษางานเขียนประเภทสารคดีท่องเที่ยวของผู้เขียนอื่นๆ ที่ร่วมสมัยกับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเพื่อให้เห็นลักษณะของงานเขียนสารคดีท่องเที่ยวของไทยในยุคเริ่มแรก และน่าจะศึกษาพัฒนาการการเขียนสารคดีท่องเที่ยวในสมัยต่อมาได้

รายการอ้างอิง

- กาญจนา นาคสกุล และคณะ. **การใช้ภาษา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แสงรุ่งการพิมพ์, 2524.
- กาญจนา อาจองค์. **การวิเคราะห์เนื้อหาหนังสือท่องเที่ยวเมืองไทย**. วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต ภาคบรรณารักษศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522.
- ไซสิริ ปราโมช ณ อยุธยา. **การเปลี่ยนแปลงถ้อยคำและความหมายของสำนวนไทย**.
กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.
- ฉัตรภา บุญนาค. การเขียนบทความ. ใน **การใช้ภาษาไทย 2**, หน้า 12-13. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2537.
- ชลธิรา กลัดอ้อย และคณะ. การอ่าน . ใน **การใช้ภาษา**, หน้า 202-204 . กรุงเทพมหานคร :
เคล็ดไทย, 2517.
- ชัย เรื่องศิลป์. **ประวัติศาสตร์ไทย สมัย พ.ศ.๒๓๕๒-๒๔๕๓ ด้านสังคม**. พิมพ์ครั้งที่ 3 .
กรุงเทพมหานคร : อมรการพิมพ์, 2529.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **ความทรงจำ**. กรุงเทพมหานคร : บุรินทร์
การพิมพ์, 2516.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **โดยสารเรือเมล์ไปยุโรป**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุ
สภา, 2504.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **ถึงหญิงใหญ่**. กรุงเทพมหานคร : สมาคม
สังคมศาสตร์, 2508.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **เที่ยวตามทางรถไฟ**. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์ศิรินสาร, 2498.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **เที่ยวเมืองเตอร์กีกี**. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **เที่ยวเมืองพม่า**. กรุงเทพมหานคร :
เจริญรัตน์การพิมพ์, 2517.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **นิทานโบราณคดี**. พิมพ์ครั้งที่ 15.
กรุงเทพมหานคร : จักรานุกูลการพิมพ์, 2543.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **นิราศนครวัด**. พิมพ์ครั้งที่ 2.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2515.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. เล่าเรื่องไปชวาครั้งที่ 3. ใน **ประชุม**

พงศาวดาร เล่ม 41 (ภาคที่ 66 (ต่อ) 67), หน้า 97-227. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
คุรุสภา, 2512.

ตำราพระราชานุญาต, สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **ไปลังกาทวีป.** พระนคร : โรงพิมพ์โสภณ
พิพรรฒธนากร, 2469.

ตำราพระราชานุญาต, สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, เทียบมณฑลนครราชสีมา มณฑลอุดร
และมณฑลร้อยเอ็จ ใน **เรื่องเที่ยวที่ต่างๆ ภาค 1-7,** หน้า 1-71. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2469.

ตำราพระราชานุญาต, สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, เทียบมณฑลเพชรบูรณ์. ใน **เรื่องเที่ยว
ภาคที่ 3,** หน้า 81-109. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504.

ตำราพระราชานุญาต, สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, อธิบายถึงเรื่องเที่ยว. ใน **เรื่องเที่ยวภาคที่ 3,**
หน้า 1-14. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504.

ตำราพระราชานุญาต, สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **เล่าเรื่องไปสู่มาตรา.** กรุงเทพมหานคร :
มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2506.

ตำราพระราชานุญาต, สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **เสด็จประพาสต้น.** กรุงเทพมหานคร :
แอ็คคิวเรทเพรส, 2539.

ตำราพระราชานุญาต, สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **เสด็จยุโรปครั้งที่ 2.** กรุงเทพมหานคร :
วัชรินทร์การพิมพ์, 2540.

ตำราพระราชานุญาต, สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **อธิบายระยะทางล่องลำน้ำพิงค์ ตั้งแต่
เมืองเชียงใหม่จนถึงปากน้ำโพธิ์.** พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2474.

ตำราพระราชานุญาต, สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **สภาพเมื่อแรกสถาปนากระทรวงมหาดไทย.
ใน อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพพระยารามราชภัคดี (ม.ล.สวัสดิ อิศรางกูร).**
หน้า 132. กรุงเทพมหานคร : กระทรวงมหาดไทย, 2519.

ตำราพระราชานุญาต, สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยา และนริศรานูวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้า
กรมพระยา. **สาส์นสมเด็จพระเจ้า** เล่ม 1-26. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2514.

ดุษฎี ชุมสาย, ม.ล. **ปฐมบทแห่งวิชาการท่องเที่ยว.** กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, 2527.

ดุษฎี ชุมสาย, ม.ล. **หลักวิชาการท่องเที่ยว.** กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, 2518.

ถวัลย์ มาศจรัส. **สารคดีและการเขียนสารคดี.** กรุงเทพมหานคร : บริษัท เจ.ที.เพรส จำกัด,
2538.

ทวีศักดิ์ ญาณประทีป. **ศิลปะและกลวิธีการเขียน.** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2539.

ทิพย์สุนทร อนันบุตร. **พระนิพนธ์บันทึกคดีของสมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรง
ราชานุภาพ .** [ม.ป.ท.] , 2525.

- ทิพย์สุนทร อนุมบุตร. **วรรณกรรมรัตนโกสินทร์ 2 (รัชกาลที่ 5 – 7). พิมพ์ครั้งที่ 9.**
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2536.
- ธนรัชฎ์ ศิริสวัสดิ์. **แนวการวิจารณ์สารคดี. ใน เอกสารการสอนชุดวิชาภาษาไทย 7 (วรรณคดี
วิจารณ์สำหรับครู)**, หน้า 778-780. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัย
ธรรมาธิราช , 2530.
- ธิดา สาระยา. **ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น.** กรุงเทพมหานคร : ศูนย์การพิมพ์พลชัย, 2529.
- นววรรณ พันธุ์เมธา. **ไวยากรณ์ไทย.** กรุงเทพมหานคร : รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์, 2527.
- ประทีป เหมือนนิล. **วรรณกรรมไทยปัจจุบัน.** กรุงเทพมหานคร : อักษรสัมพันธ์, 2519.
- ประไพ รักษา. **ผลของการเสด็จประพาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ที่มีต่อการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย (พ.ศ.2411-2453).** วิทยานิพนธ์ปริญญาการ
ศึกษามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2522.
- พระยาอุปกิตศิลปสาร. **หลักภาษาไทย.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2541.
- พูนพิศมัย ดิศกุล, ม.จ.. **ชีวิตและงานของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ.**
กรุงเทพมหานคร : รุ่งวัฒนา, 2515.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525.** พิมพ์ครั้งที่ 6.
กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, 2539.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **ภาษิต คำพังเพย สำนวนไทย.** พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์
พรินติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2540.
- วัลยา วิมุฑะลพ. **การเปลี่ยนแปลงความหมายของคำ สำนวนและลำดับของคำในภาษาไทย
สมัยรัตนโกสินทร์.** วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิต
วิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532.
- วิมลวรรณ ทองปรีชา. **พระประวัติและพระกรณียกิจของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ.** วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2507.
- วิไลวรรณ ขนิษฐานันท์. **ลักษณะภาษาไทยที่ใช้ผ่านสื่อมวลชนโทรทัศน์.** กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2537.
- สมพร มั่นตะสูตร. **การเขียนเพื่อการสื่อสาร.** กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส. พรินติ้ง, 2540.
- สรตี ใจสอาด. **จดหมายเหตุร้ายวัน พระราชานิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว : ต้นเค้าการเขียนสารคดีท่องเที่ยวในประเทศไทย.** วิทยานิพนธ์ปริญญา

- มหาบัณฑิต ภาคภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542.
- เสรี วังสไพจิตร. ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับการท่องเที่ยวและปีท่องเที่ยวไทย 2530. **จุลสารการท่องเที่ยว** 6 (มกราคม 2530) : 1-31.
- เสาวรส เปล่งแสงศรี. **หนังสือท่องเที่ยวเมืองไทยที่จัดพิมพ์ระหว่างปี พ.ศ.2521-2530.**
วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาบรรณารักษศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531.
- สุจิต ถาวรสุข. **พระประวัติและงานสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ.**
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2508.
- เอมอร เจริญรัต. **สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ : พระนิพนธ์
และผลงานด้านพัฒนาหอสมุดแห่งชาติของพระองค์.** วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต ภาควิชาบรรณารักษศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2511.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นางสาววรรณศิริ ตั้งพงศิทธิ เกิดเมื่อวันที่ 29 เมษายน พ.ศ.2519 ที่กรุงเทพมหานคร สำเร็จการศึกษาปริญญาตรีศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาภาษาไทย คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในปีการศึกษา 2540 และเข้าศึกษาต่อในหลักสูตรอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อปีการศึกษา 2541

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย